FİYATI : 3000 TL.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA, 1985

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 521

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK TERCÜMESİ

I

Çeviren
BESİM ATALAY

ÖNSÖZ

Türk Dil Kurumu, bugün ilmî çalışmalarının yüksek ergilerinden birine erişmekle yüreğinin içinde derin bir sevinç duyuyor.

Hicretin 466 ncı yılında (1072-3) yazılmış olan DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK, Türk dili haznelerini koynunda taşıyan eski eserlerimizin en değerlilerinden biridir. Kurumun ilk doğuşundan beri bu eserin iyi bir tercümesini ortaya koymak çalışma programlarının başlı bir maddesi idi.

Sayın arkadaşım BESİM ATALAY'ın değerli çalışmaları ile bu ulusal dileğin yerine getirilmiş olması, Türk dilciliği için gerçekten bir bahtiyarlık olmuştur.

Divanü Lûgat-it-Türk, Kaşgarlı MAHMUD'un yazdığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türk kelimelerini Arap usullerine göre sıralayıp anlamlarını anlattığı bir eserdir. Bu önemli kitabın el yazması bir nüshası rahmetli Ali Emiri elinde bulunmuş ve Kilisli Rifat Bilgenin nezareti altında Maarif Vekilliğince bastırılmış idi.

Ortaya konmasiyle beraber yerli ve yabancı bütün dilcilik dünyasının dikkatini üzerine çekmiş olan bu eserin tercümesine daha o zamandan istekler uyanmıştı.

Bu güç ve çok onur verici işe el koyanlar çok oldu. Bunlar arasında şimdi ebediyete karışmış bulunan Kurumumuzun ilk Başkanı Samih Rifat ile Şair Mehmet Âkifin ve Kurumun başında bu tercümenin hazırlanmasına çok çalışan Doktor Reşit Galibin adlarını burada rahmetle anmak yerinde olur.

Türk Dil Kurumu birinci Büyük Millet Meclisinde

Van Mebusu olan rahmetli Tevfik tarafından yapılmış bir eksik tercümeyi satın almak, Kilisli Rifat Bilge ile Ahmet Caferoğluna alfabe sırasiyle tercüme fişleri yaptırmak, emekli Öğretmen Âtıf Tüzünere de kitabın olduğu gibi bir tercümesini kaleme aldırmak yollariyle bu işi kovalamaktan geri durmadı.

Bu değerli mütercimlerin yüksek emeklerini burada şükranlarla anmak benim için zevkli bir ödevdir.

Ancak bütün bu tercümeler istenilen erginliği verememişti. Nihayet Türk dili ülküsüne ömrünü vermiş olan arkadaşım Besim Atalay, bu ağır işi omuzlarına aldı. Bütün yapılmış tercümeleri, bütün Divan hakkındaki yazıları gözden geçirdikten, Divanın tek el yazısı nüshasını ve buna göre basılmış olan metnini iyice inceledikten sonra, yeniden işe başlamak yoliyle, bugün ortaya koymak mutluluğuna erişilen bu tercümeyi başa çıkardı.

Eserin mahiyeti, değeri, eser sahibinin ve yazma nüshayı yazanın hüviyetleri, eserin bulunuşu, basılışı ve tercümesi hakkındaki izahları, değerli mütercim ayrıca uzun uzadıya anlatmaktadır.

Bana burada düşen ödev, bu yüksek bilim işini, değer biçilmez bir çalışkanlık ve yorulmazlıkla umulduğundan daha çabuk ortaya çıkaran sevgili arkadaşım Besim Atalaya,ona bu yolda ellerinden gelen yardımlardan hiç birini esirgememiş olan bütün Türk Dil Kurumu ailesine ve pek çok teknik güçlüklere göğüs gererek eserin güzel bir şekilde basılmasını temin eden değerli basıcı Alâettin Kırala içten gelen şükranlarımı açıkça bildirmektir.

İ. N. DİLMEN
TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK VE TERCÜMESİ ÜZERİNE NOTLAR

A - Divanü Lûgat-it-Türk nasıl bir kitaptır, niçin yazılmıştır?.

B - Kitabı yazan zat.

C - Kitabın yazıldığı tarih.

D - Kitap nerede yazılmıştır.

E - Eldeki yazma nüshanın asıl nüshadan çekildiği tarih.

F - Divanda Türkler üzerine geçen hadisler.

G - Kitap nasıl bulundu, nasıl basıldı?

H - Divanı görmüş olan Doğu bilginleri.

I - Divan üzerine çalışan Batı bilginleri.

J - Divandan faydalanarak eser yazanlar.

K - Divanın kelimelerini cetvelliyenler.

L - Divanın birinci sahifesinin dışındaki yazı.

M - Divanı tercüme etmek istiyenler ve edenler.

N - Ben tercümeye nasıl başladım ?

O - Türkiye dışındaki Türklerin Divanla ilgilenmeleri.

P - Divan tercümesinde tuttuğumuz yol, kabul ettiğimiz harfler.

Q - Türkçecilik hareketleri ve Sonsöz.

DİVANI LÛGAT-İT-TÜRK

NASIL BİR KİTAPTIR ?

NİÇİN YAZILMIŞTIR ?

Hicretin III cü asrından, onuncu asrın ortalarına degin, Türklüğün altın devri idi; bu devirde Türkler bir yandan Çin sınırlarından -Pekin yakınlarından- Macaristana ve Avrupa ortalarına, bir yandan da Kuzay buz denizlerinden Hindin ve Arabistanın sıcak denizlerine, Sûdana ve Büyük Okyanusadek taşmışlar, hemen her yerde kuvvetli egemenlikler kurmuşlardı. Kendilerini her yerde saydırmışlar, her yerde efendi tanıtmışlardı.

Türklüğün hükmü yürüdüğü bu geniş bölgelerde Türk Dilinin de üstün tutulacağına, kendileri gibi dillerinin dahi sayılacağına şüphe yoktur. Birçok kimselerin Türkçe öğrenmiye uğraştıkları içindir ki bu devirlerde bir haylı kitap yazılmıştır.

Her ne kadar Gaznelilerle Salçık Oğulları Türkçeye büyük bir önem vermiyerek Farsçaya daha çok düşkünlük göstermişlerse de öbür Türkler ve Türk büyükleri ulusal dile değer vermişlerdir:

Bu yüzden bir takım eserler yazılmış:

1 - Kutadgu-Biliğ
2 - ديوان لغات الترك
3 - كتاب جواهر النحو فى لغات الترك
4 - الادراك للسان الاتراك
5 - حلية اللسان وحلبة البيان
6 - القوانين الكليّه
7 - بلغة المشتاق فى لغة الترك والقبجاق

8 - İbnü Mühennanın bahsettiği bir eser (Celâleddin Harzemşah adına yazılan bu eser bize kadar gelmemiştir).
9 - زهر الملك فى نحو الترك (kitap meydanda yoktur)
10 - الافعال فى لسان الترك (kitap meydanda yoktur)
11 - الدرة المضيئه فى لغة التركيه (kitap bize kadar gelmemiştir)
12 - الشذور الذهبيه والقطع الاحمديه فى لغة التركيه
13 - Bilik (Bu kitaptan Ebu Hayyan bahsetmekte ise de bugün eser meydanda yoktur).
14 - نادر الدهر على لغة ملك العصر (İbnü Mühenna bahsederse de eser meydanda yoktur)
15 - ترجمان المترجم بمنتهى الارب فى لغة الترك والعجم والعرب

(Bundan İbnü Mühenna bahseder. Eser bize kadar gelmemiştir)

16 - قصيدة قواعد لسان الترك (Bundan da İbnü Mühenna bahseder, eser meydanda değildir[+]).
17 - مقدمة الادب
18 - التحفة الزكيه
19 - ميسرة العلوم
20 - كتاب حلى الملك
21 - كتاب تحفة الملك

gibi eserler bunlardandır. Bu kitaplardan başka kendileri ve adları bize kadar gelemiyen daha bir takım kitapların bulunduğuna şüphe yoktur.

Bizim gördüğümüz eserler arasında her yönden en önemli, her bakımdan en değerli eser Divanü Lûgat-it-Türktür. Yukarıda saymış olduğum eserlerin sahiplerinden bir takımlarının Divandan faydalanmış olmaları gerektir.

Divanü Lûgat-it-Türk, Türk dilleri Kamusu demektir, bu

[+] Bu eserin manzum olduğu anlaşılmaktadır.

kitap paha biçilemiyecek kadar değerlidir; bilgi dünyası bu kitaba çok önem vermekte ve kitabı çok beğenmektedir. Hemen her medenî milletin Üniversitesinde ve Türkiyatçıları arasında bu kitap eşsiz sayılmaktadır. Eski eserlerden hiç biri bu eser kadar önem kazanmamıştır.

Divanü Lûgatte, bugün ölmüş birçok güzel kelimeler bulunduğu gibi, o vakitki kültürün ve medenî varlığın yüksekliğini gösterir bir hayli tanık ta vardır.

Hele Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımlar pek değerlidir; kitapta yer yer, dil üzerine önemli kurallar söylenmiş; ses değişimleri, gramer halleri, diyelek ayırdları açık olarak gösterilmiştir. Bundan başka saymış olduğum şeyleri tanıklamak için bol ve zengin örnekler dahi verilmiştir.

İşbu örneklerin birçokları cümle halinde olduğu için büyük bir anlama, değerli bir çözümleme kolaylığı göstermektedir. Örnekler, kelime, cümle, sav, beyit, parça gibi şeylerdir. Biz bu örneklerden yalnız o vaktin dil durumunu öğrenmekle kalmıyoruz; Türkün eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşünüşünü de birlikte öğreniyoruz. Bu faydalardan başka o vakitki coğrafî durum üzerine de doğru bilgiler elde ediyoruz.

Şimdiye değin eski Türk Dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir; bu eser tektir, tek kalacaktır. Türk dünyası Kaşgarlı Mahmudun adını her zaman saygıyle anacaktır.

Biz bu eşsiz kitaptan eski Türklerin (900) yıl önceki dillerini, düşünüşlerini, durumlarını öğrendiğimiz gibi kitapta medeniyet dünyasına karşı her zaman göğsümüzü kabartacak olan birçok öğünç ve kıvanç kaynakları dahi buluyoruz; (900) yıl

önce atalarımızın ipek mendil taşıdıklarını, elbise kırışıklarını yatıştırmak için ütü kullandıklarını da görüyoruz; hele yeryüzünün efendisi olan Türk askerlerinin o vakitler bile kuru bir derintiden ibaret olmayıp her erin adını, sanını, aylık olgularını gösterir bir defterin bulunduğunu öğrenmemiz dünyaya değer bir faydadır.

Bundan başka Türklerin kadınlara ve çocuklara ve düşkünlere gösterdikleri saygı izlerini de orada buluyoruz. Divan dikkatle gözden geçirilirse daha bu gibi birçok öğünmeye yarar şeyler görülecektir.

Divanın yazma nüshası bir tanedir; şimdiye değin bir ikincisi bulunamamıştır [+]. Eldeki yazma nüsha büyük bir cilt ve (319) yapraklıdır. Kâğıdı vaktiyle Doğu memleketlerinde yapılmış olan sağlam ve kalın bir kâğıttır. Kitabın bazı yerleri yaşlık görerek kararmış ise de bozulmamış ve çürümemiştir. Bir kaç kelime dış olmak üzere her tarafı iyice okunabilmekte, bundan kitabın iyi korunmuş olduğu anlaşılmaktadır.

İşte, basma nüshaya temel olan bu nüshadır; biz tercüme ederken bunu göz önünden ayırmadık.

KİTABI YAZAN ZAT

Kitabı yazan zatın adının Mahmut, babasının adının Hüseyin, büyük babasının da Mehmet olduğunu kendi kitabından öğreniyoruz. Kaşgarlı olduğu anlaşılıyorsa da Barsgan şehrini anlatırken وهي مدينة منها ابو محمود demesi kendisinin Kaşgarda doğmuş

[+] Kaşgarlı Mahmudun كتاب جواهر النحو في لغات الترك adında bir kitabı daha varmış. Bunu Divanda kendisi söylemektedir. Bununla beraber bu kitap henüz ele geçmemiştir; bulunacak olursa Dilimiz ve kültürümüz için büyük bir kaynak ve kazanç olacaktır. B. A.

olduğunu, babasının Barsganlı bulunduğunu gösteriyor.

Kitap sahibi her zaman, kendisinden bahsederken Mahmut demektedir: Bunun içindir ki Mahmudun babasının Barsganlı olduğuna hükmediyoruz.

Kaşgarlı Mahmut eserini Irakta yazmış olması ihtimaline göre Kaşgardan Iraka göç etmiş olmalıdır.

O sıralarda Irak bölgesi İslâm dünyasının özeği idi; siyasal işlere karışmak ve bir külâh kapmak istiyenlerin Bağdata ve Mısıra koştukları gibi, bilgi işleriyle uğraşmak dileyenlerin dahi buralara geldikleri bellidir.

Bağdattan başka Buhara, Kaşgar, Kahire, Şam gibi daha bir takım yerler var idise de bunlar Bağdat kadar önemli değil di. Türk ülkelerinin her bucağından birçok bilginlerin tâli aramak arzusiyle Bağdata ve Mısıra akın akın geldikleri sıralar da bir hayli bilgi adamlarının Bağdatta toplanmış olduklarını biliyoruz.

Türklüğün bu altın devirlerinde İslâm dünyasının hemen her yanında Türklerin sözü geçer, hatırları sayılır olmuştu;bu hal kendilerine özel bir durum yaratıyordu.

Bağdattaki Arap makamları, Bağdattaki halife sarayı Türklerin nüfuzları altına girmişti. Yıkılmak üzere bulunan halifeliği Türkler tutuyor, halifeleri kendi dilekleri uğrunda kukla gibi kullanıyorlardı. Büsbütün gevşiyen Arap âlemine yeni bir hız, yeni bir kudret veriyorlar, İslâm medeniyetini yeni baştan diriltiyorlar ve ayakta tutuyorlardı.

Bundan başka bütün siyasal işler hep Türklerin elinde idi. Vilâyetlere ancak Türk olan Valiler gönderilebiliyordu; böylelikle Türklere yanaşmak, Türklerle iyi geçinmek istiyenlerin Türkçe öğrenmeleri bir ihtiyaç halini almıştı. İşte, Divanü Lûgat-it-Türk bu ihtiyaçtan doğmuş olmalıdır.

Türkçeyi öğrenmek istiyenlere bu dili öğretmek için yazılan işbu eserin, o asırda bilgi ve siyaset dili olmuş bulunan Arapçanın Türkçeden yüksek bir dil olmadığı, Türkçenin Arapça ile atbaşı beraber yürüdüğü gösterilmek ve tanıklanmak üzere meydana getirildiği de anlaşılmaktadır [+].

Türkçeyi ve Türkçenin diyeleklerini pek iyi bilen Mahmut Arapçayı da çok iyi biliyormuş; yalnız eski Türkçeyi değil, Arapçayı da öğrenmek istiyenler için bu kitap güzel bir kılavuzdur. Bu kadar büyük bir bilginin nasıl olup ta İslâm dünyasında ün almadığına şaşmamak elde değildir.

İşte derin bir bilgin, iyi gören bir dilci olan bizim Kaşgarlı Mahmudun Türkistan Beyleri neslinden olduğunu yine kendi eserinden öğreniyoruz. Cilt I, sahife 102 de "Bizim atalarımız olan Beyler emir kelimesine Xamir = خمير derler.Çünkü Oğuzlar emir diyemezler -elif harfini X = خ harfine çevirerek- Xamir = خمير derler; Saman Oğullarından Türkistanı almış olan atalarımız Beye Xamir tekin = خمير تكين adı verirler[++] demekte olduğuna bakılırsa Mahmudun Beylerden ve asker neslinden gelmiş olduğu meydana çıkar.

Yalnız burada göz önüne alınacak bir şey vardır; Kaşgarlı her zaman Oğuzları öbür Türklerden ayırır; burada "Atalarımız olan Beyler Emir kelimesini Xamir = خمير diye söylerler; çünkü Oğuzlar Emir diyemezler -elifi خ ya çevirerek Xa-

[+] Cilt I, sahife 5.

[++] Gerek basma ve gerek yazma nüshalar Xamir tekin = خمير تكين kelimesini حمر تكين şeklinde yazmış ise de yanlıştır. Metinde bu kelimenin tercümesi sırasında uzun uzadıya anlattık. Sözün gelişinden bunun Xamir tekin = خمير تكين olması gereklidir. B. A.

mir = خمير derler" demesini bilmem nasıl anlamalı? Mahmut burada Oğuzları kendi atalariyle karıştırmış olmıyor mu ?

Aşağıya doğru birçok yerlerde görüleceği üzere burada da Arapça ibarede bir eksiklik olmalıdır. "Atalarımız Emir kelimesini Xamir = خمير diye söylerler: Nasıl ki Oğuzlar da elifi خ ya çevirerek Xamir = خمير derler" demek istemiş olsa gerektir.

Her ne ise.. Bizim Mahmut hem yüksek bir bilgin, hem de yiğit bir askermiş. "Ben iyi silâh kullanırım" dediğinden anlaşılan da budur. Acınacak bir haldir ki Mahmudun kaç yıl yaşadığını, nerede öldüğünü bilmek kabil olamadı.

İslâm bilginlerinin (Hal tercümesine) kütük bilgisine çok önem verdiklerini hepimiz biliriz; bununla beraber Kaşgarlı Mahmut hakkında bir şey yazmamaları şaşılacak şeydir.

Kaşgardan kalkarak Türk ülkelerini birer birer dolaşmış olması, oralarını iyice incelemiş bulunması, bu büyük eserini yazması gibi şeyler bize gösteriyor ki Mahmut hem yaşça, hem bilgice olgun bir zatmış; her halde genç yaşında ölmemiş.

KİTABIN YAZILDIĞI TARİH

Kaşgarlının kitabının sonunda 464 senesinin Cemaziyülevvelinin gurresinde yazmıya başlandı:"Dört gez gözden geçirdikten ve iyice süzdükten sonra 466 da bitti" demiş olmasına bakılırsa ve 464 Hicrî ve 1068 Milâdide başlanmış, iki sene üzerinde çalışıldıktan sonra 466 Hicrî ve 1072 de bitirilmiş olduğu anlaşılıyor ise de,cilt III, sahife 116 "biz bu kitabı yazdığımızda sene 690 idi" demesi işi karıştırıyor.

Bana kalırsa Divanın sonundaki yazı pek açıktır; bu,

doğru olmalıdır. Gerek cilt I, sahife 290 daki tarih ve gerek kırmızı mürekeple yazma nüshanın kenarına yapılmış olan düzeltme yanlış olsa gerektir; tercümemiz okunacak olursa yazma nüshanın bu gibi hataları yaptığı çok görülecektir, hele kırmızı mürekeple yapılmış olan düzeltmelere hiç güvenmemelidir; yine bunun gibi, cilt III, sahife 116 daki tarih dahi yanlış olacaktır. Divan 466 da bitmiş olduğuna göre 467 de Halife olan Muktediye sunulmuş olabilir.

Divandaki bu tarih karışıklığı hakkında sayın bilgin Bay Zeki Velîdînin "Adsız" mecmuasının 16 ncı sayısında bir yazısı vardır; bu yolda genişçe bilgi elde etmek istiyenler oraya baksınlar. Yine bu iş üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında bir yazısı çıkmıştır.

KİTAP NEREDE YAZILMIŞ ?

Kitapta, bu eserin nerede yazıldığını gösterir hiç bir yazı, hiç bir işaret yoksa da, Bağdatta Halifeye sunulmuş olduğuna bakılırsa, Bağdatta yazılmış olması ihtimali kuvvetlidir. Kitabın Kaşgarda veyahut başka bir yerde yazılarak Bağdata getirilmiş olması düşünülebilirse de burası çok zayıftır; çünkü Kaşgarlı Mahmutun birçok Türk boylarını, Türk şehirlerini ve köylerini gezip dolaştıktan ve birçok notlar aldıktan sonra yazmış olması şüphesiz bulunduğuna göre Divanü Lûgat-it-Türk'ü Bağdata yerleşerek orada yazıp bitirmiş olması daha kuvvetli görünür.

Bağdatta yazılmış olmasına kuvvetli bir tanık ta o asırlarda Bağdatın beyaşı bir Türk şehri haline gelmiş bulunması, Irakta Türk nüfuzunun son derece ilerlemiş olmasıdır. Şura-

si muhakkaktır ki Mahmut kitabını geçici bir heves üzerine yazmış değildir. Bunu yazabilmek için bizim sayın Kaşgarlı çok emekler çekmiş, birçok üzüntülere katlanmıştır. Uzun bir hazırlama devresi geçirdikten sonra bu büyük eserin vücude getirilmiş olduğunda şüphe yoktur. Çünkü böyle bir eseri yazmak kolay değildir.

ELDEKİ YAZMA NÜSHANIN ASIL NÜSHADAN ÇEKİLDİĞİ TARİH

Eldeki yazma nüshanın büyük bir ciltten ibaret olduğunu yukarıda söylemiştim. Bu nüsha Kaşgarlı Mahmudun kendi eliyle yazdığı nüshadan çekilmiştir, çeken adam böyle söylemektedir. Cilt III, sahife 332 de,çeken adamın adının محمد بن ابى بكر بن ابى الفتح الشاوى ثم الدمشقى olduğu görülmektedir. Aslı İranlı Sâveli olan bu adamın Şamda yerleşmiş olduğu açıktır; bu devirlerde -İslâm ülkelerinin her yanında olduğu gibi- Şamda da Türk nüfuzu üstün bulunuyordu.

Bunun için Suriyede dahi Türkçe öğrenmek arzu ve ihtiyacı hüküm süreceğinden, bu ihtiyaca cevap vermek üzere Divanü Lûgat asıl nüshasından Şamda çekilmiş olmalıdır, Mahmudun Divanı yazmasından -aşağı yukarı- ikiyüz sene sonra çekilmiş olan bu nüsha elimize kadar gelebilen biricik nüshadır.

Kitabı çeken Şamlı Mehmet Türkçeyi hemen hiç bilmiyormuş, çünkü Türkçe bilen bir adam onun yaptığı yanlışlıkları yapmaz; bu yanlışlıkların asıl nüshada bulunmadığına şüphe yoktur; Mahmut böyle şey yapmaktan çok uzaktır. Tercümemiz okunursa Şamlı Mehmedin Türkçe bilmediği görülüp anlaşılacaktır.

Şamlı Mehmet Arapçayı da iyi bilmiyormuş; yazma nüshadaki irap hatalarının çokluğu bunu göstermektedir.

Sayın hocamız Bay Kilisli Arapçada bulunan bu yanlışlıkların bir kısmını düzeltmiş ise de birçokları olduğu halde kalmıştır. Biz de yalnız tercümeyi ilgilendiren yanlışları düzelttik ve kenara çıkarak bunları gösterdik, işte bu gibi şeylerden anlıyoruz ki kitabı çeken Şamlı Mehmedin büyük bir ilmî kıymeti yokmuş. Bununla beraber çekme işinde namuslu davranmıştır, himmeti var olsun.

DİVANDA TÜRKLER ÜZERİNE GEÇEN HADİSLER [+]

Divanü Lûgatte iki yerde Türkler üzerine, iki hadis geçmektedir. Birisi "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenlikleri uzun sürecektir" anlamında, birisi de "Yüce Tanrı,benim Türk adlı ordum vardır, onları Doğuda oturttum. Kızdığım ulusun üzerine onları saldırtırım" manasındadır. Bu hadislerin her ikisi de sağlam hadislerden değildir; binlerce hadis uydurulmuş olduğu için İslâm bilginleri hadis işinde çok titiz davranmışlardır; bu yüzden hadis işi geniş bir bilgi halini almış. Gerek hadislerin çeşidi, gerek ağızdan ağıza söyliyenlerin hayatları ve ahlakları hakkında birçok kitaplar yazılmış, usuller ve ölçüler konmuş. İşte o usullere ve ölçülere göre bu iki hadis Peygamberimize değin varamıyan yapma hadislerdendir.

Şüphesiz bunları Kaşgarlı kendisi uydurmıyor; o da başkalarından aldığını söyliyor[++]. Divandaki hadisler hususun-

[+] Hadis = Peygamber sözü.

[++] İlk hadis basma nüshada cilt I, sahife 3 tedir ve şöyledir: تعلموا لسان الترك فانهم ملكا طوالا. İkinci hadis te cilt I, sahife 294 tedir. Hadis şöyledir:
يقول الله عز وجل ان لى جندا سميتهم الترك واسكنتهم المشرق فاذا غضبت على قوم سلطتهم عليهم

da sözü İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörlerinden sayın hocamız Bay Şerefeddine bırakıyorum."Hadis kitaplarında böyle bir söz mevcut değildir. Mahmut Kaşgarî bunu Buhara imamlarından itimada şayan bir zattan ve Nişaburlu diğer bir imamdan işittiğini söyliyorsa da bunlardan hiç birinin adını bildirmiyor ve aynı zamanda "eğer bu hadis sahih ise ki bu baptaki mes'uliyet o iki zata aittir" demesi ile kendisinin de bu hadisin doğruluğuna kail olmadığını oldukça açık bir surette göstermektedir. İkinci hadise gelince: Mahmut Kaşgarî bu hadisi ابن ابی الدنیا nın ahır zaman ahvalini bildiren kitabında Peygamberimizden rivayet etmiş olduğunu söylemektedir. ابن ابی الدنیا hakkında söz yok ise de Mahmut Kaşgarînin bu hadisi kendisinden işitmiş olduğunu söylediği hemşehrisi حسین بن خلف سیوطی nın اللآلی zeylinde ve عبدالوهاب مولوی غوث المادراسی nın کشف الاحوال فی نقد الرجال inde görüldüğü üzere hadis vazeder ve metinler uydururdu. Bu hadisi ابن ابی الدنیا dan rivayet eden مفید جرجرائی de itimada şayan değildir".

KİTAP NASIL BULUNDU VE NASIL BASILDI ?

Kitabın nasıl bulunmuş olduğunu Bay Kilisli, Rahmetli Ali Emiri dilinden bize yazdığı bir mektupta şöyle anlatıyor: "Meşrutiyetin ilk senelerinde Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı zamanında eski Maliye Nazırlarından ve Vanî Oğullarından Nazif Paşanın hısımı bulunan bir kadın Sahaflar çarşısında kitapçı Bürhan Efendiye satılık bir kitap getirmiş. Bürhan Efendi kitabı satmak üzere Maarif Nezaretine götürmüş, Nezaret, Kitaba istenilen 30 sarı lirayı çok görerek almamış. Bunun üzerine Bürhan Efendi Kitabı Ali Emîrîye göstermiş, Emîrî Kitabın değerini tanıyarak hemen 30 liraya almış, 3 lira da Bürhan Efendiye komisyon vermiş.

Rahmetli Emîrî Kitabı aldığına çok sevinmiş. Herkese bu Kitabın ehemmiyetinden bahsedermiş, fakat kimseye göstermezmiş. Kitabın yaprakları dağınık imiş, bunları Kilisliye düzelttirmiş.

Ziya Gökalp bu Kitabı görmek için hemşehrisi Emîrî Efendiye çok rica etmişse de ona bile göstermemiş. Kitabın basılması düşünülmüş, Ali Emîrî Efendi -Kitaba bir şey olur korkusiyle- buna yanaşmak istemiyormuş. Nihayet Sadrıâzam Talât Paşanın işe karışmasiyle Emîrî Efendi -Kilislinin basım işlerine bakması şartiyle- razı olmuş. Birçok sıkıntılardan sonra Kitabın basım işi tamamlanmış. Böylelikle bu eşsiz Eser de kaybolmaktan kurtarılmış. Kitabın Rahmetli Emîrî Efendi gibi kıymet bilen bir adamın eline geçmesi, Bay Rifat gibi sayın bir zatın eliyle bastırılması Türklük için bir nimet olmuştur. Her iki zatın da himmetleri unutulmıyacak kadar büyüktür.

Kitabın basımında bazı yanlışlıklar yapılmıştır; bunlar o vakitki durumun -büyük savaşın- gerekli kıldığı bir takım haller yüzünden, biraz da acele etmekten ileri gelmiş şeylerdir; işin büyüklüğü ve yolun çetinliği yanında bu gibi şeyler her zaman bağışlanabilir.

DİVANI GÖRMÜŞ OLAN DOĞU BİLGİNLERİ

Her ne kadar eski تراجم احوال kitapları Kaşgarlı Mahmuttan bahsetmezlerse de Eserinden bahsedenler bulunmuştur. Birisi bizim ünlü Kâtip Çelebidir. Çelebi belki Divanı görmüş, bel ki de tarihçi عینی den almıştır. کشف الظنون un İstanbul basmasının 250 nci sahifesinde şöyle denmektedir: دیوان لغة الترك لمحمود بن الحسین بن محمد

مجلد ، اوّله الحمد ذی الفضل الجزیل الخ .. فسّره بالعربیه و ذکر ان لغات الترك تدور علی ثمانیة
عشر حرفاً لا توجد فیها ث ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ح ، ه ، ع واهداها الی ابی القاسم عبدالله بن محمد المقتدی بامر الله

کشف الظنون Divanın başından aldığı şu bir iki parçayı yeter görüp geçmiştir. Burada dikkat edilecek bir şey vardır. Çelebinin دیوان لغة الترك demiş olmasına bakılacak olursa bugün elde bulunan nüshadan başka bir nüshayı görmüş olmasına ihtimal verilebilir.

Kâtip Çelebiden daha evvel Divanı, Aynî denmekle tanınmış olan Ayıntaplı بدر الدین Mahmut عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان adlı eserinin birinci cildinde Divandan bahsetmiştir.

28.IV.1940 tarihinde bu eserden faydalanmak üzere İstanbula gitmiş isem de elimde olmıyan bazı sebepler yüzünden Aynînin ve kardeşinin eserlerinden faydalanamadım.

Bereket versin ki genç ve değerli bilginimiz Bay Mükrimin Halil imdadımıza yetişti. Onun vaktiyle almış olduğu notlardan faydalandık, kendisine teşekkürler ederiz. Kısaca bu notların bazı parçalarını olduğu gibi buraya geçiyorum : "Orta zaman tarihçileri arasında şimdiye kadar yaptığım araştırmalar esnasında بدر الدین محمود بن موسی العینتابی den başka دیوان لغات الترك ü görmüş ve tetkik etmiş bir zata rastgelmedim.

Yüzden fazla eser yazmış olan bu zatın en büyük eseri 30 cildi dolduran عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان adındaki eserinin Coğrafya ve ensaba ait olan kısmında Türk kavmine taallûk eden fasılda دیوان لغات الترك ten mufassalan istifade etmiş ve bilhassa Oğuzlara ait malûmatı ve Oğuzların muhtelif şubelerini ve damgalarını ayniyle bu kitaptan almış, aynı zamanda Türkman isminin asıl ve menşei hakkındaki malûmatı da buradan iktibas etmiştir.

Bundan başka Aynînin kardeşi شهاب الدین احمد tarafından telif edilmiş olan تاریخ البدر فی اوصاف اهل العصر adlı eserde Türk Etnografyasına dair mufassal malûmat vardır. Burada دیوان لغات الترك ten daha fazla istifade edilmiş ve bunda Türk ensab ve kabailine dair olan malûmat hemen ayniyle kitaba geçirilmiştir. Her iki kardeş tarafından telif edilmiş olan tarihî eserler de دیوان لغات الترك ten ayniyle nakledilmiş olan ibarelerle damgaların müşabeheti gösteriyor ki mütalâa edilen nüsha bizim elimizde bulunan nüshadır.

DİVANIN BASMA NÜSHASI ÜZERİNE ÇALIŞAN BATI BİLGİNLERİNDEN BAZILARI

Bunların başında sayın bilgin Brockelmann gelmektedir. Az evvel Breslav şehri Üniversitesinde Sâmi dilleri Profesörü olan bu zat 1928 senesinde Divanü Lûgatteki Türkçe kelimeleri cetvelliyerek bir ciltte toplamış ve bastırmıştır.

Divanı alfabe sırasına koymakla ve bazı kelimelerin nasıl yazılacağını saptamakla büyük bir hizmet yapmış; böylelikle Divandan faydalanmak işi hayli kolaylaşmıştır.

Brockelmann bu işi yaparken -pek tabiî olarak- bir takım hatalara düşmüş ise de ilk ve güç adımı atmış olmakla teşekküre yaraşır bir iş görmüştür.

Sayın Brockelmann bu eserinden başka Divanda bulunan beyit ve parça gibi şeyleri de ayrıca tercüme ve neşretmiş ise de biz bu eserini göremedik. Kendisinden istenmiş ise de kalmamış olduğundan göndermemiştir. Brockelmannın bu son eserinden bazı parçaları Köprülü Oğlu Bay Cemal Edebiyat Fakültesi Mecmuasında bastırmıştır.

Divan üzerine Almancadan başka Macarca, Rusça, Fransız

ça ve İngilizce bir hayli yazılar yazılmıştır :

Keleti Szemle Mecmuası; cilt XVIII. 1918-19.

Carl Brockelmann: Mahmut Al-Kasgharıs Darstellung des Türkischen Verbalbaus. S. 29-49; yine aynı mecmua ve sayıda S. 149-150; Brockelmann: Ein türkisches İmperativ -Prekativsuffix; Körösi Csoma Archivum mecmuası 1 (1921) s. 26-40; Brockelmann: Mahmut Al-Kasgharî über die Sprachen und die Stamme der Türken im 11. yahrh.

Asia Major Mecmuası I.; Altturkestansche Volkspoesie.

DİVANDAN FAYDALANARAK ESER YAZANLAR

Divandan faydalanarak ilk önemli eseri yazan ünlü bilgin Brockelmanndır. Bunun eseri hakkında yukarıda bazı şeyler yazılmıştı.

+

1930 senesinde, ilk Dil Encümeninin çalıştığı sıralarda aziz arkadaşım Bay İsmail Hikmetin teşvikiyle Divandaki Gramer kurallarını bir araya toplayıp dilimize çevirdim ve 1931 de Türk Dili Kuralları adiyle Ankarada bastırdım.

+

Eski ve feyizli Öğretmenlerden Bay Ali Ulvi üstadımız Divandaki beyitlerin ve parçaların bazılarını dilimize çevirerek-Bursada çıkan- Uludağ adındaki Mecmuada bastırmıştır.

+

Ünlü Türkiyatçı rahmetli Necip Âsım Divandaki savları toplıyarak ufak bir risale halinde İstanbulda bastırmıştır.

+

Çekmeceli Bay Sait adında bir zatın da Divan üzerine

bazı yazılar yazdığı haber veriliyorsa da biz görmedik.

+

Divan üzerine bilgice değeri olan yazıların bir çoğunu sayın Türk bilgini Köprülüoğlu Bay Fuat yazmıştır. Bu yazılar Millî Tetebbular Mecmuasında ve başka yerlerde çıkmıştır.

+

Genç bilginlerimizden Bay Hüseyin Namık Orkun dahi Divan üzerine yazıları vardır.

DİVANIN KELİMELERİNİ CETVELLİYENLER

Divana ilk ve olgun cetveli Brockelmannın yapmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Brockelmannın kitabı Almanca olduğu için herkes tarafından faydalanılamıyordu. Bunun için birkaç zat Divanın kelimelerini bir cetvelle -endeks tarzında- toplamak istemişlerse de hiç birisi tamamlayıp bastırmamıştır; bu zatların adlarını aşağıya doğru yazıyorum:

1 - Türkiyatçı genç bilginlerimizden Bay Ragıp Hulûsi.

2 - Rahmetli Hasan Fehmi.

3 - Tercümenin yazılması ve basılması işlerinde bana çok yardımı dokunan arkadaşım Bay Dehri Dilçin.

Bu zatlardan başka Bay Âtıfla, Bay Kilislinin birer cetveli dahi vardır. Bu iki zatın cetvelleri öbürlerininkinden daha iyidir; bunlar da bastırılmamıştır.

DİVANIN BİRİNCİ SAHİFESİNİN DIŞINDAKİ YAZI

Divanü Lûgat-it-Türkün yazma nüshasının birinci sahifesinin dış yüzünde bir sahifelik bir yazı vardır: Yazı arapçadır. محمد بن احمد خطيب داريا adında birisi tarafından yazılmış olan bu yazı, Divanın Türkmence ve Kıpçakça olmadığını ve böyle bir

davada bulunanların yanılmış olduklarını söylemektedir.

İşbu yazı üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında, sayı 6 da bir yazısı çıkmıştır; oraya bakınız!

DİVANI TERCÜME ETMEK İSTİYENLER VE EDENLER

Benden evvel Divanü Lûgati tercüme etmiş olan zatları sıra ile aşağıya doğru yazmayı faydalı buluyorum.

İlk önce Divanı Bay Kilisli Rifat tercüme etmiştir. Kendi mektubunda bildirdiğine göre 22 defter tutan bu tercümeyi Büyük savaşın sonlarında Maarif Nezaretine 120 liraya satmış. Defterler Nezaretçe telif ve tercüme heyetine verilmiş, oradan da Darülfünun Edebiyat Kütüphanesine konulmuş.

Ankarada Millî Hükûmet kurulduktan iki sene sonra Maarif Vekâletince Divanın tercümesi düşünülmüş; o vakit bu iş Maarif Vekâleti Müsteşarı bulunan rahmetli Samih Rifat Beyle Şair Mehmet Âkif Beye havale edilmiş. Bunun üzerine Kilislinin defterleri İstanbuldan Ankaraya getirilmiş, nedense bu iş daha ileri gitmeden yüzüüstü kalmış.

Birinci Dil Kurultayından sonra rahmetli Reşit Galip Maarif Vekili iken Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından Divanın tercümesine karar verildi. Verilen kararda Divanın kelimeleri -şimdilik bir cetvelde- endeks halinde toplanıp, tercüme edilerek bastırılacak [+]. Tercüme yapma ve cetvelleme işinin Kilisliye verilmesi kabul edildi.

Arası çok geçmeden fişler Cemiyete gelmiye başladı.

[+] Türk Dili Tetkik Cemiyetinde bu iş konuşulurken "ben Divanın bir harfi bile bırakılmadan olduğu gibi tercüme edilmesini, sonuna kelime cetveli konulmasını ve acele edilmemesini" söylemiştim. Arkadaşlar çoğunlukla yukarıdaki kararı kabul etmişlerdi.

Fişleri gözden geçirerek basılmasına karar vermek üzere Celâl Sâhir (Rahmetli), Râgıp Hulûsi, Hâmit Zübeyir ve benden ibaret bir komisyon yapılması kararlaştı. Komisyon, fişleri gözden geçirirken bunlarda bir takım yanlışlıklar ve ivetlemeler gördü. Düzeltilmesi için Bay Kilisliye gönderdi ise de bundan bir netice çıkmadı. Birkaç defa fişler arada gidip geldikten ve birkaç mektup yazıldıktan sonra bu iş te yüzüüstü kaldı.

Kilisliden sonra Konyalı Bay Âtıf tarafından da Divan tercüme edilmiştir. Bu zat önce cetvel halinde Divanın kelimelerini alıp tercüme etmiş iken Dil Kurumunun ricası üzerine kitabı tam olarak ta tercüme etmiştir, bu tercümeyi gözden geçirmek ve basılması için bir karar vermek üzere kurulmuş olan komisyon bu tercümede de bir takım eksikler ve yanlışlar görerek madde madde Bay Âtıfa yazıyor; bu zat kitabı baştan başa gözden geçirerek Kurumun gösterdiği yolda düzelteceği yerde, kendisine yazılan mektuptaki maddeleri ve kelimeleri düzelterek aynı defterdeki eski kelimeleri çizmek ve üzerlerine yazmak suretiyle gelişigüzel bir düzeltme yaparak defterleri Kuruma geri gönderiyor. Bu suretle bu iş te bir netice vermiyor. Bu yanlışlar ve bu eksikler ile işbu tercümenin basılmasına Kurum karar veremiyor.

+

Bu iki tercümeden başka birinci Büyük Millet Meclisinde Van Mebusu bulunan Tevfik Bey adında bir zat dahi Divanı tercüme etmişse de bu tercüme öbürlerinin yanında daha çok yanlışlı ve çok eksiklidir.

Maarif Vekâletinden Türk Dili Cemiyetine [+]devredil-

[+] 1932 senesinde yapılmış olan ilk Dil Kurultayında Cemiyetin adı böyle idi. 1936 senesi Kurultayında Türk Dil Kurumu adını almıştır.

miş olan 5 defterden ibaret Kilislinin Divan tercümesi ve ayrıca fişleri, Bay Âtıfın tercümesi ve Tevfik Beyin defterleri hep Dil Kurumundadır.

Gerek bu tercümeler, gerek bunlara benzer Divan üzerine yazılmış olan bütün vesikalar ayrı bir sandık içerisinde Kurumca saklanmaktadır. Gelecek nesillere bir andaç kalacak olan bu vesikalar her halde değersiz şeyler değildir.

TERCÜMEYE BEN NASIL BAŞLADIM

Divanın iyi bir tercümesi her tarafça ve hele Dil Kurumunca arzu edilip duruyordu. Gerek Kilisli Bay Rifatın ve gerek Konyalı Bay Âtıfın tercümeleri, yukarıda söylenmiş olan sebepler yüzünden Kurumca beğenilmiyerek bastırılmamıştır.

Ara sıra arkadaşlar bu işi benim üzerime almamı söylerler dururlardı. (1937 senesinin sonlarına doğru, Dil Kurumu Genel Sekreteri sayın arkadaşım Bay İbrahim Necmi Dilmen, Divanın tercümesi işini üzerime almaklığım için üsteledi. Bu ağır ve yorucu işe girmek istemiyordum; çok değerli arkadaşımın üstelemesine dayanamadım, Divanın bu halde kalmasına da gönlüm kayıl olmıyordu. "Peki" diyerek işe başladım.

Önce Konyalı Bay Âtıfın tercümesini temel tutarak onun ıslahı çarelerini düşündüm, gördüm ki bu iş yamalığa benziyecekti; bu şekilde düzeltmeye uğraşmaktan ise yeni baştan çevirme işine koyulmayı daha uygun buldum; çünkü Bay Âtıfın 943 sahife tutan defterlerini kelime kelime asıl arapçasiyle karşılaştırmak, yeni yazı ile nasıl yazılacağını kararlaştırmak, vermiş olduğu anlamları kontrol etmek, defterleri değiştirmek,

yeniden yazdırmak gibi işler pek üzücü olacağını -kısa bir sınama- bana anlattı. Nitekim"yeni yapmak, yamamaktan yeğdir" diye bir atalar sözü vardır.

Artık bu türlü çalışmayı bırakarak yeni baştan Divanı tercümeye koyuldum. Bay Âtıfın tercümesini bir yana koydum. Çünkü bu defterlerdeki hata ve noksanların pek azı komisyon tarafından 26.X.1936 tarihli bir raporla kendisine yazılmış, tutulacak yol bir program taslağiyle bildirilmişti. Bay Âtıf buna yanaşmadı [+]. Ben, işte bu söylediğim sebepler yüzünden tercümeye çok güvenemiyordum.

Sırası gelmişken Bay Âtıfın Divan tercümesindeki yanlışlarını ve tuttuğu yolun ne olduğunu yazmayı faydalı buluyorum.

1 - Bay Âtıf Arapça metne çok bağlı kalmak dileğiyle Türkçe sözlerde -eski tercümelerde olduğu gibi- Arapça nahivden ayrılmamış.

2 - Arapça kelimeleri dilimize çevirirken çok kere Lûgat kitaplarına bakmak zahmetine katlanmadan kafasındaki manayı yeter bulmuş, o yolda yazıp geçmiş. Bu yüzden birçok yanlışlıklara düşmüş; halbuki her kelimenin anlamı, her yönden aranıp taranacak, bir kelimenin birkaç manası varsa buraya hangisi uygun olduğu düşünülecek idi. Bunların hiç birisi yapılmamıştır.

3 - Asıl yazma nüshayı görmediğinden, yazma ile basma arasındaki hataların çok kere farkına varmamış.

[+] Bu işten bir yıl sonra Bay Âtıf tercümesinin basılması için Vekâlete baş vuruyor, Vekâlet Kurumdan soruyor, Kurum Vekâlete gerekli olan cevabı vermekle beraber 26.XI.1937 de bir mektup daha yazarak ilk mektupla göstermiş olduğu yolda defterlerin ıslahını ve tashihini istiyor. Bay Âtıf bu sefer de bu işi yapmıyor. Mektuplaşma da kesiliyor.

4 - Divanda bulunan Türkçeleri yeni harflere çevirirken yanılmıştır.

5 - Bazı kelimelerin tercümeleri unutulmuş.

6 - Asıl büyük eksiklik, Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan savların, cümlelerin, beyitlerin, parçaların anlamlarında yapılmış. Divan sahibi Kaşgarlı Mahmut bu örneklere mana verirken çok kere manayı gâh kısa kesmiş, gâh uzatmış, gâh ta büsbütün uzaklaştırmış, sözün öz anlamını değil, anlamlanması gereken şeklini yazmış.

Bizim Bay Âtıf ta Arapçasında gördüğü bu-uzaklı, yakınlı, eksikli, artıklı- anlamları bulduğu gibi alıp geçmiş. Halbuki bu gibi yerlerde iki türlü tercüme lâzımdı; birincisi kelime, sav, cümle, beyit, parça gibi şeylerin öz anlamları yazılmalı; ikincisi de Arapça izahlar tercüme edilmeli idi. Nitekim biz bu yolda hareket ettik. Böyle yapılmadıkça iş eksik kalacak ve bu kıymetli örneklerin hakiki manaları anlaşılamıyacaktı.

Yine sırası gelmişken Bay Kilislinin tercümesi hakkında da birkaç söz söylemeyi faydalı buluyorum. Yukarıda Bay Kilislinin elimizde iki türlü tercümesi bulunduğunu söylemiştim. Birincisi Maarif Vekâletinden bize devredilmiş olan defterlerdir. 5 defterden ibaret olan bu tercüme düz tercümedir. İkincisi rahmetli Reşit Galip zamanında alınmış olan fişlerdir; işbu fişler hususunda Kurumdaki komisyon 8.IV.1933 ve 21.IV. 1933 ve 26.IV.1933 te ayrı ayrı üç rapor yazarak suretlerini Bay Kilisliye yollamıştı. Raporlara verilen cevaplar yeter görülmediğinden işin yüzüüstü kaldığı yukarıda anlatılmıştı.

Bay Kilislinin Vekâletten bize devredilmiş olan def-

terlerine gelince. Bunlar fişlerinden daha eksik ve daha bozuktur, bundan başka büyük atlamalar da yapılmıştır. Gerek bu defterlerdeki ve gerek fişlerdeki Kilislinin hatalarını dahi aşağıya doğru birer birer yazıyorum [+].

1 - Tercümelerin dili çok ağır ve çok karışıktır. Gelecek nesle bunları anlatabilmek için Kilislinin bu tercümesini de tercüme etmek lâzım gelecek.

2 - Birçok kelimeler, cümleler, hatta sahifeler tercüme edilmeden atlanmış.

3 - Bay Âtıfın yaptığı gibi Bay Kilisli de çok kere kafasındaki anlamlara güvenerek lûgat kitabına bakmak lüzumunu duymamış.

4 - Yazma nüsha ile basma nüsha arasındaki farkların birçokları gösterilmemiş.

5 - Kelimelerin nasıl yazılıp, nasıl okunacağı gösterilmediği gibi hareke de konulmamıştır.

6 - Tercümede çok acele edilmiş [++].

7 - Yazma nüshadaki esaslı hatalar düzeltilmemiş.

8 - Bay Âtıfın yaptığı gibi bu da -Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan- cümle, beyit, sav, parça gibi şeylerin öz

---

[+] Bay Kilislinin bir mektubunda "bu defterlerin kendi defterleri olmayıp Maarif Vekaletince Rahmetli Samih Rifat zamanında birisi tarafından asıl defterlerden yanlış çekilmiş olan kopyeler bulunduğu" yazılmaktadır.

[++] Elimizde bulunan 18.IV.1939 tarihli bir mektubunda Bay Kilisli şöyle demektedir. "Gelelim tercümeye: Kitap basılıp bitti. Tercüme etmek istedim, alelacele bir tercüme ettim ve zaten adetim de öyledir. Tercüme ettiğim kitapları o yolda tercüme ederim. Bir kere sür'atle tercüme eder, kitabı bitiririm; hatta yanlış mı yaptım, doğru mu yaptım onu düşünmem. Bence bir kitap tercümesi bir makale yazmak gibidir. Eğer bir makale bir oturuşta yazılırsa sözlerin insicamı ve münasebeti muhafaza edilmiş olur. Fikirler uygun düşer, meclis değişirse o muvazene kalmaz".

anlamlarını yazmayıp Arapça metinde ne buldu ise onu tercüme edip geçmiş.

Bununla beraber bu iki zatın bu yoldaki emekleri saygı ile anılmıya değer, hele Bay Kilislinin ulusal kültürümüze olan hizmetleri hiç bir zaman unutulmaz [+].

Ben bu iki zatın tercümelerini esas tutmadım, kopye etmedim. Yukarıda söylediğim sebepler buna engeldi. Ara sıra şüphelendiğim yerlere baktım, baktım amma hiç bir zaman sözlerini incelemeden almadım. Çünkü almak doğru değildi. Güvenemiyordum.

Nasıl ki Şirazlı Şair Hafızın Divanı önce Sururi ve Şemi taraflarından tercüme edilmişti, Sûdi geldi bu iki tercümeyi de beyenmedi, yeniden bir tercüme yaptı ve kitabının kenarına -yerine göre- ردّ شمعی veya ردّ سروری yahut ta ردّسروری وشمعی diye işaret vermiştir. Ben böyle yapmadım; buna lüzum da yoktu [++]. Her üç tercüme de Dil Kurumunda saklanmaktadır. İstiyen gelip görebilir.

Ben bu tercüme işi için 3 buçuk seneden beri -yaz ayları dış olmak üzere- hergün dört, beş saat çalışmaktayım, daha bir sene çalışmak lâzımgeliyor. Kurumdaki arkadaşların ve bu işle ilgilenen, çalışma işini yakından gören zatların gözleri önünde yapılmakta olan bu işin ne kadar güç, ne kadar yorucu olduğu herkesçe tasdik edilmektedir.

+

[+] Yazdığı kitaplardan başka kendi aracıyle basılmış olan Divanü Lugat-it-Türk, İbnü Mühenna Lugati, Elkavaninül Külliye, Kadı Bürhaneddin Tarihi, Ferhenknamei Sadi, Kitabı Dede Korkut, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin yedinci ve sekizinci ciltleri gibi paha biçilmiyecek eserler hocamızın adını her zaman saygi ile andıracaktır.

[++] Nitekim خيام ın rübaiyatı da ayrı ayrı üç zat tarafından dilimize tercüme edilmiştir.

TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRKLERİN DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK İLE İLGİLENMELERİ

Divanü Lûgat-it-Türk Türkiye dışındaki Türkleri de ilgilendirmiştir. Sovyetler Akademisinin Azerbaycan Kolu, 6 yıl önce bir Komisyon kurarak Başkanlığına Halit Sait adında birini getirmiş ve işe başlamış. Komisyon bir program yapmış, bir de rapor yazarak bastırmış.

Bu raporda Komisyon Divandan bir takım örnekler almış [+]. Lâtin harfleriyle yazılmış olan bu örneklerin yazılışının yanlış olduğu görülüyordu. Kelimeler Hakaniye Türkçesine göre -eski Kaşgar dilince- yazılacağı yerde bugünkü Türkistan halkının şehirleri söyleyişine göre yazılmıştı.

Bu rapordan sonra Azerbaycanda başlanmış olan bu işin ne olduğunu, neler yapıldığını bir türlü öğrenemedik.

DİVA[illegible] TERCÜMESİ İŞİNDE BİZİM [illegible]TMUŞ OLDUĞUMUZ YOL

Divanı tercüme ederken tutmuş olduğumuz yolu aşağıya doğru yazıyorum:

A) Kelimeleri önce eski Arap harfiyle, sonra yeni Türk harfleriyle yazdık; bu, biraz işi uzatmış ise de her halde yapılan şeyin iyi olmasına yardım etmiştir, çünkü bizim yanlış okumuş olabileceğimiz kelimelerin, yanlarında arapça şekillerinin de bulunması, ilerde yapılacak olan düzeltmelere ve araştırmalara esas olacaktır.

B) İbare arasında Kaşgarlının örnek olarak getirmiş olduğu birçok sav, beyit, parça gibi şeyleri de önce Arap harfleriyle, sonra da yeni harflerle yazdık, bunu yazarken yukarıdaki düşünceyi güttük.

[+] Bu rapor Akademinin Azerbaycan Kolunun çalışmaları adındaki Derginin 31 inci sayısında çıkmıştı.

C) Bu işler yapıldıktan sonra kelimeler veya örneklerin anlamlarına geçtik.

D) Yukarılarda sırası geçtiğinde söylemiş olduğumuz üzere Divandaki savların, beyitlerin ve hele parçaların çok gez kendi öz anlamları verilmeyip, dolayısiyle olan anlamları verilmiş olduğundan bu gibi şeyler üzerindeki araştırmaları kolaylaştırmak ve bunlardaki bir kelimenin hangi manaya geldiğini göstermek düşünceleriyle biz ilk önce -kendi anladığımıza göre- bunların kelime kelime manalarını yazdık, ondan sonra da Arapça metinlerin manalarını köşeli tırnak içerisinde gösterdik.

Tercümemiz okunurken görüleceği üzere bu iki mana arasında bazı kere çok büyük farklar vardır.

E) Divandaki yanlışları iki kısma ayırdık. Birincisi, yazma nüshadaki yanlışlar, ikincisi, basma nüshadaki yanlışlar.

Yazma nüshadaki hatalar, asıl Kaşgarlı Mahmudun el yazısiyle yazılmış olan nüshada olmayıp Şamlı Mehmedin Türkçe bilmemesinden ve yanlış okumuş olmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

Elde yazma bir ikinci nüsha daha bulunmadığından karşılaştırmak ta tabil olamadı. Bu gibi çetrefil ve güç yanlışların düzeltilmesi işi bizi çok yormuştur. Kitap okunurken haşiyelerde bunlar görülecektir. Bununla beraber bu hataları ve bu düzeltmeleri ayrıca bir risalede toplamak istiyoruz, olur ki biz de yanlışlığa düşmüş olabiliriz.

Elimizde nüshayı yazan zatın Arapça ibarelerde ve iraplarda yapmış olduğu hataların ancak bizi ilgilendirenlerini düzelttik. Öbürlerini bıraktık. Çünkü biz işimize yaramıyacak olanları almadık.

Biz bu düzeltmelerde en çok manayı ve Türkçe kelimeyi bozacak olanları göz önüne aldık.

F) Bir kelimeyi , bir cümleyi veya herhangi bir

örneği eski harflerden yeni Türk harflerine çevirirken önce basma nüshayı göz önüne aldık. Yazma nüsha ile aralarında fark varsa bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıkarak orada anlattık.

G) Kelimelerin yeni harflerle yazılışında en çok eski Doğu Türkçesini ve Uygur Lehçesini ele aldık. Bizdeki Uygur ve Doğu kaynaklariyle bir kelimenin nasıl yazılacağını kararlaştıramadıksa Radloffa ve Brockelmanna baş vurduk. Bunlarda aradığımız yoksa, yahut bunlar bizi inandırıp kandıramıyorsa Anadoludaki kullanışı kabul ettik. Başka türlü yapılacak bir şey tutulacak bir yol yoktu sanırım.

H) Radloffla veya Brockelmannla bir kelimenin okunuşunda uzlaşamazsak, onları yanılmış görürsek sahifenin altına çıkarak işi anlatmıya çalıştık.

I) Arap harfleriyle yazılmış olan Türkçe kelimeleri yeni yazı ile yazarken birkaç harf kabulü zorağı şiddetle kendisini gösterdi; bunu yapmasaydık tercümeden beklenen faydanın büyük bir kısmı kaybolur, iş te ilmî olmaktan çıkardı.

Kabul ettiğimiz harfler şunlardır :

ڭ = nğ (Eski nuna benzer kâf)

ذ = dh

ۋ = W

ۀ = é (Sezmek, ermek kelimelerindeki é'ler gibi)

خ = X

J) Kelime veya kelimenin anlamını düzeltirken, yahut ta bir düşünceyi bildirmek isterken biz bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıktık. Orada "cilt + sahife + satır +" diye gösterdik. Bu gösterilen cilt, sahife, satır gibi şeyler basma nüshaların cildi, sahifesi ve satırıdır. Bunu böyle yapmak zorağında idik. Çünkü bizim bastırmakta olduğumuz tercüme basılıp bitmemişti. O düzeltmelerde okuyucunun basılmamış olan

bir yere bakmasını istiyemezdik. Bir yandan birinci cilt basılırken, bir yandan da üçüncü cildin tercümesine çalışılıyordu.

TÜRKÇECİLİK HAREKETLERİ
ve
SONSÖZ

Orhon ve Yenisey (Yeniçay) anıtlarından evvelki devirleri bilmiyoruz, bu anıtlardan o çağlarda Türk Dilinin oldukça gelişmiş, olgun bir durum almış bulunduğunu öğreniyoruz; Türk Dili kendi yapısı içerisinde kendi kökünden aldığı hızla yürümekte iken Hintten gelen uysal ve uslu Buda Dini Türk kültürü ve Türk Dili için bir korku doğurmıya başlamıştı.

Bu dine karşı "Buda Dini bize yaramaz, bizim yaşayışımıza, bizim göreneklerimize uygun değildir; bu din bizi uyuşturur" diye Buda tapıncaklarını yıktıran Türk Büyükleri çıkmış. Bu yüzden Budalık Türklüğe çok ziyan verememişti.

Savuşturulmuş gibi görünen bu fırtınadan sonra Batıdan daha sert ve daha yıkıcı yeni bir fırtına gelmiştir. Arap fırtınası.

Bu kasırga pek ezici ve öldürücü oldu. İslâm tarihçilerinin de anlattıklarına göre "Türklerin tapıncakları yıkıldı. Bilginleri öldürüldü. Kitapları yakıldı" [+] İslâmlığa pek büyük hizmetler yapmış olan Ofşin Türkçe bir kitap okuduğu için ölüm cezasına çarpıldı. Böylelikle Türk kültürüne ve Türk Diline korkunç bir yumruk indirilmiş oldu. Herkes Arap gibi konuşmıya, Arap gibi düşünmiye zorlanıyordu. Artık Türk Dili karışıyordu, bozuluyordu.

Birçok Türk Hükûmetlerinde bilgi dili Arapça, Hükûmet dili Farsça idi. Karaman Oğlu Mehmet Bey "Türk Dili ölüyor"

[+] Uyguristanda nasıl insan kırımı yapıldığını, tapıncakların nasıl yıkıldığını Kaşgarlı kitabında anlatmaktadır.

diye bağırdı, Hükûmetten Farsçayı attı, yerine Türkçeyi koydu.

Az sonra Doğuda da Türkçecilik hareketleri başladı. Mir Ali Şir Nevaî Türkçenin Farsçadan yüksek ve geniş olduğunu göstermek için محاكمة اللغتين nini yazdı.

Bundan sonra uzun zaman Türkçe işi unutuldu. Her okuyan Arap gibi okumıya, Fars gibi söylemiye çalıştı. Osman Oğulları bu işe hiç el sürmediler, bunlar Türkü unuttukları gibi Türkçeyi de unuttular.

Yalnız Osmanlı idaresinin son yıllarında dil hareketi de Türkçülükle beraber başladı.

Her zaman adlarını saygı ile anacağımız Vefik Paşa, Ahmet Mithat, Necip Âsım, Velet Çelebi gibi zatlar bu işin öncüsü oldular [+].

Meşrutiyetten sonra Türkçecilik kuvvetlendi. Türk Yurdu Mecmuasiyle Türk Ocakları Türkçülüğü ve Türkçeciliği ilerletmiye çalışıyordu.

Türk Dili üzerine esaslı çalışmalar Cumhuriyetten sonra başlamıştır. 18.II.1929 tarihinde -o vakit Başvekil bulunan- Büyüğümüz ve Cumhur Reisimiz İSMET İNÖNÜ'nün yüksek Başkanlığında bir toplanma yapılmış, toplanma sayın İSMET İNÖNÜ nün öz Türkçe bir söyleviyle açılarak Türkçe için yeni bir lûgat kitabı yapılmasına, Türkçenin her anlamı sevilebilecek bir hale getirilmesine ve bu işlerle çalışmak üzere Dil Encümeninin kurulmasına karar verilmiş: Türke asırlardan beri unutmuş olduğu ilk zaferi kazandıran milletin göz bebeği sevgili Cumhuriyetimizin Sevgili Reisi, yine asırlardan beri unutulmuş olan Türk Dilini yükseltmek yollarını göstermişti.

26.IX.1933 te Büyük Kurtarıcı ATATÜRK'ün yüksek korumalariyle açılan Dil Kurultayından sonra bu işe daha büyük bir hız verilmiştir. İşte bu tercüme işbu hızdan doğmuştur.

SONSÖZ: Divanın tercümesi yalnız Arapça ve yalnız Türk-

[+] O vaktin Osmanlı yazmanları bunlara "Vavlı Türk" derlerdi.

çe bilmekle yapılır şeylerden değildir. Bu iş için bilinmesi gereken şeyler şunlardır:

1 - Arapçayı ve Arapçanın Dil kurallarını iyi bilmek,

2 - Türkçeyi, Türkçenin Doğu, Batı diyeleklerini, bunların eski ve yeni şekillerini yakından tanımak,

3 - Birçok eski ve yeni kitaplara sahip olmak,

4 - Rusça, Almanca gibi dilleri bilmek,

5 - Acele etmemek, dikkatli ve sabırlı olmak,

6 - Türkçe ile yıllarca ve çok uğraşmış bulunmak

7 - Bunların hepsinden ziyade bu yolda aşk ve sevgi sahibi olmak.

+

Ben yalnız olsaydım, Dil Kurumundaki zengin kütüphaneden faydalanmasaydım, Dil Kurumu aylası içerisinde her zaman kendilerinden faydalandığım değerli arkadaşlarım ve hele Doğu Türkçesini ve Rusçayı çok iyi bilen kardeşim Bay Abdülkadir İnan olmasaydı; otuz beş yıldan beri Türkçe ile uğraşmasaydım, bunları severek, özenerek yapmasaydım bu işi bu kadar iyi başaramazdım.

Bununla beraber hiç bir zaman "bu tercümenin şaşmıyacak kadar doğru olduğunu" dâva edemem. Her halde ben de yanılmışımdır; benim de iyi göremediğim, iyi düşünemediğim yerler olmuştur. Yeter ki yanlışlarım niyetimin iyiliğine bağışlansın.

Ben bu hususta, hiç bir şey yapmamış bile olsam, şimdiye değin kimsenin düzeltmediği ve düzeltemediği -asıl yazma nüshadaki çetrefil- yanlışları düzeltmiş olmam; cümle, sav, beyit, parça gibi şeylerin öz anlamlarını uğraşıp bulmam, kitaba dördüncü cilt olmak üzere bir kelime cetveli yapmam yine bir iştir.

Divanü Lûgat-it-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışan yeni bir cevher bulacaktır.

BESİM ATALAY

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK
TERCÜMESİ

I

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ ADIYLE

Her türlü öğüş, büyük iyilikler, güzel işler sahibi olan Tanrı adı içindir. Halkın en uz dillisi bitkin, en sağlamı çürük olduğu bir zamanda Tanrı, Cebrail'i açık anlatış ve her yönünü bildiriş ile Muhammed'e - içerisinde haramı, helâli anlatan - Kur'an'ı gönderdi; böylelikle öz yolu belli etti; belge ve kılavuz koydu. Tanrının yarlığaması onun ve onun yararlıklı çoluğu çocuğu üzerine olsun; büyük esenlikler versin.

İmdi, bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyn, Hüseyn oğlu Mahmud der ki : "Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların milkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm[+]. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi; bu kimseleri kötülerin -ayak takımının- şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı

[+] O çağın "güneşbatmaz Imparatorluğu" demektir. B.A.

olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamlá birlikte başkaları da sığınabilir".

Andiçerek söylüyorum, ben, Buharanın - sözüne güvenilir - imamlarının birinden ve başkaca Nisaburlu bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalavacımız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada "Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır" buyurmuştur.

Bu söz (hadis) doğru ise - sorgusu kendilerinin üzerine olsun - Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder.

Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı,akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemişimdir.

Bana sonsuz bir ün, bitmez, tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı - Tanrıya sığınarak - دِيوَانُ لُغَاتِ التُّرْكِ Divanü Lûgatittürki "Türk Dilleri Kamusu" adını vererek yazdım.

Kutsal Yalavaç postunda oturan, Hâşim soyundan , Abbas oğullarından imam bulunan ulumuz, efendimiz ابو القاسم عبد الله Ebül Kasım Abdullah katına armağan ettim ki imanı olanların Beyi ve Tanrının Halifesi olan محمد المقتدى بامر الله Muhammedül

Muktedî biemrillâh'ın oğludur. Tanrı onun durumunu sürekli yücelikte, ömrünü rahat ve gönçlük içerisinde uzun eyliye; onun egemenlik temellerini - büyüklük koşucuları meydanında - koşar durur bir yükseklikte yerleştirsin; buyruklarını, Âdem oğulları onun cömertliği bolluğunda yaşayıp duracak bir iyilikte - yıldızlarla yaşar bir kutlulukta, oku saplanır bir yöneltide , utku yüceliği kendisinden ayrılmıyan bir dost ile tepelenmiş , horlukla düşüp kalmış bir duşman karşısında - yükseltsin; gölgesini, kudretini, iyiliğini, görklüğünü, bayarlığını müslümanlar üzerinden eksik etmesin.

\+ +.

\+

Ben bu kitabı hikmet, seci', atalar sözü, şiir , recez, nesir gibi şeylerle süsliyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim. İrdemen onu yerinde bulsun, arıyan sırasında arasın diye her kelimeyi yerli yerine koydum; derinliklerini alana çıkardım; katılıklarını yumşattım. Yıllarca birçok güçlüklere göğüs gerdim. Bu lûgat kitabını (Sözlük) baştan sonuna dek sekiz ayrımda topladım.

Birincisi	:	Hemze kitabı. Tanrının kitabı ile uğurlanmak için ben kitabıma hemze ile başladım.
İkincisi	:	Salim kitabı.
Üçüncüsü	:	Muzaaf kitabı.
Dördüncüsü	:	Misal kitabı.
Beşincisi	:	Üçlüler kitabı.
Altıncısı	:	Dörtlüler kitabı.
Yedincisi	:	Gunne kitabı.

Sekizincisi: İki harekesiz harfin birleşmesi kitabı[+].

Her kitabı isimler ve fiiller olmak üzere ikiye ayırdım. İsimleri fiillerden önce yazdım; arkasından fiilleri getirdim. Herbirini kendi sırasına göre ayrımlara ayırdım. Öne hangisi gelmek gerekse onu öne, ikinci derecede gelmesi gerekli olanı sona koydum. Herkesin bilmesi kolay olsun için kitapta ve bölümlerde - ad olarak Arap dilince olan - ıstılahları aldım.

Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil'in "كتاب العين Kitabül'ayn"ında yaptığı gibi, kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak, arasıra, yüreğime doğar dururdu. Çünkü böyle yapmak daha derli toplu bir iş olurdu. Lâkin benim tuttuğum yol, daha doğrudur; çünkü bu yolda, kelimeleri bulmak daha kolaydır ve herkes bu yolu daha çok sever. Bunun

---

[+] 1- Bir kelimede hemze bulunursa "مهموز mehmuz" denir.

2- Bir kelimede harf-i illet denen "ا، و، ى" harflerinden birisi ve aynı cinsten yan yana iki harf bulunmazsa ona "سالم salim" denir.

3- Bir kelimede aynı cinsten iki harf yan yana gelir, birinci harf sakin, ikincisi harekeli olursa "مضاعف muzaaf" denir.

4- Kelimenin ilk harfi harf-i illetten biri olursa "مثال misal" denir.

5- İki harfli olan kelimelere "ثنائى sünâî", üç harfli olanlara "ثلاثى sülâsî", dört harfli olanlara "رباعى rubaî", beş harflilere "خماسى humasî", altı harflilere "سداسى südasî" denir.

6- Kendisinde genizden gelen bir harf bulunan kelimeye "غنه gunne"li denir.

7- Boğazdan çıkan harflere "حروف حلق hurufu halk" adı verilir ki "boğaz harfleri" demektir. B.A.

içindir ki sözü kısa tutmak dileğiyle kullanılmıyan kelimeleri bıraktım.

Halil'in tuttuğu yolun Türkçede dahi gider yol olduğunu gösterebilmek için şu kullanılan ve kullanılmıyan suretleri yazdım :

اَرِق	arık	Irmak	Kullanılan
اَقُر	akur	Ahır	Kullanılan
قار	kar	Kar	Kullanılan
قَرا	kara	Kara	Kullanılan
رَقا	raka	Raka	Bırakılan
راق	rak	(Fazlalık bildiren edat)	Kullanılan
اَزُق	azuk	Azık	Kullanılan
اَقُز	akuz	Akuz	Bırakılan
قُزى	kuzı	Kuzu	Kullanılan
قِيز	kız	Kız	Kullanılan
زِقى	zıkı	Zıkı	Bırakılan
زِيق	zık	Zık	Bırakılan

"Adım, yürüyüşü gösterir" derler; dört ve daha ziyade harfli olanlar da bununla ölçülebilir.

Ben işi yeğniltmek ve kitabı kısaltmak için bu yolu tuttum. Benden önce kimsenin yapmamış olduğu bir sıralayışla ve kimsenin düşünmemiş olduğu bir düzenle işi açıklattım. Bildirdiğim sebeplerle telif edilen şey, uyulacak yolda olsun, tasnif edilen nesne, kılavuz tutulmaya değeri bulunsun diye birtakım kurallar, yeniden yeniye ölçüler koydum. İlerlemek istiyenlere, doğru yolu göstersin, geniş bir yol olsun, yükselmek dileyenlere bir merdiven bulunsun diye bu şekilde yaptım. Türklerin her boyu dilinden - kendisinden kelimeler çıkan - kökler aldım; çünkü uzun bir sözü kısaltmakta fayda vardır.

Kitapta Türklerin görgülerini, bilgilerini göstermek için söyledikleri şiir tanıklarını serpiştirdim. Kaygılı ve ya sevinçli günlerinde yüksek düşüncelerle söylenmiş olan sav - ları da aldım. Onları ilk söyliyenler sonrakilere, bunlar da daha sonrakilere bildirmişlerdir. Bunlarla beraber kitapta birçok önemli kelimeler topladım; böylelikle kitap, arılıkta son kerteyi, güzellikte son yüksekliği buldu. Gönül bağlamış oldu - ğum şu işde Tanrıdan yardım isterim. Her türlü güç, kuvvet ancak ona güvenmektedir. O, bize elverir ve ne güzel inançtır.

\+ +
\+

TÜRK SÖZLERİ, KENDİLERİYLE KURULAN HARFLER ÜZERİNE SÖZ

Bütün Türk dillerinde kullanılan harfler onsekiz - dir. Türk yazısı bu harflerle yazılır. Harfler şunlardır :

(اخوك ، لف ، سمج ، نزق ، بذر ، شتيا)

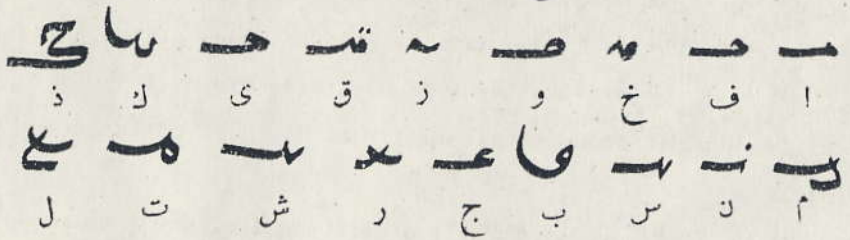

Arapçada bu harflerin karşılığı (ا، ب، ت، ث...) dir. Yazılışta yeri olmıyan, fakat söylenişte gerekli bulunan- kökten sayılmıyan - yedi harf daha vardır. Türk dilleri bunlarsız olamaz. Bu harfler sert (پ = p), kâfa benzer Arap (ج = c) si ki bu harf Türkçede az bulunur, çıkağı (ز = z) ile (ش = ş)

arasında bulunan (ژ = j), Arapçada dahi bulunan (ف = f), noktalı (غ = ğ),(ق = k) ile (ك = k) arasındaki yumşak kâf "g" ve (ن = n)ye benziyen (ڭ nğ) harfleridir.

Bu harfleri, Türk olmıyanlar söylemekte güçlük çekerler. Bu, kökten olmıyan, yedi harf, kökten olan harfler biçiminde yazılır; yalnız bunlara nokta konularak tanılır. Hiçbir Türk boyu dilinde ث harfi yoktur. Bunun gibi " اطباق ıtbak" harflerinden olan (ظ, ط, ض, ص) harfleri dahi yoktur. Boğaz harflerinden olan (ح, ه, ع) harfleri de bulunmaz; her ne kadar "baykuş"a " اوهى ühi" denilmekte ise de öz kelime - Kıpçak diyeliğinde olduğu gibi - "ügi" dir. "Çakmak" anlamına gelen " جَها çaha" kelimesi Kençek dilincedir. Bu dil arı değildir; göz ağrısı için "اوْه"[+]derler ise de bu da arı değildir.

Bundanbaşka ه harfi duraklamak için kelimelerin sonuna gelir; nitekim şahini çağırmak için "تاه تاه tah tah", tayı çağırmak için " قُرِّهْ قُرِّهْ kurrıh kurrıh"[++] derler; fakat bir şey anlatmak için söylenen sözlerde (ه = h) yoktur. خُتَنْ Xotan dilinde bu harf bulunur; çünkü bu dilde Hint dillerinin izi görülmektedir. كَجَاك Kençek dilinde dahi ه harfi bulunursa da bu dil iyi bir Türkçe değildir. ث harfi yazılmak gerekirse onu Türk (ذ = dh)si gibi yazmalıdır ve üzerine nokta koymalıdır.(ص) harfi de (س = s) gibi yazılarak nokta konur. (ه, ع, ح) harfleri noktalı خ gibi yazılır ve üzerlerine bir belge konularak bilinir; çünkü bu harfler yalnız Arap dilinde bulunur. Bunlar Türk dilince yazılmak istenildiğinde, yine eski kalıplarında yazılıp nokta ve belge ile ayırt edilir. Türk harflerinin hepsi

---

[+] Bu kelime yazma nüshada yukarıdaki şekilde ise de,basmada " اَوْه " şeklindedir. B.A.

[++] Bugün Anadoluda sıpaya "kri" derler; sıpa çağırılırken "kri kri" denir. B.A.

şu biçimde toplu olarak yazılabilir :

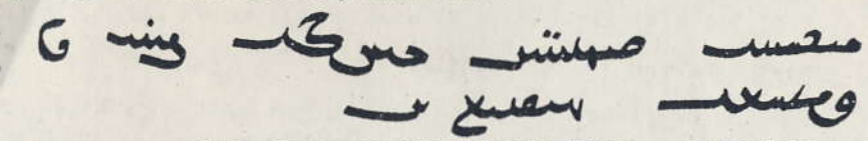

Türk yazısının yazılışında kural - söylenişte yeri olmamakla beraber - her üstün bir (ا = elif), her ötre bir (و = vav), her esre bir (ى = ya) ile gösterilir. Bunun Arapçada örneği (أَخ, أَب) kelimelerinde görülür: (هَذَا أَبُوكَ وَرَأَيْتُ أَبَاكَ وَمَرَرْتُ بِأَبِيكَ) denir. Bunları yazarken hareke için bir harf ziyade edersin. Kaşgardan Yukarıçin'e dek, çepçevre bütün Türk ülkelerinde Hakanların ve Sultanların yarlığları, mektupları -eskiden beri- bu yazı ile yazılagelmiştir.

Türk sözlerinde " إِمَالَة imâle","إِشْبَاع işba'",üç hareke ile " إِشْمَام işmam"[+]rekiklik, " غُنَّة gunne", geniz harfi, iki sakinin bir arada toplanması, (ق = k) ile (ج = c)nin birleşmesi, (ب= b) harfinin (م = m) ile,(ن = n) harfinin (ل = l) ile değişmesi gibi haller bulunur. Yeri geldikçe bunlar bildirilecektir.

\+ +

\+

FİİLLERDEN TÜREYEN İSİMLER ÜZERİNE SÖZ

İsimler iki türlüdür : Aslında isim olarak konulmuş olan isimler, türetme yoluyla elde edilmiş olan isimler. Fiillerden türetilen isimler, on iki harften birisi getirilerek yapılır.

[+] "İmale", harfi çekmek, uzatmak demektir. "İşba'" harfi kalın ahenkle söylemektir. "İşmam", harfi ince ahenkle söylemektir, "bez, el" kelimelerinde olduğu gibi. B.A.

Asıl isimler, aslında isim olarak konulmuş olanlar "kılıç, ok" gibi kelimelerdir. Bu isimler başka bir kelimeden çıkmış değildir. Ancak türetme (اشتقاق) yoluyla gelenler başkasından çıkmıştır. Bu, kökten olan isimlerin öyleleri vardır ki işitilmekte ve kullanılmaktadır; birtakımları da vardır ki dil kuralına uygundur, fakat kullanılmaz. Ben, kullanılanları yazdım, kullanılmıyanları bıraktım. Öyle bir yol tuttum ki kuralca "kıyasî" olan ve tarafımdan bırakılmış bulunan kelimeler bunlardan çıkabilir. Fiillerden türetilen isimler, on iki harften birisinin getirilmesiyle yapılır. Bu harfler (ا , ت , ج , ش , غ , ق , ك "sert kâf", ق ile ك arasında söylenen g "yumşak kâf", ل , م , ن , و) harfleridir.

الف Elif

" بِلْكَا bilge" kelimesinde olduğu gibi; " بِلْدِى bildi" sözünden gelmiştir, "akıllı, hakîm" anlamınadır.

" أُكَا öge" kelimesi dahi böyledir, çok akıllı kimseye denir. Bu kelime "أُودِى نَانْكِنْى ödi nenğni" sözünden alınmıştır .

" أُوَا uva" kelimesi de böyledir, bir nevi "yemek" tir, " أُوْدِى uvdı" sözünden alınmıştır ki bir şeyi ufalamak anlamınadır.

Elif, çok kere م ile birlikte gelir. Kâkül anlamına gelen "كَسْمَا kesme" kelimesinde olduğu gibi; "كَسْدِى kesdi" kelimesinden alınmıştır. Gözü kapatmamak için saçın kesildiği yere de "kesme" denir.

" أُوْرْمَا سَچْ örme saç" sözü dahi böyledir,"أُوْرْدِى ördi" sözünden gelmiştir.

ت T

"Kısa mızrak" demek olan " قَجُتْ kaçut" kelimesindeki ت gibi; bu kelime "قَجْدِی kaçdı" sözünden çıkmıştır.

Çamaşır demek olan " كَدُتْ kedhüt" kelimesindeki ت dahi böyledir. Bu söz, " كَدْتِی kedhti" kelimesinden alınmıştır , "giydi" demektir.

ج ç

"Çörek" demek olan " كُمَجْ kömeç" kelimesindeki ج gibi. Küle ve küle benzer şeylere bir nesne gömüldüğünde kullanılan "كُمْدِی kömdi" fiilinden alınmıştır, "gömdü" demektir.

" سَفِنْجْ sewinç" kelimesi de böyledir, "سَفِنْدِی sewindi" sözünden alınmıştır.

ش ş

Kendisinde bilirlik sıfatı bulunan adama denilen "بِلِشْ biliş" kelimesindeki ش gibi. Bu kelime "بِلْدِی bildi" fiilinden alınmıştır.

Uğraşmak ve savaşmak demek olan "اُورُشْ uruş", "تُقُشْ tokuş" kelimelerindeki ش harfi de böyledir "اُورْدِی urdı", "تُقْبِیدِی tokıdı" sözlerinden alınmıştır.

غ ğ

غ için üç hal vardır :

A- Fiillere gelerek onları isim sırasına koyar . Temiz bir şeye " اَرِغْ arığ" denir ki "اَرِنْدِی نَانْكْ arındı neng" sözünden alınmıştır. Kuru bir nesneye " قُرُغْ kuruğ" denir; "قُرِیدِی kurıdı"

sözünden alınmıştır.

B- "Kök-isim"lerin sonuna gelerek yer ismi yapar : " يَيْلَاغْ yaylağ" sözü gibi; "yaz" demek olan " يَاىْ yay" sözünden alınmıştır. Yine böyle kışlanacak yere " قِشْلَاغْ kışlağ" denir; bu da "قِشْ kış" sözünden gelmiş ve sonuna bir غ harfi getirilmiştir. Bu kelimelere mekân anlamını, sonlarına eklenen غ harfi getirmiştir [+]

C- غ harfi fiillere gelir, lâkin kendisinden sonra bir (و =u,ü) bulunur. Bütün Türk dillerinde kural böyledir. Fiil, bu şekilde dahi isim olur ve kendisiyle bir iş yapılan aygıt manasına gelir. " بِچْغُو bıçgu" gibi; "بِچْدِی bıçdı" fiilinden alınmıştır. Kendisiyle bir şeye vurulan nesne için "اُرْغُونَانْكْ urgu neng" denir ki " اُرْدِی urdı" sözünden gelmiştir.

" ك yumşak kâf", bu harf bazı kere غ harfinin yerini tutar; "كَسْكُونَانْكْ kesgü neng" sözünde olduğu gibi ki "kesecek nesne" demektir.

Kendisiyle bir şey savrulacak aygıt demek olan " اَوُسْكُو ewüsgü" sözü de böyledir; "اَوُسْدِی ewüsdi"den alınmıştır, "savurdu" demektir.

Bundan başka غ kendisinde imâle ve rekiklik olmıyan - tok, kalın söylenen - fiillere gelir. ك harfi bunun zıddına - dır. Türkçede kelimelerin sonuna gelen ك ve غ harfleri Arapça kelimelerin önüne gelen - مِنْجَلْ ve مُنْخُلْ kelimelerindeki- م harfi gibidir. مِنْجَلْ ve مُنْخُلْ kelimeleri "orak" ve "elek" anlamlarındadır. Bir şey savrulacak aygıt anlamına gelen مِنْسَفْ kelimesi de böyledir.

Oğuzlar غ ve ك yerine (الف=a,e), (و =u,ü) yerine de - bu manada - س veya ى getirirler. Ağaç biçecek nesneye " يِغَاجْ

[+] Kaşgarlı Mahmud, burada, ufak bir yanılma yapmıştır. يَيْلَاغْ ve قِشْلَاغْ "kelimelerindeki mekân anlamı غ harfinden gelmemiş," لَاغْ lağ" ekinden gelmiştir; "yaylak, kışlak, tarığlak, suğla, tuzla" kelimelerinde olduğu gibi. B.A.

بچاسی نانك yıgaç bıçası neng" ve odun kesecek baltaya" اوتونك كساسی بلدو otung kesesi baldu" derler.

Zaman ismi, mekân ismi, masdar hep bu kurallar üzerine kurulmuştur. Hakanlı Türkleriyle öbür Türkler, Oğuz Türkmenleriyle başkaları arasında bir ayrılık vardır ki bu, değişmez bir ölçüdür. Yakında birçok yerlerde bunun üzerine söz gelecektir, Yüce Tanrı dilerse ...

ق K

"سچ تراردی saç taradı" sözünden gelmiş olan "ترغاق targak" kelimesindeki ق harfi gibi.

"اُت اُردی ot ordı" sözünden alınan "اُرغاق orgak" kelimesindeki ق harfi de böyledir. "Orgak" orak demektir; "اُوت اُزبی ot ordı" ot kesti demektir[+]

ك K "sert kâf"

Kesilmiş bir parça nesneye "كساك نانك kesek neng" denir; "كسدی kesdi" sözünden alınmıştır.

"Bürgü" anlamına gelen "اشك eşük" kelimesi de böyledir; "اشودی eşüdi" sözünden alınmıştır, "örttü, bürüdü" demektir.

گ G "yumşak kâf"

"تریلدی tirildi" sözünden alınan "تیرك tiriğ" kelimesi gibi.

[+] Brockelmann, bu kelimeleri "urdı, urgak" şeklinde yazmışsa da kuzay söyleyişini almıştır. Doğu Türklerince "ordı, orgak" şekilleri kullanılmaktadır. Türkçemizde yaşıyan "orak" kelimesi de buna tanıktır. Bak. Rad. I,1061.
Bundan başka Kaşgarlı burada ufak bir yanılma dahi yapmış olsa gerektir. Çünkü "targak" ve "orgak" kelimelerinde ziyade kılınmış olan harf yalnız ق değil "gak" tır. B.A.

"اولدی öldi" sözünden alınan "اولك ölüğ" kelimesindeki ك de böyledir.

ل L

"بچغیل یر bıçgıl yèr" sözündeki ل gibi ki "yarılmış, yarık yer" anlamınadır; bir şey kesildiği zaman söylenen "بچیلدی نانك bıçıldı neng" sözünden alınmıştır.

"Alaca bir nesne" demek olan "ترغیل targıl" kelimesi de böyledir; "تریلدی tarıldı" sözünden alınmıştır; bir nesnenin başka bir nesne içine dağılmış olmasına, akla karanın birbirine karışmasına denir [+]

م M

"Döşek, yaygı, sergi" demek olan "یذم yadhı" kelimesindeki م gibi; "döşedi" demek olan "یذتی yadhtı" sözünden alınmıştır.

"Bir dilim kavun" demek olan "بیر بچم قاغون bir çım kağun" sözündeki بچم kelimesinde bulunan م gibi; "kesti" demek olan "بچدی bıçdı" sözünden alınmıştır.

ن N

"Sel" anlamına gelen "اقن akın" kelimesindeki ن gibi; "سو اقدی suw akdı" sözünden gelmiştir.

"Toprak yıgını" demek olan "بیغن تبراق yıgın toprak" sözündeki بیغن kelimesinin ن si gibi ki "تبراق بیغدی toprak yığdı" sözünden alınmıştır.

[+] Kaşgarlı Mahmud, burada, yine ufak bir unutkanlık yapmış; çünkü بچغیل ve ترغیل kelimelerinde köke eklenen şey, yalnız ل değil, غیل ekidir. B.A.

و U,Ü

Bu harfin, yanında, ne demek olduğunu bildirir bir karine olmadan geldiği azdır. "Kan alan aygıt" manasına gelen "سُرْغُو sorgu"[+]sözündeki و gibi; bir hayvan süt veya kan emdiği zaman söylenen "سُرْدِی sordı" sözünden alınmıştır.

Duracak yer anlamına gelen "تُرْغُوبِیرْ turgu yèr" sözü de böyledir.

Bunlar öyle kurallardır ki göğün kutup yıldızı üzerinde döndüğü gibi Türk dilleri de bu kurallar üzerine döner. Bu ölçü, iki, üç, dört, beş ve daha artık harfi bulunan fiil - lerde dahi yürür. Biz, burada, kısaca söyledik; daha sonra - Ulu ve Büyük Tanrı dilerse - ileriye doğru daha geniş anlatı - lacaktır.

\+ +
\+

KELİMELERİN KURULUŞTA KAÇ HARFLİ
OLABİLECEĞİ ÜZERİNE SÖZ

Kelimelerin yapılışı ya yeğniltilmiş olarak ? iki harf üzerinedir, "اَتْ at" ve "اَرْ er" gibi; ya üç harf üzerine olur "azık" demek olan "اَزُقْ azuk" ve günah anlamına gelen "یَزُقْ yazuk" gibi.

Ya da dört harf üzerinedir. "یَغْمُرْ yağmur", şalgam anlamına gelen "جَغْمُرْ çağmur" kelimeleri gibi.

[+] Bu kelime Rad. IV,764 de gösterildiği üzere aslında "suğurgu" şeklindedir, sonradan "ğ" düşmüştür. B.A.

Veya beş harf üzerinedir. "Mîde" demek olan "قُرْغَسَاقْ kuruğsak = kursak" ve kaftanın iki eteğinden biri demek olan "قُذُرْغَاقْ kudhurgak" kelimeleri gibi.

Yahut ta altı harf üzerinedir. At göğüslüğü demek olan "كُمُلْدُرُكْ kömüldürük" ve "kuskun" anlamına gelen "قُذُرْغُونْ kudhurgun" kelimeleri gibi.

Ve nihayet yedi harf üzerinedir; lâkin isimlerin yedi harfli olanı azdır. "زَرْغُنْجُمُودْ zargunçmud" gibi ki "güzel kokulu bir çeşit fesleğen" demektir. Türk dilinde yedi harfi geçen kelime yoktur.

\+ +
\+

İSİMLERE YAPILAN ZİYADELER
ÜZERİNE SÖZ[+]

İsimlere ziyade kılınan harfler ya "مد med" uzatma, veya "لین lin" yumşatma harfleridir. Uzatma harfi, "çuval" demek olan "تَغَارْ tağar" ve "ateş yakmaya yarıyacak nesne, tuturak " anlamına gelen "چَغَارْ çawar" kelimelerindeki " ا =الف= Elif" dir. Yumşatma harfi, "korunan yer" manasına gelen " قُرِیغْ korığ = koru"

[+]"حرف مد Harfi med" üçtür : (ا , و , ی) harfleridir. Bu harfler, kendinden evel gelen başka harfleri çekmeğe yarar; " قالوا بی " sözünde olduğu gibi.
" حرف لین Harfi lin" üç sayılırsa da الف harfi, sakin olmadığı için, ancak çekmeğe yarar. Geriye kalan (ی , و) harfleri sakin olarak kullanılırsa "harfi lin" olur."عَیْنْ, خَوْفْ, ضَیْفْ, صَیْفْ" kelimelerinde olduğu gibi. Harfi line "yumşak" adı verilebilir. "Harfi med" çekme harfi demektir.
Bütün bunlar, Arapça kelimeler için konulmuş kaidelerdir; Türkçe için değildir. Türkçeye ancak zorlamakla tatbik edilebilen şeylerdir; nitekim Kaşgarlı " قُرِیغْ korığ"," اَرِیغْ arığ" kelimelerini linli olarak göstermişse de doğru değildir; çünkü buradaki (و = u) ve (ی = ı) harfleri çekmeden başka bir şeye yaramamaktadır. Burada harfi linden ziyade "Orta meddi lin" kasdedilmiş olsa gerektir. B.A.

ve "temiz" anlamına gelen "اَرِيغ arığ","hazır" manasında olan "اَنُوق anuk","şahid" anlamına gelen " تَنُوق tanuk" kelimelerindeki (ى , و) harfleridir.

İsimlere ziyade olunan harflerden birisi de " أ hemze"dir. Aygır demek olan "اَدْغِز adhgır", bir çeşit sebze manasına gelen "اِشْغُن ışgun" kelimelerindeki " أ hemze"ler gibi[+].

İsimlere ziyade kılınan harflerden biri (ن)dir. "Sel sularının yardığı yer" anlamına gelen "بَزْغَانْ bazgan" ve "kazan" demek olan " قَزْغَانْ kazgan" kelimelerindeki ن harfi gibi.

İsimlere ziyade edilen bir diğer harf de (و)dır. "İpek" demek olan " تُرْقُو turku" ve zevzek anlamına gelen "قُرْغُو kurgu" kelimelerindeki (و)lar gibi.

Yahut isimlere (ى) harfi ziyade kılınır. "Tepemsi, dağımsı" manasına gelen "كُتْكِى kötgi" ve "ekşi yüz" demek olan " بُرْقِى burkı" kelimelerindeki (ى)ler gibi.

Bu kelimelerden " فَعَال faâl, فُعَال fuâl, فِعَال fiâl, فَعُول faûl, فَعِيل faîl" kılığında olanlardan, okunuşta, yumşatma harfini atmak dahi olabilir; "يِغَاج yıgaç" kelimesi يَغْ şeklinde dahi yazılır. Bunun gibi ırmak ve derenin arkası demek olan " يُغُوج yuguç" sözü için يُغْ dense dahi olabilir. "Koru"ya " قُرِيغْ korığ" denildiği gibi قُرْغْ dahi denilir.

Sözün kısası uzunundan yeğdir; gerisi - Tanrı dilerse - kitapta gelecektir.

\+ +

\+

[+]Bu kelimelerdeki hemzeleri, (a) ve (ı) harflerini -Kaşgarlıya göre "elif" harfini - sonradan gelmiş saymak doğru değildir. Bunlar kelimenin kökünde olan seslerdir. Kaşgarlının bu gibi kuralları ortaya atmaktan dileği Türkçeyi zorla Arapçaya benzetmek gayretinden ileri gelmiş olsa gerektir. B.A.

FİİLLERE YAPILAN ZİYADELER VE FİİLLERİN KURULUŞU HAKKINDA SÖZ[+]

Fiiller, iki, üç, dört, beş, altı harfli olabilir. Fiillere sonradan eklenen harfler ondur :

الف = a,e, ت = t , ر = r ,س = s , ش = ş ,

ق = k (kalın), ك = k (ince) , ل = l , ن = n , لا = lâ , ى = y.

Bu harfler, kelimeye yeni birtakım manalar verdirmek için ziyade olunur.

الف Elif

"Hased etti" anlamına gelen " تَبْزَادِى tebzedi" kelimesindeki الف gibi. Bu kelime "çorak yer" demek olan "تَبِزْ tebiz" sözünden alınmıştır.

"Ut çaldı" demek olan " قُبْزَادِى kubzadı" sözündeki الف de böyledir. Bu kelime "قُبُزْ kubuz" sözünden alınmıştır.

ت T

Bir fi'li müteaddi kılmak için getirilir. Arpa , buğday gibi şeyleri temizlemek anlamına gelen "تَرِغْ اَرِتِى tarığ arıttı" cümlesindeki اَرِتِى kelimesinde bulunan ت gibi.

"Elbise kuruttu" demek olan " تُونْ قُرُتِى ton kurutta" cümlesindeki قُرُتِى kelimesinde bulunan ت de böyledir .

ت harfi gelmeden önce bu kelimeler "اَرِيدِى arıdı",

[+]"Kurutta", "barturdı" gibi kelimeler aslında dahi fiildirler. Fakat "tebzedi","kubzadı" gibi fiiller aslında isimdir. Şu halde bu ayrımın başlığı "Fiil yapmak için isimlere getirilen harfler, fiillere ziyade kılınan edatlar ve fiillerin yapısı" şeklinde olsa daha iyi olurdu. B.A.

"قريدى kurıdı" şekillerinde idiler.

ر R

Pek çok yerde, bir fi'li müteaddi yapmak için ر harfi ت ile birleşir. "Gitti" demek olan "بَرْدى bardı" kelimesi " بَرْتُرْدى bartırdı" şeklinde müteaddi olur. " كَلْدى keldi" sözünden de "كَلْتُرْدى keltürdi" şeklinde müteaddi yapılır.

س S

Bir işin işlenmesini dilemek için fiillere gelir. "سُوقْ اِجْسَدى suw içsedi" gibi ki "su içmek istedi" demektir."آشْ يِيسَدى aş yeysedi" "Aş yemek istedi".

س harfi, Arapçanın تَفَاعُلْ babında olduğu gibi, bazı kere hakikatte olmadığı halde, olmuş gibi göstermek için dahi fiile gelir. "اُلْ مَنْدِينْ يَرْماقْ اَلْمِسِنْدى ol mendin yarmak alımsındı = O, kendisini benden para alır gibi gösterdi" sözünde olduğu gibi.

"اُلْ مَنْكا كُلُمْسِنْدى ol manga külümsindi"= O, kendisini, bana güler gösterdi" sözünde de böyledir .

ش Ş

Arapçadaki مفاعله babında olduğu gibi, bir işin iki kişi tarafından yapıldığını anlatmak için gelir. "اُوْرْدى urdı " sözünden "اُرُشْدى uruşdı", " تُرْدى turdı" sözünden "تُرُشْدى turuşdı" = kalkıştı = o, başkasıyla beraber ayağa kalktı" demektir.

Kasalmak, öğünmek ve iki kişi arasındaki yarış anlamları dahi böyledir. Yeri gelince söylenecektir.

ق K

Yenilmeyi, ezilmeyi ve bir tesir altında kalmayı

anlatmak için gelir ve mef'ul manası bildirir. " اَرْاَجِيقْدى er açıkdı = Adam acıktı", " يِيلْقى يُتْقْدى yılkı yutukdı = Hayvan sürüsü kuraklıktan arıkladı, ölüm haline geldi" sözlerinde olduğu gibi [+]

Bu nevide birçok kere ق harfi س ile birleşir: "اَرْاَرْسِقْدى er arsıkdı = adam aldatıldı", "اَرْسُيْسُقْدى er soysukdı = adam soyguna uğradı" sözlerinde olduğu gibi.

ك K

Uzatılan, ince sesli kelimelerde ve ك lilerde, bu manada ق yerine ك gelir. " قَجَغْزاَرْيِتْسِكْتى kaçgın er yetsikti" sözünde olduğu gibi ki "kaçan adama erişildi" demektir[++]

"اُلْ اَرْ بِلْسِكْتى ol er bilsikti = O adamın gizlediği şey ve kendisi bilindi".

ل L

Meçhul fiillere gelir. " اَرْاُوقْاَتى er ok attı" sözünden yapılan "اُوقْاَتِلْدى ok atıldı" sözünde olduğu gibi.

"بُوْزْتُقْيِدى böz tokıdı" cümlesi de "بُوْزْتُقْيِلْدى böz tokıldı" şeklinde meçhul yapılır, "bez dokundu" demektir.

ن N

Başka kimse karışmaksızın işleyicinin bir işe girıştiğini anlatmak için fiillere gelir. " اُلْ يَرْماقْنْ اَلْنْدى ol

[+] Bay Kilisli ile Bay Atıf يِيلْقى يتقدى sözünü "yılkı kuraklıktan yutkunur oldu" diye çevirmişlerse de, yanılmışlardır; Bugün bile Başkırt'lar "yılkı yutadı" derler ki "yılkı açlıktan kırıldı" demektir. Kıtlık senesine de "yut yılı" derler. B.A.

[++] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "اَرْيِتْسِكْتى er yitsikti" şeklinde yazılmış ise de yanlıştır; doğrusu يَتْسِكْتى yetsikti" olacaktır; çünkü "yitmek" kaybolmak, "yetmek" erişmek manalarınadır. Dv. III,74,11 de geçen " اَرْيَتْسِكْتى er yetsikti " sözü de bize hak verdirir. B.A.

yarmakın alındı" sözünde olduğu gibi, "o, parasını kendi başına aldı" demektir.

" اُلْ مَنْدِنْ تَقَاوِينْ قَلْنْدِي ol mendin tawarın kolundı" sözünde dahi böyledir; "o, benden malını almak için üsteledi , istedi; o, benden kendi başına parasını almak istedi" demektir.

لَا = la, le

İsimlere gelir ve onları fiil yapar: "بِيكْ قُوشْلَادِي Bêg kuşladı" sözünde olduğu gibi; "Bey kuş avladı" demektir . "Kuş" kelimesi isimdir; tasrif olunmaz, çekilmez; لَا gelince fiil olur, öbür fiiller gibi her yönce çekilebilir. Bu, çok büyük bir kuraldır; bunu aklında tut.

" بَكْ كَنْدَا قِيشْلَادِي Bek kendde kışladı" sözü dahi böyledir, "Bey, şehirde kışladı" demektir; قِيشْ kelimesinin sonuna لَا getirilerek yapılmıştır.

ى Y

ى harfi لَ ile birlikte gelir. Bir iş yapılmaya yaklaşır da yapılmazsa o zaman kullanılır. " اُلْ تُرْغَالِي قَلْدِي ol turgalı kaldı" sözü gibi, "o, durayazdı" demektir. " اُلْ بَرْغَالِي قَلْدِي ol bargalı kaldı" sözündeki بَرْغَالِي kelimesi de böyledir, "o, varayazdı" demektir.

Bu kuralı iyi belle !..

+ +
+

KELİME BİNALARINDAN BİRTAKIMININ ÖNCE, BİRTAKIMLARININ SONRA YAZILMASI ÜZERİNE SÖZ

Önce iki harflilerden başladık, sonra üç, dört , beş, altı harflileri söyliyeceğiz. Ortası sakin olanları önce yazıp, sonra da türlü harekeyle harekelenmiş olanları sıralıyacağız. Daha sonra baş tarafına ziyade harf getirilmiş olanları -ki o da " أ = hemze" ve hemzeye benzer harflerdir - söyliyeceğiz. Ondan sonra baş tarafına, ortasına ve sonuna ziyade harf getirilen kelimeleri anlatacağız.

Haber vermiş olduğumuz kelime yapılarında yol , böyledir. Her kitapta, genel olarak, isim yapıları için tuttuğum yol budur.

+ +
+

HARFLERDEN BİRTAKIMLARININ ÖNE, BİRTAKIMLARININ SONA GETİRİLMESİ ÜZERİNE SÖZ

Edebiyatçılara uymuş olmak, Arapça kelimelerin binasına benzetmek için önce sonu ب olan isimleri yazacağız, sonra bütün hece harflerini bitirinceye değin ilerleyip gideceğiz. Bununla beraber kelimelerin başı ile sonu göz önüne alınacaktır. Hangi harf, hemzeye daha yakınsa, yazıda, onu ötekilerden önce koyduk ve kelimeler arasında " واوعاطفه vavı âtıfa" kullanmadık ; çünkü Türk dilinde bunun yeri yoktur, bunu anla !

+ +
+

SIFAT SAYILMIYAN -ASLINDA SIFAT OLMIYAN - SIFATLAR ÜZERİNE SÖZ

Bu sıfatlar, türlü dilekler için, her çeşit kelimeden birçok yolda yapılır :

Birincisi : Bir işi arasıra yapan bir fâili bildirir." بَرْدِي اَرْ bardı er" sözünden fail yapıldığında " بَرْدَجِي اَرْ bardaçı er"," كَلْدِي اَرْ keldi er" sözünden fail yapıldığı zaman " كَلْدَجِي اَرْ keldeçi er" denir ki "gidici adam" , "gelici adam" demektir. Bu çeşitler aslında sıfat olarak tanınmamıştır.

Ikincisi : Fiilin çok yapılması,sürmesi ve devamı ile vasıflanan faildir. " اُلْ اَرْ اُلْ اَفْكَا بَرْغَانْ ol er ol ewge baragan" gibi ki "O adam evine çok gidendir" demektir. " اُلْ كِشِي اُلْ بِيزْكَا كَلْكَانْ ol kişi ol bizge kelegen" sözü de böyledir, "o adam bize çok gelendir" demektir . Bu çeşit te aslında sıfat olarak tanınmamıştır.

Üçüncüsü : Bir işi yapmayı kurmuş, yapılmasını çok istemiş olan bir faili anlatır. "اُلْ اَرْ اُلْ اَفْكَا بَرْغَسَاقْ ol er ol ewge barığsak" sözünde olduğu gibi ki "o adam evine gitmeyi kurmuştur, hep onu diliyor" demektir. " اُلْ كِشِي اُلْ بِيزْكَا كَلْكَاكْ ol kişi ol bizge keliğsek" sözünde de böyledir, "o adam bize gelmeyi kurmuştur, bize gelmek diliyor" demektir. Bu, sıfat olarak tanınmamıştır.

Dördüncüsü: Herhangi bir işi yapmak hakkı olduğu haber verilen bir faildir. " اُلْ اَفْكَا بَرْغُلُقْ اَرْدِي ol ewge barguluk erdi"

sözünde olduğu gibi ki "o adam eve varmakta haklı idi" demektir. Oğuzlar, hangi kelimede olursa olsun ل harfini س ye çevirirler.

Yine " اُلْ يِكِتْ بِيزْكَا كَلْكُولُوكْ اَرْدِي ol yigit bizge kelgülük erdi" sözü de böyledir, "O yiğit bize gelmekte haklı idi, hakkı vardı" demektir.

Beşincisi : Bir iş yapmak üzere olan faili gösterir " مَنْ اَفْكَا بَرْغَلِي مَنْ men ewge barığlı men" sözünde olduğu gibi ; "Ben eve gitmek üzereyim" demektir. " مَنْ سِيزْكَا كَلِكَلِي مَنْ men sizge keliğli men" sözünde de böyledir, "ben size gelmek üzereyim" demektir . Bu da sıfat olarak tanınmamıştır.

Bu sıfatların hepsi de fiilden çıkmıştır. Bu manaları vermek için bütün fiillerden sıfat yapmanın yolu budur.

Bu sıfatların mevsufları söylenmedi. Kuralın her yerde yürüyeceğini göstermek, bu kelimelerin halk tarafından ne yolda söylendiğini bildirmek için - Kurallar söylenirken - ileride bildirilecektir.

Cemi, müfret, tafdil, tasgir gibi "i'rab" ile ilişiği olan şeyler yazılmamıştır. Çünkü onun için ayrıca bir kitap yazarak adını " كِتَابُ جَوَاهِرِ النَّحْوِ فِي لُغَاتِ التُّرْكِ Kitabü Cevahirinnahvi fi Lûgatittürki" koydum. Yüce Tanrının dileğiyle, nahiv ile ilişikli kurallar orada bildirilmiştir .

\+ +

\+

MASDAR OLARAK TANINMIYAN MASDARLAR ÜZERİNE SÖZ

Masdarlar iki türlüdür :

Birincisi : Kendibaşına, doğrudan doğruya masdar olanlardır . Bu türlüsü -fiiller sırasında- mazi ve muzari söylenirken bildirilecektir.

İkincisi : Aslında masdar olmayıp izafet yoluyla masdar olanlardır. Bu çeşitlerinde, "hâl" manası da vardır . Bunları gerekli oldukça gösterdim.

Doğrudan doğruya masdar olanlar " بَرْدِی bardı" , " بَرِیر barır" sıygalarından sonra gelen " بَرْماق barmak" ile " کَلْدِی keldi"," کَلِیر kelir"den sonra gelen " کَلْماك kelmek" kelimeleri gibi.

İzafet yoluyla masdar olan kelimeye örnek: " مَنِك بَرْغِم بُلسا مَنْکا تُشْغِیل meniğ barıgım[+]bolsa manğa tuşgıl" ve " کِلِك کِلِکِی بُلسا اُوْقتا keyik keligi bolsa okta" sözlerindeki " بَرِغ barıg" ve " کِلِك kelig" kelimeleri gibi ki birinci cümlenin manası "Ben gidecek olduğumda bana kavuş", ikincininki "Yaban hayvanı gelecek olsa ok at" demektir.

" تَازْ کِلِکِی بُرْکَچِیکا taz keligi börkçige" diye söylenen atalarsözü de böyledir, "Kelin geleceği yer takkeci dükkânıdır" demektir.

[+]Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda " بَرِغِم barıgım" kelimesi" بَرْغِم bargım" şeklinde harekelenmişse de yanlış harekelenmiştir; doğrusu " بَرِغ barıg" olacaktır. Nitekim az aşağıda کِلِك کِلِکِی بُلسا اُوْقتا cümlesindeki " کِلِك kelig" kelimesi de böyledir. Nasıl ki aynı sayfanın 13 üncü satırında ve Dv.I,310, 8 de " بَرِغ بَرْدِی barıg bardı" cümlesi geçmektedir. Bu yerlerde kelime hep " بَرِغ barıg" şeklinde harekelenmiştir. B.A.

Masdarlardan bu çeşidin kuralı, ق eki gelen, yahut tok ve ağır söylenen kelimelerde غ veya ق getirilerek yapılır; " بَرِغ بَرْدِی barıg bardı" denir ki "Çok gidiş gitti" demektir. " اُلْ قُلِن اُرُغ اُرْدِی ol kulın urug urdı" sözü de böyledir, "O, kölesini çok döğdü" demektir. Bu cümlelerdeki بَرِغ ve اُرُغ kelimeleri bu türlü masdarlardandır.

ق eki ancak izafet edatiyle birlikte kullanılır. ك eki de böyledir. Bunlar غ eki gibi yalnız olarak gelmezler. " اَنِك یُرُقِی نَتَك anıng yorukı netek = Onun gidişi nicedir" sözündeki ق harfi غ dan çevrilmiştir.

ك eki, masdarı ك li olan ve ince, yumşak söylenen kelimelere getirilir. " اَنِی سُکُك سُکْتِی anı sökük sökti = ona söğüş söğdü, çok söğdü" ve " اُلْ قُلِن تَپِك تَپْدِی ol kulın tepik tepti = O, kölesini tepiş tepti, çok tekme attı" sözlerindeki سُکُك ve تَپِك kelimeleri gibi. Masdarın bu türlüsü te'kit içindir . Bu gibi kurallara - ancak sözü kısa keserek bitirmek, kaideleri bir düzgünlükte yürütmek için - işaret ettim. Artık işaret ettiğim her kaide, kurduğum her temel bütün Türk dillerinde esastır. Bunlar Ulu Tanrının izniyle öğrenilecektir.

KİTAPTA SÖYLENEN VE SÖYLENMİYEN ŞEYLER ÜZERİNE SÖZ

Yazdığım dağlar, çöller, dereler, sular, göller İslâm Türklerin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır. Bunları tanınmış oldukları için yazdım; tanınmamış olanların birçoklarını bıraktım. Müslüman olmıyan Türk illerinden birtakımını dahi yazdım; gerisini yazmadım; çünkü onları yazmakta bir fayda yoktu. Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım; erkek ve kadın adları da yazılmadı. Bunlar-

dan - ancak doğru bilinmesi için - çok kullanılan, herkes ta - rafından tanılan adlar yazıldı.

TÜRK ULUSUNUN BOYLARI HAKKINDA SÖZ

Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi-Tanrı kutsal kılası- Yalavaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu "Türk"e dek ulanır. Bunlar - Tanrı kutsal kılası - Yalavaç İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu "عيصو Iysu", Iysu oğlu "Rum"u andırır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak Tanrı bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım; oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan belgelerini yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Bizans -Rum- ülkesine en yakın olan boy "بجنك Beçenek"dir; sonra "قفچاق kıfçak", "اغز Oğuz = Uğuz", "يماك Yemek", "بشغرت Başgırt", "يسمل Basmıl", "قاى kay", "يابقو Yabaku", "تتار Tatar", "قرقيز Kırkız = Kırgız" gelir. Kırgızlar Çin ülkesine yakındırlar. Bu boyların hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru şöylece uzanır, gider :"چكل Çigil = Çiyil", "تخسى Toxsı", "يغما Yağma", "اغراق Uğrak" [+], "چرق Çaruk = çarık", "چمل Çomul", "ايغر Uygur", "تنكت Tanğut", "ختاى Xıtay = Kıtay". Kıtay ülkesi "Çin"dir. Bundan sonra "تفغاج Tawgaç" gelir; orası "Maçin"dir. Bu boylar güney ile kuzay arasında bulunurlar. Bunların herbirini şu değrede birer birer gösterdim.

[+] Basma ve yazma nüshalarda "اغراق Iğrak" diye harekelenen bu kelime "اغراق Uğrak" şeklinde harekelenmelidir. Nitekim Dv.I,108, 6 da ve I, 263, 9 da hep "اغراق Uğrak" şeklinde harekelenmiştir. B.A.

En açık ve doğru dil - ancak bir dil bilip - Farslarla karışmıyan ve yabancı ülkelere gidip gelmiyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirlilerle düşüp kalkan kimselerin dilleri bozuktur. İki dil bilenler "سُغْداق Soğdak", "كَنْجاك Kençek", "اَرْغُو Argu" boylarıdır. Gezginci olarak yabancılarla karışanlar "خُتَن Xotan" ve "تُبْت Tübüt" halkı ile "تَنْگُت Tanğut"ların bir kısmıdır. Bunlar Türk eline sonradan gelmişlerdir. Ben bunlardan her birinin dillerini yazacağım. "جابَرْقا Çaparka = Japonya" lıların ülkelerinin uzak olması, araya büyük denizlerin girmiş bulunması yüzünden dilleri bizce bilinemiyor. Çin ve Maçin halkının ayrıca dilleri vardır. Bununla beraber şehirliler Türkçeyi iyi bilirler. Mektuplarını, bize, Türk yazısı ile yazarlar. Bunun gibi araya büyük set ve Çin yakınındaki dağlar ve deniz girmiş olduğu için يَأْجُوج وَمَأْجُوج ulusunun dilleri bilinmiyor. "تُبْت Tübüt = Tibet"ün ve "خُتَن Xotan"ın, ayrı dilleri ve ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşamaz.

Uygurların öztürkçe bir dilleri olduğu gibi, kendi aralarında konuştukları zaman ayrı bir ağız dahi kullanırlar . Bunlar - kitabın baş tarafında bildirdiğim üzere - 24 harften ibaret olan Türk yazısını kullanırlar. Kitaplarını, mektuplarını onunla yazarlar. Bundan başka Uygurların ve Çinlilerin ayrı bir yazıları daha vardır. Defterlerini, senetlerini bununla yazarlar. Bu yazıyı müslüman olmıyan Uygurlarla Çinlilerden başkası okuyamaz. Söylediklerim şehir halkıdır.

Çomul boyunun kendilerinden bulunduğu çöl halkı ay-

rı bir dile sahiptir, Türkçeyi iyi bilirler. Kay, Yabaku, Tatar, Basmıl boyları da böyledir. Her boyun ayrı bir ağzı vardır ; bununla beraber Türkçeyi de iyi konuşurlar.

Kırkız, Kıfçak, Oğuz, Toxsı, Yağma, Çigil, Uğrak, Çaruk boylarının öztürkçe olarak yalnız bir dilleri vardır. Yemeklerle Başgırtların dilleri bunlara yakındır.

Rum diyarındaki "بَجَنَك Beçenek"lere kadar " سُوَار Suvar"," بُلغَار Bulgar" dilleri - bir düzüye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış - bir Türkçedir. Dillerin en yeğnisi Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ile Yağmaların dilidir.

Uygur şehirlerine varıncıya dek " اَرتِش Ertiş = İrtiş"," اِيلا Ila = Ilı"," يَمَار Yamar"," اَتِل Etil = İtil, İdil " ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı " خاقانِيَه Xakaniye= Hakanlılar ülkesi halkının dilidir. " بَلاسَاغُون Balasagun"lular Soğdca ve Türkçe kullanırlar. " طِرَاز Tıraz = Talas" ve " بَيضَاء Beyza'" şehirlerinin halkı dahi böyledir. Balasaguna varıncıya dek "اِسبِيجَاب İsbîcâb"[+]"Asbıcap"dan sayılan bütün Argu şehirleri halkının dili çapraşıktır. Kaşgarın Kènçekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk Hakanlı Türkçesiyle konuşurlar. Rum ülkesinden "Maçin"e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beşbin,[++]tamamı sekizbin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi , yeryüzü biçiminde olan daire şeklinde gösterilir.

DİYELEKLERİN DEĞİŞİKLİKLERİ ÜZERİNE SÖZ

Asıl lûgatte, asıl kelimede değişiklik az olur. Degişmeler, ancak birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yahut atılması yüzünden olur. Bu da şöyledir :

Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında ى bulunan isim ve fiillerin ilk harfini الف e, yahut ج ye çevirirler. Öbür Türkler "yolcu"ya " يَلكِن yelkin", Oğuzlarla Kıpçaklar " اَلكِن elkin" derler. Onlar "ılık su"ya "يِلغ سُوف yılıg suw", bunlar "اِلغ ılığ" derler. Bunun gibi öbürlerinin " يِنجُو yincü" dediğine bunlar " جِنجُو cincü" derler. Türkler, devenin uzamış olan tüyüne "يُغدُو yuğdu", Oğuzlar ve Kıpçaklar "جُغدُو cuğdu" derler.

Bundanbaşka Argular, kelimenin ortasında veya sonunda bulunan ى harfini ن ye çevirirler. Türkler "koyun"a " قُوى koy", Argular " قُون kon" derler. Türkler "yoksul" a "جِيغلَو çıgay", Argular "جِغان çıgan" derler. Türkler "hangi şey ?" anlamına olarak " قَايُو نَانك kayu neng", Argular " قَانُو kanu" derler.

Kelimenin başında bulunan م harflerini Suvarlarla Oğuzlar, Kıpçaklar ب ye çevirirler. Türkler "مَن بَردُم men bardum", Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar "بَن بَردُم ben bardum" derler. Türkler "çorba"ya " مُون mün", bunlar " بُون bün"derler.

Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki ت harfini د harfine çevirirler. Türkler deveye " تَوِى tewey",bunlar " دَوِى devey"derler. Bunun gibi "delik" manasına gelen kelime Türklerde "اُوت öt", bunlarda " اُود öd" olur.

Öz Türklerin dilinde bulunan د harfi, Oğuzlarda ت olur. Türkler hançer için " بُگدا bügde", Oğuzlar " بُكتا bükte" derler. Bunun gibi Türkler iğdeye " يِگدَه yigde", Oğuzlar " يِكتا yikte" derler. Söylemediğim birçok kelimeler bu kural üzerine yürür.

Türklerce ف ile ب arasında söylenen " ڤ w" harfi Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından و ye çevrilir. Türk-

[+] Bugün bu şehrin adı "Çimkend" dir. B.A.

[++]eni üçbin fersahtır.
Basma nüshada unutulmuş olan ibarenin anlamı buraya yazılmıştır. B.A.

lerin " آڤ ew" dediğine Oğuzlar " آو ev" derler. Türkler "av" a "آڤ aw", Oğuzlar " آو av" derler.

Ben öz dili yazıyorum; harfleri, kimlerin çevirdiğini söyledim. Sen ona göre çevirirsin. Yağma, Toxsı, Kıfçak , Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak , (ذ dh) harfini her zaman (ى y) ye çevirirler ve hiçbir zaman (ذ)li söyliyemezler. "Kayınağacı"na bunlardan başkası " قَذِنْك kadhıng", bunlar " قَيِنْك kayıng" derler. Türklerin "hısım ve kayın" anlamına kullandıkları " قَذِن kadhın" kelimesini bunlar" قَيِن kayın" diye söylerler. Bunun gibi Çigiller ve başka Türklerce ذ olarak söylenen bu harfi "Rus" ve "Rum" ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıfçak boyları, hep birden, (ز z) olarak söylerler. Öbür Türkler "ayak"a " اَذَق adhak", bunlar " اَزَق azak" derler.

Çigil Türkleri "karın doydu" anlamına olarak " قَرَن تُذْتِى karın todhtı", yukarıda söylemiş olduğumuz boylar buna " تُزْدِى tozdı" derler. İsim ve fiillerin geri kalanlarını bu kural üzerine ölçümle !

Sözün kısası, Çigil dilinde bulunan ذ harfi Rum diyarına kadar olan Yağma, Toxsı, Oğuz boylariyle Argulardan birtakımlarının dilinde - Çine doğru gidilerek bütün boylarda- ى olur. Kıfçaklarca ve onlara uyanlarca - Rum ülkesine doğru ininiz - ذ harfi ز olur. Bunların hepsini, yerleri gelince,söyliyeceğiz.

Xotanlılarla Kençekliler kelimenin önünde bulunan الف leri (ه h) ye çevirirler. Türk dilinde bulunmıyan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz. Türkler "baba" ya " اَتا ata", Xotanlılarla Kençekliler " هَتا hata", Türkler "ana"ya " اَنا ana", onlar " هَنا hana" derler.

(ر r) harfi bazı kere (ل l)ye çevrilir. Bu, yeri gelince söylenecektir. Bazı kere de ز harfi س ye ve س harfi ز ye çevrilir. Bunlar yakında bildirilecektir.

Zaman ve mekân isimlerinin sonundaki غ lar Oğuzlarca الف e çevrilir. Türkler "gidilecek yer"e "بَرْغُوْيِيْر bargu yèr", Oğuzlar "بَرَاهِيْيِيْر barası yèr" derler. "Duracak yer"e Türkler "تُرْغُوْاُغُوْر turgu ogur", Oğuzlar "تُرَاهِيْاُغُوْر turası ogur" derler.

ق harfi ك ye, ك harfi de ق ya çevrilir; yeri geldikte söylenecektir. Harflerin değişmesi hakkındaki sözün hepsi bu kadardır.

Bir takım harfleri atmaya gelince :

İsimlerde ve fiillerde işin devam etmekte olduğuna bir belge bulunursa, kelimenin ortasındaki غ harfini atmakta Oğuzlarla Kıpçaklar birbirlerine uymuşlardır. İsme örnek: Türkler "alakarga"ya " جُمْغُق çumguk", öbürleri " جُمُق çumuk" derler. Türkler "boğaz"a " تَمْغَق tamgak", öbürleri " تَمَق tamak" derler.

Fiillere örnek: Türkler "o kimse, daima evine gidendir" diyecek yerde " اُلْ اَفْكَا بَرَغَانْ اُلْ ol ewge baragam ol" derler. Oğuzlarla Kıpçaklar " بَرَانْ اُلْ baran ol" derler. Türklerin " اُلْ اَرْقُلْنِى اُرَغَانْ اُلْ ol er kulını uragan ol" dedikleri yerde, bunlar " اُرَانْ uran" derler.

Bunun gibi -yeğnilik olsun diye- isim ve fiillerde غ ın yerini tutan ك harfini atarlar.

Bütün Türk dilleri bu söylediğim kural üzerine yürür.Geri kalanları ilerde -kurallar sırasında- söylenecektir. İlerdeki ayrımlarda üstünlü,esreli,ötreli kelimeleri -kolay-

lık olmak ve sözü kısaltmak için- bir arada yazdım. Güç, kuvvet ancak Yüksek ve Ulu Tanrınındır.

+ +

+

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ

ADIYLE

BAŞ TARAFINDA HEMZE BULUNAN İSİMLER

KİTABI

İKİ HARFLİ KELİMELER

AYRIMI

أَبْ ep : Te'kit ve obartma edatıdır. Bir şey fazla güzellikle vasıflandığı zaman söylenir. "اَبْ اَدْكُونَانْكْ ep edhgü neng = ep eyi, gerçekten iyi nesne". Oğuzlar bembeyaz denecek yerde"ap ak" derler.

أَبْ ap : "Değil, yok" diyecek yerde kullanılır." اَبْ بُو اَبْ اُولْ ap bu ap ol = bu değil, o değil; ne bu, ne o".

أُبْ üp : Renkte te'kit edatıdır. "اُبْ اُرُنْكْ üp ürüng = ap ak". Çiğilce.

أُبْ اُبْ op op : Eşeğin ayağı kaydığında söylenir. Bu, Arapların لَعًا sözü gibidir, "kalk" demektir.

أُبْ op : Harman döğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz. Arguca.

اَتْ at : (الف tok okunarak) At. "قُوشْ قَنَتِنْ اَرْ اَتِنْ kuş kanatın er atın" savında da gelmiştir,

"kuş kanadıyle, er atıyle" demektir.

اَتْ et : Et.(elif, yumşak ve ince söylenerek). "اَتْ يِيرْ et yer = yumşak yer, yumşak toprak".

اُتْ ot : Bitki, ot. "اُتْ اُنْدِى ot öndi = ot bitti".

اُتْ ot : Hayvan yemlerinin hepsine verilen ad. "اَتْقَا اُتْ بِيرْكِلْ atka ot bèrgil = ata ot ver".

اُتْ ot : İlâç. "اُتْ اِچْتِمْ ot içtim = ilâç içtim". Bundan dolayı hekime "اُتَاجِى otaçı" denir.

اُتْ ot : Ağı. "بَكْ اَنْكَارْ اُتْ بِيرْدِى Beg ançar ot berdi = Bey ona ağı verdi, onu ağıladı.

اِتْ ıt : İt, köpek.

اَجْ aç : Ünde, çağırma edatı olan "ya, hey, ey" yerinde kullanılır. "اَجْ بَرُو كَلْ aç berü kel = hey ! beri gel".

اُجْ üç : Üç; ikiden sonra gelen sayı. "اُجْ يَرْمَاقْ üç yarmak = üç para".

اُجْ Uç : (الف = u kalınca, tokça söylenerek) Tanınmış bir şehir adı.

اُجْ uç : Türklerin kalem yaptıkları bir ağaçtır; dağlarda yetişir; ondan kirman, baston gibi şeyler de yapılır.

اِچْ iç : Her nesnenin içi. "اِچْ قُرْ iç kur = iç kuşağı, uçkur". "اِچْ سُوزْ iç söz = yürekteki gizli şey, sır".

اِچْ iç : "اِچْ اَتْ iç et = ciğere bitişik olan ince et".

اَرْ er : Erkek. Kural dışı olarak "اَرْنْ eren" şeklinde cemilenir. Bu, kurala uymaz; çünkü kuralca cemi alâmeti "لَارْ lar, ler"dir.

اِرْ ir : Utanma bildiren bir sözdür[+]. "اَرْ اِرْ بُلْدِی er ir boldı = adam utandı".

اُزْ öz : Yağ. "اُزْلُكْ مُونْ özlüğ mün = yağlı çorba".

اُسْ us : Hayır ile şerri ayırdediş. Bu kelime Oğuzcadır. "اُلْ اُسْ بُلْدِی ol us boldı = o, hayrı, şerri ayırdetti".

اَسْ as : Yırtıcı hayvanların payı, onlara verilen parça.

اُسْ us : Kerkes kuşu. Şu parçada dahi gelmiştir :

كَلْدِی مَنْكَا تَاتْ — اَیْدِمْ اَمْدِی یَاتْ
قُشْقَا بُلُبْ اَتْ — سَنِی تِلَا زْ اُسْ بُرِی

Keldi manğa Tat — Aydım emdi yat
Kuşka bolup et — Seni tiler us böri

"Bana bir Tat geldi; ona : yat, kuşlara et ol ! Kuşlar, kurtlar seni bekler, dedim". (Bana bir Uygur gâvuru geldi, onu öldürdüm, kurda, kuşa yem olsun için parça parça ettim).

اُشْ uş : İşte, demektir. " اُشْ مُنْدَغْ قِیلْ uş mundağ kıl = işte böyle yap".

اُشْ uş : Şimdi, demektir. " اُشْ كَلْدُكُمْ بُو uş keldügüm bu = gelişim şimdi".

اُشْ اُشْ uş uş : Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.

اُشْ uş : Ağaç, dal, boynuz gibi nesnelerin özü. "مُنْكُزْ اُشِی müngüz uşı = boynuz özü. Kuşlarla atların kuyruk sokumuna da "uş" denir.

[+] اِرْ kelimesini Brockelmann "ir" şeklinde yazmış. Biz de böyle aldıksa da doğrusu "ır" olmalıdır. Bugün Anadoluda bunun yalnız "ırsız" şekli kullanılmaktadır; bağırgan çocuğa, barbar kimseye sıfat olarak söylenir. B. A.

اِشْ iş : İs, kandil dumanı, bacalarda ve duvarlarda bulunan kurum. "تُونْ اِشْ بُلْدِی ton iş boldı = elbise kirlendi, islendi".

اُقْ ok : Ok.

اُقْ ok : Çatıya uzatılan direk. "اَفْ اُقِی ew okı = ev yapılırken çatıya konan direk".

اُقْ ok : " اُقْ یِلَانْ ok yılan = kendisini insan üzerine atan yılan.

اُقْ ok : Paylar ve toprak hisseleri üzerine -üleşmek için- atılan ok, çekilen kur'a.

اُقْ ok : Fiillerde te'kit edatıdır. " بَرْغِلْ اُقْ bargıl ok = gidesin ha !".

اُقْ ok : Hâl manasına yakın bir anlamı olan edattır[+]. " بَیَا اُقْ كَلْدِیمْ baya ok keldim = az önce geldim". " اَمْدِی اُقْ اَیْدِمْ emdi ok aydım = bu saatte söyledim".

اِقْ ık : Soğuk su içilerek üzerine ekmek yenildikte göğsü kabartarak çıkan bir hıçkırıktır. " اَنِی اِقْ تُتْ anı ık tuttı = onu hıçkırık tuttu".

اُلْ ol : O, demektir. " اُلْ اَنْدَغْ اَیْدِی ol andağ aydı = o böyle söyledi".

اُلْ ol : Bu da, "o, ol, şol" anlamına gelir. " اُلْ اَرْ ol er = o adam".

اُلْ ol : İsimlere ve fiillere te'kit için gelen bir edattır. " اُلْ مَنِكْ اُغْلُمْ اُلْ ol meniñğ oğlum ol = o, gerçekten benim oğlumdur".

[+] Bu kelime Orta Anadoluda "bayak" kılığına girmiştir. "Bayaktan geldim" derler ki "demin geldim, az önce geldim" demektir. Yalnız "bayak" kelimesi sonuna bir "dan" edatı almıştır. B. A.

" اُلْ اَفْكا بَرْمِيشْ اُلْـــ ol ewge barmış ol = o gerçekten eve varmıştır".

اَمْ em : İlâç. Buradan alınarak ilâç yapan adama " اَمْجِى emçi" denir.

اَمْ em ? : Kadının dişilik âleti. Oğuzlar ve Kıpçaklarda.

اُمْ üm : Şalvar.

اِمْ im : Orduda, başbuğun -askerler arasına silâh veya kuş adlarından birini- belge, parula olarak koyduğu kelimedir. Bu, iki bölüğün birbirlerine kavuştukları zaman tanışmaları ve birbirleriyle çarpışmamaları için kullanılan işarettir. Geceleyin iki kişi karşılaştığı zaman biri öbürüne belgeyi sorar; sorulan adam belgeyi bilirse -kendi takımından olduğunu anlar- onu bırakır. Sorulan adam başka bir belge söylerse, üzerine yürüyerek onu vurur. Şu savda da gelmiştir: "اِمْ بِلْسا اَرْ اُلْماسْ im bilse er ölmes = belgeyi bilen adam ölmez".

اُنْ ün : Ses. و ile اُوْنْ şeklinde de yazılır [+].

+
+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

اَرَّ erre : Sidik. Eşek kaşandırılmak istendiği zaman, iki üç kere bu söz söylenir, eşek de kaşanır. Bu söz Arapçaya uygun düşmüştür; çünkü erkeğin kadınla çiftleşmesine " اَرّ " denir [+].

اُرَّ urra : Erkeklerde olan kasık yarıklığı, kavluç. Oğuzca.

اِرَّ ırra : Utanma. (Şeddeli ve şeddesiz dahi olabilir).

+
+ +

BU AYRIMIN DÖRTLÜSÜ [++]

أَأَ a : Şaşalamayı anlatır. " اُلْ مَنِى أَأَقِلْدِى ol meni a kıldı = o, beni şaşırttı".

اُذُو udhu : Uyku. " اُذُيدِمْ udhıdım = uyudum. (Elifle ذ arasındaki و harfi bir ötre ve bir esre arasında bulunduğu için atıl-

[+] Kaşgarlının tertibinden anlaşıldığına göre burada kelimelerin iki harfli olması lâzımken اِرَّ , اُرَّ , اَرَّ kelimeleri iki harfli değildir. Bunların sonlarındaki harekelere, yanlış konmuş desek o zaman bu ayrım muzaaf olamaz.

Bugün Orta ve Batı Anadoluda erkek ve dişi eşekler çiftleştirilmek istendiği zaman erkek eşeğe "herr, herr" diye bağırılır. B. A.

[++] Kaşgarlı veya yazma nüshayı yazan adam, burada, ufak bir yanılma yapmıştır. Bu ayrıma "dörtlü" dediği halde getirdiği örnekler dört harfli değildir. Gerek buradan ve gerek basma nüshanın cilt I 50 inci sahifesinin 15 inci satırından ve sahife 80, satır 12, sahife 104, satır 6 ve sahife 111, satır 5 den anlaşıldığına göre Kaşgarlının bu yerlerdeki ذوات الاربعة منه sözünden dilediği anlam, dört harfli kelime olmayıp sonunda (ا, و, ى) gibi harfler bulunan kelimeler olsa gerektir. Çünkü buralarda verdiği örneklerin hemen hepsinin sonu bu üç harften birisiyle bitmektedir. B. A.

[+] يغاج ve يغج misallerinde de olduğu gibi Kaşgarlı اُنْ ve اُوْنْ kelimelerinin imlâlarını Arap harflerine göre düşünmüştür. Bugün bunun yeri yoktur.

mıştır)[+].

اُوا uva : Çağıran kişiye cevap için kullanılır. Birisi "Hey Mehmet!" diye çağırıldığı zaman, onun "uva" diye cevap vermesi gibi.

اُوقا oka : Kefillik, kefâlet. " مَنْ اَنِی اُوقا اَلْدِمْ men anı oka aldım = ben ona kefil oldum".

اَوْ av : (الف kalın söylenerek) Emir verenin emrini tanımamayı bildirir bir edattır.

اَیْ ay : Turuncu renkte ipek bir kumaş.

اَیْ ay : " اَیْ بِتِکِی ay bitigi = askerin adıyle azığının yazıldığı defter.

ای ay : "Av" gibi bu da buyuruğu tanımamayı bildiren bir kelimedir.

BU AYRIMIN GENİZLEMELİSİ

(GUNNELİSİ)

اَنْکْ ang : Yanak. " قِزِلْ اَنْکْ kızıl ang = kırmızı yanak".

اَنْکْ ang : Yağı ile ilâç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçermiş .

اَنْکْ ang : Yok, değil, demektir. Oğuzca. Bir şeyle emrolunan kişi " اَنْکْ اَنْکْ ang ang" deyince "yok yok" demek olur.

اُنْکْ öng : " اُلْ مَنْدَنْ اُنْکْدُنْ بَرْدِی ol menden öngdün bardı = o benden önce gitti".

[+] Bu kelime yazma nüshada اُو şeklinde yazılmış ise de kitabın kenarında اُدُو şeklinde bir düzeltme görmüştür. Bundan başka yazma nüshadaki asıl kelimenin و harfi üzerinde bulunan ötre işareti ؤ harfine benzemektedir. B. A.

اُنْکْ öng : Renk, bir şeyin rengi. " یاشِلْ اُنْکْ لُکْ تُوْنْ yaşıl önglüg ton = yeşil renkli urba".

اُنْکْ ong : " اُنْکْ اِیشْ ong ış = kolay iş". " اُنْکَایْ ongay" kelimesinin kısaltılmışıdır.

اُنْکْ ong : " اُنْکْ اَلِکْ ong elig = sağ el". Çiğilce.

İki harfliler bitti.

+

+ +

ÜÇ HARFLİLER AYRIMI

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE ORTASI SÂKİN OLAN

فَعْلِ , فُعْلِ , فِعْلِ AYRIMI

اَلْبْ alp : Yiğit. " اَلْبْ یَغِیدا . اَلْجَیْ جُغِیدا alp yağıda alçak çoğıda = yiğit düşman karşısında, yumşak huylu adam savaşta belli olur". Şu parçada dahi gelmiştir:

اَلْبْ اَرْتُنْکا اُلْدِیُو اِیسِیزْ اَرْتُونْ قَلْدِیُو

اُذْلَکْ اُوجِزْ اَلْدِیُو اَمْدِی یُرَکْ یِرْتِلُوزْ

Alp Er Tonğa öldi mü Isız ajun kaldı mu

Ödhlek öçin aldı mu Emdi yürek yırtılur.

"Alp Er Tonğa öldü mü ? Kötü dünya kaldı mı ? Felek öcünü aldı mı ? Şimdi yürek yırtılır".

(Hakan Afrasyab öldü mü ? Kahpe dünya ondan kurtuldu mu ? Zaman ondan öcünü aldı mı ? Şimdi onun milki üzerine -zama-

neye kızarak- yürek parçalanır[+].

اَرْتْ art : " اَرْتْ سَچْ art saç = arka saç. Çünkü " اَرْتْ art = boyun" demektir.

اَرْتْ art : Dağbeli." اَرْمَكُوكا اَشِكْ اَرْتْ بُلُوْرْ ermegüge eşik art bolur = tenbele eşik dağbeli olur" savında da gelmiştir.

اُرْتْ urt : İğnenin iplik geçecek deliği[++].

اُرْتْ ört : Yanan nesne, yangın.

اَسْتْ ast : Sokak. Çiğilce.

اَنْدْ and : Yemin. "Yemin et !" diyecek yerde " اَنْدِقْ andık" denir[+++].

اَرْقْ ark : Pislik. " تَمُرْ اَرْقِ temür arkı = demir boku".

اُرْقْ urk : " اُرْقْ uruk" kelimesinin kısaltılmışıdır. Arapçadaki عُنُقْ ve عُنْقْ kelimeleri gibi.

اِرْقْ ırk : Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek[++++].

[+] Bu parçadaki " ايسِزْ ısız" kelimesini Arapça tercemesine bakarak "ايصِسِزْ ıssız" kelimesinden bozulmuş sanmak doğru değildir. Bu kelime, bence "ırsız" kelimesinin yeğnilmiş şeklidir ; çünkü (R), aşınan ve eriyen harflerdendir. "Irsız" ve "ısız" utanmaz ve edepsiz manasınadır; nitekim Dv. I, 42, 12 "ır" utanma manasınadır. Yine I, 110, 4 te "اِسِزْ ısız = terbiyesiz çocuk" anlamınadır. Batı Anadolunun birçok yerlerinde, Afyon, Sandıklı, Çal, Uşak'ta "ırsız çocuk" sözü bağırgan çocuk, cadaloz çocuk" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

[++] Bugün Batı Anadoluda ve Trakyanın birçok yerlerinde iğnenin gözüne "iğne yurdu" denir. B. A.

[+++] " اَنْدِقْ andık" kelimesi "andıkmak" mastarından emri hazır sıygasıdır. Rad. I, 239. B. A.

[++++] Bu kelime Türkiyenin birçok yerlerinde "kader, tali, fal" anlamına kullanılmaktadır. "Irkım açıldı = talihim açıldı" demektir. B. A.

اَرْكْ erk : Saltanat ve sözü geçerlik.

اُرْكْ örk : Hayvanın çenesi altından geçirilerek bağlanan yular ve at tavlası.

اِرْكْ ırk : Dört yaşına girmek üzere bulunan koyun.

اِلْكْ ilk : İlk, herşeyin evveli. " اِلْكْ سَنْ بَرْغِيلْ ilk sen bargıl = önce sen git".

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUS[+]

OLANLARI

اُوْبْ اُوْبْ öp öp : Bir kimse çok öğünüp te dediğini tanıklıyamazsa, o kimse için söylenir.

اُوْتْ ot : Ateş. Şu savda da gelmiştir : " اُوْتْ تِيسا اَغِيزْ كِيمَاسْ ot tese ağız köymes = ateş demekle ağız yanmaz". Bu sav, söylediği sözden cayan kimse için söylenir.

اُوْتْ öt : (و harfi ince, çekilerek) Duvarda ve tahtada olan delik.

اُوْتْ öt : Acılık, öt kesesi. (و harfi yukarıdakinden daha az ince çekilerek).

اُوْجْ öç : Hınç, kin. Şu parçada da gelmiştir:

اُوْجْ كَكْ قَمُغْ كِشِنِنْ يَلِنْكُوقْ اُوْ زا اَلِيمْ بِيلْ
اَذْكُولُوكُولْ اُوْغَجا اَلِكِينْكْ بِيلا تَلِيمْ قِيلْ

[+] Burada yine Türkçeyi zorla Arapçaya benzetmek gayreti görülmektedir. Arapçada bir fiilin her üç harfi de sessiz harflerden gelmiş bulunursa ona " صَحِيحْ sahih" ve " سالِمْ salim" denir, "girdi" anlamına olan دَخَلَ gibi. Fiilin harflerinden biri (ا , و , ى) gibi harflerden birisi olursa "Menkus منقوص " denir; "dedi" anlamına olan قالَ , "attı" anlamına olan رَمى gibi. B. A.

Öç kek kamuğ kişininğ yalnğuk üze alım bil Edhgülügüğ uğança eliginğ bile telim kıl. "Herkesin öcünü, hıncını başkalarının üzerinde alınacak bir alım bil; olanca kuvvetinle konuğa çok iyilik yap". (Öç, bir alacak gibi aranılan nesnedir; ondan çekin. Konuğa, yabancıya gücün yettiği kadar iyilik eyle).

اوُج uç : Bir şeyin ucu, sonu. " بُتَق اوُجى butak uçı = dalın ucu".

اوُج uç : "اوُج اِيل uç êl = sınır, sınırdaki il".

اوُج uç : Bir nesnenin tükenmesi. Oğuzca. " بوُيدانا اوُج باز boyda ne uç bar[+]=ulusta çokluk yüzünden tükenme yoktur" demekmiş ?[++].

اوُد öd : (و harfini ince çekerek) Zaman[+++]. Şu savda dahi gelmiştir.

اوُدْ كَلْدُ كِشى تُويماس . يَلْنكوق اوُغلى مَنْكُو قَلماس

Öd keçer kişi tuymas, Yalnğuk oğlu menggü

[+] Bu sözün sonunda bulunan kelime, basma nüshada " واز var" şeklinde çıkmışsa da, yazma nüshada " باز bar" şeklindedir. İbare şöyledir : " بوُيدانا اوُج باز ". B. A.

[++] بويدانا اوج بار sözünden istifham manası anlaşılmakta ise de Arapçaya olan tercemesinde böyle bir mana görülmemektedir. Arapçası şudur : لا نفاد في القوم كثرة . Bunun manası "çokluğu dolayısiyle ulusta tükenme yoktur" demek olur. Şu halde ya Türkçe veya Arapça ibarede bir yanlışlık olsa gerektir. B. A.

[+++] Batı Anadoluda, bugün, kadın dilinde "zaman" anlamına "ot" kelimesi kullanılmaktadır. "Çocuk, akşam otu bağırma!" derler ki "akşam vakti bağırma!" demektir. Orta Anadoluda, bu kelime, köylüler arasında "oht" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

kalmas.

"Zaman geçer, insan duymaz, Âdemoğlu bengi kalmaz".

Çiğil dilinde " اوُد öd = sığır" demektir. Türklerin tanınmış olan on iki yılından birisine de " اوُدْ يِيلى öd yılı" denir.

اوُر or : " اوُرْاَت or at= donu kırmızı ile sarı arasında bulunan at".

اوُر ör : (و harfi ince, çekilerek) Kaftanın koltuk altı.

اِيرْ êr : Delik açmak için kullanılan aygıt.

اِيرْ êr : Yer. " يِيرْ yêr" dahi denir.

اوُز öz : (İnce çekmeyle) Yağ. " اوُزْلُكْ اَشْ özlüğ aş = yağlı yemek".

اوُز öz : Sağır. " اوُزْ كِشى öz kişi = sağır adam'[+].

اوُز öz : Öz, kendi, nefs. Şu parçada gelmiştir :

كُوْرْكُلُوكْ تُوْغْ اوُزْنُكْ كا تَتْلِيغْ اَشْبِيغْ اَذِ يِنْقا
تُوْتْغِيلْ قُنُوقْ اَغِيزْلِيغْ يَدْسُونْ جَهِينْكْ بَدُونْقا

Körklüğ tonuğ özüngge
Tatlığ aşığ adhınka
Tutgıl konuk agırlığ
Yadhsun çawınğ budhunka

"İyi elbiseyi kendine, tatlı aşı başkasına; konuğu ağırla, ününü herkese yaysın". (İyi elbiseyi kendin giy, tatlı yemekten başkasına hisse ayır, konuğu ağırla, tâ ki ününü herkese yaysın).

[+] Yazma nüshada olan " اوُز . الاصم . يقال اوُز كِشى " ibaresi basma nüshada yoktur. Biz ilâve ediyoruz. Kelimenin okunuşu "öz"-dür. Bk. Dv. I, 242, 6. B. A.

اوز öz : İki dağ arasında bulunan dere. " تاغ اوزى tağ özi" de denir.

اوز öz : " اوزكشى öz kişi = hısım olan kişi. " بوبزنك اوزكشى اولك bu bizning öz kişi ol = bu bizim hısımdır".

اوز öz : Yürek ve karnın içindeki nesne. " اوزم اغرىدى özüm ağrıdı = karnım ağrıdı".

اوز öz : Ağaç özü. " يغاج اوزى yıgaç özi" de denir; hurma ağaçlarının başında peyda olan, hurma göbeği denen ve tadı süte benziyen püse.

اوز uz : " اوزكشى uz kişi = eli uz, eli işe yaraşıklı, udumlu kişi".

اوز öz : " اوز قنقى öz konukı = göğdenin içinde kımıldıyan nesne, ruh". Şu parçada dahi gelmiştir :

بردى كوزوم يوق الدى اوزوم قنقى
قندا ارنج قسنيقى امدى اوذين اوذغرور [+]

Bardı közüm yarukı Aldı özüm konukı
Kanda ärinç kanıkı Emdi udhın udhgarur

[+] Bu parçadaki اوذين kelimesini Bay Kilisli basma nüshanın birinci cildinin sonunda اودين diye düzeltmişse de doğru yapmamıştır. Çünkü yazma nüshada ذ harfinin üstündeki nokta kazınmış, fakat noktanın bir parçası kalmıştır. Nitekim Dv. I, 42,16 da اذو "uyku" anlamına gelmektedir. Buradaki اوذين kelimesinde üç ihtimal vardır :

a) اوذوبين olmalıdır; kural bunu icap ettirir, fakat vezin bozulur.

b) اوذبين olabilir. Bu zayıf bir ihtimaldir.

c) İkinci ihtimalden daha kuvvetli olmak üzere اوذين olabilir; sondaki ن musahabet edatı olur. Bu sefer de mana bir parça çetrefilleşir. B. A.

"Gözümün nuru gitti, canımı aldı. Nerede o dileğine eren ? Şimdi beni uykudan uyandırır".

(Göz bebeğim gitti, onun gitmesiyle ruhum da birlikte gitti. Şimdi o nerededir ? Beni uykudan uyandırıyor, gözüme uyku girmiyor).

ايش ış : İş. " نا ايشنك باز ne ışınğ bar = ne işin var ?".

ايش ėş : Eş, arkadaş. Genç kadından eşi bulunan kimseye " ايشلك ėşliğ" denir. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَينك ايشين كوردوم ايشين يما قوردوم
اولوم اوتن ايجوردوم ايجتى بلب يوزى ترن [+]

Anınğ ışın keçürdüm Eşin yeme kaçurdum
Ölüm otın içürdüm İçti bolup yüzi türü

[+] Bu parçanın sonunda bulunan ترن kelimesi basma nüshaya نرن olarak geçmiş ve Bay Kilisli tarafından I inci cildin sonunda ترن diye düzeltilmişse de asıl büyük yanlışlığın farkına varılmamıştır. Bu kelimenin doğrusu " ترى türi" olacaktır. Çünkü Dv. III,166,16 da ترى şeklinde ve "kekre" manasında geçmektedir. Burada da aşağı yukarı bu mana vardır. Bundan başka bu kıt'a I,39,15 deki

كلدى منكاتات ايدم امدى ياتات
قشقا بلبات سنى تلا راس برى

kıt'asiyle yakından ilgilidir. Bu parçada müslüman olmıyan bir Uygurun nasıl öldürüldüğü tasvir ediliyor. Buna göre büyük bir destanın iki parçası olan bu kıt'alar mana yönünden birbirine yakındırlar. Bunun içindir ki 4 üncü mısra'ların sonunda bulunan برى ve ترى kelimelerinin birbiriyle kafiyedeş olmaları gerektir. Şu sözlerimden anlaşıldığına göre hem yazma, hem basma nüshalar yanlıştır. Bundan başka ترن kelimesinin ne demek olduğunu bulamadık. Sayın Brockelmann da bu hataya düşmüştür. B. A.

"Onun işini bitirdim, arkadaşını da kaçırdım. Ölüm ağısını içirdim, yüzünü buruşturarak içti".

(Öldürerek onun işini bitirdim ve eşini kaçırdım; ölüm ilâciyle suvardım; yüzünü buruşturarak içti). Bununla "ölümü tattırdım" demek istiyor.

اُوغ uğ : Çadırın üst yanındaki köşelerden her biri.

اُوق ok : Mirasta düşen pay. " انگار بیر اُوق تگدی angar bir ok tegdi = ona mirastan bir pay düştü".

اُوك ök : Akıl ve anlayış; akıllı ve anlayışlı ve yaşlı kimselere " اُوكا öge" denir. Dört yaşını geçmiş ata dahi " اُوك آت ök at" derler.

اُوك ök : Orta yaşı bulup, büyümüş hayvan.

ایك ig : İğ, ip bükmek için kullanılan aygıt. Bu manada " یك yig" dahi denir.

ایك ig : Hastalık.

اُول ul : Duvar temeli. Bu manada " تام اُولی tam ulı" denir.

اُول öl : " اُول نانك öl neng = yaş nesne". Bundan alınarak " اُول تُون öl ton" denir, "yaş elbise" demektir. Bunu Oğuzlar bilmezler[+].

ایل ėl : Vilâyet. " بك ایلی Beg ėli = Beyin buyuruğu altında bulunan vilâyet".

ایل ėl : Açıklık, boşluk. " قپغ ایلی kapuğ ėli = kapı önündeki boşluk, meydanlık".

ایل ėl : Atı anlatır bir isimdir. Çünkü at, Türkün

[+]"Öl" kelimesi bugün Orta ve Batı Anadoluda "yaş, nemli" anlamına kullanılmaktadır: "Toprakta öl yoktur" denir ki "toprakta nem yoktur" demektir. Beşikteki çocukların altına konulan toprağa "öllük" derler. B. A.

kanadıdır. Atlara bakan seyise " ایل باشی ėl başı" derler, "vilâyetin başı" demektir; bununla ata bakan kimse murad edilir.

ایل ėl : İki Bey arasında barışıklık. " ایکی بك بیرلا ایل بولدی iki Beg birle ėl boldı = iki Bey birbiriyle barıştı".

ایل ėl : " ایل کشی ėl kişi = kötü, değersiz kişi". " ایل قوش ėl kuş = kartala benziyen alacalı bir kuş".

اُوم um : Karın şişkinliği, kursak bozukluğu. " آز اُوم بولدی er um boldı = adam kursak bozukluğuna uğradı, adamın çok et yemekten midesi bozuldu, bulandı".

اُون on : Sayıda on.

اُون ün : Ses. (Uzatılarak ve kısaltılarak söylemek te olabilir).

اُون un : Un.

این ėn : " این یر ėn yėr = çukur yer". " این یوق ėn yok = iniş yokuş".

این ėn : Yan tarafa olan genişlik. " بو بوز اینی نچا bu böz ėni neçe = bu bezin eni ne kadar ?".

این in : Arslanın, tilkinin yatağı, bütün yırtıcı hayvanların durağı, ini;" ین yin" de denir.

این in : Koyun pisliği. " ین yin" dahi denir.

\+
\+ +

BU AYRIMIN DÖRTLÜLERİ

اُوی oy : Yerdeki oyukluk, çukurluk.

اُوی oy : " اُوی آت oy at = yağız at".

Ortası sâkin olan ayrımlar bitti.

+

+ +

ORTASI HAREKELİ AYRIMLAR

HER TÜRLÜ HAREKE İLE ORTASI HAREKELİ OLAN فَعَلْ فَعُلْ فَعِلْ AYRIMI

اُجُتْ öçüt : Öç, hınç. Bu kelimenin aslı "اُوجْ öç"tür.

اَدُتْ adhut: Avuç. "بِيرْ اَدُتْ نانْكْ bir adhut neng = bir avuç nesne".

ارت arut : "ارت اُتْ arut ot = bir yıl önceden artan kuru ot".

اُغُتْ ugut : Kendinden içki yapılan bir çeşit hamur adıdır. Şöyle ki : Birçok ilâçlar bir araya toplanarak ıslatılır, arpa unu ile karıştırılır; meydana gelen hamur fındık büyüklüğünde kesilerek toparlaklar haline konur ve kurutulur. Bundan sonra arpa ile buğday pişirilir, hamur iyice ezilir, fındık tanesi büyüklüğünde olan her yuvarlak üzerine pişmiş buğday dökülür. Bundan sonra bu buğdayla hamur temiz bir şeye sarılarak olgunlaşması için üç gün bir yere bırakılır. Üçüncü gün küpe doldurulur, daha iyi olgunlaşması için on gün de küpte bırakılır. On gün sonra üzerine su dökülür, süzülerek bir içki elde edilir. İşte "buğday içkisi" budur.

اَوَتْ ewet : Evet, peki manasına bir kelimedir. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yağma, Toxsı, Kıpçak boyları " اَوَتْ ewet", Oğuzlar " اَمَتْ emet", " اَوَتْ evet", öbür Türkler " يَمَتْ yemet" derler.

اُوُتْ uwut : Utanma, sıkılma.

اُوُتْ uwut : Yemeğe veya Beyin yanına çağırma,davet.

اَكِتْ egit : Göz dokunmaktan kurtulmak için çocukların yüzüne çalınan bir ilâç. Bu ilâç, safrana bir takım şeyler karıştırılarak yapılır.

اُكُتْ ögüt : Öğüt. Şu beyitte de gelmiştir :

اَلْغيل اُكُتْ مَنْدِينْ اُغُولْ اَرْدَمْ تيلا
بُويْدا اُولُغْ بِلِكا بُلُبْ بِلِكْ سِينَكْ اُولا

Algıl öğüt mendin oğul erdem tile.
Boyda uluğ bilge bolup bilginğ ula.
"Oğul ! benden öğüt al, fazilet dile.
Ulus arasında büyük bilgin ol, bilgini yay".

(Ey oğul! benden öğüt al, edep ve terbiyeye çalış, tâ ki ulusun büyüğü olasın, onlar arasında edep ve hikmetin yayıla).

اُكِتْ ügit : Buğday ve buğdaya benzer şeyleri öğütmek.

اُكِجِى ügitçi: Un öğüten kimse.

اَكَتْ eget : Hizmet için, gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın.

اِكِتْ ikit : Yalan. Oğuzca."اِكِتْ سُوزْ ikit söz = yalan söz".

اُلُت ölüt : Birbirini öldürme, öldürüşme. Öldürene " اُلْتچی ölütçi" denir.

اُلُت ölüt : "اُلُت آر ölüt er = kuvvetten düşmüş, yaşlı kimse".

آتَج ataç : Halkın büyüğü imiş gibi büyüklük taslıyan çocuğa " آتَج اُغُول ataç oğul" denir.

آتِج atıç : Çocukların ceviz oynadığı çukur.

آشِج aşıç : Tencere. Şu savda da gelmiştir :

آشِج آیُوز تُوبُم آلتُون قَمِج آیُوز مَن قَیدَا مَن

Aşıç ayur tübüm altun. Kamıç ayur men kayda men".

"Tencere der : Dibim altın, kepçe der : Ben nerdeyim ?".

Bu sav, kendinin kim olduğunu tanıyanların yanında kasalan kimse için söylenir.

آکَج ekeç : Kendini herkese bir kızkardeş gibi sevdiren, daha, küçüklüğünde anlayış ve zeyreklik gösteren kız. Bu söz, kız çocuğu için bir sevgi izeri olarak söylenir.

آمَج amaç : Amaç, hedef, nişangâh.

آمَج amaç : Çift öküzü; tarım aygıtları.

اُلِج ulıç : Çocuklara sevgiyi bildirmek için söylenen bir kelime " اُلِجِم ulıçım = yavrum!".

آنَج anaç : Herkesin anası imiş gibi kendini sevdiren, küçüklüğünde büyük bir anlayış gösteren kız çocuk. Bu söz, kız için, sevgi izeri olarak söylenir.

آنُج enüç : Göze inen perde.

آغِر agır : Ağır. " آغِرلیغ کِشی agırlığ kişi = halk ve-

ya Bey tarafından ağırlanan adam. " تَنگری مَنی آغِیرلادی Tenğri meni agırladı = Tanrı bana ikram etti".

" آغِیر آذاق آمُرلدی agır adhak emrüldi = ağır ayak çekildi" demektir. Bu sözle "ağır yürüyen kimse varacağı yere vardı" denilmek istenir.

آغِیر agır : " آغِیر نانُك agır neng = pahası ağır nesne, değerli şey".

اُغَر ugar : " اُغَر آت ugar at = alnında akı olan at". Bu kelime gerek söylenişte, gerek anlamca Arapçaya uygundur; yalnız Arapçasında ilk harf üstün, Türkçesinde ötredir.

اُغُر ogur : Vakit. " نا اُغُرداکلدینك ne ogurda keldiğ = ne vakit geldin ?".

اُغُر ogur : Devlet. " بَك اُغُرینداَمَنك ایشِم ایتِلدی Beg ogrında meniğ ışım ötildi = Beyin devleti gölgesinde benim işim düzeldi".

اُغُر ogur : Bir işte imkân ve fırsat. " بُو ایش اُغُرلُغ بُلدی bu ış ogurluğ boldı = bu iş sırasında ve yerinde oldu".

اُغُر ogur : Karşılık, ıvaz, Oğuzca. " آتقا اُغُر آلدیم atka ogur aldım = ata karşılık aldım".

اُغُر ogur : Hayır ve bereket. Oğuzca. Yolcuya : "یُول اُغُر بُلسُون yol ogur bolsun" denir, "yol uğurlu olsun" demektir. Bu, yalnız yolculuk halinde kullanılır.

اَکِر egir : Karın ağrısını sağaltmak için kullanılan

bir kök. Şu savda dahi gelmiştir :" آكِرْ بُلسا آرْ الماسْ egir bolsa er ölmes = bir adamın yanında bu ilâçtan bulunursa ölmez"; çünkü karın ağrısına tutulan adam onı yerse kurtulur. Bu sav, ihtiyaç bağgöstermeden önce hazırlanmanın gerekli olduğunu bildirmek için söylenir.

اُكُرْ ügür : Darı. Bu kelime, Oğuzlardan başka bütün Türk ulusları tarafından kullanılır; bunu Oğuzlar bilmezler.

اُكُرْ ügür : " ياغ اُكُرِى yağ ügüri = susam. Oğuzca.

اُكُرْ ögür : Koyun, geyik, bağırtlak kuşu, cariye, deve gibi şeylerin toplu bir halde bulunması, bu gibi şeylerin sürüsü[+].

آمِرْ emir : Kırağı, sis. Oğuzca.

اُبُزْ obuz : Katı olan yer "اُوى اُبُزْ oy obuz = basık, düz yer"[++].

آتِزْ etiz : İki dere arasındaki sed[+++].

اُجُزْ uçuz : اُجُزْ نانْكْ uçuz neng = ucuz nesne". Hor ve alçak kişiye de "uçuz" denir. " بَكْ اَنِى اُجُزْ لادى Bek anı uçuzladı = Bey onu horladı".

اُدُزْ udhuz: Uyuz. Nitekim şu savda gelmiştir : " تِلكُو اُوزْ اِينكا اُرْسا اُدُزْ بُلُورْ tilkü öz

---

[+] "Ögür" kelimesi bugün Orta Anadoluda, Konyada "akran, emsal, eş" anlamlarına kullanılmaktadır. B. A.

[++] Orta Anadoluda, Konya taraflarında çukur ve oyuk yerlere "obruk" denilmektedir. B. A.

[+++] Bu kelime, Rad. I, 843 de Tarançı lehçesinde "etiz", yine Rad. I, 463 de Doğu Türkçesinde "atız" olarak gösterilmiştir. B. A.

inge ürse udhuz bolur = tilki kendi yuvasını hor görürse uyuz olur". Bu sav, ilini, boyunu, şehrini inkâr eden, yeren kişi için söylenir.

اَدِزْ adhız: Yüksek yer, başka yüksek şeyler.

اَدِزْ adhız: " اَدِزْ تاغ adhız tağ = geçit vermiyen dağ".

اَغُژْ aguj : Ağız, inek veya koyun doğurduktan sonra ilk gelen süt. Bu kelime (ز z) ile (ژ j) arasında söylenir; (ز z) ile de yazılabilir.

اَغِزْ agız : Irmağın, su tulumunun, testinin, küpün ve kuyunun ağzı.

اَغِزْ agız : İnsanın ve hayvanın ağzı. Şu savda da gelmiştir : "اَغِزْ يِيسا كوزْ اُيادُوزْ agız yese köz uyadhur = ağız yese göz utanır". Birisinin armağanını yeyip te işini görmiyen ve sıkılan kişi için söylenir bir savdır.

اُغُزْ Oguz : Bir Türk Boyudur. Oğuzlar Türkmendirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alâmeti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar.

Birincisi ve başları : " قِنِقْ Kınık"lardır. Zamanımızın Hakanları bunlardandır. Hayvanlarına vurdukları işaret şudur :

İkincisi : " قَيِغْ Kayığ"lardır.

Belgeleri şudur : ١٧١

Üçüncüsü : " بايندز Bayundur"lardır. Belgeleri şudur :

Dördüncüsü : " إوا Iwa"lardır.Bunlara " يوا Yıwa" dahi denir. Belgeleri şudur :

Beşincisi : " سلغر Salgur"lardır. Belgeleri şudur :

Altıncısı : " افشار Afşar"lardır. Belgeleri şudur :

Yedincisi : " بكتلى Begtili"lerdir. Belgeleri şudur :

Sekizincisi: " بكدز Bügdüz"lerdir. Belgeleri şudur :

Dokuzuncusu: " بيات Bayat"lardır. Belgeleri şudur :

Onuncusu : " يزغر Yazgır"lardır. Belgeleri şudur :

Onbirincisi: " ايمر Eymür "lerdir[+]. Belgeleri şudur :

Onikincisi : " قرابلك Karabölük"lerdir. Belgeleri şudur :

Onüçüncüsü : " القابلك Alkabölük"lerdir. Belgeleri şudur :

[+]Ankaranın birbuçuk km. Güneyinde Dikmen köyü arkasında "Eymir" gölü adında bir göl vardır. Batı Anadoluda dahi böyle adlar vardır. B. A.

Ondördüncüsü : "اكدز İgdir"lerdir[+]. Belgeleri şudur :

Onbeşincisi : "اركز Üregir"lerdir[++]. " يركز Yüregir" dahi denir. Belgeleri şudur :

Onaltıncısı : " توترقا Tutırka"lardır. Belgeleri şudur :

Onyedincisi : "اولايندلغ Ulayundluğ"lardır[+++]. Belgeleri şudur :

Onsekizincisi : " توكر Tüger"lerdir[++++]. Bazı kere و harfi atılarak تكر şeklinde dahi yazılır. Belgeleri şudur :

Ondokuzuncusu : " بجناك Beçenek"-

[+] Doğu Anadoluda"Iğdır"adında bir kasabamız vardır. Bu kelimeyi "İğdir" şeklinde yazmalıdır. Basma nüshada " اكدر İgder" şeklinde ise de yazma nüshada د harfinde hem üstün, hem de esre vardır. Esre kara, üstün kırmızı mürekeple yazılmıştır. Birçok yerlerde olduğu gibi kırmızı mürekep sonradan konmuştur. Doğrusu "اكدز İgdir"dir.B.A.

[++] "Üregir" Ramazanoğullarından Adanada hüküm süren birinin adı olduğu gibi bu adta Ankarada bir köy vardır, "Üregil" dahi denmektedir. B. A.

[+++] Kütahyada "Alayund" adında bir köy vardır. B. A.

[++++]"Tüger" kelimesi bugün Anadoluda "düver" ve "düğer" şekillerini almıştır. Yuvarlak kereste, anlamına olarak Batı Anadoluda kullanılır; sırıktan kalın, kirişten incedir. Kütahyada bu adta bir köy vardır. B. A.

lerdir[+]. Belgeleri şudur :

Yirmincisi : "جُوَلْدَز Çuvaldar"-lardır[++]. Belgeleri şudur :

Yirmibirincisi : "جَبْنِي Çepni"-lerdir[+++]. Belgeleri şudur :

Yirmiikincisi : "جَرُقْلُغ Çaruk-luğ"lardır. Bunların sayısı az, belgeleri belli değildir.

Kaşgarlı Mahmut "Bu oymakların hepsini -herkesce bilinmesi gerekli olduğu için- yazdım. Bu belgeler onların hayvanlarının, atlarının, binitlerinin alâmetidir. Hayvanlar karıştığında her bölük kendi hayvanını bu belgelerden tanır" diyor.

Bu saydığım bölükler köktür. Bu kökten bir takım oymaklar çıkmıştır; onları söylemedim, sözü kısa kestim. Bu bölüklerin adları onları kur-

[+] Şereflikoçhisarı ile Kırşehir arasında "Becenek içi" adı verilen bir yayla vardır. Bu yaylada 12 köy bulunur. Halkı Beceneklerden ibarettir. Ankarada da bu adta bir köy vardır. B. A.

[++] Bu kelime bugün Anadoluda "Çavundur" şeklinde söylenmektedir. Bu adta Çankırı, Amasya vilâyetlerinde köyler vardır. B. A.

[+++] Çepniler bugün Balıkesir ve İzmir vilâyetlerinde göçebe halde yaşamaktadırlar. Ordu vilâyetinde dahi bir miktar Çepni vardır. Çepniler hakkında "Bektaşilik ve edebiyatı" adlı kitabımda uzunca söz geçmektedir. B. A.

muş olan eski dedelerin adlarından alınmıştır. Araplarda dahi böyledir "بَنُو سَلِيم", "بَنُو حَفَاجَه" denir ki "Selim oğulları", "Haface oğulları" demektir.

اُكُز öküz : Ceyhun ve Fırat gibi olan her ırmağa verilen isimdir. Bu kelime yalnız olarak söylendiği zaman Oğuzlarca "بَنَاكِت Benegit"[+] ırmağı anlaşılır; çünkü şehirleri onun kenarındadır. Göçebeleri dahi bu ırmağın kenarına inerler. Türk ülkesinde bulunan birçok sular, dereler "öküz" adıyle anılır. Sınır üzerinde bulunan bir şehre dahi bu ad verilerek "اِيكِي اُوكُوز iki öküz" denilmiştir. Bu şehir "اِلا Ila" ile "يَفِنْج Yafınç" dereleri arasında bulunur.

اُكُز öküz : Öküz. Şu savda da gelmiştir : "اُكُز اَذَاقِي بُلغِنجا بُزاغُو بَشِي بُلسَا يِيك Öküz adhakı bolğınça buzağu başı bolsa yeğ = öküz ayağı olacağına buzağı başı olmak daha iyidir". Bu sav, "başlı başına bulunmak, başkasına uyuntu olmaktan yeğdir" diyecek yerde kullanılır.

اَقُس awus : Mum. Bulgarca.

اُولاس ulas : "اُولاس كُوز ulas köz = sarhoş gibi süzgün ve yakışıklı olan göz". Şu parçada da gelmiş-

[+] Bu kelime bugün Anadoluda "öz" şeklinde kullanılır, "dere, çay" manasınadır. Çankırı vilâyetindeki "Şabanözü" bu kabildendir. Bu kelime İranda "özen" olmuştur. Azerbaycanla Gîlan arasında akan çayın adı "Kızılözen"dir. Üç senden beri bunun resmi adı سرخ رود olmuştur. B. A.

tir :

بُلْنَاز مِينِي اُولَاس كُوز قَرَامَنْكِيز قِيزِيل يُوز

اَنْدِين تَمَاز تُوكَال تُوز[+] بُلْنَاب يَنَا اُولْ قَجَاز

Bulnar mini ulas köz

Kara mengiz kızıl yüz

Andın tamar tükel tüz

Bulnap yana ol kaçar.

"Baygın göz, esmer beniz, pembe yüz beni tutsak eder. O çehreden bütün güzellikler damlar, beni tutsak ettikten sonra kaçar".

(Üzerinde güzel ben bulunan yakışıklı çehre ve baygın gözler beni tutsak ediyor; sanki yanaklarından güzellik damlar, beni tutsak ettikten sonra kaçıp gider).

اِپِش öpüş : Öpüş.

اَتِش atış : Atış, atışma.

اَتِش Atış : Erkek adlarındandır.

اُتُش Utuş : Erkek adlarındandır.

اُتُش ötüş : (الف harfini ince söyliyerek) Oyunda ütme, yutma[++]. Bu oyun şu şekilde oynanır : Çocuklar halka yaparak otururlar. Bir çocuk -çocuklardan birini- yanındaki çocuğu iter ve ona " اُتُش اُتُش ötüş ötüş" diye söyler, ona "arkadaşını, yanındakini it" demek ister [+].

اِتِش itiş : İki kişi arasında el ile karşı koyuş, itişme.

اُجَش öçeş : Yarış. "اُول مِنِنْك بِرْلا اُجَشْدِي ol meninğ birle öçeşdi = o, benimle bir şeyde yarıştı".

اَدَش adaş : Arkadaş, dost.

اِدِش idiş : Kadeh. Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde tas, bardak, kap, tencere gibi her şeye "idiş" denir.

اَرِش arış : Arış (eriş). "اَرِش . اَرْقَاغ arış arkağ = eriş, argaç" demektir [++].

اُرُش uruş : Urma, savaş.

اَغِش agış : Yükseliş, agış.

اُغُش oguş : Hısım.

اُقُش uwuş : Ufalanmış nesne. " اُقُش اَتْمَاك uwuş etmek =

[+] Brockelmann bu kelimeyi "tüz" şeklinde harekelemiş. Biz de bu yolda almış isek te bunun "tuz" olması ihtimali de vardır. Çünkü Arapçada "tatlılık","güzellik" anlamına olan "ملاحت" kelimesi " ملح " kökünden gelmiştir; bu da "tuz" anlamınadır. Arapça ile Türkçe arasında burada bir söylem ve anlam birliği sezilmektedir. Bk. Dv. III,88,16 ve I,318,3 "tuzak", "tuzakı". B. A.

[++] Bu kelime Batı Anadoluda "ütmek", Güney Anadoluda ve İstanbulda "yutmak" şeklinde kullanılır,"oyunda kazanmak"demektir.

[+] Yazma nüshada ibare şöyledir : " اُتُش اُتُش اَى عَدِّ عَنْكَ الْمَصْمَصَ اِلَى مَنْ فِى جَنْبِكَ فَيَفْعَلُ هَكَذَا حَتَّى يَنْتَهِىَ آخِرَ الْحَلْقَةِ ". Basma nüshada son cümle çıkmamıştır. Bu düzeltmeden sonra mana şöyle olur : "Sen yanındakini it, o da böyle yapar, halkanın sonuna kadar böylece devam eder".

[++] Batı Anadoluda, halıcı merkezlerde bu kelime "eriş", başka yerlerde "arış" şeklinde kullanılmaktadır. "Arış", dokumanın tezgâha sarılmış olan ve uzunluğuna bulunan telleridir. "Argaç", yanlamasına atılan iplerdir. "Argaç" kelimesi dahi bugün kullanılmaktadır. B. A.

ufalanmış ekmek".

اقش okuş : Anlayış. " اقوشلغ كشي okuşluğ kişi = anlayışlı, zeyrek kişi".

اكش öküş.: Çok. " اكش نانك öküş neng = çok nesne". " تيريك اسن بلسا تانك اكش كرور tiriğ esen bolsa tang öküş körür" savında da gelmiştir, "yaşıyanın başı esen gitse, çok şaşacak şeyler görür". (İnsanın başı esen olarak yaşarsa birçok acayip şeyler görür) demektir.

اوكوش öküş : " اوكوش يلقى öküş yılkı = kalp hayvan, harın at".

اليش alış : Su ağzı ve suyun havuza döküldüğü yer.

الش Aluş : Kaşgarda bir köy adı.

اليش alış : Borçluyu borcu yüzünden sorguya çekme. " اليش بيريش alış bèriş = bir hakkı alma, bir hakkı verme".

الش ülüş : Pay, hisse. (ش harfi aslında ك dır).

اولك ülük : Aslında "pay" karşılığıdır. Nitekim Arapçada dahi dişiyi bildiren ك harfi ش harfine çevrilmiştir : فعيناش عيناها وجيدش جيدها sözünde olduğu gibi ki عيناك وجيدك yerindedir.

الش uluş : Köy. Çiğilce. Balasagun ile onun yanındaki Argu şehirleri halkınca "uluş","şehir" demektir. Nitekim Balasagun şehrine " قوز الوش Kuz uluş" dahi denir.

الش ülüş : Budun arasında pay ayırış. (ش harfi

ك den çevrilmedir) Arapçada da böyledir; "Kur'an"da ربك وتحتك yerinde قد جعل ربش وتحتش سريا diye bir okuyuş vardır.

اجغ açığ : Hanın bahşişi " خان منكا اجغ بيردى Xan manğa açığ bèrdi = Han bana bahşiş verdi".

اجغ açığ : Nimet içinde yaşayış. " اوزونكني اجغلغ تت özüngni açığlığ tut = kendini iyi gıdalarla besle".

اجغ açığ : Acı, acı olan her nesne.

اذغ adhığ: Ayı. Şu savda da gelmiştir : " ابغي بخا ال بلسا اذغ ابخا يول بليز awçı neçe al bilse adhığ ançe yol bilir = avcı ne kadar al bilirse, ayı da o kadar yol bilir".(Avcı ne kadar av hileleri bilirse ayı da o kadar kaçacak yolları bilir).

Bu sav, iki kurnaz kişinin karşılaştıkları zaman söylenir.

اذغ adhıg: Ayık, sarhoşluktan ayılan kişi " اسرك اذغ esrük adhıg = sarhoş ayık" demektir.

اذغ Adhıg: Bizim ilde bir köy adı.

اذغ udhug: Uyanık. " اذغ ار udhug er = uyanık adam". " اذغ كونكول لوك ار udhug köngüllüğ er = uyanık gönüllü, anlayışlı adam".

ارغ arığ : Çadır örtüsü. Barsganca.

ارغ arığ : " ارغ تانك arığ neng = temiz nesne".

اوغ uruğ : Tane. Tohuma da "uruğ" denir. " اوغ اكتي

uruğ ekti = tohum ekti". Hısımlara dahi -buna benzetilerek- " اُرُغ تُرُغ uruğ turığ" denir[+].

اَزِغ azığ : Hayvanın azı dişi.

اَسِغ asığ : Kazanç, fayda.

اُسُغ osuğ : Bir nesnenin bir nesneye değişmesi. " بو اِيشْ اُسُغى مُنْدَغ bu ış osuğı mundağ = bu işin değişmesi böyledir".

اَلِغ alığ : Herşeyin kötüsü. Oğuz ve Kıpçakça.

اُلُغ uluğ : Herşeyin büyüğü. Şu beyitte de gelmiştir:

اُلُغ لوقغ بلسا سَزْ اَدْكُو قِلِن
بلغيل كِشِيك بكلار قتن يخشى اولان

Uluğlukuğ bolsa sen edhgü kılın
Bolgıl kişiğ Begler katın yaxşı ulan.
"Büyüklüğe eriştiğin zaman iyi huylu ol,
Beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol"
(Rütbe ve ululuk bulduğun zaman huyunu güzel kıl; Beyler yanında başkaları için daima hayır eriştiren kişi ol).

اِلِغ ılığ : "اِلِغ سُوف ılığ suw = ılık su". Aslı " يِلِغ yılığ"dır.

اَچُق açuk : Her açık şey. Buradan alınarak "açık kapı"ya " اَچُق قَبُغ açuk kapuğ" denir. Gök, bulutsuz olduğu zaman " اَچُق كُوك açuk kök" denir. " اَچُق اِيش açuk ış = açık iş".

اُچَق oçak : Ocak.

اَچِق açık : Büyük kardeş. Hakanlılar büyük kardeşi

[+]Batı Anadoluda bugün bile hısım ve akrabaya "uruk derik" denir. B. A.

" اَچِقِم açıkım " diye çağırırlar. ق harfi ancak söyliyen şahıs (nefsi mütekellim)a izafet olunduğu zaman gelir, hitap halinde " اَچِقِنْك açıkıng" denmez.

اَدَق adhak: Ayak.

اَدُق adhuk: " اَدُقْ نانْك adhuk neng = tanınmıyan şey". Aslı " اَغْدُق agduk"dur, "bozuk, değişik, belirsiz" demektir [+]. Bu kelime " اَنِنْك مَنْكِي اَغْدِي anıng menğzi agdı" sözünden alınmıştır, "onun rengi değişti" demektir. Kolaylık olsun diye غ harfi atılmıştır.

اُدِق udhık: " اُدِق اَر udhık er = uyuklıyan kişi".

اِدُق ıdhuk: Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırkılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır.

اِدُق ıdhuk: " اِدُق تاغ ıdhuk tağ = geçit vermiyerek uzanıp giden dağ".

اَرِق arık : Irmak. Şu savda da gelmiştir: اَغِيل دا اُغْلاق تُغْسا اَرِق دا اُوتِي اُونار agılda oglak togsa arıkda otı öner = ağılda oğlak doğsa ırmakta, arkta otu biter". Bu sav, "azık için kaygı çekme" diyecek yer-

[+]Kaşgarlı Mahmud bunu " اَدَق adhuk" diye yazmışsa da doğrusu " اَدَق aduk" olsa gerektir. Çünkü bu kelimenin aslının " اَغْدُق agduk" olduğunu söylemekte ve bunun " اَغْدِي agdı" fiilinden geldiğini dahi göstermektedir. Şu halde kelime " اَدُق adhuk" değil " اَدُق aduk" olmalıdır. B. A.

de kullanılır.

اَرُق aruk: " اَرُق اَر aruk er = arık adam, yorgun adam". Her yorguna da böyle denir.

اَرُق تُرُق Aruk turuk: Fergana ile Kaşgar arasında bir yokuş adı.

اَرِق arık: Arık, zayıf, cılız. Oğuz ve Kıpçak dillerinde.

اُرُق uruk: İp, urgan.

اَزُق azuk: " اَزُق اُوق azuk ok = nereden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmıyan ok".

اَزُق azuk: " اَزُق مُنُق azuk munk = kaçan, yoldan çıkan, azan".

اَزَق Azak: Oğuz Beylerinden bir büyüğün adı.

اَزُق azuk: Azık. Şu savda da gelmiştir : " سَرْتْ سِنْكْ اَزُقِى اَرِغْ يُلْسا يُولْ اُو زَايِيرْ sartnıng azukı arığ bolsa yol üze yer = satıcının azığı arı olsa yol üzerinde yer". Bu sav, doğruluk taslıyan ve emniyetli olduğunu söyleyen, fakat sözünü tanıklıyamıyan kimse için söylenir.

اُزَق uzak: Uzak. Bir iş uzadığında " اُزَق اِش uzak ış" denildiği gibi bir yere gönderilen kişi gecikirse " يَلاوَج اُزَق بَسْدِى Yalavaç uzak bardı" denir.

اُزُق ozuk: " اُزُق اَت ozuk at = koşu ve koşuya benzer şeylerde ileri giden ve başka atları geçen at".

اَشَق aşak: Aşağı, dağ dibi. Oğuzca.

اَشُق aşuk: İnsanın topuk kemiği.

اُشَق uşak : " اُشَق نَانَك uşak nenğ = küçük şey". Bundan alınarak küçük çocuklara " اُشَق اُغْلان uşak oglan" denir. " اُشَق اُوتُنَك uşak otunğ = odun kırıntıları". Bu kelime müfret değildir, ancak cemi olarak kullanılır.

اَشُق aşuk : Demir başlık, tulga. Bu kelimedeki الف harfi ى den çevrilmiştir. Arapçada bazı kelimelerde dahi böyle olur : اَلْمَعَىٰ ve يَلْمَعَىٰ gibi [+].

اُغُق oguk : Çizme [++].

اِوِك ıwık : Kırlarda, taşlı yerlerde yaşıyan geyik.

اَلُق aluk : " اَلُق اَر aluk er = kel, daz kişi". Oğuzca [+++].

اُلُق oluk : Oluk, ağaç kütüğünden yemlik gibi oyularak içerisinde şıra soğutulan, hayvan sulanan yalak.

اُلُق uluk : " اُلُق تُن uluk ton = eskimiş, yıpranmış elbise". Her eskiyen nesneye "uluk" denir.

[+] Bu kelimenin birinci harfi gerek yazma, gerek basma nüshalarda harekesiz ise de " اَشُق aşuk" olmalıdır. Çünkü Divan sahibi, bunun aslını ى ile " يَشُق yaşuk" olduğunu söylemektedir. Bk. Rad. 254,1 "Yajık", "yumşak demir" hakkında. B. A.

[++] Bu kelimeyi Brockelmann "oguk" şeklinde yazmışsa da, Rad. I, 1634 de "uguk" şeklinde yazılıdır. B. A.

[+++] Yazma nüshada " اَلُق اَر aluk er" sözüne اَلرَّجُلُ الاَضْلَعُ manası verilmekte ise de bu, basma nüshada اَصْلَعُ şeklinde çıkmıştır. Doğrusu yazma nüshadaki şekil olsa gerektir. Bu hale göre " اَلُق اَر aluk er" sözünün manası "kaba, şiddetli kimse" demek olur. B. A.

اُلُق oluk : Küçük kayık. Bu kelimenin aslı evvelki kelimedir [+].

اُلُق uluk : Atın omuzbaşı. Nitekim şu savda gelmiştir: " اُلُق يغرى أغول قاقليز uluk yagırı ogulka kalır = omuzbaşı yağırı evlâda kalır". Çünkü sinirlerin ek yerleri orada toplanır, yara kolay kolay iyi olmaz.

اَلِق alık : Kuş gagası. Oğuzca.

اَنُق anuk : " اَنُق نانك anuk neng = hazır olan nesne". Şu savda da gelmiştir : " اَنُق اُزُو تُتسا يوقاسا نماسر anuk utru tutsa yokka sanmas = hazır olan öne konsa yok sayılmaz" (yemekten ne hazırsa konuğun önüne koymakla yemek verilmemiş sayılmaz). Bu sav, ev sahibinin gücü yettiği şeyi hazırlıyabilmesi için söylenir.

اَبَك ebek : Çocuk dilinde ekmeğin adı.

اَتَك etek : Etek.

اَتُك etük : Edik, papuç.

اُتُك ötük : Hikâye. İstenilen şeyin Sultana bildirilmesi için de bu kelime kullanılır. Aslı "bir şeyi hikâye"den alınmıştır.

اُتُك ötük : Kusma. " انكار اتوك تتى angar ötük tutti = onu kusma tuttu".

اُتُك ütük : Ütü. Mala biçiminde bir demir parçasıdır ki dikiş yerlerini yatıştırmak için kızdırılarak elbise üzerine bastırılır.

اِجُك içük : Samur, teğin gibi hayvanların derisinden yapılan kürk.

اُذِيك üdhik: Aşk ve sevginin coşması. Şu parçada dahi gelmiştir :

اُوذِيك مِنى قُتى سَقِيج مَنكا يُمتى
كونكلوم انكا زامتى يوزم مَنِك سَرغَرور

Üdhik mini komıttı
Sakınç manğa yumıttı
Könğlüm anğar emitti
Yüzüm mening sargarur

"Sevgi beni coşturdu, sıkıntı başıma toplandı; ona gönlüm aktı, yüzüm sararıyor". (Sevgilime karşı olan aşkım beni heyecena getirdi; bende kaygı toplandı, gönlüm ona meyletti, onun için yüzüm sararır).

اَرُك erük : Şeftali, kaysı, erik gibi meyvalara verilen genel bir adtır; araları bir sıfatla ayrılır :
" تُولُك اَرُك tülüğ erük = şeftali".
" سارِغ اَرُك sarığ erük = kaysı, zerdali".
" قَرا اَرُك kara erük = erik".

اُرُك örük : Örülmüş olan her nesne. " اُرُك سَج örük saç = örülmüş saç".

اُرُك örük : Bir yerde bir müddet kalmak. " سُواون كون اُرُك بُلدى sü on kün örük boldı = asker, ayrılmıyarak, harbetmiyerek on gün eğlendi". Bir Bey veya bir oymak bir yerde

[+]Metinde "bu kelimenin aslı evvalkidir" denmişse de doğru değildir; daha evvelki " اُلُق oluk" kelimesi olmalıdır. B. A.

biraz eğlenir, kalırsa yine böyle denir.

اِرِكْ irik : " اِرِكْ نانْكْ irik nenğ = ıslanmış olan her nesne". " اِرِكْ اُتُونْكْ irik otunğ = ıslanmış odun kırıkları".

اَرِكْ erik : " اَرِكْ نانْكْ erik nenğ = yağ ve yağa benzer eriyici her nesne". Donduktan sonra eriyen her şeye de "erik nenğ" denir.

اِرُكْ irük : Duvar ve duvara benzer şeylerdeki gedik. Şu savda da gelmiştir : "كُنْدا اِرُكْ يُوْبَكْدا قِيُوْنُكْ künde irük yok. Begde kıyık yok = güneşte gedik yok, Beyde caymak yok". (Güneşte çatlaklık olmadığı gibi Beyin verdiği sözde de cayma yok). Bu sav, Beylerin, verdikleri sözden dönmemeleri için söylenir.

اَرُكْ erük : Kendisiyle deri sepilenen her nesne. "تَرِي اَرُكْلادِي teri erükledi = deri sepiledi".

اَرِكْ erik : " اَرِكْ يِلْقِي erik yılkı = yorga hayvan". Yörüğen ata da " اَرِكْ اَتْ erik at" denir. Bunu Oğuzlar bilmezler.

اَرِكْ erik : " اَرِكْ اَرْ erik er = işlerinde becerikli, yürekli adam". Şu savda da gelmiştir : " اَرِكْ اِيرِنِي يَاغْلِيغْ . اَرْمَكُو باشِي قانْلِيغْ " erik erini yaglığ. Ermegü başı kanlığ = çalışanın dudağı yağlı, erinenin başı kanlı". (Çalışan adamın dudakları yağlıdır; çünkü çalışır, güzel yemekler, yağlı etler yer, dudakları yağlanır. Tembel kimse ise iş

görmekten çekinir, başına vurulur ve kanatılır). Bu sav, çalışmak, tembelliği bırakmak için söylenir.

اِرِكْ irik : " اِرِكْ نانْكْ irik nenğ = katı olan her nesne". Dikenli bir otun baş tarafına da "irik" denir.

اَزِكْ ezik : Uzunlamasına deride olan ezik, çizik.

اُزُكْ özük : Kadınlara verilen lâkap. Altın gibi temiz ruhlu kadına " اَلْتُونْ اُزُكْ altun özük" denir. Bedeni inci gibi temiz olan kadına " اَرْتِنِي اُزُكْ ertini özük" denir; çünkü iri taneli inciye " اَرْدِنِي erdini" denir. Bu kelimenin د harfi ت den çevrilmiştir. Bu lâkap Çiğil kadınları için söylenir. Aslı "nefs" anlatan "öz" kelimesinden alınmış ve ك harfi o şeyin aynı olduğunu anlatmak için getirilmiştir. " اُلْ اَرْنِي اُكْ كَلْدُرْ ol erni ök keldür" denir ki " o adamın kendisini getir" demektir. Tok ve kalın söylenen kelimelerle kendilerine ق ve غ getirilen kelimelerde "ök" yerine "ok" kullanılır.

اُزُكْ özük : Oyularak havuz yapılan her yer. Büyük derelerden ayrılan hususi çaya da " اُزُكْ سُوْقْ özük suw" denir.

اُزَكْ özek : Belin iç yanında bulunan damar.

اُژُكْ üjük : Hece. "بِتِكْ اُژُكْلادِي bitik üjükledi = harfleri ve kitabı heceledi". Hece harflerinden

her birine de "üjük" denir. İki ز çıkağı arasında olarak " بُونا اُژُكْ اُلْ bu ne üjük ol" denir ki "bu harf nedir" demektir.

اِسِكْ isig : " اِسِكْ يِيرْ isig yer = uzayıp giden çöl".

اِسِكْ isig : " اِسِكْ نانْكْ isig neng = sıcak şey"." اِسِكْ كُونْ isig kün = sıcak gün".

اَشُكْ eşük : Üste giyinilen, bürünülen her nesne.

اَشُكْ eşük : Hanlardan, Beylerden birisi öldüğü zaman mezarı üstüne serilmek üzere gönderilen kumaştır. Bu kumaş sonra parçalanarak yoksullara dağıtılır.

اُشِكْ üşik : Yemişleri yakarak büyümekten alıkoyan soğuk.

اَلِكْ elig : El. " اُونْكْ اَلِكْ ong elig = sağ el". Oğuzlar " ساغ اَلِكْ sağ elig" derler. Bütün Türkler sol ele " سُولْ اَلِكْ sol elig" derler.

اُولُكْ ölüg : Ölü.

اُولُكْ ülük : Nasip, hisse, pay (Elif ince çekilerek).

اِلِكْ ilik : İlik. Oğuzca. Öbür Türkler " يِلِكْ yilik" derler. Oğuzcasındaki الف harfi ى den çevrilmiştir.

اَمِكْ emik : Meme. Erkek memesine de böyle denir.

اَمِكْ emik : " اَمِكْ كُونْ emik kün = ılık gün". Soğuduktan sonra ısınan ve sıcaklığı artmıyan şeye de " اَمِكْ emik" denir.

اَنُكْ enük : Arslan yavrusu. Sırtlan, kurt, köpek yavrularına da "enük" denir.

اَنُكْ enük : " كِرِتْلِكْ اَنُكِى kiritliğ enügi = kilidin diş-

leri".

اَبُلْ Abul : Bizim ilde -Kaşgarda- bir köy adı [+].

اَتِلْ Etil : Kıpçak illerinde akan bir ırmağın adıdır, Bulgar denizine dökülür; bir kolu Rus diyarına gider: Şu parçada da gelmiştir:

اَتِلْ سُوِى اَقاتُرُورْ قَيا تُبِى قَقاتُرُورْ
بَلِيقْ تِلِمْ بَقاتُرُورْ كُولُونْكْ تَقِى كُشاتُرُورْ [++]

Etil suwı aka turur
Kaya tübi kaka turur
Balık telim baka turur
Kölüng takı küşerür

"İdil suyu akar durur, kayaların dibini döğer durur, bol balıklar bakar durur, gölcük dahi taşar".

(İtil ırmağı katı dağın eteğini döğerek akmaktadır. Suyun coşması yüzünden dolan gölde balıklar ve kurbağalar çoğalmıştır).

اَغِلْ agıl : Koyun yatağı. Oğuzlarca "koyun pisliği". Bu iki anlam birbirine yakınlığından böyle olmıştur; nitekim Arapçada yağmura da, buluta da سَماءْ denir.

[+] Bu kelime basma nüshada ابل , yazma nüshada ابُل şeklindedir. Brockelmann gibi biz de bunu" اَبُلْ Abul" okuduk. B. A.

[++] Bu parçadaki تِلِمْ kelimesi yazma nüshada harekesizdir. Basma nüshada " اَتِلِمْ tilim" şeklinde harekelenmiş ise de yanlış yapılmıştır. Çünkü "tilim" , "dilim" demektir. Bk. Dv.I,333, 4. Burada "tilim" kelimesi yakışık almaz. Doğrusu "çok" manasına gelen "telim" olacaktır. Nitekim Dv.I,332,13 te böyle geçmektedir. Ona göre düzeltilmesi. B. A.

اُغُل ogul : Oğul. Herhangi bir çocuğa da "ogul" denir. " بُو اُغُل نا تِیر bu ogul ne tèr = bu çocuk ne der ?". Bu kelime kural dışı olarak " اُغلان oglan" şeklinde cemilenir; halbuki " اُغُلْلار ogullar" diye cemilenmesi gerekti . Nasıl ki "erkekler" için " اَرَن eren" denilmiştir. "Oglan" ve "eren" kelimeleri müfret olarak ta kullanılır.

اُکِل ökil : Çok. Kıpçakça. " اُکِل کِشی ökil kişi = çok kişiler".

اَمُل amul : Kıpırdamıyan, kımıldamıyan her nesne. Buradan alınarak "yumşak huylu adam"a " اَمُل amul" denir. Şu parçada dahi gelmiştir:

قَنجا بَرْدِنك اَی اُغُل اَرْدِینك مُندا اِنج اَمُل
اَتَن اَمدی سَن تونكول قیلدینك ازسا قیلماغو

Kança bardıng ay ogul
Erding munda inç amul
Attın emdi sen töngül
Kıldıng erse kılmagu

"Oğul! nereye gittin ? Sen burada rahat, ilintisizdin. Attan vazgeç, yapacağını yaptın".

(Vaktiyle yanında bulunmuş olan ve sonradan bırakıp gitmiş olduğu atı almıya gelen gence atı vermemek için : "benim yanımda rahattın, bir ilintin yoktu, halin iyi, yüreğin sevinçli idi; neden benden kaçtın,

neden yüz çevirdin?" demek istiyor).

اُبُم öpüm : " بِیر اُبُم مُون bir öpüm mün = bir yudum çorba".

اَتِم atım : " اَتِم اَر atım er = iyi atan adam, nişancı".

اُرُم orum : " بِیر اُرُم اُت bir orum ot = bir kesim ot".

اُزُم üzüm : Üzüm.

اَغِم agım : " بِیر اَغِم یِیر bir agım yèr = bir çıkışta üzerine çıkılacak yer".

اَقِم akım : "بِیر اَقِم سُوق bir akım suw = bir akışta akacak kadar olan su".

اَکِم ekim : " بِیر اَکِم یِیر bir ekim yèr = bir ekişte ekilecek kadar olan yer".

اُکُم öküm : " بِیر اُکُم یَرماق bir öküm yarmak = bir yığın para".

اَلِم alım : Alacak, kişinin üzerinde olan borç. Şu savda dahi gelmiştir : " اَلِمچی اَرسلان بِیرِمچی سِچقان alımçı arslan bèrimçi sıçgan= alıcı arslan, borçlu sıçan". (Alacaklı saldırışta arslan, borçlu korkudan sıçan gibidir).

اُلُم ölüm : Ölüm.

اَتَن atan : İğdiş edilmiş deve. Şu savda dahi gelmiştir : " اَتَن یُوکی اَش بُلسا اَجقا اَزکُرُنُور atan yüki aş bolsa açka az körünür = iğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye az görünür". (İğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye -çok

acıktığı için- az görünür).

اُچُن uçun : Sebep bildirir bir edattır. " سَنِكْ اُچُنْ كَلدِمْ seninğ uçun keldim = senin için geldim".

اِچِن için : Ara, iç anlamı bildiren bir edattır. " اُلارْ اِچِنْ اِيتِشْدِى لارْ olar için ètişdiler = onlar kendi aralarında barıştılar" [+].

اُدُن Udun : Xotan şehrinin adı. Xotanda oturanlara da "udun" derler.

اَدِن adhın: "Başka" anlamına bir edattır. Çiğilce.

اَرَن eren : " اَرَن تُوز eren tüz = -yıldızlar bilgisinde- terazi yıldızının adı". Bu, ayın -gökte- uğraklarından (burçlarından) birinin adıdır.

اَرَن eren : Erkekler. Kural dışı bir cemidir.

اَرَن aran : (الف tok söylenerek) At tavlası, ahır.

اُرَن ören : Her nesnenin kötüsü. Oğuzca. Bu kelimenin Farsçadan alınmış olduğunu sanıyorum; çünkü Farsçada, harap olan şeye " ويران vîran" derler. Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmuşlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır. Bu da öyledir.

[+]Basma nüshada bu cümledeki fiil " اِيتِشْدِى لارْ itişdiler" diye harekelenmiş ve Brockelmann tarafından da bu şekilde alınmış ise de doğru yapılmamıştır. Yazma nüshada -dikkat edilecek olursa- اَيتِشْدِى لارْ şeklinde olduğu sezilmektedir. Doğrusu "aytıştılar" olmalıdır; "eytiştiler" olmak ihtimali de vardır. Bk. Rad. I, 843. Çağatayca. Dv. I, 368, 15 te " اَيتِلْكَمَتْ etilgemet" imlasında olduğu açıkça görülmektedir. B. A.

اِرِن èrin : Dudak.

اُزُن uzun : Uzun.

اَزُن ajun : Açın, dünya. " بُو اَزُن bu ajun = bu dünya", " اُلْ اَزُن ol ajun = o dünya, ahiret". Çiğilcedir. Bu kelimedeki ز iki çıkak arasındadır.

اَسَن esen : Sağ, salim. "اَسَن مُوسَن esen müsen ? = sağ mısın ?". Bu kelime "selâmet" manasında dahi kullanılır. Şu savda da gelmiştir: " اَسَندا اِيفَكْ يُوق esende èwek yok = esenlikte ivme yok". Bu sav, işlerde ivmemeyi bildirmek için kullanılır.

اَسِن esin : Esinti, nesim.

اُشُن uşun : Omuzbaşı, çiğinbaşı.

اَغَن agan : " اَغَن اَر agan er = genizden lâf söyliyen kişi, genzek". Bu kelime hem söyleyişte, hem anlamca Arapçaya uymaktadır.

اُغَن ugan : Herşeye gücü yeten, kadir." اُغَن تَنكْرِى ugan Tenğri = gücü yeten Tanrı".

اَوِن ewim : Evin, dâne [+].

اَقِن akın : Sel. Beklenmiyen, birdenbire gelen sele " مُنْدُز اَقِن munduz akın" denir. Geceleyin birdenbire, sel gibi gelen asker için de " اَقِنچِى كَلدِى akınçı keldi" denir.

اَكِن egin : Sırt, eğin.

[+] "Evin" kelimesi bugün Batı Anadoluda köylüler arasında "dane, habbe" manasına kullanılmaktadır. "Bu başaklar çok evin verdi" denir ki "çok dane verdi" demektir. Yine "bu sözün evini evceri yok" derler ki "manası, özü yok" demektir. B. A.

اكن ekin : Çiftlik. Oğuzca.

اكن egin : Eni birbuçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez. Bununla Suvar oymağı alış veriş eder.

اكن ökün : Para, gül ve buna benzer şeylerin yığını. Bir tarafa toplanmış olan toprağa " اكن تبراق ökün toprak" denir.

الن alın : Alın.

الن alın : İnsanın karşısına gelen yer, cephe; dağın yumru ve yüksek tarafı.

الن ulun : Temrensiz ok.

+
+ +

BU AYRIMIN MUZAAFI

ابب übüp : İbibik kuşu. Buna " ابكك übgük" dahi denir.

اكك ekek : "اكك انشلاز ekek işler = ortaya düşmüş kadın".

اكك ükek : Tabut, sandık.

اكك ükek : Şehrin savaş için hazırlanmış olan etrafındaki burç.

الل ilel : Evet. Hakanlı lehçesinde. Bununla Beylere ve Hanlara cevap verilir.

+
+ +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

ات at : Ad, isim.

ات at : Lâkap, unvan. " بك انكا زات بيزدى Bek

angar at berdi = Bey ona unvan verdi". Ulusun büyüğüne " اتلغ atlığ" denir.

اج aç : Aç. Şu savda da gelmiştir : " اج نايماس . توق نايماس aç ne yemes. Tok ne temes = aç ne yemez, tok ne demez". (Aç, önüne konan yemeği yer, bırakmaz; tok olan aç kimseye neler demez).

اذ adh : Kumaş ve kumaşa benzer san'at eseri olan her şey. Kısaltılarak " اذ edh" dahi denir, doğrusu da budur. " اذكو اذ edhgü edh = iyi yapılmış".

اذ adh : İyilik alâmeti. " اكلك تترغى اذ بلور igliğ tutruğı adh bolur = hastanın vasiyet etmesi iyilik getirir". Bu sav, vasiyet etmesi arzu edilen kişi hakkında söylenir.

از ar : " از برى ar böri = sırtlan". Şu parçada da gelmiştir :

كورب نجك قجمدنك يمرسقن كجمدنك
تقارنكنى سجمدنك يسون سنى از برى

Körüp neçük kaçmadıng
Yamar suwın keçmedinğ
Tavarınğnı saçmadıng
Yesün seni ar böri

"Gördün, eden kaçmadın? Yamar suyunu geçmedin? Malını saçmadın? Seni sırtlan yesin".

(Altederek yakaladığı bir adamı anlata-

rak ona diyor ki : Beni gördün de neden kaçmadın ? Niye Yamar suyunu geçmedin? Niçin malını saçarak başını kurtarmadın ? Artık seni sırtlan yesin).

ار ar : " ارنانك ar neng = kestane renginde olan nesne". Bir ufak ziyade ile " ارسنك ..... ?" dahi denir [+].

از az : " ازنانك az neng = az nesne".

از az : Ars, as, kakım. (Bu kelimeyi س ile söylemek daha doğrudur).

از iz : Yerde ve deride uzunlamasına olan çizik [++].

از öz : " قزل از Kızıl öz = Kaşgar dağlarında bir kışlak".

اس as : Ars, as. (ز ile dahi söylenir). Cariyelere de "as" denir.

اش aş : Yemek, aş. Bir kabı kenetliyerek onarmaya da "aş" denir. "ايق اشلا ayak aşla = kabı ekliyerek tamir et !".

اغ ağ : İki bacak arasındaki boşluk. "يوز آت منك اغدن كچتى yüz at mening ağdın keçti = bacaklarımın arasından yüz at geçti". Parmakların arasındaki boşluğa da böyle denir.

اف aw : Av. " بك افقا چقتى Beg awka çıktı = Bey ava çıktı".

اف öw : (Hemze hafifçe çekilerek) Ev. Kısa söylenerek "üv" dahi denir, uzdeyim de budur.

اق ak : Ak, herşeyin beyazı. Oğuzca. Öbür Türkler alacalı olan ata " اق آت ak at" derler.

اق ak : " اق سقال آر ak sakal er = saçı, sakalı ağarmış olan adam". Oğuzca.

اق ساى Ak say: Bir yerin adı.

اق تراك Ak terek: Yağma ülkesinde " الا Ila" (Ilı) suyu üzerinde bulunan bir geçit, bir köprü.

ال al : Hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır turuncu renkte bir kumaştır. Turuncu renge dahi "al" denir.

ال al : Hile, al." الين آرسلان تتار . كوچ ايق تمس alın arslan tutar; küçin oyuk tutmas = al ile arslan tutulur, güç ile bostan oyuğu tutulmaz". (Hile ile arslanı yakalamak mümkündür; zorla bostanlara dikilmiş oyuğu bile tutmak mümkün değildir). Bu sav,kuvvetten âciz kalan bir kimse için -işinde bir çare kullanması yolunda- söylenir.

الا ala : Ala tenli kişi." الا آت ala at = kır at".

[+] Asıl kelime "ar" olduğuna göre ziyade olunmuş şeklinin "ارسق arsık" olması lâzımsa da gerek basma ve gerek yazma nüshalarda ارسك şeklindedir. Düşünüle !.. B. A.

[++] Basma nüshada "iz" şeklinde yazılmış olan bu kelime, yazma nüshada ز ا şeklindedir. Birinci hemze çizilmişe benziyor. İkinci hemzenin altında kırmızı mürekeple bir esre vardır. Yazma nüsha üzerinde yaptığım uzun tetkikler neticesinde kırmızı mürekeple konan harekelerin sonradan konulmuş olduğu anlaşılıyor. Bu kelime üzerinde bir düzeltme yapılmak istenmiş, bence bozulmuştur. Doğrusu bâbın icabına göre "از az" olmalıdır. Bizi bu görüşe götüren bir sebep te Dv. I, 68,2 de bulunan "ازك ezik" kelimesidir ki aynı manayadır. B. A.

بَكْ خانقا اَلا بُلدى Beg Xanka ala bol-
dı = Bey Hanın sözünü dinlemedi, karşı
koydu, düşmanlarına uydu".

اَلا Ala : Ferganaya yakın bir yaylak adı.

اَلايغاج Ala Yıgaç : Sınıra yakın bir yer adı.

+
+ +

BU AYRIMIN BİR BAŞKA
TÜRLÜSÜ

اى ay : Ay. " تولن اى tolun ay = ayın ondördü".

اى ay : Ay (30 günden ibaret olan ay). Şu beyit-
te dahi gelmiştir :

قشقا ايرن كلسا قلى قتلغ ياى
تن كن كجا ايتور اذ لك يلا اى

Kışka etin kelse kalı kutluğ yay
Tün kün keçe alkınur ödhlek bile ay
"Kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan;
gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir".
(Mübarek yaz geldiğinde kış için hazırlık
edin. Çünkü gecenin ve gündüzün geçmesiy-
le ay ve zaman tükenir).

Senenin oniki parçasından her bi-
rine "ay" denmesinin sebebi, bu müddetin
ayın geçmesiyle bittiği içindir. Nitekim
şu savda gelmiştir : " اى تولن بلسا الكن
املاماس ay tolun bolsa eligin imlemes = ay,
tolun -ondördü- oldukta elle gösterilmez".
Çünkü onu her gözü olan görebilir. Bu sav,

meşhur olan her şey için de böyle söyle-
nir [+].

+
+ +

BU AYRIMDAN MENKUS OLANLAR

اَوُت avut : Avuç. " اَذُت adhut" dahi denir.

اُوُت uvut : Ut, hayâ. " اُقُت uwut" dahi denir.
Burada asıl olan ق harfi iki çıkak a-
rasında söylenmelidir. ق harfi و har-
fi ile yer değiştirebilir. Nitekim "Pey-
gamber" anlamına gelen " يَلاوَج Yalavaç"
sözü " يَلاقَج Yalawaç" olarak ta söyle-
nir."Kulgan dikeni ve Hint ayvası" an-

[+] اى تلون بلسا الكن املاماس savındaki "imlemes" fiiline, malûm ol-
duğu halde, metinde, meçhul şekil olan " لايشار işaret e-
dilmez" manası verilmiştir. Bundan şu anlaşılıyor ki vak-
tiyle Türkçede malûm fiil sıygaları meçhul yerinde dahi kul-
lanılıyormuş. Nitekim Dv. I, 77, 7-8 de bulunan الين ارسلان تتار
كوجز ايق تماس savında dahi böyledir, "al ile arslan tutulur, zor-
la oyuk bile tutulmaz" demektir. Buna başka türlü mana veri-
lemez. Şu hale göre bu savda bulunan "tutar" ve "tutmaz" fi-
illeri "tutulur", "tutulmaz" anlamlarına gelmiştir. Bundan
şöyle bir kural çıkabilir mi ? (Çok eski devirlerde malûm ve
meçhul fiiller ayırdedilmiyormuş). Bu savlar Diván yazılma-
dan çok evvel yaşamaya başlamış olan savlar olsa gerektir.

Bu ihtimal doğru olmasa, bu iki savda bulunan "tu-
tar", "tutmaz" ve "imlemez" fiillerinin failleri atılmış ol-
malıdır. O vakit savlar şöyle olabilir : كشى الين ارسلان تتار
كوجز ايق تماس ve اى تلون بلسا كشى الكن املاماس . Bu takdir-
de her üç fiil kendi binalarına uygun olarak malûm manasında
kullanılmış olur. İşbu konu düşünülecek önemli bir nesnedir.

Meçhul fiil kullanılmıyan savlara birkaç misal :
Dv. I, 91, 5 te اذن كشى ناكى تنك ساغماس . I, 92, 15 teki
sav ile I, 105, 12 deki انقا اقت انسا الدنك بيماس savı da böy-
ledir. B. A.

lamına gelen " يَفْسا yawa" ve " يوا yava" kelimesi de böyledir. Bunun gibi İsbicap ve Sayram dillerinde ağaç demek olan ااون da böyledir. Tane manasına gelen " اَوِنْ evin" ve " اَفِنْ ewin" kelimeleri de bunlara benzer.

+
+ +

BU AYRIMDAN ى İLE GELEN

KELİMELER

اُيَزْ öyez : Öyez, övez, bir çeşit sivrisinek. Oğuzca.

اَيِغْ ayığ : Ayı. Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde " اَدِغْ adhığ"dır.

اَيِغْ ayığ : "Ne iyi", "ne fena" yerinde kullanılır bir edattır [+]. Nitekim " اَيِغْ اَذْكُو ayığ edhgü", " اَيِغْ يَفْسُزْ نانْكْ ayığ yawuz neng" denir ki "ne iyi!, ne fena şey!" demektir. Bu edat iyi ve kötüye delâlet eden kelimelere, te'kit için, gelir.

اَيَقْ ayak : Kap kacak. Bunu Oğuzlar bilmezler; onlar bu gibi şeylere " جَنَقْ çanak" derler.

اَيَقْ ayak : Ayak. " اَذَقْ adhak" dahi denir.

اَيِقْ ayık : Söz verme, va'd. " اَنِكْ مَنْكا اَيِقِى بارْ aninğ manğa ayıkı bar = onun bana va'di var".

[+]Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda kelimenin izahındaki ibare şöyledir: اَيِغْ - حَرْفٌ يَقُومُ مَقامَ نَعَمْ وَمَقامَ بِئْسَ اَيْضًا . Buradaki نَعَمْ kelimesi yanlıştır, بِئْسَ olacaktır. Mana ancak bu şekilde düzelebilir. Nitekim altındaki satırda نِعْمَ الشَّيْءُ denilmektedir.

Biz burada اَيِغْ kelimesine te'kit bildiren "ne" manasını vermeyi daha uygun bulduk. Kaşgarlının dediği gibi "ne" kelimesi hem iyi, hem de kötü anlamlarında te'kit bildirir. B. A.

اُيُقْ oyuk : Hayal, belge. Oğuzca. Şu beyitte de gelmiştir :

بَرْدِى اَرَنْ قُنُقْ كُرُبْ قُتْقا سَقازْ
قَلْدِى يَفْسُزْ اُيُقْ كُرُبْ اَفْنِى يِقازْ [+]

Bardı eren konuk körüp kutka sakar
Kaldı yawuz oyuk körüp ewni yıkar
"Konuk gördüğünde uğur sayan kimseler gitti, bir karartı gördüğünde evini yıkan kötüler kaldı".
(Bir misafir gördüğünde onu uğur ve devlet sayanlar gitti; çölde bir karaltı gördüğünde konuk sanarak -gelmesin diye- çadırlarını yıkanlar kaldı).

اُيُكْ üyük : Tepe gibi yüksek olan yerler. Oğuzca.

اُيُكْ üyük : " اُيُكْ يِيرْ üyük yer = sulu ve buna benzer yerlerde ayak basıldığı zaman kaybolan ve ayağı çıkarması güç olan kumluk yerler".

اِيكْ ig : İğ. " يِيكْ yig" dahi denir.

اُيُنْ oyun : Oyun.

+
+ +

BU AYRIMDAN SONU HARF-İ İLLETLİ

OLANLAR

اَيا aya : Aya, avuç içi.

اُيا uya : Yuva, kuş yuvası.

اُيا uya : Kardeş, hısım. Şu sözde de gelmiştir :

[+]Basma nüshada " قِلْدِى kıldı" şeklinde çıkan bu kelime yazma nüshada doğru olarak قَلْدِى kaldı"dır. B. A.

تقرا اجن تنكري اذ لمذب أيا قدش اغلني جنلا بغاز

Tawar uçun Tenğri odhlamadhıp

Uya kadaş oğlını çınla boğar

"Mal için, Tanrıyı aklına getirmeyip kardeş oğlunu gerçekten boğar". (Kardeşler arasındaki saygısızlığı anlatmak için : Kişi ancak gözüne malı almıştır. Allahtan korkmadan mal için kardeş çocuğunu boğar) demek istiyor.

+
+ +

BU AYRIMIN DÖRTLÜSÜ

آبا aba : Ana. Oğuzca. Karluklu Türkmenlerce bu kelime (sert ب =p) ile söylenir.

آبا aba : (الف kalın söylenerek) Ayı. Kıpçakça.

آبا aba : Baba. Tibet dilince. Bu kelime onlarda Arapçadan kalmış olmalıdır; çünkü onlar " ثابت Sâbit" oğullarındandır. Yemenden bir adam Türk ülkesine kaçıp gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiş.

آبا aba : " آبا بَشی aba başı = dağlarda yetişir, dağlılar yer, hıyar gibi dikenli bir ot".

ابی Abı : Erkek adlarındandır.

اُبا oba : Oba. Oğuzca.

اُبو obu : Üstübeç.

آتا ata : Baba, ata.

آتا ata : "آتاساغون atasagum = tabip, hekim.

آجا eçe : Büyük kızkardeş," آکا eke". ج harfi ك den çevrilmiştir. Farsçadaki

جَرْمْ ve گَرْمْ , جُنْبُذْ ve گُنْبُذْ kelimeleri gibi.

آجی açı : Yaşlı kadın, hanımnine. Barsganca.

اُجا uça : Sırt, arka.

اِجی içi : Yaşça büyük olan erkek kardeş.

اُدُو udhu : Tepe. Kum yığınına " قُمْ اُدُو kum udhu" denir. Nitekim Argu lehçesinde bir şehrin adına " اُدُوکَنْدْ Udhu kend" denilmektedir.

اُدُو udhu : Art. " مَنْ اَنَنْكْ اُدُو کَلْدِمْ men anıng udhu keldim = ben onun ardınca geldim". Yine " مَنْ سَنِكْ اُدُو بَرْدِمْ men seninğ udhu bardım" denir ki "ben sana uydum, senin ardınca gittim" demektir.

اِذی idhi : Efendi, sahip. " اِذِمْ نَاتِیرْ idhim ne tér= efendim ne der ?". Tanrıya da "اِذی İdhi" denir. " اِذِمِزْ یَرْلیغی İdhimiz yarlığı = Tanrımızın emri"..

آرا ara : Ara. " کِشی آرا کِرْدِمْ kişi ara kirdim = halk arasına girdim".

آری arı : Arı. Bu kelime Arapçaya uygundur. Araplar bal'a "âri" derler; Türkler bu adı balı yapana verirler. Çigil Türkleri bal'a " آری یَغی arı yağı" derler.

اُرُو oru : Şalgam, buğday ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur.

اُری üri : Ses, gürültü. Şu savda da gelmiştir : " اُری قُبْسا اُغُشْ اَقْلِیتُورْ . یَغی کَلْسا اِمْرَمْ تَبْرَشُورْ "

Üri kopsa oguş aklışur. Yagı kelse imrem tepreşür = bir gürültü kopsa hısım, akraba akışır; bir düşman gelse halk yerinden oynar". (Bir haykırış koptuğu zaman oymak, bağırana yardım etmek için toplanır; düşman geldiği zaman da bölükler savaş için toplanır). Bu sav, işlerde uyanık ve derli toplu bulunmak için söylenir.

اُرِي uri : Erkek evlât. "اُرِي اُوغلان uri oglan = erkek çocuk".

اَزُو azu : İki şeyden birini dilemeği anlatır [+]. "اُزُوم يِيكِل اَزُو قاغُون يِيكِل üzüm yegil azu kagun yegil = üzüm, yahut kavun ye". Bu kelime çok kere istifham için kullanılır. "كِلُومُوسَن اَزُو بَرِيرُمُوسَن kelir müsen azu barır musan = gelir misin yoksa gider misin ?".

اُزا uza : Geçmiş zaman. "اُزا قِيلِكا اَنجا اَيِمِش uzakı bilge ança aymış = geçmiş zaman bilgini böyle söylemiş". Şu parçada dahi gelmiştir :

اَزدِي اُزا اَرَن لاز اَزدَم بَكِي بِلِك تاغ
اَيدِي اَكُش اُكتلاز كُنكلُم بُلُو اَنكَرساغ

[+]Bu kelime Farsada " ايا âyâ" şekline girmiştir. B. A.

Erdi uza erenler
Erdem begi bilig tağ
Aydı öküş ögütler
Könğlüm bolur anğar sağ

"Geçmişte fazilet Beyi, bilgi dağı gibi adamlar vardı; söz söyler, öğüt verirlerdi. Onlara gönlüm açılır".

(Eski zamanlarda ilim, hikmet ve menakıp sahibi adamlar vardı. Onlar çok öğütler söylerlerdi. Onları anmakla kalbim açılır).

اُزِي özi : İki dağ arasındaki geniş yol. Çiğilce.

اِزِي izi : Öbür yıl, gelecek seneden sonraki yıl. " اَرقِن اِزِي arkın izi = gelecek sene, öbür sene".

اَشُو aşu : Kırmızı toprak, aşı toprağı [+].

اَغُو agu : Ağı.

اَغِي agı : İpekli kumaş. " اَغِيچِي agıçı = ipekli kumaşları gözeten, koruyan kişi".

اَڤا awa : Acımak bildiren bir edattır. Arapların واوَيلِي sözleri gibidir. İnsan bir şeyden acınırsa, acı duyarsa " اَڤا اَڤا awa awa" der.

[+]Bugün dahi Anadolunun her tarafında ve hele köylerde evleri badana ettikleri kırmızı toprağa "aşı toprağı" denir. B. A.

اُوا uwa : Bir yemek adıdır : Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur; sonra suyu süzülerek içerisine şeker atılır, soğukluk olmak üzere yenir.

اِوا Iwa' : Oğuzlardan bir bölük.

اَقی akı : Eli açık, koçak. Cevizin iyisine " اَقی یَغاق akı yagak" denir ki "iyi ceviz" demektir [+].

اَکا eke : Büyük kızkardeş. Oğuzlar buna " اَزا eze" derler.

اُکا öge : Tekinden bir derece aşağı, sokak adamlarından olup denenmiş, yaşlı ve akıllı kimselere verilen lâkaptır [++]. Bu, şundan ileri gelmiştir ki " ذُو الْقَرْنَيْن Zülkarneyn" Çinedek ilerleyince Türk Hakanı savaş için Zülkarneyn üzerine, gençlerden toplanmış, bir bölük asker gönderir. Hakanın veziri "Sen Zülkarneynin üzerine gençleri gönderdin; onların içerisinde denenmiş, yaşlı savaş eri adamların dahi bulunması gerekti" deyince Hakan yaşlı ve tecrübeli anlamına olarak "Öge mi ?" demiş. Vezir "evet" cevabını vermiş. Bunun üzerine

[+] Her Türkçe kelimeyi Arapça bir köke bağlamak istiyenler Türkçenin "akı" kelimesini Arapçanın اَخی kelimesine bağlamışlar. Türkün "akı"ları Arabın اخی leri şekline kommuş. B.A.

[++] Bu kelimenin izahında geçen "Tekin" kelimesini Brockelmann "Tigin" şeklinde yazmıştır. Kelime bugün Anadoluda "Tekin" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

Hakan yaşlı, sınanmış bir kimse göndermiş. Zülkarneynin ileri kolları üzerine bir gece baskını yapmışlar, düşmanları yenmişler. Türklerden biri Zülkarneynin askerlerinden birine bir kılıç vurmuş, herifi göbeğinedek parçalamış. Öldürülen adamın belinde, içerisinde altın bulunan bir kemer varmış; kemer de kesilmiş, altınlar kana bulaşarak dökülmüş. Ertesi sabah Türk askerleri kana bulaşmış dan altınları görerek birbirlerine "u ne ?" demişler, " اَلْتُنْقَان altunkan" cevabı verilmiş. Orada bulunan büyük bir dağa hemen bu adı vermişler Uygur ülkesine yakın olan bu dağın çeresinde Türk göçebeleri bulunur. Zülkarneyn bu gece baskınından sonra Türk Hakaniyle barışmış.

اَلا ala : Teninde alalık bulunan kişi. Şu savda da gelmiştir : " كِشِي اَلاسِي اِجْتِنْ . يِلْقِو لاسِي تَشْتِنْ kişi alası için. Yılkı alası taştın = insanın ala içinde, hayvanın alası dışında". Bu sav, yaltaklanarak muhalefetini hiyanetini gizlemek istiyen kimseçin söylenir. [+].

[+] Bu sav, bugün Anadoluda "İnsan alası için, hayvan alası dışında" şeklinde söylenilmektedir. B.

آلا ala : Bir edattır; ivme, acele etme ! demektir. " آلا آلا ala ala = yavaş yavaş". Bu kelimeye ك ve ل harfleri eklenerek " آلا كل alagil" de denir.

اُلا ula : Kırda belge, alâmet. Şu savda da gelmiştir : " اُلا بلسا يول آزماس . بلك بلسا سوز يزماس ula bolsa yol azmas. Bilig bolsa söz yazmas = alâmet olsa yol azmaz, bilgi bulunsa söz şaşmaz". (Kırlarda yolu gösteren alâmet olursa yol şaşmaz; bir kişide akıl bulunursa sözünde yanılmaz) [+].

اِلا Ila : Bir ırmak adıdır. Türklerden Yağma, Toxsı ve Çiğillerden bir bölüğün indiği bir deredir. Bu ırmak Türk illerinin Ceyhun'udur.

اِلى ili : " اِلى قپغ ili kapuğ = iliştirilivermiş, anahtarsız açılabilecek yolda kilitlenmiş olan kapı".

اُما uma : Ana. Tibet dilince. Bu kelime onlara Araplıktan kalmışa benziyor.

اُما uma : Eve gelen konuk. Şu savda da gelmiştir : " اُما كلسا قت كليز uma kelse kut kelir = konuk gelse uğur gelir". (Konukla beraber kutluluk, uğurluluk gelir. Konuk iyiliğe belge sayılır,

[+]Anlaşılıyor ki vaktiyle Türkler kırlarda yolu göstermek için bir takım alâmetler, belgeler korlarmış. İşte eski Türk medeniyetinin yüksekliğine bir örnek daha. B. A.

yüksünülmez). Şu beyitte de gelmiştir :

كلسا قلى يزلغ بلب يسنجغ اما
كلدر انق بلمش آشغ تتما اما

Kelse kalı yarlığ bolup yunçığ uma
Keldür anuk bolmış aşığ tutma uma

"Sana yoksul bir konuk gelirse onun önüne hazır bulunan aşı getir, geciktirme".

(Hâli perişan, gönlü kırık bir misafir geldiğinde hazır olan yemeği önüne getir, onun işini ihmal etme!).

آنا ana : Ana.

اِنى ini : Yaşça küçük kardeş.

+
+ +

BU AYRIMIN GUNNELİLERİ

آنكت angıt: Ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş, angıt.

آنكت angut: Şarap tıpası. Şu savda da gelmiştir : " يورت كچك بلسا آنكت بدك اور yurt küçük bolsa angut bedük ur = delik küçük olsa da tıpayı büyük vur". Bu sav, halka küçük bir işi büyük göster diye emrolunan kişi için söylenir.

آنكر angar: "Ona" yerinde kullanılan bir sözdür. " آنكر ايدم angar aydım = ona söyledim". Şu parçada dahi gelmiştir :

ايدم آنكر ساقك . بزنى تبا نا آلك

كَجْتِنْكْ بلزِى كارِكْ [+]. قِرْلارْ اَدِزْ باذُكْ

Aydum ağar sewük Bizni taba ne elük

Keçtiğ yazı kerik Kırlar edhiz bedhük

"Sevgilime söyledim : Bizim tarafa yüksek, büyük, geniş kırları geçerek nasıl geldin ?".

(Sevgilisinin hayalini anlatarak diyor ki : Ey sevgilim! yüksek tepeleri, uzun kırları, geniş yazıları geçerek bize nasıl geldin ?).

اُنْكُرْ ünğür: İn, mağara.

اِنْكِرْ inğir: Aydınlıkla karanlığın birbirine karışması. Oğuzlar buna " اِمِرْ imir" derler.

اَنْكِزْ anğız: Anız, buğday ve buğdaya benzer şeyler biçildikten sonra tarlada kalan biçilmiş kökler.

اِنْكَسْ inğes: " اِنْكَسْ كِشِى inğes kişi = yabancı gibi sağına, soluna bakan adam".

اَنْكِلْ anğıl: " اَنْكِلْ اَجُقْ قَپُغْ anğıl açuk kapuğ = büsbütün açılmış kapı".

اُنْكِنْ öngin: "Başkası" anlamına bir edattır. " بُو اَتَّا اُنْكِنْ كَلْدُرْ bu attan önğin keldür = bu attan başkasını getir".

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda, bu parçada önemli bir yanlışlık vardır : كَجْتِنْكْ بَلَزِى كارِكْ mısraındaki بَلَزِى kelimesi " يازِى yazı" olacaktır. Bugün dahi Türkiyenin birçok yerlerinde geniş saha, geniş açıklık anlamına bu kelime kullanılmaktadır. Arapça metinde bu kelimenin karşılığı مَفاوِزْ olarak gösterilmiş olması da bize hak verdirir. B. A.

Mücerret ayrımlar bitti.

+

+ +

ZİYADELİ AYRIMLAR

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE اَفْعَلْ AYRIMI

اَرْمُتْ armut: Armut.

اَرْتُجْ artuç: Ardıç. Kaşgarda bu adta iki köy vardır.

اُجْلُجْ üçlüç: Başları bir demirle birleştirilerek üç çubukla yapılan tavşan tuzağı.

اُذْغُجْ odhguç: Ateşin alevi.

اَرْغُجْ arguç : İnsanın aldandığı nesneler. " اَرْغُجْ اَجُونْ arguç ajun = dünya, aldatıcı dünya".

اَرْكَجْ erkeç: Erkeç. Şu savda dahi gelmiştir : " اَرْكَجْ اِتِى اَمْ بُلُورْ . اَجْكُو اِتِى يِلْ بُلُورْ erkeç eti em bolur eçkü eti yel bolur = erkeç eti ilâç olur, keçi eti yel olur".

اُرْكُجْ örküç: Dalga. " سُوقْ اُرْكُجْلَنْدِى suw örküçlendi= su dalgalandı".

اُرْكُجْ örgüç: Kadınların başlarında bulunan saç örgüsü.

اُرْكُجْ örküç: Sacayağı.

اَذْغِرْ adhgır: Aygır.

اُلْكَرْ ülker: Ülker. Savaşta " اُلْكَرْجَرِكْ ülker çeriğ" denen bir kurnazlık vardır : Askerler her yandan bölük bölük toplanır; birisi ilerleyince ötekiler de ona uyar. Bu hile ile yenilme işi az olur.

اَرْقُز Erwüz : Erkek adlarından.

اَرْكُز erküz : " اَرْكُزْسُوْ erküz suw = ilkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasıl olan su". Şu kıt'ada da gelmiştir :

يَاغْيَرُوبَنْ اَرْكُزِي اَقْتِي اَقْنِ مُنْدُزِي
تَغْدِي يَرُقْ يُلْدُوزِي تِنْكَلا سُوزُمْ كُلْكُوسُزْ

Yay baruban erküzi
Aktı akın mınduzı
Toğdı yaruk yulduzı
Tinğle Sözüm külgüsüz

"Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; sözümü gülmeden dinle!". (Bahar sabahı parladı, buz erintileri coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; şaşılacak olan sözümü gülmeksizin dinle!).

اُكْسُز öksüz : Öksüz; şaşkın. Bunun aslı " اُوكْ ök" dür, "akıl ve anlayış" anlamınadır.

اُتَمِش Otamış: Erkek adlarındandır.

اَدْرِش adhrış: İkiye ayrılan yolun başı.

اُدْرُش ödhrüş: İki şey arasında muhayyerlik.

اَدْغِش Adhgış: Bir yer adı.

اَدْكِش Edhgiş: " اُوْزْجَنْدْ Özçend"de yerleşmiş olan bir Türk oymağı. Aslı " اَكْدِشْ egdhiş"dir. Bu kelimede altüst olma

vardır.

اَرْتِش Ertiş: "Yemek" kırlarında bulunan bir ırmağın adı. Bir göle akar, birçok kolları vardır. Bu suya " اَرْتِشْ سُوْسِي Ertiş suwı" denir. Kelime "ertişmek" mastarından gelen " اَرْتِشْ ertiş" kökünden alınmıştır, "benimle yarış, hangimiz daha ileri geçeceğiz" demektir.

اِرْتَش irteş: Araştırma, irdeme, isteme. Bir iş hususunda halk arasında vâki olan bahis. " اِرْتَشْ قُبْدِي irteş kopdı = bahis kızıştı".

اَرْقِش arkış: Kervan. Şu savda da gelmiştir : " يِرَاقْ يِيرْ سَاقِنْ اَرْقِشْ كَلْدُرُوْرْ yırak yer sawın arkış keldürür = uzak yerin salığını kervan getirir". Bu Arabın وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ sözü gibidir.

اَرْقِش arkış: Yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse. " اَنِكْ اَرْقِشِي كَلْدِي anıng arkışı keldi = onun habercisi geldi". Bu kelime "mektup" manasına da gelir.

اَلْقِش alkış: Dua etme, öğme, birinin iyiliklerini sayma. " اُلْ بَكْ كَا اَلْقِشْ بِيرْدِي ol Begge alkış bèrdi = o Beyi öğdü", " يَلاوَجْقَا اَلْقِشْ بِيرْ كِلْ Yalavaçka alkış bèrgil = Yalavaç Muhammede salavat getir".

اُتْرُغ otruğ: Ada.

اَتْلِغ atlığ: " اَتْلِغْ اَرْ atlığ er = atlı adam".

اُتْلُغ otluğ : " اُتْلُغ تاغ otluğ tağ = otlu dağ".

اِتْلِغ ıtlığ : " اِتْلِغ اَف ıtlığ ew = köpekli ev".

اَرْتِغ artığ : Kadın mintanı.

اَرْتِغ artığ : Yükün bir dengi, hayvana yükletilen karşılıklı denklerden biri.

اَغْرِغ agrığ : Bir parça ağrı. Vücudun her neresi ağrıyorsa, oranın ağrısı diye söylenir : (baş ağrısı, karın ağrısı) gibi.

اَغْرُغ agruğ : "اَغْرُغ سُنْكُكِي agruğ sünğügi = omurga kemiklerinin önce geleni, birincisi, ilki".

اُغْرُغ ogruğ : Derenin dönemeci. " تاغ اُغْرُغِي tağ ogruğı = dağın dönemeci, bittiği yer".

اتلق Itlık : Tıraz'a yakın bir şehir adı.

اُتْلُق otluk : "Onların dilince" Yemlik, ahır.

اُجْغُق uçguk : Uçuk, ingi.

اَذْرِق adhrık: Ayrık, ayrık otu.

اَذْرُق adhruk: „Başka„ demektir. Oğuzca. Başka Türkler bu yerde " اَذِن adhın" derler. Şu savda da gelmiştir : " اَذِن كِشِي نانْكِ تَنْك سانْماس adhın kişi nenği nenğ sanmas = başkasının malı mal sayılmaz". (Başkasının malı senin elinde bulunsa da mal sayılmaz; çünkü geri alınır).

اُذْلُق odhluk: Kol kemiğinin kalın yeri.

اُذْلُق udhluk: Sığır gibi hayvanların ahırda yattı-

ğı yer.

اُذْمُق udhmak: Uyan, çırak, şakirt.

اَرْتُق artuk: Artık, ziyade.

اُرْتَق ortak: Ortak. Şu savda da gelmiştir : " اُرْتَق اَرْدَن اَرْتُق اَلْماس ortak erden artuk almas = ortak, ortağından artık almaz". Bu sav, insaflı olması emrolunan kimse için söylenir.

اَژْمُق ajmuk: Ak şap. Kel olan kimselerin dazlığı buna benzetilerek " اَژْمُق تاژ ajmuk taz" denir ki "başı şapla sıvanmış kel" demektir. Bu kelime, iki çıkak arasındaki ژ ile söylenir.

اِسْرِق ısrık: Çocukları perilere ve göz dokunmasına karşı afsunlamak için ilâç yapıldığı zaman söylenir; çocuğun yüzüne tütsü verilerek " اِسْرِق اِسْرِق ısrık ısrık" denir ki "ey peri ısırılmış olasın!" demektir.

اُسْرُق osruk: Osuruk.

اُسْرِق usrık: Uyuklayan adam.

اَغْدُق agduk: "اَغْدُق كِشِي agduk kişi = bir yere sığınan, kim olduğu belli olmıyan adam". Buna " اَدْغُق adguk" dahi denir.

اَغْرُق agruk: Pılı pırtı, ağırlık." اَغِر اَغْرُق قَيْدا قَلْدِي agır agruk kayuda kaldı = ağırlık, pılı pırtı nerde kaldı ?".

اِفْرِق ıwrık: İbrik. Bu kelime hem söyleyişte, hem

anlamda Arapçaya uygun düşmüştür; ancak ب harfi Türkçesinde ڤ olmuştur. Şu parçada dahi gelmiştir :

اِڤْرِقْ بَشِي قَزْلَيُو . سَڤْرَقْ تُلُوكُزْلَيُو
سَقِنْجْ قُدْرِي كِزْلَيُو . تُنْ كُنْ بِلَا سَڤْنَلِمْ [+]

Iwrık başı kazlayu
Sağrak tolu közleyü
Sakınç kudhı kizleyü
Tün kün bile sewnelim

"İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizliyerek gece gündüz sevinelim".
(İbriğin başı kaz boynu gibi dikilmiş, kâse göz gibi dolmuş. Kaygıyı gömelim, gece gündüz sevinelim).

اُقْرُق ukruk: Kement. Şu savda da gelmiştir : " تَاغِغْ اُقْرُقْ اَكَاسْ . تَنْكِزْ ڤَيْغِقْ بُكَاسْ tagığ ukrukın egmes. Tenğizni kaygıkın bügmes = dağ kementle eğilmez, deniz kayıkla büğenmez". (Ulu dağ kementle eğilmez, deniz kayıkla kapanmaz, önü gerilmez). Bu sav, "büyük bir iş, küçük bir sebeple geri kalmaz" yerinde kullanılır.

اُقْلُق okluk: Sadak.

اَلْجَق alçak: Yumşak huylu, uslu.

[+] Basma nüshada " سَڤْنَلِمْ sewinelim" şeklinde olan bu kelime yazma nüshada " سَڤْنَلِمْ sewnelim" şeklindedir. Vezin de böyolmasını gerekli kılar. B. A.

اُلْدُق olduk : " اُلْدُق اَتْ olduk at = nalsız at". Başka hayvanlar için de söylenir.

اَلْغُق Alguk : Kaşgarda bir köy adı.

اَمْرَق amrak : " اَمْرَق كُنْكُلْ amrak köngül = arı gönül, sıcak yürek".

اِبْرُك iprük : Ekşi yemekten içine katılık gelen kişiye -içini sürdürmek için- yoğurt ile süt karıştırılarak verilen ilâç.

اَبْمَك epmek : Yağma, Toxsı boylariyle Oğuz ve Kıpçaklardan bir takımlarının dillerince "ekmek" demektir. Bunun Arapçada örneği vardır : Çıkak yakınlığı yüzünden ب nin و harfine, و harfinin de ت ye çevrilmesi gibi; nasıl ki andiçerken بِاللّٰهِ وَاللّٰهِ تَاللّٰهِ denir. Fakat bu kural Türkçeye uzaktır.

اَتْلِك etlik : Et asılacak çengel. Kesilmek için hazırlanan koyuna da "etlik" denir.
" اَتْلِك قُوْى etlik koy = etlik koyun".
" اَتْلِك كِشِي etliğ kişi = şişman kimse".
Et sahibi olan kimseye de (yumşak kâfla) " اَتْلِك كِشِي etliğ kişi" denir.

Dileğim bütün sıfatları söylemek değildir; ancak üzerinden söylenmeden geçilmiyecek olanlar başka...

اَتْرَك etrek : Rengi sarı adam. Oğuzca.

اُتْرُك ütrük : Hileci, ütücü adam. Oğuzca. Nitekim şu beyitte gelmiştir :

اترك اتن اغرى ليوزكا بقاز

الكن تشب برمش اشغ بشكا قفاز [+]

Ütrük ötün ogrılayu yüzge bakar

Elkin taşup bèrmiş aşığ başra kakar

"Hileci, alçak kimse hırsız gibi yüze bakar, misafiri koğarak vermiş olduğu yemeği başına kakar".

(Hırsız gibi konuğun yüzüne gülen alçak, hileci kimseler kaldı; konuğu ağırlar, verdiği yemeği başına kakar).

اتلك ötlük: Öğüt, vaaz. Bu anlamda " اوت övüt" denir. Aslı " اكت ögüt"tür.

اتمك etmek: Ekmek.

اجلك iglik: Eğer keçesi, içlik.

اجمك içmek: Kuzu derisinden yapılmış olan kürk.

اذرك idhrik: Katı nesne. Arguca.

اذلك ödhlek: Zaman. Şu parçada da gelmiştir :

اذلك قمغ كفردى اردم ارغ سقردى

يمغ يقز تقردى اردم بكجوتلوز

[+] Bu beyitteki الكن kelimesi basma nüshada böyle ise de yanlış olmalıdır. Çünkü Dv. I, 31, 15 de " يلكن yelkin" ve " الكن elkin"şekillerindedir. Vezin de bunu gerekli kılar. "Elkin = misafir" ve "eligin = el ile" anlamınadır. Bu söz yazma nüshada الكن şeklindedir.

Bu beyitte bulunan بشكا kelimesi yanlıştır; doğrusu " بشرا başra" olacaktır. Yazma nüshada önceden بشرا iken sonradan bozulmuş, Kilisliyi yanıltan da bu olmuştur. Bk. Dv. II, 150, 15. B. A.

Ödhlek kamuğ küfredi

Erdem arığ sewredi

Yunçığ yawuz tuwradı

Erdem Begi çertilür

"Zaman bütün bütüne gevşedi, fazilet dibelek seyredi, düşkün ve kötü davrandı, fazilet eri yok edilir".

(Zaman zayıfladı, ululuklar azaldı, zayıf ve düşkün olan kimseler kuvvetlendi. İyilikler Beyi öldüğü için böyle oldu). Bununla Afrasyabı murad ediyor[+].

اذرك üdhrek: " اذرك نانك üdhrek neng = artan nesne". Bu, az iken artan nesneye denir.

اذلك edhlik: " اذلك نانك edhlik neng = faydalanılan nesne".

اربك ürpek: Tüyleri ürpermiş insan ve hayvan.

ارتك ertik: İşlek yol.

ارتك örtük: Bir şeyin örtüsü; eğer örtüsü. Büyüklerin mezarlarına örtülen ipekli kumaş gibi her şeyin örtüsüne de böyle denir.

ارجك örçük: Örülmüş saç. Oğuzca. Bu söz " ارجك örküç" kelimesinden çevrilmiştir.

اردك ördek: Ördek. Şu savda da gelmiştir : " قاز

[+] Bu parçanın ilk mısraındaki " كفردى küfredi" kelimesi yanlıştır. Doğrusu " كفردى kefredi" olacaktır. Çünkü Dv.I,398, 12 de ve II,269,6 ve III,31,7 de bu kelime hep ك harfi üstün olarak geçmektedir.

Yine bu parçanın üçüncü mısraındaki " تقردى tuwradı" kelimesi " تقردى tawradı" şeklinde olacaktır. Nitekim Dv. III, 31, 7 de " تقردى tawradı" şeklinde geçmektedir. B. A.

قُبسا اُزدَك كُولِك اِكا نُوز kaz kopsa ördek köliğ igenür = kaz giderse ördek gölü benimser". Bu sav, Bey gittikten sonra halk üzerine büyüklenmiye kalkan düşkün kimse için kullanılır.

اَرسَك ersek: "اَرسَك اِشلار ersek işler = ortaya düşmüş azgın kadın". Şu savda da gelmiştir : " اَرسَك اَرکا تَگماس . اِیقَك اَفکا تَگماس ersek erge tegmes ewek ewge tegmes = orospu koca bulmaz, iven eve ermez". (Koca bulmak için azgın karıların emeği çok kere boşa çıkar, bütün sebepler birleşemez. Bunun gibi acele eden kimse de bir engele uğrıyarak eli boş kalır). Nitekim, Tanrı alkışlıyası ve esenliyesi Yalavacımız اِنَّ المُنبَتَّ لا اَرضاً قَطَعَ وَلا ظَهراً اَبقَى demiştir. Bu sav, aceleyi terketmek için söylenir.

اَرلِك erlik: Erkeklik.

اَرنَك ernek: Parmak. "اَرنَگاك ernğek" de denir.

اِزلِك izlik: Kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı. Nitekim şu savda gelmiştir :" اِزلِك بُلسا اَر الدیماس . اِچلِك بُلسا اَت یغریماس izlik bolsa er öldimes , içlik bolsa at yagrımas = çarık olsa adam ölmez; keçe olsa -teyelti bulunsa- at yağır olmaz". Bu sav, işlerde sonunu düşünerek yürümek için söylenir.

اَسرُك esrük: Sarhoş.

اَفشُك ewşük: Bir kimsede eskiden bulunmayıp sonradan gelen hal, hastalık ve buna benzer şeyler, ârıza.

اِلرُك ilrük: Safra ve balgamı söktüren bir ot tohumu, üzerlik tohumu. Uç dilince.

اُمزُك ömzük: Eğerin ön ve arka tarafları, ucu.

اِکدُك ikdük: Süt ve yoğurttan yapılır, peynir gibi yenir bir azık.

اَگرِك egrik: Eğirilen ip.

اُگرُك ügrük: Çocuğun beşiğini sallama.

اَگشِك ekşiğ: Ekşi olan nesne. (Mayhoş nar) gibi.

اَگسُك eksük: Eksik, eksik olan nesne. "اَگسُك یَرماق eksük yarmak = eksik para".

اُگمَك ökmek: Kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka. Bu, aslında mastardır.

اُگماك ökmek: Toplanmış olan her nesne. Bu da öbürüsü gibi mastardır.

اَندَك endek: Satıh, bir nesnenin üst yanı. Oğuzca.

اُچگُل üçgül: Müselles, üç köşeli olan nesne.

اُچگِل üçgil: Müselles, üç köşeli olan nesne.

اَرسَل arsal: " اَرسَل سَچ arsal saç = kızıla çalan saç".

اَشتَل aştal: " اَشتَل اُغُل aştal ogul = kişinin en sonraki çocuğu".

اَندِك endik: " اَندِك اَر endik er = budala adam". Şu savda da gelmiştir : " اَندِك اُما اَقلِكنی

اَغِرْلاَرْ endik uma ewlikni ağırlar = şaşkın konuk ev sahibini ağırlar". Bu savla, ağırlanmanın konuk için olduğu bildirilmek istenir.

Şu parçada dahi gelmiştir :

اَنْدِكْ كِشِى تِيتلسون اِيلْ تُرُو يَتِلْسُونْ
قُقْلى بُرِى يِيتلسون قدغويا سَقْلسُونْ

Endik kişi ?
Ėl törü yėtilsün
Toklu böri yėtilsün
Kadhgu yeme sawılsun [+].

"Şaşkın kişi ayılsın, yurda düzen yayılsın, kurtla toklu güdülsün, kaygı yine savulsun".

(Kılıcımızla kaygıyı açalım, tâ ki ahmak ayılsın, vilâyet barışa kavuşsun, kuzu kurtla beraber yürüsün, bizden keder gitsin), demektir.

اُتْرُمْ ötrüm: Müshil, insanın içini sürdüren ilâç.

[+] Bu parça basma nüshada yukarıdaki şekilde çıkmış. Yazma nüshada şöyledir : اَنْدِكْ كِشِى تِيتلسون اِيلْ تُرُو يَتِلْسُونْ
قُقْلى بُرِى يِتلسون قدغويا سَقْلسُونْ

Bunun doğrusunu biz tekrar yazıyoruz :

Endik kişi ? Ėl törü yėtilsün
Toklı böri yėtilsün Kadhgu yeme sawılsun

Bununla beraber yazma nüshada üçüncü mısra sonradan ufak bir düzeltme görerek kırmızı mürekeple bu mısraın son kelimesi şu hale konulmuş : قِيتلسون. Bu şekil aslında "yetilsün" diye okunabilir; fakat son şekil "katılsun" gibi bir şey okunur. Bu okunuş dahi manayı bozmaz. Bu parçanın Arapça metindeki izahı çok kısa ve karışık ise de biz Türkçesini göz önüne alarak gördüğünüz manayı verdik.B.A.

" سُوتْ اُتْرُمْ süt ötrüm = mercimeğe benzer, ishal veren bir ot". Bu kelime Arapçaya yakındır.

اَخْشَمْ axşam: Akşam, gün inme zamanı.

اَذْرِمْ adhrım: Eğerin altına iki yana konan keçe, teyelti.

اُذْرُمْ ödhrüm: Her nesnenin seçilmişi.

اَرْدَمْ erdem: Edep, terbiye. Şu savda gelmiştir : "اَرْدَمْ بَشِى تِيلْ erdem başı tıl = edebin başı dil" demektir. Çünkü güzel söz söylemesini bilen şerefe erişir.

اُسْتَمْ üstem: Eğerlere, kemerin başına, tokalara işlenilen altın, gümüş. Oğuzlar buna "ساخت saxt" derler.

اِسْرِمْ ısrım: "اِسْرِمْ كِشِى ısrım kişi = suratsız, sıkıntılı adam".

اِشْكُمْ işküm: Saraylarda Hânlar için kurulan büyük çanak gibi ayaksız sofra.

اُقْتَمْ oktam: "بِيرْ اُقْتَمْ بِيرْ bir oktam yėr = bir ok atımı yer".

اَكْرِمْ egrim: Suyun toplandığı yer.

اِمْرَمْ imrem: Yurtdaşlardan toplanan her yığınak. "اِمْرَمْ تِيرِشْتِى imrem tėrişti = halk, yığınakta toplandı".

اُتْغُنْ otgun: Eğerin solunda kolanın halkası geçirilir, dile bağlanır enli bir kayış.

اَرْقُنْ arkun: Yaban aygırıyle evcil kısraktan olan at. Koşuyu en çok bu atlar kazanır.

اُرْگَن örgen: Urgan. Oğuzca.

اَرْکَن erken: "İken" anlamına bir edattır, hâl bildirir. " اُلْ کَلُرْ اَرْکَانْ کُرْدُمْ ol kelür erken kördüm = o gelirken gördüm".

اِرْکِن irkin: " اِرْکِنْ سُوْقْ irkin suw = irkinti su". Her toplanmış olan şeye de böyle denir. Bu kelimeden alınarak "Karluk" boyu büyüklerine " کُوْلْ اِرْکِنْ Köl irkin" denir ki "aklı göl gibi toplanmış, dolmuş" demektir.

اِرْکِن irkin: " اِرْکِنْ یَغْمُرْ irkin yagmur = günlerce süren yağmur".

اَرْقُن arkun: Gelecek yılın adı. Bundan alınarak "اَرْقُنْ اِزِی arkun izi" denir ki "gelecek yıl, öbür yıl" demektir.

اُرْکُن ürkün: Düşman yüzünden ulus arasına düşen ürküntü; telâşla kalelere ve sığınaklara kaçışırlar.

اُتْرَن otran: Don, elbise. (Bunu Yağma ilinde işittim).

اِچْکِن içkin: " اِچْکِنْ اَرْ içkin er = düşmandan iken bu yana geçen, kendisine dokunulmıyan kişi".

اُسْتُن üstün: Üstün ve yukarı anlamına bir kelimedir. " اَنْدَنْ اُوْسْتُنْ ondan üstün" denir ki "ondan yukarı, onun üstünde" demektir.

اَسْتِن astın: "Aşağı" manasına bir kelimedir. Bu söyleyiş fasih değildir, fasihi " اَلْتِنْ altın"dır.

اَلْتِن altın: Aşağı, alt.

اَوْرَن awran?: Demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını.

اِشْغُن ışgun: Şerbeti çiçek hastalığı için iyi gelen, çiçeği kırmızı bir ot.

اَشْکِن eşkin: "اَشْکِنْ تُرَاقْ eşkin toprak = akıp inen, üğünen toprak". Uzun yola "eşkin" ve koşa koşa giden at postasına " اَشْکِنْجِی eşkinci" denir.

اَمْشَن emşen: Kürk yapılan deri.

اَنْدَن andan: "Ondan sonra" anlamına bir kelime. Oğuzca. " اَنْدَنْ اَیْدِمْ andan aydım = ondan sonra söyledim". Öbür Türkler bu kelimeyi " اَنْدَا anda" diye الف ile söylerler, "orada" anlamınadır. " مَنْ اَنْدَا اَرْدِمْ men anda erdim = ben oradaydım".

+
+ +

BU AYRIMIN MUZAAFI

اَرْتُت artut: At ve ata benzer armağan olup Beylere ve başkalarına verilir. Sonradan bu kelime, her türlü armağan için kullanılır olmuştur.

اَرْقُق arkuk: " اَرْقُقْ کِشِی arkuk kişi = söz dinlemez, kalp kimse".

اَرْقُق arkuk: İki duvar veya iki direk arasına arkuru olarak konulan ağaç.

أُبْكُك übgük: İbibik kuşu. Çiğilce.

أَمْكَك emgek: Emek, mihnet. Şu savda da gelmiştir : " أَمْكَك أَكِنْدا قَلْماس emgek eginde kalmas = sıkıntı sırtta kalmaz". Bu sav, Yüce Tanrının إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا sözüne benzer. Şu parçada dahi gelmiştir :

أَيْدِي سَنَاك أُوذُو أَمْكَك تَلِم ايذو
يُمْشَرْ قَتِغْ او ذ و [+] كُنْكُلْم سَنْكا يُكْرُك

Aydı seninğ udhu
Emgek telim ıdhu
Yumşar katığ ödhü
Könğlüm sanğa yügrük [++]

"Dedi : Senin tarafında çok emek, zahmet vardı; katı dağlar yumşadı, gönlüm sana doğru koşuyor".

(Sevgilisinin hayalini anlatarak diyor ki : Bize kadar bu sarp dağları geçerek nasıl geldin ? Cevap olarak dedi ki : Kalbim senin yanına çabuk gelmek dileğiyle çarpıyor; dağlar yumşadı).

أُمْكُك ümgük: Ömük, imik, çocukların tepesinde bulunan yumşak yer.

[+] Bu parçanın üçüncü mısraındaki اوذو kelimesi "اوزى özi" olsa gerektir. Çünkü Dv.I, 83, 7 de "ازى özi" şeklinde geçmektedir. B. A.

[++] Bu parça Dv. I, 82 de امكك kelimesinin izahında geçen parça ile ilgilidir, onun cevabıdır. Bizim anladığımıza göre bu parçanın manası şudur : Cevap olarak sevgilisi : "Senin yanına varmakta çok sıkıntı çektim, gönlüm seni arzu ettiği için yalçın dağlar yumşadı" demek istiyor. B. A.

أَشْكَك eşgek: Eşek. İki diyelekten -Oğuz ve Türk diyeleklerinden- biriyle " أَشْيَاك eşyek". ى harfi, bir cinsten olan iki harfin birisinden çevrilmiştir. Bunun gibi şeyler Arapçada dahi vardır. Nitekim تَقَضَّى الْبَازِي derler ki aslı تَقَضَّض dır. Ulu Tanrının ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى ve وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا sözlerinde de böyle olmuştur. Bunların asılları يَتَمَطَّط ve دَسَّسَهَا kelimeleridir.

أَرْكَك erkek: Her hayvanın erkeği. " أَرْكَك تَقَاغُو erkek takagu = horoz".

إِنْكَك ingek: İnek. Oğuzlar kaplumbağanın dişisine de " إِنْكَك ingek" derler.

+
+ +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

أُيْغُر Uygur: Beş şehirli bir vilâyetin adı. Zülkarneyn Türk Hakanı ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır.

Bana, Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizamettin İsrafil Toğan Tekin babasından hikâye ederek dedi ki : Zülkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk Hakanı ona dört bin kişi göndermiş ; tulgalarına takılan kanatlar şahin kanatları imiş. Bunlar öne ok attıkları gibi arkaya da ok atarlarmış.

Zülkarneyn bunlara şaşa kalmış ve اِینانْ خُودْخُورَنْدْ demiş. "Bunlar kendi kendilerine geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar; çünkü bunların elinden av kurtulmaz, istedikleri zaman avlayıp yiyebilirler" demek istemiş ve bu vilâyete خُذُخُرْ adı verilmiş. Sonraları خ harfi الف e çevrilmiştir. Böylece boğazdan gelen harflerin birbirine çevrilip durması olagan şeydir; hele الف in خ ya, خ nın الف e çevrildiği çoktur.

Kitabın sahibi Mahmud der ki, bunun içindir ki bizim atalarımız olan Beylere خَمِیرْ derler; çünkü Oğuzlar اَمِیرْ diyemezler, الف harfini خ ya çevirerek söylerler. Babamız, Türk illerini Samanlı Oğullarından alan Beydir; adına بحرکین denir [+].

Uygur kelimesinde gördüğün gibi الف harfi خ ya çevrilmiştir. خ harfi الف harfine çevrilince خُذْ kelimesindeki ذ harfi de ی ye çevrilmiştir. Bu ذ nin ی ye çevrilmesi büyük bir kuraldır. Bundan sonra خُرْ kelimesindeki خ harfi غ yapılmıştır. غ harfinin خ ya çevrilmesi her zaman olan bir şeydir; nasıl ki Arapçada "خَتَنَ" ve "غَدَرَ" kelimelerinde de böyle olmuştur.

Bu vilâyette beş şehir vardır. Vilâyetin halkı en katı kâfirlerdir, son derece atıcıdırlar. Zülkarneynin yaptırmış olduğu "سُلمی Sülmî", "قُوجُو Koçu", "جَنبَلِقْ Canbalık", "بِیشْبَلِقْ Beş balık", "یَنکِی بَلِقْ Yenği balık" adındaki şehirlerdir.

اَیتِشْ aytış: İki kişinin birbirine hallerini sormaları.

اَیتِغْ aytığ: "Aytış" anlamına gelen bir kelimedir. Sağlık, esenlik ve buna benzer şeyler sormak için kullanılan bir kelimedir.

اَیرُقْ ayruk: "Başka" anlamına kullanılan bir kelimedir. Oğuzca.

اَیرِقْ ayrık: Ayrık otu. Türkler buna "اَذْرِقْ adhrık" derler. Oğuzlar ذ harfini ی ye çevirirler.

اَیلُقْ اَیلُقْ ayluk ayluk : Öyle, öyle, demektir. Oğuzca.

+
+ +

BU AYRIMDAN KENDİSİNDE YAN YANA İKİ HARF-İ İLLET BULUNANLAR

اَیلا eyle: Öyle. Oğuzca. "اَیلا قِلغِلْ eyle kılgıl = öyle yap".

اَیلا öyle: Öğle vakti. Oğuzca. Kıpçaklar ی harfini

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda بحرکین şeklinde geçen bu kelime yanlış olmalıdır. Sözün gelişinden bunun خمیرتکین olacağı anlaşılıyor. B. A.

ز ye çevirerek " ازلا özle" derler.

+
+ +

BUNUN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

ااجلق açlık: Açlık.

اشلق aşlık: Aşevi, mutfak. Oğuzlar buğdaya " اشلق aşlık" derler.

اشيك eşyek: Eşek. "اشكك eşgek" de denir. ى harfi ile söylemek daha fasihtir.

اقيا awya : Ayva. Bir diyelekte.

+
+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜ OLANLAR

اكتو iktü : Ekti, elde beslenen hayvan.

اقرو akru : "Yavaş ol!" anlamınadır. " اقرو اقرو akru akru = yavaş yavaş!".

اذكو edhgü: İyi, güzel. Şu parçada da gelmiştir :

قشنى قسم اغشقا قلغل انكر اغرلق
اوتت اليب انتغل اذكو تقر اغرلق

Koşnı konum agışka
Kılgıl anğar agırlık
Artut alıp anungıl
Edhgü tawar ogurluk

"Konuya, komşuya ve hısımına iyilik et, onları ağırla, armağan alıp güzel, uğurlu mallar hazırla!".
(Hısımlarına ihsan et, onlara ikram kıl! Bir hediye alırsan daha iyi kar-

şılık hazırla!).

+
+ +

BUNUN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

امشوى amşuy : Sarı erik.

+
+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLANLAR

انكوز anğduz: Yerden kazılıp çıkarılır, karın ağrısına ilâç yapılır bir kök. Şu savda da gelmiştir :" انكوز بلسا ات الماس anğduz bolsa at ölmes = andız olsa at ölmez". (Andız hazır olursa at, karın ağrısından ölmez). Çünkü bu kök toz haline getirilir, atın burnuna üflenir, at kurtulur. Bu sav, yolcu için hazır olmak lüzumunu bildirmek için söylenir.

انكلج inğliç: Kebapla yenir, sarımsağa benzer bir dağ otu.

انكلك enğlik: Kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya.

انكدن önğdün: Öndün. Oğuzlar د harfi ile ن harfini atarak " انك önğ" derler. " انكدن يورت önğdün yorıt = atını önden sür". Bu, Oğuzlar için bir kuraldır.

+
+ +

SONUNDA GUNNELİ BİR HARF BULUNAN KELİMELER

اُلدَنْك oldanğ: Mestin altı [+]. Şu savda da gelmiştir : " اِتقا اُقْت اَتسا اُلدَنْك يماس itka uwut atsa oldanğ yemes = köpeğe utanma atılsa -verilse- mestin altını yemez". Bu sav, utanma ile emretmek için kullanılır; utandırılan kişinin kötü işleri terketmesi dilenir.

اُژْلَنْك ujlanğ: Kaya keleri. (İki çıkak arasındaki ژ ile). Oğuzca.

اِزْدَنْك izdenğ: Balık avlanan bir çeşit ağ: Yaş ağaç çubukları suyun içine dizilir, çayın ortasında bir kapı bırakılır, ağ kapının ağzına konur. Balıklar ağa girer girmez hemen çıkarılır.

اَخْسُنْك axsunğ: " اَخْسُنْك اَرْ axsunğ er = sarhoşlukta kavga eden adam". " اَخْسُم axsum" da denir.

+
+ +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

اَيْبَنْك aybanğ: " اَيْبَنْك اَرْ aybanğ er = kel adam". Çiğilce.

[+] Brockelmann bu kelimeyi "öldenğ" ve "uldanğ" şekillerinde yazmışsa da "oldanğ" olacaktır. Bk. Rad. I, 1699. Türkistan Türkleri bugün dahi şu savı kullanmaktadırlar : " Kişi elinde xan bolgança kendi elinğde oltanğ bol = başkasının yurdunda Bey olacağına kendi yurdunda pabuçaltı ol" demektir. B. A.

اَيْدِنْك aydınğ: Aydın, ay aydınlığı.

+
+ +

D Ö R T L Ü L E R

اَرِنْكَانْ ernğen[+]: Ergen, bekâr. Şu savda da gelmiştir : "اَرِنْكَانْكَا اَلِكْ قَرِي بُوزْاُم تِكَاماس ernğenge eliğ karı böz üm tikemes = ergenin donu elli arşın bezden dikilmez" yahut "ergene elli arşın bez don olmaz" demektir; çünkü yabancı kimse bekâra öğüt vermez, iyiliğini istemez. Bu sav, evlenmeyi emretmek için söylenir.

+
+ +

ORTASI TÜRLÜ HAREKE İLE اَفْعَالْ ، اُفْعَالْ ، اِفْعَالْ AYRIMI

اَرْقَارْ arkar: Boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi.

اَشْبَارْ aşbar: Samanla kepek karıştırılarak ıslatılır, ata yem olarak verilir.

اِشْلَارْ işler: Kadın. Aslı "اِشْيِلَارْ işiler"dir, "hanım" demektir. Bu kelime cemidir, müfret olarak ta kullanılır. Sayın kadınlara "işler" denmesinin büyük bir hikâ-

[+] Bu kelime basma nüshada " اَرِنْكَانْ eriğen" şeklinde harekelenmişse de yanlıştır. Doğrusu " اَرْنْكَانْ ernğen" olacaktır. Çünkü ayrımın icabı budur. Yazma nüshada ر harfinin üzerinde bir "tutar" işareti açıkça görülmektedir. Brockelmann dahi "eriğen" yazmakla yanlışlığa düşmüştür. B.A.

yesi vardır. ى harfi yeğnilik olsun için atılmıştır.

اُخشاغ oxşağ: Benzeme. "اَنِكْ اُخشاغی anıng oxşağı = onun benzeri".

اَرْقاغ arkağ: Argaç; bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik.

اُقْرُوغ owruğ: Kemiğin ek yerleri. "اُغْرُوغ ogruğ" dahi denir. Dağın yamacına ve bittiği yere de "owruğ" derler.

اُقْرُوغ owruğ: Bel kemiğinin boyuna birleştiği yer. Bu üç kelimenin en doğru şekli "اُغْرُوغ ogruğ"dur [+].

اُغْراغ ograğ: Niyetlenmek, kurmak, kastetmek.

اَنْداغ andağ: "Öyle" anlamınadır. "اَنْداغ اَیْدِمْ andağ aydım = öyle söyledim". Çiğilce.

اَنْدِغ andığ: Elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı.

اُبْراق obrak: Yıprak, yıpramış. "اُبْرَق تُوْن obrak ton = yıpramış elbise".

اَتْغاق atgak: Karında biriken sarı su hastalığı. Sarı bir çiçeğe de "atgak" denir. Yüzü kaygıdan sararmış olanlar buna benzetilir.

اُجْماق uçmak: Uçmak, cennet. Şu parçada dahi gelmiştir :

تُرْلُكْ جَجَكْ يَرْلْدِی [+] بَرْجِنْ يَسَذِمْ كَرْلْدِی
اُجْماقْ يَرِیْ كُرْلْدِی تُمْلُغْ يَنَا كَلْكُوسُزْ

Türlüğ çeçek yarıldı
Barçın yadhım kerildi
Uçmak yeri körüldi
Tumluğ yana kelgüsüz

"Türlü çiçekler açıldı, ipek kumaştan yaygı serildi, cennetin yeri görüldü, kış gene gelecek değildir".

(Baharı öğerek diyor ki: Türlü çiçekler açıldı, sanki ipek kumaştan döşek serildi; cennetin yeri görüldü. Zaman ılıdı, soğuk hiç geri gelmiyecektir).

اَخْساق axsak: Ağsak, topal.

اَرْتاق artak: Bozulmuş. "اَرْتاق نانْك artak neng = bozulmuş nesne".

اُرْغاق orgak: Orak.

اُغْراق Ograk: Sınırda oturan bir Türk oymağı. Bunlara "قَرا يِغاج Kara yıgaç" dani denir.

اَغْلاق aglak: "اَغْلاق يِر aglak yer = ıssız yer".

اُغْلاق oglak: Oğlak. Şu savda dahi gelmiştir : "اُغْلاق يِلِكْ سِزْ . اُغْلانْ بِلِكْ سِزْ oglak yiliksiz oglan biligsiz = oğlakta ilik , ço-

---

[+] Her iki nüshada dahi "وَالْاَصْوَبُ فِی هٰذِهِ الثَّلاثَةِ bu üç kelimede doğru olan" denilmişse de burada kelime, üç değil, ikidir. Birisi 3 üncü, öbürü de 5 inci satırdaki اُقْرُوغ kelimeleridir. 3 üncü satırdaki اُغْرُوغ kelimesinin 5 inci satırdaki اُغْرُوغ kelimesinden farkı yoktur. Bunun için kelime üç değil, iki sayılmalıdır. B. A.

[+] Bu mısradaki "يَرْلْدی yarıldı" sözü, yazma nüshada "يَزْلْدی yazıldı" şeklindedir. Bay Kilisli bunu kafiyeye ve Arapçasındaki تَفَطَّرَتْ kelimesine bakarak "yarıldı" şeklinde yazmıştır. Bununla beraber yazma nüshadaki bu şeklin gösterilmesi lâzımdı sanırım. B. A.

cukta bilgi yok".

اِسْتَاكْ istek: İstek, araştırma, irdeleme. "اِسْتَاكْ قُبْدِي istek kopdı = istek geldi".

اُسْتَاكْ üstek: Üstelik, ziyadelik; binin üzerine yüz katmak. " مَنْ اُسْتَاكْ بِيرْدِمْ men üstek bèrdim = ben üste verdim".

اَبْلَانْ aplan: Sıçan cinsinden bir hayvancık.

اَرْغُونْ argun: Sıçan cinsinden, yarım arşın uzunluğunda bir hayvancık. Duvarların yarıklarından serçeleri avlar, koyunun üzerine atılırsa koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine atılırsa sidik tutukluğuna uğrar.

اَلْتُونْ altun: Altın.

اُمْكَانْ ömgen: Şahdamarının iki tarafında bulunan damar.

اِنْكَانْ ıngan: Dişi deve. Şu savda da gelmiştir : " اِنْكَانْ اِنْكَرْسَا بُوتُوزْلَارْ ıngan ıngrasa botu bozlar = dişi deve inleyince boduk deve ses verir". Bu sav, hısımların birbirlerine olan yakınlıklarını anlatır.

+
+ +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

اِيْنَاشْ oynaş: Oynaş. Başka biriyle sevişen kadın.

اُيْنَاقْ oynak: " اُيْنَاقْ اِشْلَارْ oynak işler = oynak kadın".

اَيْرَانْ ayran: Ayran.

+
+ +

KENDİSİNE و HARFİ GETİRİLEN

اُيْنَاغُو oynagu: " اُيْنَاغُو يِيرْ oynagu yèr = oynanacak yer".

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اُلْيَانْ ulyan: Bir bitkinin köküdür; kokusu güzeldir, yenir [+].

+
+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLANLAR

اَرْنَكَاكْ ernğek: Parmak. Şu savda da gelmiştir: " بِيشْ اَرْنَكَاكْ تُوزْ اَرْمَاسْ bèş ernğek tüz ermes = beş parmak düz olmaz"; nasıl ki insanlar da bir değildir.

اُرْنَكَاكْ ürnğek: Kireç [++].

+
+ +

[+] اُلْيَانْ kelimesinin izahında basma nüsha اُلْيَانْ - اَلرَّابْ وَهُوَ اَصْلُ نَبْتٍ طَيِّبُ الرِّيحِ يُؤْكَلُ demekte ise de yazma nüshada الرال وهو اصل şeklindedir. Gerek الراب ve gerek الرال kelimelerinden bir şey anlaşılmıyor. Burada bir yanlışlık vardır. Bu kelime الربل olsa gerektir, yerden çıkarılan bir ot anlamınadır. Brockelmann basma nüshadaki الراب şeklini almıştır.

Brockelmann bu kelimeyi (u) ile almış ve biz de ona uymuş isek te kelime (öleng) şeklinde olsa gerektir. Çünkü kelime Lugati Çagatay sahife 39 da "çayır" ve "çemen" anlamına اولنك imlâsında geçmektedir. Radloff'ta dahi böyledir. Bk. Rad.I, 1246. B. A.

[++] Bay Kilisli basma nüshada bu iki kelimeyi " اَرْنَكَاكْ erenğek" ve "اُرْنَكَاكْ ürünğek" şeklinde yazmışsa da doğru yapmamıştır. Bunlar "اَرْنَكَاكْ ernğek", "اُرْنَكَاكْ ürnğek" olacaktır. Çünkü bu ayrımın vezni اَفْعَلْ dir. Kelimenin ayrıma uyması gerektir. Bundan başka yazma nüshadaki harekeler Bay Kilislinin koyduğu harekelere uymamaktadır. Yazma nüshada bu iki kelime şu şekildedir : اُرْنَكَاكْ , اَرْنَكَاكْ . İkinci kelimede Brockelmann yanılmıştır. B. A.

فَعَالْ VE فَعُولْ AYRIMI

اَلُوجْ aluç : Soğutulmuş nesne[+].

اُلارْ ular : Keklik.

اَدْبِيزْ edhiz: Her şeyin yükseği.

اُوسُوزْ usuz : "اُوسُوزْكِشِى usuz kişi = uykusuz kişi".

اِسِيزْ ısız : Ele, avuca sığmıyan haşarı çocuk.

اَكِيشْ egiş : Mâden eritildiği zaman çıkan pislik.

اِكِيشْ igiş : Harınlaşmış at.

اِڤَاكْ ewek : " اِڤَاكْ اَرْ ewek er = evici, aceleci adam".

اَلُوكْ elük : Alay etme, maskaraya alma.

اُلاغْ ulağ : Ulak, Beyin emriyle koşa koşa giden postacının -başka bir ata erişip bininciye değin- bindiği at.

اُلاغْ ulağ : Yama, elbise yaması.

اُخَاقْ uxak : Kaysı sıkılarak elde edilen suyu. Bundan şerbet yapılır.

اُشَاقْ uşak : Koğuculuk " اُشَاقْ سُوزْ uşak söz = koğu olarak söylenen söz".

اُسَالْ usal : " اُسَالْ كِشِى usal kişi = iş bilmiyen kimse, gafil".

اِنَالْ İnal : Anası Hatun (kökten), babası ortalık adamlarından bulunan bütün gençlere verilen ad. Bu, değişmez.

اُجَانْ uçan : İki yelkenli gemi. Kıpçakça.

+
+ +

[+] Bu kelimenin Arapça izahında اَلْبَرُودْ denilmiş ise de kelimenin manası "soğuk, soğutulmuş nesne" demektir; bir manası da "havı dökülmüş urba"dır. Her iki mana da buraya gelmez. Doğrusu Brockelmann'ın da işaret ettiği gibi اَلْبَرْقُوقْ olmalıdır, "şeftali" demektir. B. A.

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

اَيَاسْ ayas : " اَيَاسْ كُوكْ ayas kök = açık hava, açık gök". Kölelere -yüzleri parlak olduğu için- " اَيَاسْ ayas" denir.

اُوتُونْ utun : Değersiz, alçak.

+
+ +

DÖRTLÜLER

اُكَايْ ögey : " اُكَايْ اَتَا ögey ata = üveybaba". Bunun gibi "اُكَايْ اُغُلْ ögey ogul", "اُكَايْ قِيزْ ögey kız" da denir.

اُمَايْ umay : Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna "çocuğun ana karnında eşi" denir. Şu savda da gelmiştir : " اُمَايْقَا تَبِنْسَا اُغُلْ بُلُورْ umayka tapınsa ogul bolur = birisi buna hizmet ederse çocuk doğar". Kadınlar sonu uğur sayarlar.

+
+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فَعَلَى AYRIMI

اَرْبَا arpa : Arpa. Şu savda dahi gelmiştir :" اَرْبَاسِيزْ اَتْ اَشُومَاسْ . اَرْقَاسِيزْ اَلْبْ جَرِيكْ سِيُومَاسْ arpasız at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas = arpasız at koşamaz, arkasız yiğit asker bozamaz". (At arpa yemedikçe yokuşu aşa-

maz, bunun gibi, bir yiğit de kendisine yardım eden bir arkacısı bulunmadıkça savaş saflarını yaramaz). Bu sav, her işte yardımlaşmayı emretmek için kullanılır.

اُرْتُو ortu : Orta, her şeyin ortası. " اُرْتُوآر ortu er = orta yaşlı adam", "اَفْ اُرْتُوسِی ew ortusı = evin ortası", " کُونْ اُرْتُو kün ortu = öğle vakti". Çiğilce.

اِرْتا èrte : Erte.

آرْجی arçı : Heybe.

اُرْدُو ordu : Hâkanın oturduğu şehir. Bundan alınarak Hâkanların oturdukları Kaşgar şehrine " اُرْدُوکَنْدْ Ordu kend" denilmiştir.

اُرْدُو Ordu : Balasağun yakınlarında bir şehir. Balasağun şehrine de " قُوزْ اُرْدُو Koz ordu" denir.

اُرْدُو ordu : " اُرْدُو بَشِی ordu başı = Hâkanların döşeyicisi, yaygıcısı".

اُرْدُو ordu : Sıçan ve köstebek gibi yerde yaşıyan hayvanların yuvası.

اُرْدُو ordu : " اُرْدُوتالْ ordu tal = hamam otu". İki diyeleğin birinde, (Türk ve Türkmen diyeleklerinde)[+].

[+] اُرْدُوتالْ kelimesinin karşılığında, metinlerde اَلتَّوْرَةْ denilmiş. Bu kelimenin Arapçada iki manası vardır: Birincisi kireç ve zırnıktan yapılan hamam otu manasınadır. İkincisi : göğüse vurulan damga demektir. Biz burada ilk manayı metne çevirme olarak koyduk. Belki ikinci anlam daha uygun gelebilir. O vakit kelime, "urdu tal" şeklinde olsa daha yakışık alır. B. A.

اَکْدُو ekdü : Kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak.

اَکْدِی ekdi?: Sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer, mezbaha.

اَمْدِی emdi : Şimdi. " اَمْدِی کَلْدِمْ emdi keldim = şimdi geldim". Oğuzlar الف harfini esre olarak söylerler ve "اِمْدِی imdi" derler. Şu parçada da gelmiştir :

اَبْکَمْ کَلِبْ اُغْرَدِمْ اَرْسَلَنْ لَیُوکَرْدِمْ
اَلْبْ لَارْ بَشِنْ تُغْرَدِمْ اَمْدِی مَنِی کِمْ تُتَارْ

Öpkem kelip ogradım
Arslan layu kökredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar

"Öfkem geldi, uğradım, arslan gibi kükredim, yiğitlerin başını doğradım. Şimdi beni kim tutar?".
(Öfkelenerek, kızarak duşman üzerine uğradım, arslan kükrer gibi kükredim, yiğitlerin başını kestim; kalabalığın ortasında beni kim tutar? Diye bağırdım).

اُمْدُو umdu : İstek, dilek; tamah. " اُمْدُوجی umduçı = dilenci".

اَنْدا anda : Orada, orda.

اُبْرِی opru : Obruk, çukur.

اُتْرا otra : Orta, yanları olan her şeyin ortası. Bu kelime " اُرْتُو ortu" sözünden çevrilmiştir.

اَيْرُو ayru : "Değilse" anlamına bir kelimedir [+]. "مُونِي تِيلامَسا سَنْ اَيْرُو نَاكَرَكْ" munu tilemese sen ayru ne kerek = sen bunu dilemiyorsan, başka ne istersin ?". (Buna razı olmazsan, ne istersin?).

اَذْرِي adhrı: Buğday temizlemek için kullanılan aygıt. İki yanı bulunan her nesneye de " اَذْرِي adhrı" denir. " اَذْرِي بُتْلُغْ adhrı butluğ = bacakları açık kimse".

اُتْرُو otru : Her şeyin karşısı. " اُولْ مَنْكَا اُتْرُو كَلْدِي ol manğa otru keldi = o, benim karşımdan geldi".

اَسْرا asra : Alt, aşağı.

اِسْرا isre : Aşağı, sonra. " اَلْاَنْدَنْ اِسْرا اُولْ ol andan isre ol = hakikaten o, ondan sonra ve aşağıdır".

اَسْرِي asrı : Kaplan. İki renkli ipe " اَسْرِي يِشِغْ asrı yışığ" dendiği gibi, iki renkli her şeye, -kaplan rengine benzediği için- "asrı" denir.

اُغْرِي ogrı : Hırsız, uğru " بُونانْكْ اَنِكْ اُغْرِي اُلْ bu neng anıng ogrı ol[++]= bu nesne ondan aşağıdır". Bu kelimede asıl o-

---

[+] اَيْرُو kelimesine, Arapçada gösterilen mana pek uymıyor; çünkü misalde gelmiş olan اَيْرُو kelimesinin "başka" manasına olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Radloff dahi bu manaya almıştır. B. A.

[++] بونانك انك اغرى ال örneği, metnin "hırsız" anlamına kaydettiği "uğru" kelimesine uymıyor. Çünkü örnek olarak verilen bu cümlede "uğru" anlamı yoktur. Örnek buraya yanlış konulmuş olmalıdır. B. A.

lan غ harfinin esre olarak söylenmesidir; yalnız bu harfin esresi atılarak yeğniltilmiştir; nasıl ki Arapçada " اُذُنٌ، اُذْنٌ " ," اِبِلٌ، اِبْلٌ " kelimelerinde dahi böyle olmuştur.

اَكْرِي egri : Eğri. Şu savda da gelmiştir : " يِلانْ كَنْدُو اَكْرِيسِينْ بِلْماسْ . تَوِي بُوينِنْ اَكْرِي تِيرْ yılan kendü egrisin bilmes tewi boynın egri tér = yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynuna eğri der". Bu sav, kendinde olan bir şeyle başkasını kınayan kimse için söylenir.

اُكْرا ügre : Tutmaca benzer şehriye çorbası; tutmaç daha sulu olur.

اَلْرِي elri : Oğlak derisi. Bir د ziyadesiyle "اَلْدِرِي eldiri" dahi denir.

ارژو arju : Çakal. (İki çıkak arasındakijile). Bir takım kimseler bir şeyin etrafında toplandıkları zaman "كِشِي اَرْژُولَيُو اَرِي kişi arjulayu kurı" denir, "halk, çakalların insan yemek için toplandıkları gibi, bir şeyin etrafında toplandı" demektir.

اَرْسُو arsu : Değersiz şey. Oğuzca.

اَرْغُو argu : İki dağ arası. Bundan alınarak " طراز Talas" ile Balasağun arasındaki şehirlere dahi "Argu" denir; çünkü orası iki dağ arasıdır.

اُرغا urga : Büyük ağaç. Oğuzca. Argu dilinde de böyledir.

اِمغا ımga : Malmüdürü, tahsildar.

انغا anga : " انغا آر anga er = değersiz adam". Değersiz her şey için de kullanılır.

اِرقی irwi : " اِرقی قلاق irwi kulak = ince, uzun kulak".

اِرقی irwi : Hindistandan gelir bir ilâç. Hastalara verilir.

آرقا arka : Arka, sırt.

آرقا arka : Sıkıntılı anlarda yardım eden kişi. Şu savda dahi gelmiştir : " آرقاسیز آر جرك سیومانر arkasız er çerig sıyumas = yiğit, yardımcısı olmadıkça asker yenemez".

اُبکا öpke : Akciğer [+].

اُبکا öpke : Öfke, kızgınlık; çünkü öfke akciğerden gelir. Bu, birini ötekine yaklaştırmıştır; nitekim Arapçada "yağmur"a "gök" dahi denir.

اُتکی ötki : Bedel, karşılık. Çiğilce. " بو اتقا اُتکی بیردم bu atka ötki bêrdim = bu atın karşılığını, bedelini verdim".

آجکو eçkü : Keçi.

اِجکو içkü : İçki, içilen her şey.

آذکو edhgü: İyi, güzel. Şu beyitte dahi gelmiş-

[+]Basma nüshada اُبکا kelimesi unutulmuştur; yazma nüshada vardır. B. A.

tir :

کلسا کشی اتما انکا ر اُرتر کلا
بقل انکا ر آذکو لکن اغزنکلا

Kelse kişi atma ağar örter küle
Bakkıl ağar edhgülügün agzın küle
"Sana bir kimse gelse yüzüne yakar
kül atma, ağzın gülerek iyilikle bak!".
(Sana güleç yüzlü bir kimse geldiğinde onun yüzüne sıcak kül atma, ona güler bir ağızla, iyilikle bak!).

آرکی erki : Şek, şüphe bildiren bir edattır. " اُل کلرمو آرکی ol kelir mü erki = o gelir mi ki?". Bu edat, istifham edatı yerinde de kullanılır.

اُرکو örkü : Örküç, hörküç.

آسکو eskü : Süpürge.

آسکی eski : Eski. " آسکی تون eski ton = eski elbise".

اُلکو ülkü : Ahid, peyman.

آلکا elke : " آلکا بلاق Elke bulak = Türklerden bir bölük".

اُغلا ogla : Genç, yiğit. Arguca.

اُغلی uglı : Kaşgarda yetişir beyaz ve tatlı bir havuç.

آذما adhma: " آذما یلق adhma yılkı = yaşlı olduğu için yük vurulmayıp bırakılan hayvan".

اُرما örme : " اُرما سیچ örme saç = örme saç".

آزما azma : Taşağının derisi yarıldığı için aşamıyan koç [+].

اُژما üjme : Dut ağacı. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

اُسمی usmı : اُسمی تَرِم Usmı tarım = İslâm diyarından Uygur ilinedek akan büyük bir dere". Bu dere Uygur ilinde kumlara karışır.

اَکما egme : Evin kemeri.

اُکما ökme : " اُکما تُبراق ökme toprak = yığma toprak". Yığılan her şeye de böyle denir.

اَلما alma : Elma. Oğuzca. Öbür Türkler " اَلما almıla" derler.

اُلما olma : Çanak çömlek [++].

اُتنو ötnü : Ödünç. "مَن یَرماق اُتنو بیرِدِم men yarmak ötnü bêrdim = ben ödünç para verdim".

اَشنو aşnu : Önce, evvel. "مَن اَندَن اَشنو کلدِم men andan aşnu keldim = ben ondan önce geldim".

اَندا anda : Orada. Oğuzlar "sonra" anlamına kullandıkları zaman الف harfini ن ye çevirerek "andan" derler. Fakat "orada" manasına kullandıkları zaman öbür Türklere uyarlar. الف in ن harfine çevrilmesi Arapçada dahi olagan bir iş -

[+] آزما kelimesi basma nüshada bu şekilde ise de yazma nüshada "آزمان azman" imlâsındadır. Yazma nüshada görülen ازمان kelimesinin sonundaki ن harfi sonradan yapılan bir düzeltme sırasında kırmızı mürekeple konulmuştur. Sonradan yapılan bu düzeltmelere çok güvenemiyorum. Bâb dahi kelimenin آزما olmasını icabettirir. B. A.

[++] Bu kelimenin nasıl yazılacağını bilmiyoruz. Bir yerde ne kendisine, ne de benzerine rastladık. "Oluk" kelimesine ölçümliyerek "olma" dedik. B. A.

tir. Yalavaç Mûsâ'nın hikâyesinde Yüce Tanrı وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ demiştir. Burada, ما kelimesindeki الف harfi ن dan çevrilmiştir. Çünkü akıl sahipleri için yapılan bir sorguda " ماهذا = bu ne şeydir" denilmeyip " مَن هذا = bu kimdir" denir. Yine Ulu Tanrının لَنَسفَعاً بِالنّاصِيَةِ sözündeki الف de ن dan çevrilmiştir. اَعشی adındaki bir şairin aşağıki sözünde de böyle olmuştur :

وَلا النُّصُبَ المَنصُوبَ لا تَعبُدَنَّهُ لِعاقِبَةٍ وَاللهَ رَبَّكَ فَاعبُدا

Buradaki فَاعبُدا sözüyle فَاعبُدَن demek istemiştir.

+ + +

فَعلی AYRIMI

اِکی iki : İki.

+ + +

KENDİSİNDE ج HARFİ BULUNAN GUNNELİLERDEN فُعُل AYRIMI

اُتُنج ötünç: Ödünç. " مَن اَنگار یَرماق اُتُنج بیرِدِم men angar yarmak ötünç bêrdim = ben ona ödünç para verdim".

اُوتُنج utunç: "اُوتُنج اِیش utunç ış = utanılacak iş". Aslı "hayâ" anlamına gelen " اُوت uwut" sözünden alınmıştır.

اُجُنج üçünç: Sayıda üçüncü.

اِکِنج ikinç: Sayıda ikinci.

Bu, bir kuraldır. 10 dan aşağı olan sayılarda köke -kendinden önceki sayının arkasından geldiğini bildirmek için- ن ve ج harfleri getirilmiştir. "تورتنج törtünç", "بيشنج bèşinç" gibi ki asılları "تورت tört" ile "بيش bèş"dir. Bu anlamı verebilmek için köke ن ve ج harfleri getirilmiştir. Her kökte dahi böyle yapılır. Nitekim onuncuya "اونج onunç", yirminciye "يكرمنج yigirminç" denildiği gibi ki bu, "ondokuzdan sonra gelen" demektir. Bu kural, değişmez.

اَرِنج erinç: Olur ki, belki." اَلْ كَلْدِي اَرِنج ol keldi erinç = o, belki geldi; ola ki geldi".

اُرُنج urunç: Rüşvet, gevik.

اِرِنج èrinç: İyi yaşayış, nimet içinde geçiniş. Bir takım diyeleklerde iki çıkak arasındaki ژ ile söylenerek "اِرِنژ èrinj" denir.

اَوِنج awınç: Bir nesneye alışma (avunma). " اَلْ مَنْكا اَوِنْدِي ol manğa awındı = o, bana alıştı".

اِكِنج ikinç: Sayıda ikinci olarak gelen.

اُكُنج öküng: Pişmanlık. " اَلْ تَلِم اُكُنج اُكُنْدِي ol telim öküng ökündi = o, çok pişman oldu".

اُكُنج öğüng: Öğüng. " بُو ايشكا اُكُنج كَرَك bu işke öğüng kerek = bu işe öğünmenin ne

gereği var ?".

اُلِنج ulınç?: " اُلِنج يُول ulınç yol [+] = doğru olmıyan kıvrımlı yol". Her kıvrımlı nesneye de böyle denir.

اِلَنج ilenç: Düşüncesinin yanlışlığı belli olan bir kişinin bir iş üzerine söz söylemesini kınamak.

اُمُنج umunç: Umma. " اُمُنج تَنْكْرِي كاتْ umunç Tanğrige tut = umudu Tanrıya tut".

اُنُنج onunç: " اُنُنج يَرْماق onunç yarmak = onuncu para". Başka şeyler için de böyle denir.

اِنَنج ınanç: Güvenilen, inanılan. Buradan alınarak "اِنَنج بَك Inanç Beg" denir ki "inanılan, itimad edilen Bey" demektir.

\+
\+ \+

HER HAREKESİYLE فَعَلَى ÖLÇÜSÜ ÜZERİNE OLANIN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اَتِنجُو atınçu: " اَتِنجُو نَنْك atınçu neng = atılan nesne".

اِتِنجُو itinçü: " اِتِنجُو نَنْك itinçü neng = itilen nesne".

اِذِنجُو ıdhınçu: " اِذِنجُو سَج ıdhınçu saç = erkeğin son-

[+] Bu kelime basma nüshada yukarıda gördüğünüz imlâda ise de, yazma nüshada اِلِنج şeklindedir. الف in altındaki esre harekesi siyah ve yine aynı الف in ve ل harfinin üzerindeki üstünlerle الف den sonra gelen ي harfi kırmızı mürekeple yazılmıştır. Aynı ibarenin içerisinde ve altındaki satırda geçen ikinci اِلِنج kelimesi de aynı şekilde yazılmış, yalnız ل harfinin altına hareke konmamıştır. الف den sonra gelen ي harfinin yazıldığı kırmızı mürekep pek iyi çıkmamıştır, dikkat edilirse görülebiliyor. B. A.

radan bırakılan saçı". Başkası için de böyledir. Yük vurulmıyarak bırakılan hayvana da "اِدِنجو يلق ıdhınçu yılkı" denir.

اَرِنجو arınçu: Günah [+].

اَفِنجو awınçu: " اَفِنجو نانك awınçu neng = avunulan, alışılan şey". Bunun için câriyelere de "awınçu" denir.

اَقِنجو akınçu: Geceleyin gidip duşmanı basan asker.

+
+ +

BU AYRIMDAN ك HARFİ GUNNELİ OLANLAR

اَبَنك abang: "Eğer" anlamına bir edattır. "اَبَنك سَن برسا سَن abang sen barsa sen = eğer sen varırsan".

اُتُنك otung: Odun.

اُرُنك ürüng: Ak olan nesne. Oğuzlar " اَق ak" derler.

اُرُنك örüng: Gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklık. "تِرنكلو اُرُنكى tırngak örüngi=tırnak beyazlığı".

اُرُنك örüng: Arpağcıya, afsuncuya verilen para. " اَلِك اُرُنكى بِر eliğ örüngi bêr = el ücretini ver".

اُرَنك Üreng: Rum ülkesi yakınlarında, kuzay böl-

[+] اَرِنجو kelimesi basma nüshada bu şekilde yazılmış ise de, yazma nüshada الف in hem üstünde, hem altında hareke vardır, اِرِنجو şeklindedir. B. A.

gesinde bir yerin adı. Doğrusu " وَرَنك Vereng"dir.

اِرِنك iring: İrin.

اُشَنك üşeng: "اُشَنك تاش üşeng taş = düz kaya". Başka bir diyelekte " يُشَنك yüşeng"dir.

اَلَنك alang: " اَلَنك يَزى alang yazı = düz ova". Bu kelime "açık kapı" demek olan " اَنكِل angıl" kelimesindeki harflerin yer değiştirmesinden meydana gelmiştir.

+
+ +

BU AYRIMIN MUZAAFI

اَنكَك eng̃ek: Ağzın iki yanındaki azıların bittiği yer.

اَنكَك eng̃ek: Kadınların baş örtülerine bağladıkları ip.

اُنكِك öng̃ik: Kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf. " اُنكِك يُرگَيك öng̃ik yürgeyek = ulanmış zülüf". Aslı "başka" anlamına gelen " اُنكى öng̃i" sözünden alınmıştır.

اُنكُك öng̃ük: Yastıkların uçlarına yapılan ipek salkımlar, saçaklar.

+
+ +

BU AYRIMIN DÖRT HARFLİLERİ

اُنكى öng̃i: Başka. ى harfi ك den çevrilmiştir, aslı " اُنكِن öng̃in"dir. Nitekim Arapça-

da dahi bu çevrilme vardır. اِنْكَمَ ve اِنْكَمَى denir ki "gizlendi" demektir.

+
+ +

GUNNELİ OLAN AYRIMDAN BAŞKA
BİR ÇEŞİT

آرنكيو ernğeyü: Altı parmaklı adam.

آرنكيو ernğeyü: Çok kısa boylu, boyu iki arşın olan adam.

+
+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE
فُعالُو ، فَعالُو VE فِعالُو AYRIMI

الاتو ulatu: Kişinin burun temizlemek için koynunda taşıdığı ipek kumaş parçası.

آلاجو alaçu: Alaçuk.

آباجى abaçı: Umacı. Çocukları korkutmak için "آباجى كلدى abaçı keldi" denir.

آغيجى agıçı: İpek kumaşları muhafaza eden kimse.

الاغو ulagu: "الاغو نانك ulagu nenğ = kendisiyle bir şey ulanan nesne" (elbise yaması gibi).

اليغو ulıgu: Uluyacak zaman. " بو اغز البرى اليغو bu ugur ol böri ulıgu = bu sıra, kurt ve kurda benzer hayvanların uluyacakları vakıttır".

آباقى abakı: Göz değmesin diye bostanlara, bahçelere dikilen korkuluk.

آتاقى atakı: "Babacığım!" anlamına sevgi bildiren bir söz.

اِتاكو itegü : Değirmen taşı üzerine konulan ağaç parçası ki unun biraz kalın olması istenirse taş, bununla biraz yukarı kaldırılır, ince olması istenirse aşağı indirilir.

اِجاكو içegü : Kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı, içirik.

اُليكا ülike : Ökse otu.

اِناكو inegü : Göbek üzerinde olur, kulunca benzer bir hastalık.

آبالى abalı : Bir şeyi az görme, az bulma zamanında söylenir bir kelimedir [+].

آنومى anumı : Cüzam hastalığı.

اِكاما ikeme : Bir çeşit saz, kubuz gibi çalınan bir çalgı.

+
+ +

BU AYRIMDAN OLUP TA KENDİSİNDE
İKİ HARF-İ İLLET BULUNAN

آياكو eyegü : Yan. Çadırın yanlarına da "eyegü" denir. Dağın ortasında bulunan yere " آياكو يير eyegü yer" denir; çünkü orası yokuştur.

+
+ +

SONUNA ن GELEN KELİMELERDEN

اشجان Aşçan : Çine giden yol üzerinde konak yeri

[+] Bu kelime yazma nüshada ك اباكى حرف يقال عند الاستقلال بالشئ şeklinde görülmektedir. Yalnız اباكى kelimesindeki ك harfinin üzerinde bulunan kol, kırmızı mürekeple yazılmıştır. B. A.

olan bir şehir [+].

اَلُوچِين aluçın: Yenilen, boğumlu bir ot.

اَرُم ذُون arumdhun: Boya.

اُراغُون uragun: Hindistandan gelir bir ilâç.

اُتُوكَان Ötüken: Tataristan çöllerinde bir yerin adı. Uygur iline yakındır.

+
+ +

BU AYRIMIN BAŞKA TÜRLÜSÜ

اَلِمْلا almıla: Alma, elma.

اَرْمَكُو ermegü: Eringen. Şu savda da gelmiştir: "اَرْمَكُوكا يِلِت يُك بُلُوز ermegüge bulıt yük bolur = eringene bulut yük olur".

اُغْلاغُو oglagu: Bolluk içinde büyüyen. Bunun için asaleti olan kadınlara "اُغْلاغُو قاتُون oglagu katun" denir.

اُخْشاغُو oxşagu: Oyuncak. Kadınlara da "oxşagu" denir.

+
+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE
اَفاعُول AYRIMI

اَرُوبات arubat: Demirhindi.

اُراغُوت uragut: Arvat, avrat.

[+] Bu kelime aslında harekesizdir. Brockelmann "aşçan" şeklinde harekelemişse de bu şekil kelimenin ayrımına uymamaktadır. Bizce "اشيجان aşıçan" olmalıdır, ayrımın gereği de budur. Bundan başka yazma nüshada kelimedeki ش harfinden sonra gelen ج ile aralarına ayrıca bir diş daha konulmuş bulunması dahi bizi bu düşünceye götürmüştür. B. A.

اَرامُوت Aramut: Uygur illerine yakın oturan bir Türk Bölüğü.

اَرامُوت Aramut: Bir yer adı.

اِقِيلاج ıkılaç: Yakışıklı, yüğrük at. Şu savda da gelmiştir: " اَلْپ اَرِلْك يَقْرِتْما . اِقِيلاج اَرْقاسِن يَغْرِتْما alp erig yawrıtma ıkılaç arkasın yagrıtma = yiğit kişiyi kötületme, yüğrük atın arkasını yağırlatma".(Yiğit adama kötülük etme, onu zayıf düşürme; yüğrük atın sırtını yağırlatma). Bu savla Beylere öğüt veriyor.

Kelime, şu parçada dahi gelmiştir :

اِقِيلاجِم اَرِك بُلْدِى اَرِك بُلْغُو يَرِى كُرْدِى
بِلِت اُورُب كُوك اُرْتُلْدِى تُمَن تُورُب تُلِى يَغْدِى

Ikılaçım erik boldı
Erik bolgu yeri kördi
Bulıt örüp kök örtüldi
Tuman türüp tolı yagdı

"Küheylanım yüğrük oldu, yüğrük olmayı yerinde gördü; bulut çıkıp göğü örttü, duman türedi, dolu yağdı". (Yüğrük atım koştu, yürüyüşte ilerledi, bunu kendisine yaraşır gördü; çünkü bulut türedi, duman toplandı, dolu yağdı).

آلاوان alavan : Timsah.

+
+ +

أفعلان AYRIMI

أرپغان arpagan: Arpaya benzer bir bitkidir; başağı varsa da evini yoktur.

أرمغان armagan: Gittiği yerden doyumlu gelen birisinin yakınlarına verdiği hediye, armağan. Oğuzca. " يرمقان yarmakan" dahi denir, bu " أمج amuç"dur.

+
+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فعلي AYRIMI

إتندي itindi: " إتندي نانك itindi neng = itilmiş nesne".

أقندي akındı: " أقندي سوف akındı suw = akan su".

أكندي ekindi: " أكندي ترغ ekindi tarığ = ekilen tohum".

أكندي ögündi: " أكندي كشي ögündi kişi = öğülen kimse".

إكندي ikindi: " إكندي نانك ikindi neng = ikinci nesne".

إكندي ikindi: İkindi, ikindi namazı vakti.

Üç harfli olan ayrımlar bitti.

+
+ +

DÖRTLÜ OLAN AYRIMLAR

MUZAAF OLAN أفعال AYRIMI

أرغاغ argağ: Balık avlamak için kullanılan ucu eğri demir, olta.

إرغاغ ırgağ: Donmuş olan buzu buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca.

+
+ +

BU ÖRNEĞE EKLENENLERDEN

إمتلي imtili: " بو إيشغ إمتلي قلدي bu ışığ imtili kıldı = bu işi düşünüp taşınmadan, birden bire yaptı". Çiğilce.

أمدوجي umduçı: Umucu, dilenci.

أرقچي arkuçı: İki kişi arasında araç (vasıta) olan. Evlenme zamanında dünürler arasında gelir gider olan kişi.

أردني erdini: İri inci. Bundan alınarak kadınlara " أرتني أزك erttini özük" denir ki "bedeni inci gibi kadın" demektir. د harfi ت de idgam olunmuştur. Nitekim مذكر denir ki aslı مذتكر dir.

اسبري ? : Külde pişirilip yağ içine doğranan ekmektir, üzerine şeker dökülür [+].

+
+ +

[+] Bu kelime basma nüshada harekesiz ise de yazma nüshada أسبري imlasındadır. Brockelmann "esberi" şeklinde yazmış, iyice anlıyamadığı için yanına bir de ? işareti koymuş. Biz bu üç yazılışı da doğru bulmıyoruz. Bunu "aşbörek" kelimesiyle ilgili görüyoruz. Başkırtlarla Tobullarda döş etlerinden yapılan yemeğe "döşpörü" denir. Buna binaen bu kelimenin "أشبري aşpöri" olması ihtimalini kuvvetli buluyoruz. B. A.

ORTASI ŞEDDELİ فَعُوْلْ AYRIMI

اُتُزْ ottuz: " اُتُزْ يَرْماق ottuz yarmak = otuz para". Başka şeyler için de böyle denir. "Otuz" kelimesinin "üç" yerinde kullanıldığı da vardır. Ben bunu Yağma ilinde كُنْكُتْ de işittim. Bunlar "üç kez içelim" diyecek yerde " اُتُزْ اِجالِمْ ottuz içelim" derler. "Otuz" kelimesini bildiğimiz manada dahi kullanırlar. Benim yanımda üçer kez içtiler.

Şu parçada dahi gelmiştir :

اُتُزْ اِجِبْ قِقْرَلِمْ يُقارْ قُبْ سَكْرَلِمْ
اَرْسَلَنْ لَيُوْ كُكْرَلِمْ قَچْتِ سَقِيْجْ سَقْنَلِمْ

Ottuz içip kıkralım
Yokar kopup segrelim
Arslanlayu kökrelim
Kaçtı sakınç sevnelim

"Üçer kez içip haykıralım, yukarı kopup zıplıyalım, arslan gibi kükriyelim. Sakınacak şey gitti, sevinelim". (Üçer üçer içelim, ayağa kalkalım, arslan kükreyişiyle kükriyelim, kaygının bizden kaçmış olduğunu gösterelim). Şöyle anlatıyorlar ki "ottuz içip kıkralım" sözünün anlamı "üçer üçer içelim" demektir.

اِسِسْ issiz: " اِسِسْ كِشِي issiz kişi = yüzsüz, iyilik

bilmez adam". Kelimedeki şedde mübalâğa içindir.

اَسِسْ essiz: Acınma anlatır. Arapça يَا اَسَفا denildiği gibi. "اَسِسْ اَنِكْ يِكِتْلِكِي essiz anınğ yigitliği = yazık onun gençliğine!".

اِكِزْ ikkiz: " اِكِزْ اُغْلانْ ikkiz oglan = ikiz çocuklar".

اَرِّغْ arrığ: "اَرِّغْ نانْكْ arrığ neng = pek arı nesne". Buradaki şedde obartma içindir.

اَلِكْ elliğ: "اَلِكْ يَرْماقْ elliğ yarmak = elli para". Başka şeyler için de böyle denir.

\+
\+ +

BİRİNCİ ل HARFİ SÂKİN OLAN فَعَلْلا AYRIMI [+]

اَوِجْغا awıgga: Kocamış kişi.

\+
\+ +

İLK HARFİ ÖTRE OLAN

اُدِتْما udhıtma: Yaş peynir, taze peynir.

\+
\+ +

İLK HARFİ ESRE OLAN

اَلِمْغا alımga: Hâkanın mektuplarını Türk yazısiyle yazan [++].

\+
\+ +

[+] Üçüncü harfi sâkin olan ayrım. B. A.

[++] Bu kelimenin imlâsı basma nüshaya yanlış geçmiştir. Doğrusu yazma nüshadaki yazılışı olan " اِلِمْغا ılımga" şeklidir. Brockelmann dahi yanlış şeklini almıştır. Halbuki kelimenin ayrım başlığında "ilk harfi esre olan" denilmektedir. B.A.

اَفْعَالِلْ AYRIMI

اَلْبَاغُتْ alpagut: Tek başına duşmana saldıran, hiçbir yandan yakalanamıyan yiğit. Şu parçada dahi gelmiştir :

بُذْرَجْ يَمَا قُدْرُدِى اَلْبَاغُتْنِ اِذْرُدِى
سُوسِنْ يَنَا قُدْرُدِى كَلْكَالِمَتْ اِزْكَشُوْرْ [+]

Budhraç yeme kudurdı
Alpagutın adhırdı
Süsin yana kadırdı
Kelgelimet irkeşür

"Budhraç yine kudurdu, yiğitlerini ayırdı, askerini yine döndürdü; gelmek için toplaşıyorlar".

(Yabaku oymağının Beyi olan Budhraç yine askeriyle döndü, yiğitleri seçti, gelmek için toplandı).

اَذْغِرَاقْ adhgırak: Kulakları ak, vucudunun öbür tarafları kara olan geyik. Dişi koyun için koç ne ise bu da geyik için odur.

اَذْغِرَاقْ Adhgırak: " اَذْغِرَاقْ سُوْ Adhgırak suwı = Yağma ilinde bir suyun adı".

ارقچ arkaçak ? : Ağıza ilâç akıtmak için kullanılan içi delik bir aygıt.

[+] Bu parçanın basma nüshadaki yazılışını yukarıda gördünüz. Yazma nüshadaki yazılışı ondan ayrıdır. Bunun için biz yazma nüshanın bu parçasını şuraya almayı uygun bulduk :

بُذْرَجْ يَمَا قُدْرُدِى اَلْبَاغُتْنِ اِذْرُدِى
سُوسِنْ يَنَا قُدْرُدِى كَلْكَالِمَتْ اِزْكَشُوْرْ

Bu parçayı, yazma nüshayı göz önüne alarak, yeni harflere çevirdik. B. A.

اَرْذُوتَالْ ardhutal: Hamam otu. (Bk: اُرْدُوتَالْ).

+ + +

فَعْلُولِى AYRIMI

اَشْكُرْتِى eşkürti: İpekli, nakışlı Çin kumaşı.

اَقْزُورِى awzurı : Buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan yemek, karışık yemek.

+ + +

فَعْلَنْدِى AYRIMI

اُذْرُنْدِى üdhründi: "اُذْرُنْدِى نَانْكْ üdhründi nenğ = üründülenmiş, seçilmiş nesne".

اَقْرِنْدِى awrındı: "اَقْرِنْدِى نَانْكْ awrındı nenğ = her şeyin kırıntısı, döküntüsü".

Bu ayrımın binası, Arapçada fiilden alınmış isim olan فُعَالَه ayrımı yerindedir, bir şeyin artığını gösterir.

+ + +

GUNNELİ OLARAK فُعُولِنْ AYRIMI

اُنْكُوْزِنْ üngüjin [+]: Çölde insanı öldüren umacı, gulyabani.

Dört harfli olanların ayrımı bitti; aşağıdaki ayrım beşlidir.

X

X X

[+] Yazma nüshada bu kelime " اُنْكُوْزِنْ üngüjin" şeklinde harekelenmiş olduğundan, biz, basma nüshadaki şekli almadık. B. A.

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فَعَلْعَلْ AYRIMI

Bu ayrım, yalnız isimleri ve sıfatları, eşyanın bulunduğu ve durduğu yeri bildiren mekân isimlerini gösterir.

Mekân isimleri ile sıfatların hakkı, kendi kurallarına bırakılmaktı; lâkin bunlardan bilinmesi gerekli olanlar bulunduğu için ve okuyanlara kuralın genişlemesi için bunları burada söyledim.

اُقْتُلغ uwutluğ: " اُقْتُلغ كِشِى uwutluğ kişi = utlu, utangaç kimse".

اَغِرْلِغ agırlığ: " اَغِرْلِغ اَر agırlığ er = herkes tarafından ağırlanan, sayılan kişi".

اُغْرُلغ ogurluğ: " اُغْرُلغ اِيش ogurluğ ış = vaktinde ve yerinde yapılan iş".

اُبْزُلغ opuzluğ: " اُبْزُلغ يِير opuzluğ yèr = sarp, engebeli yer". Bu anlamda " اوى اُبْزُلغ يِير oy opuzluğ yèr" de denir.

اُذْزُلغ udhuzluğ: " اُذْزُلغ كِشِى udhuzluğ kişi = uyuzlu olan kimse".

اَغْزُلغ agujluğ: " اَغْزُلغ اَر agujluğ er = ağızı, ilk südü bulunan kişi".

اُغْشُلغ oguşluğ: " اُغْشُلغ اَر oguşluğ er = hısımı olan adam".

اُقْشُلغ ukuşluğ: " اُقْشُلغ اَر ukuşluğ er = anlayışlı adam".

اَجِغْلِغ açıglığ: " اَجِغْلِغ اَر açıglığ er = bolluk içerisinde bulunan kimse". Şu savda dahi gelmiştir: اَجِغْلِغ اَر شابُولْ قَرِيماس açıglığ er şebük karımas = varlıklı kişi çabuk kocamaz".

اَجِغْلِغ açıglığ: " اَجِغْلِغ كُبْ açıglığ küp = içinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp".

اَذِغْلِغ adhıglığ:' اَذِغْلِغ تاغ adhıglığ tağ = ayısı çok olan dağ" [+].

اُرُغْلغ urugluğ: " اُرُغْلغ اَلْتُونْ urugluğ altun = para olarak kesilmiş altın". Başka şey için de böyle denir.

اَزِغْلِغ azıglığ: " اَزِغْلِغ اَتْ azıglığ at = azısı belirmiş olan at". Azısı beliren her hayvana da böyle denir.

اُجَقْلِغ oçaklığ: " اُجَقْلِغ اَوْ oçaklığ ew = ocaklı ev".

اَجُقْلغ açukluğ: " اَجُقْلغ كِشِى açukluğ kişi = koçak, huyu güzel kimse".

اَسِغْلِغ asıglığ: " اَسِغْلِغ اِيش asıglığ ış = faydalı iş".

اَذَقْلِغ adhaklığ: " اَذَقْلِغ نانْتْ adhaklığ neng = ayaklı nesne".

اَرِقْلِغ arıklığ: " اَرِقْلِغ يِير arıklığ yèr = ırmaklı yer".

اُرُقْلغ urukluğ: " اُرُقْلغ قُوا urukluğ kova = ipli kova,

[+] Basma nüshada bu kelimenin Arapça izahında Bay Kilisli اَى جَبَلْ ذُو دِبَبَةٍ كَثِيرَةٍ diye yazmışsa da, yazma nüshada اَى جَبَلْ ذُو دُبٍّ كَثِيرَةٍ şeklinde olduğu açıkça görülmektedir. Bay Rifat'a böyle yaptıran şey كَثِير kelimesinin -yukarıda görüldüğü üzere- ر harfindeki kıvrıntıdır. Bunun hiç bir vazifesi olmadığı meydandadır. Yazma nüshada bu gibi şeyler çoktur. B. A.

urganlı kova".

اَزْقَلْغ azukluğ: " اَزْقَلْغ اَرْ azukluğ er = azığı olan adam". Şu savda da gelmiştir. " اَزْقَلْغ اَرُق اَزْماسْ azukluğ aruk ermes = azığı olan adam yorulmaz".

اَرَنْلِغ aranlığ: " اَرَنْلِغ اَف aranlığ ew = ahırı olan ev".

اَتَنْلِغ atanlığ: " اَتَنْلِغ اَرْ atanlığ er = iğdiş edilmiş devesi olan kimse".

اُلَرْلِغ ularlığ: " اُلَرْلِغ تاغ ularlığ tağ = kekliği çok olan dağ".

اَلِمْلِغ alımlığ: " اَلِمْلِغ اَرْ alımlığ er = alacaklı adam".

اَلِنْلِغ alınlığ: " اَلِنْلِغ اَرْ alınlığ er = alnı geniş adam".

اُلُنْلُغ ulunluğ: " اُلُنْلُغ اَرْ ulunluğ er = temrensiz, yeleksiz okları bulunan kişi".

اُرُنْجَق orunçak: Emanet. Bu kelime اُرُنْجَاق şeklinde dahi yazılabilir. Şu parçada dahi gelmiştir :

اُرُنْجَق اَلِب يَرْمَدِى اَلِمْلِغ كُرُو اَرْمَدِى
اَدَشْلُق اُزْ اُتْرُمَدِى [+] قِلِن اَرْن تَرْ كَشُور

[+] Bu parçada, basma nüsha büyük bir yanlışlık yapmıştır; yazma nüsha şu şekildedir.

اُرُنْجَق اَلِب يَرْمَدِى اَلِمْلِغ كُرُو اَرْمَدِى
اَدَشْلُق اُزْ اَتْرُمَدِى قِلِن اَرْن تَرْ كَشُور

Yanlışlık en ziyade 3 üncü mısradadır; tekrar bu mısrai yazıyoruz: اَدَشْلُق اُزْ اَتْرُمَدِى . Bu mısrada Bay Kilisliyi yanlışlığa götüren şey yazma nüshadaki ز harfinin ن şeklinde uzatılmasıdır. Doğrusu ان değil, اُزا olacaktır. Bundan sonra gelen kelime de اَتْرُمَدِى değil, تَرْمَدِى olacaktır. B. A.

Orunçak alıp yermedi
Alımlığ körü armadı
Adaşlık üze turmadı
Kalın eren tirkeşür

"Emaneti alıp yermedi, alacaklıyı görmekten usanmadı, arkadaşlıkta durmadı, kalabalıklı adamlar toplaşır". (Birisini kınayarak diyor ki: Emanet almaktan, hak sahibini görmekten, borcunu uzatmaktan bıkmadı; şimdi de kalabalık bir ordu topladı, benim üzerime gelmek diliyor).

اُغُلْجُق ogulçuk: Oğulduruk (ana rahmi).

اَغُرْشَق agurşak: Ağırşak.

اُغُلْمُق ogulmuk: Üstüne hatıl atılmak için uzatılmış olan düz direk.

اُجُزْلُق uçuzluk: Ucuzluk.

اُجُزْلُق uçuzluk: Değersizlik, küçüklük.

اَدَشْلِق adaşlık: Sadakat, adaşlık.

اَدَقْلِق adaklık: Üzüm bağlarında çardak ayakları yapmak için kullanılan ağaç.

اُدُقْلُق udukluk: İnsanın bir şeyden gafleti ve dalgınlığı.

اُذُغْلُق udhugluk: İşlere karşı uyanıklık.

اَرِغْلِق arıglık: Temizlik.

اُرُغْلُق urugluk: "اُرُغْلُق بُغْدَاى urugluk bugday = tohumluk için saklanan buğday". Tohumluk için saklanan başka şeylere de böyle denir.

اَجِغلِق açıglık: Acılık.

اَجُقلُق açukluk: "يُوزْ اَجُقلُغى yüz açuklugı = yüz gülümseyişi".

اَجُقلُق açuklug: "قَپغ اَجُقلُغى kapuğ açuklugı = kapı açıklığı".

اُجَقلِق oçaklık: "اُجَقلِق يِر oçaklık yèr = ocak yeri"[+]. "اُجَقلِق تِتِك oçaklık titik = çamur ve çamura benzer ocak yapılacak her nesne".

اَرقلُق arukluk: Yorgunluk.

اُرقلُق urukluk: "اُرقلُق يونك urukluk yüng = ip yapmak için hazırlanan yün".

اَزقلُق azukluk: Azık için hazırlanan şey.

اُزقلُق uzaklık: İşte ağırlık.

اُشقلُق uşaklık: İşte gösterilen çocukluk. "اُشقلُق قلما uşaklık kılma = çocukluk yapma!".

اُلغلُق ulugluk: Ululuk, şerer. "اُلغلُق تنكريكا ulugluk Tengrige = ululuk Tanrınındır".

اُلغلُق ulugluk: Yaşça büyüklük.

اَمَجلِق amaçlık: "اَمَجلِق يِر amaçlık yèr = atış yapmak için nişangâh olarak ayrılan yer".

اَنقلُق anukluk: İşe hazırlanma.

اُزتلُك üzütlük: Bir şeyde pintilik.

اَكَتلِك egetlik: "اَكَتلِك قَرا باش egetlik kara baş = gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın". Geline

[+] Bu kelime basma nüshada "نِتِك nitik" şeklinde ise de yazmada "تِتِك titik"dir. Bk. Dv. I, 323,15. B. A.

de "اَكَتلِك egetliğ" denir [+].

Bu, değişmez bir kuraldır ki isimlerin sonuna sert kâf gelirse, adı verilen şeyin yeri yahut o şeyin konulduğu yer anlamına gelir, yahut ta mastar olur.

Bu üçten birisi olmaz da o şeyin sahibi anlamına gelirse "yumşak kâf" getirilir. Bu kelime sert kâfla "geline hizmet için hazırlanan cariye" anlamınadır. Yumşak kâfla geldiği zaman "cariye sahibi gelin" manası anlaşılır. Bunların hepsinde anlam böyledir.

اَتَجلِك eteçlik: Ceviz oynamak için çukur açılmış olan yer.

اَدَرلِك edherlik: Üzerine eğer konulan ağaç. Kelimenin sonundaki kâf, yumşak olursa "eğer sahibi" anlamınadır.

[+] Bu kelime basma nüshada "اَكَتلِك egetlik" şeklinde harekelenmiştir. Yazma nüshada dahi bu imlâda ise de hemzenin üzerindeki üstün kırmızı mürekeple konmuş, altındaki esre kazınmıştır. Bundan başka yazma nüshanın 37 nci sahifesindeki اَكَت kelimesinin hemzesinde hem üstün, hem esre vardır. Ve yine yazma nüsha sahife 151 de üç defa yazılan bu kelime hep hemzenin üstün harekesiyle görülmektedir. Bundan başka yazma nüsha 148 de dahi اَكَتمَك - اَكَتمَاك imlasındadır. Hemzenin esresiyle "igemek" ise "eğelemek" anlamınadır. Bk. Dv. III, 192, 1-5.

Bize kalırsa bu hareke (hemzenin harekesi) ne tam üstün, ne tam esredir. Bugün bile Doğu Türklerinin kullanmakta oldukları bu kelime kapalı "e" iledir. Nitekim yazma nüshada اَكَت kelimesindeki hemzenin hem altına, hem üstüne hareke konmakla buna işaret edilmiş olmalıdır. "èn, èl, bèz" kelimelerinde olduğu gibi. B. A.

أُكُرْلُكْ ügürlük: Darı konulan yer. Kâf, yumşak olursa "darı sahibi" anlamına gelir.

أُكُرْلُكْ ögürlüg: "أُكُرْلُكْ أَرْ ögürlüg er = koyun ve koyuna benzer hayvanlardan sürüsü bulunan adam". Kısrakları, eşleri bulunan aygıra "أُكُرْلُكْ أَذْغِرْ ögürlüg adhgır" denir.

أَذْزِلِكْ edhizlik: Yükseklik.

إِسِزْلِكْ isizlik : Şer.

أَتَكْلِكْ eteklik : "أَتَكْلِكْ بُوْزْ eteklik böz = etek yapılacak olan bez". Bir elbisenin etekli olduğu söylenmek istenirse "أَتَكْلِكْ تُوْنْ etekliğ ton" denir.(Kâf harfi yumşaktır).

أَتُكْلُكْ etüklük: "أَتُكْلُكْ سَغْرِي etüklük sagrı = mest yapmak için ayrılan sahtiyan".

أَتُكْلُكْ ötüklüg: "أَتُكْلُكْ كِشِي ötüklüg kişi = Hâkandan bir dileği olan kimse".

أُزُكْلُكْ üzüklük: Kesilme.

أُرُمْجَكْ örümçek: Örümcek.

إِلَرْسُكْ ilersük: Şalvar uçkuru.

إِسِكْلِكْ isiglik: Sıcaklık.

إِسِكْلِكْ isiglik: Sevgi. Nitekim "كُنْكُلْ إِسِكْلِكِي كَرَالْ kön-gül isigligi kerek" denir ki "Gönül sıcaklığı gerek" demektir.

أَرُكْلُكْ erüklük: Eriklik, erik bahçesi.

إِرِكْلِكْ eriklik: Hayvanın istekliliği.

أَشِكْلِكْ eşiklik: "أَشِكْلِكْ يِغَاجْ eşiklik yıgaç = eşik yapmak için hazırlanan ağaç". Başka

şey için de böyle denir.

أَشْكِلِكْ eşüklik: "أَشْكِلِكْ بَرْجِنْ eşüklik barçın = bürgü yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş". Yumşak kâfla olursa "kumaş sahibi" anlamına gelir.

أَقَكْلِكْ eweklik: İşlerde ivme, acelecilik.

أَكَكْلِكْ ekeklik: Kadının arsızlığı, yüzsüzlüğü.

أُكَكْلِكْ ükeklik: Sandık yapılmak için ayrılan ağaç. Üzerinde burçlar bulunan kaleye "أُكَكْلِكْ تَامْ ükekliğ tam" denir.

أَلِكْلِكْ eliglik: Eldiven, elcik.

أَمِكْلِكْ emikliğ: "أَمِكْلِكْ إِشْلَارْ emikliğ işler = emzikli kadın". Şu savda dahi gelmiştir: "أَمِكْلِكْ أُرَاغُتْ كُسَاجِي بُلُوْرْ emikliğ uragut kösekçi bolur = emzikli kadın iştahlı olur". (Emzikli kadın yemeğe iştahlı olur, ona uygun gelen şey verilir).

أَنُكْلُكْ enüklüg: "أَنُكْلُكْ أَرْسْلَانْ enüklüg arslan = yavrulu arslan".

\+
\+ +

BİRİNCİ VE İKİNCİ HARFLERİ HER TÜRLÜ HAREKEYLE HAREKELİ فَعَلْعَانْ AYRIMI [+]

Bu ayrım, mevsuftan sıfatların

[+] Basma nüshada bu ayrımın başlığı yazılırken ufak bir yanlışlık yapılarak بَابُ فَعَلْعَانْ مُحَرَّكَةُ الفَاءِ وَالعَيْنِ şeklinde yazılmışsa da yazma nüshada şöyledir : بَابُ فَعَلْعَانْ مُحَرَّكَةُ الفَاءِ وَالعَيْنِ فِي الحَرَكَاتِ. Biz Türkçeye çevirirken yazma nüshayı üstün tuttuk; çünkü ayrıma gereken bu idi. Gerek birinci ve gerek ikinci ayrımda üç harekeyle harekelenmiş bulunuyor. B. A.

çok olarak çıktığını gösterir. Bu, Arapçada -fiilin kendisinden çok olarak çıktığını gösteren- sıfat manasına gelen مِفْعَالٌ ayrımı gibidir: مِطْعَامٌ çok yemek yediren, مِحْرَابٌ çok savaş yapan kimse demektir.

Bu ayrımdaki kelimelerin sonunda ن bulunmak gerektir. Oğuzlarla Kıpçakların çoğu bu ن harfini ق yaparlar. İçi sıkıntılı kişiye "بُشْغَانْ buşgan" denir. Oğuzlar غ harfini atarak "بُشَقْ buşak" derler. Bu, gerçek bir kuraldır.

ابتغان abıtgan: "اُلْ اَرْ اُلْ اُوْ زُنْ كِشِيدَنْ ابتغان ol er ol özin kişiden abıtgan = o, kendini herkesten gizliyendir" [+].

اَجِتْغَانْ açıtgan: " اُلْ كُبْ اُلْ سِيجِكْنِي اَجِتْغَانْ ol küp ol süçikni açıtgan = o küp, içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır" demektir.

اُذِتْغَانْ udhıtgan: " بُوْ اَتْ اُلْ كِشِي اُذِتْغَانْ bu ot ol kişini udhıtgan [++]= bu ilâç o adamı hep uyutmaktadır".

اَرِتْغَانْ arıtgan: اُلْ كِشِي اُلْ تَرِغْ اَرِتْغَانْ ol kişi ol tarığ arıtgan = o adam hep buğday a-

[+] ابتغان kelimesi hem yazma, hem basma nüshalarda harekesiz ise de Dv.I,178,11 de اِبْتَغَانْ şeklinde geçmektedir. Biz bunu "abıtgan" imlasında aldık. B. A.

[++] بُوْ اَتْ اُلْ كِشِي اُذِتْغَانْ cümlesi yazma nüshada اُلْ بُوْ اَتْ اُلْ كِشِي اُذِتْغَانْ şeklinde ise de doğru olanı basma nüshadaki şekildir. Çünkü iki ma'rife edatı bir arada toplanamaz. Bay Kilislinin bu düzeltmesi yerindedir. B. A.

yıklar".

اَزِيتْغَانْ azıtgan: "اُلْ كِشِي اُلْ يُولْدَنْ اَزِيتْغَانْ ol kişi ol yoldan azıtgan = o kimse, adamı hep yoldan azdırır".

اُزُتْغَانْ uzutgan: " بُوْ اَرْ اُلْ اِيشِيغْ اُزُتْغَانْ bu er ol ışığ uzutgan = bu adam işi daima uzatır".

اُزِتْغَانْ ozıtgan: " بُوْ اَرْ اُلْ اَتْنِ اُزِتْغَانْ bu er ol atın ozıtgan = bu adam atını daima ileri sürer".

اُسِتْغَانْ usıtgan: " بُوْ قُيَاشْ اُلْ كِشِي اُسِتْغَانْ bu kuyaş ol kişini usıtgan = bu güneş, şiddetli sıcak adamı çok ısıtır, susatır". Şu parçada da gelmiştir :

اُسِتْغَانْ قُيَاشْ قَبْسَدِي امجلغ اذش يَيْسَدِي
اَرْتِشْ سُوِنْ كَجْسَدِي بُوْدُنْ اَنْ اَرْ كُشُورْ

Usıtgan kuyaş kapsadı
Umunçluğ adhaş yaysadı
Ertiş suwın keçsedi
Budun anın ürküşür

"Susatan güneş kapladı; umulan arkadaş çekemezlik etti, İrtiş suyunu geçmek istedi, onunla -ondan- ulus ürküşür".

(Yazın sıcağı bizi kuşattı; umulan, beklenen dost bize hased etti. Duşman İrtiş suyunu geçmek üzeredir; bu yüzden ulus arasına ürküntü düştü).

اَغِتْغَانْ agıtgan: " بُوْ كَيِكْ اُلْ اِتْغْ ناغْقَا اَغِتْغَانْ bu keyik

ol ıtığ tagka agıtgan = bu geyik o köpeği daima dağa ağdırır".

اَقِتْغَانْ akıtgan: " بُوتاغ اَلْ تَفْراق اَقِتْغانْ [+]bu tağ ol tofrak akın akıtgan = bu dağ yağmuru çabuk akıtır".

اُقِتْغَانْ okıtgan: " بُو بِتِكْ اَلْ كِشِنِي اُقِتْغانْ bu bitik ol kişini okıtgan = bu kitap insanı çok okutturur".

اِلْتِغَانْ ulıtgan: " بُو اَرْ اَلْ اِتِنْ اِلْتِغانْ bu er ol ıtın ulıtgan = bu adam köpeğini çok ulutur".

اُنْتِغَانْ unıtgan: " بُو اَرْ اَلْ سُوزْ اُنْتِغانْ bu er ol söz unıtgan = bu adam sözünü çok unutur".

اَنْتِغَانْ anıtgan: " بُو اَرْ اَلْ اِيشِغْ اَنْتِغانْ bu er ol ışığ anıtgan = bu adam daima işlere hazırlıklıdır".

اُجُرْغَانْ uçurgan: " بُو اَرْ اَلْ قُشِغْ اُجُرْغانْ bu er ol kuşığ uçurgan = bu adam çok kuş uçurur".

اَجُرْغَانْ açurgan: " بُو اَشْ اَلْ كِشِنِي اَجُرْغانْ bu aş ol kişini açurgan = bu aş insanı çok acıktırır".

اَسُرْغَانْ asurgan: " بُو اَرْ اَلْ تِلِمْ اَسُرْغانْ bu er ol telim asurgan = bu adam çok aksırır".

اُسُرْغَانْ osurgan: " بُو اَرْ اَلْ اُسُرْغانْ bu er ol osurgan= bu adam çok osurur".

اِسِرْغَانْ ısırgan: " اِسِرْغانْ اِتْ ısırgan ıt = ısırgan

[+] Bu örnek basma nüshada yukarıdaki şekilde ise de yazma nüshada بُو تاغ اَلْ تَفْراق اَقِتْغانْ şekildedir. Daha açıkçası Bay Kilislinin "تَفْراق tofrak" imlâsında yazdığı kelime yazma nüshada doğru olarak " تَفْراق tawrak"dır; kelime "çabuk" anlamınadır. Nasıl ki Divanın birçok yerlerinde bu şekildedir. Brockelmann doğrusunu almıştır. B. A.

köpek".

اَوُجْغُونْ awujgun: Deri sepilenen palamut ağacı meyvesi [+].

اَتِشْغانْ atışgan: " اُلْ مِنِكْ بِرْلا اَقْ اَتِشْغانْ ol meningğ birle ok atışgan = onun benimle -yarışmak için- ok atışmak âdetidir".

اُبُرْكانْ öpürgen: " بُو اَرْ اَلْ سُوتْ اُبُرْكانْ bu er ol süt öpürgen = bu adamın âdeti başkasına çok süt içirmektir".

اِجُرْكانْ içürgen: " بُو اَرْ اَلْ تِلِمْ سُچُكْ اِجُرْكانْ bu er ol telim süçik içürgen = bu adamın âdeti çok şarap içirmektir".

اَذْكانْ edhergen: " بُو اِتْ اَلْ كِيكِنِي اَذْكانْ bu ıt ol keyikni edhergen = bu köpek yaban hayvanı avını çok aramaktadır". Hakkını daima arıyan kişi için de böyle denir.

اَقُرْكانْ تَقُرْكانْ ewürgen tewürgen: " بُو اَرْ اَلْ اِيشِغْ اَقُرْكانْ تَقُرْكانْ bu er ol ışığ ewürgen tewürgen = bu adam her zaman işleri evirir, çevirir".

اُذُرْكانْ ödhürgen: " بُو اَرْ تَكْمانانْكْ نِي اُذُرْكانْ bu er tegmenenğni ödhürgen = bu adam herşeyi seçen, üyürtleyen adamdır" [++].

اُشُرْكانْ öşergen: " بُو اَرْ اَلْ كُوزِي اُشُرْكانْ bu er ol közi

[+] Brockelmann "اَوُجْغُونْ awujgun" kelimesinin Arapça karşılığı olarak metinde geçen قَرَظْ kelimesini "akasya ağacının meyvesi" diye terceme etmişse de bu terceme doğru olmasa gerektir. Çünkü akasya ağacının fasulyeye benziyen meyvesi ile deri sepilenmez. Arapça lûgatlerde bu kelime için birkaç mana verilmişse de biz yukarıdaki manayı aldık.B. A.

[++] Basma nüshada yukarıdaki şekilde görülen örnek, yazma nüshada بُو اَرْ اَلْ تَكْمانانْكْ نِي اُذُرْكانْ şeklindedir. Basma nüshada اُلْ kelimesi eksiktir. B. A.

öşergen = bu, açlık ve açlığa benzer şeyler yüzünden daima gözü kararan adamdır".

اَكُرْكان egürgen: Taneleri olan bir bitkidir. Bunu Karluk Türkmenleri yerler.

اَكِرْكان egirgen: " بُو اِشْلار اُلْ تِلْمِيبْ اَكِرْكان bu işler ol telim yıp egirgen = bu kadın çok ip eğirir".

اِتِلْكان سَيلغان etilgen sayılgan: "بُو آر اُلْ اِتِلْكان سَيلغان bu er ol etilgen sayılgan = bu, birçok işlere giren, çıkan adamdır".

اِتِلْكان etilgen: Atlarda bulunan bir hastalık. Bu, bez hastalığıdır ki bezler yarılarak geçer. Farsçada buna خُنام derler.

اَتِلْكان etilgen: " مَنِكْ اِيشِمْ اَدْكُولُكُنْ اَتِلْكان اُلْ meninğ ışım edhgülügün etilgen ol = benim işim daima iyiliğe yüz tutmaktadır".

اُزُلْكان üzülgen: " بُو يِشِغْ اُلْ اُزُلْكان bu yışığ ol üzülgen = bu ip daima üzülür, bu daima üzülen iptir".

اُرُلْكان ürülgen: "بُو آر اُلْ اُبْكان اُرُلْكان bu er ol öpken ürülgen = bu adam öfkeyle tulum gibi kabarır, bu adam öfkeyle tulum gibi kabarandır".

اَشِلْكان eşilgen: "بُو يِبْ اُلْ اَشِلْكان bu yıp ol eşilgen = bu ip daima uzar".

اَشِلْكان eşilgen: " بُو قِيرْ اُلْ اَشِلْكان bu kayır ol eşilgen= bu, daima eşilen, akan kumdur".

اَكِلْكان egilgen: " بُو بُتَق اُلْ اَكِلْكان bu butak ol egilgen = bu dal daima eğilir".

اُكُلْكان ökülgen: " بُو نانك اُلْ تُتْجِي اُكُلْكان bu neng ol tutçı ökülgen = bu, daima yığılan bir nesnedir".

+
+ +

İLK HARFİYLE İKİNCİ HARFİ HAREKELİ OLAN AYRIMIN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اُرُمْداى urumday: Kendisiyle ağunun zararı giderilen bir taş, panzehir.

+
+ +

اَفْعَلْكَ AYRIMI

اَرْسَلِق arsalık: Hem erkekliği, hem dişiliği bulunan bir hayvan. Oğuzca.

+
+ +

İLK HARFİ ÖTRE OLANLAR

اُسْكِج ? [+] : Kuru üzüm.

اُكْرِيك ögreyük: Görenek, âdet. Hakan Afrasyabın ağıdında, zamanı anlatan, şu parçada dahi gelmiştir :

[+] Bu kelime yazma ve basma nüshalarda اُسْكِج şeklinde görülmektedir. Brockelmann, bunu "üskeç" imlâsında yazmış ise de yanılmıştır. Çünkü bu ayrımın icabına göre kelime üç heceli olacaktır; Brockelmann'a göre ise iki hecelidir. Bize kalırsa اُسْكِج kelimesinde ك ile ج arasında bir harf daha bulunmalıdır; nitekim bu harfin dişi yazıda bellidir. Kelime "üskeneç" veya "üsketeç" olmalıdır. B. A.

اُکْرَیکِی مُنْدَغْ اُقْ مُنْدا اَدِنْ تِکْدَغْ اُقْ [+]

اَتْسا اَرْزُنْ اُغْرَبْ اُقْ تَغْلَرْ بَشِی کَرْتِلُوْرْ

Ögreyüki mundağ ok

Munda adhın tegdeğ ok

Atsa ajun uğrap ok

Tağlar başı kertilür

"Gerçekten âdeti böyledir; bundan başka ortaya çıkan sebep te vardır. Dünya ok atsa dağların başı kertilir". (Zamanın göreneği böyledir; bundan başka bir takım korkulu sebepler de vardır. Zaman dağ başını dileyerek ok atsa, dağ başı kertilir).

+
+ +

فَعالِلْ AYRIMI

اُسایُقْ usayuk: " اُسایُقْ اَرْ usayuk er = gafil adam".

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اَیْدَسِلِقْ uyadsılık: " اَیْدَسِلِقْ اَرْ uyadsılık er = kendisine çok utanma gelen, çok utangaç

[+] Bu mısradaki تِکْدَغْ kelimesini iyi anlıyamadık. Brockelmann dahi bunun için bir şey söylememiş. Uygur lehçesinde de bulamadık. Yalnız Radloff'ta "teğdeğ" şeklinde ve "erişen" anlamında bir kelime vardır. Biz bunun, mısradaki kelimeye olan yakınlığını ve anlamca benzerliğini göz önüne alarak gördüğünüz şekilde yazdık ve o yolda mana verdik. Bundan başka yazma nüshada تِکْدَغْ kelimesindeki ت harfinin altındaki esre, kırmızı mürekepledir, güvenilmez. B. A.

adam".

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUS OLARAK BAŞKA BİR ÇEŞİDİ

اُوِهی ühi : Baykuş. Türklerin çoğu ك ile "اُوکی ügi" diye söylerler, doğrusu da budur. Çünkü Türk dilinde ه harfinin yeri yoktur.

+
+ +

BU AYRIMIN GUNNELİSİ

اُتْکُنْچْ ötküng[+]: Hikâye. "اُتْکُنْچْ اُتْکُنْدِی ötüküng ötündi = hikâye söyledi".

+
+ +

GUNNELİLERDEN فَعالِلْ AYRIMI

اَلانْکِرْ alangır: Türkmenlerin yediği "geleni" adındaki

[+] Biz bu kelimeyi "ötüküng" şeklinde okumak istiyoruz. Buna iki sebep vardır. Birincisi: Bu kelimenin ayrımı فَعالِلْ dir. Bunun "اُسایُقْ usayuk" kelimesi gibi "اُتْکُنْچْ ötüküng" ve اَیْدَسِلِقْ uyadsılık" kelimesinin de "uyadıslık" olması gerektir. Çünkü ayrım icabı kelime üç heceli ve birinci, ikinci harfleri harekeli olacaktır.

İkincisi : Yazma nüshada اتکنچ kelimelerinin baş harflerinde hareke yok; ikinci harf olan ت lerde birer ötre vardır. Yine bu satırda bulunan اتکندی kelimesinin birinci harfinin üzerinde kırmızı bir ötre görülmekte ve ت harfinin harekesi kazınmış bulunmaktadır; fakat bu hareke iyi bakıldığı zaman seçilmektedir. Her ne kadar Dv. I, 214, 17 ve I, 215, 1 de görülen kelimeler اتکشماك ötkünmek" şeklinde iseler de manaları daha ziyade "yarış etmek" anlamınadır.

Bundan başka bu ayrımda gelmiş olan "اُوِهی ühi" kelimesi dahi ayrıma uymamaktadır. B. A.

küçük bir hayvan.

انكامق unğamuk: " انكامق ار unğamuk er = salak adam".

انكايك önğeyük: " انكايك نانك önğeyük neng = bir şeye mahsus olan" demektir. Bir kimseye ayrılan, tahsis edilen her nesneye de "önğeyük" denir.

+
+ +

BU AYRIMIN BAŞKA ÇEŞİDİ

اتنكلق otunğluk: Odunluk.

Tanrıya şükür olsun hemzeli isimler kitabı bitti.

X

X X

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ ADİYLE

HEMZELİ FİİLLER KİTABI

İKİ HARFLİLER AYRIMI

Bizim, her kitabın fiillerinden -her fiilin mazisini, muzariini, mastarını- bahsedeceğimizi bilmelisin. Biz maziyi gösterip muzari ve mastarı geçeceğiz. Çünkü muzarie ve mastara yaraşan hiç söylenmemekti. Ancak söylenmedikçe muzari sıygasının nasıl

olacağı, ne gibi harekelerle harekeleneceği bilinmediği için yazıldı. Mastar da böyledir. Çünkü söylenmedikçe, hangi mastarın sert kefle ince, hangi mastarın kalın ve çekerek söylenmesi bilinemez.

Bundan sonra, bütün fiillerde kural, sonuna ك gelen mastarların mazisi, muzarii ince söylenmektir. Sonuna ق gelen mastarlar tok ve ق lı, غ lı kelimeler olması iktiza eder. ك li mastarda, kelimenin ince ve ك li olması gerektir. Bütün fiillerde ve mastarlarda kural budur.

ابدى öpdi: " الْمَنِى ابدى ol meni öpdi = o, beni öptü", (ابمك - ابار öper - öpmek).

Şu savda dahi gelmiştir : " تاشغ اسرومسا ابمش كراك taşığ ısrumasa öpmiş kerek = taşı ısıramıyan öpmeli". Bu sav, dileğine erişmek için işlerinde yumşaklıkla emrolunan kişi için söylenir.

ابدى öpdi : " مون ابدى mün öpdi = çorba içti". Çorbaya benzer şeyler için de böyle denir; (ابمك - ابار öper - öpmek).

اجدى açdı : " قبغ اجدى kapuğ açdı = kapıyı açtı", (اجماق - اجار açar - açmak).

اجدى uçdı : " قش اجدى kuş uçdı = kuş uçtu";

" اَنِكْ قُتِى اُجْدِى anınğ kutı uçdı = onun devleti gitti"; " اَرْاَتِنْ قُدِى اُجْدِى er attın kudhı uçdı = adam attan aşağı düştü"; "اُوْتْ اُجْدِى ot uçdı = ateşin alevi söndü"; "اَرْنِنْكْ اَبْكَاسِى اُجْدِى erninğ öpkesi uçdı = adamın öfkesi geçti"; "اَرْتِنِى اُجْدِى er tını uçdı = adamın soluğu kesildi". Bunların hepsinde de bu kelime kullanılır; (اُجَازْ - اُجْمَاقْ uçar - uçmak).

اِجْدِى içdi : "اَرْسُوْفْ اِجْدِى er suw içdi = adam su içti". Herhangi bir şeyi içen, veya sorup içine çeken kimse için de böyle denir; (اِجَازْ - اِجْمَاكْ içer - içmek).

اَرْدِى erdi : " اُلْ اَنْدَغْ اَرْدِى ol andağ erdi = o, öyle oldu, öyle idi" [+]; (اَرُوْرْ - اَرْمَاكْ erür - ermek).

اُرْدِى ürdi : " اُلْ اُتْ اُرْدِى ol ot ürdi = o, ateş üfledi". Köpek ürdüğü zaman da "اِتْ اُرْدِى it ürdi" denir; (اُرَازْ - اُرْمَاكْ ürer - ürmek).

اُرْدِى urdı : "اَلِكِنْدَاكِى نَانْكِنِى يِيرْ دَا اُرْدِى eligindeki nenğni yerde urdı = elindeki nesneyi yere koydu".

[+] Bugün dilimizde "idi, imiş" gibi şuhudî ve naklî mâzi şekillerinden başka sıygası kalmamış olan bu fiil, bazı Osmanlı gramercileri tarafından "imek" şeklinde gösterilmiş ve bugün kullanılmadığı söylenmiştir. Osmanlı gramercilerinden bir takımları da böyle bir fiil olmadığını söylemişlerse de birincilerin sezişleri yerindedir. Nitekim Dv. I, 99, 2 deki " اَرْكَنْ erken = iken" kelimesi de bunu teyid eder. B. A.

Şu savda da gelmiştir : "كُمُشْ كُنْكَا اُرْسَا اَلْتُنْ اَدَاقِنْ كَلِرْ kümüş künge ursa altun adhakın kelir = gümüş güneşe konsa altın ayağıyle gelir". (Para güneşe konursa altın ona doğru yürüyerek gelir). Bu sav, işlerinin görülmesi için parayı esirgememekle emrolunan kişi hakkında söylenir.

" اُلْ قُلِنْ اُرْدِى ol kulın urdı = o, kölesini döğdü". Başkası da böyledir; (اُرُوْرْ - اُرْمَاقْ urur - urmak).

اَزْدِى ezdi : " اُلْ تَرِى اَزْدِى ol teri ezdi = o, deriyi kazıdı, sıyırdı"; (اَزَازْ - اَزْمَاكْ ezer - ezmek).

اُزْدِى üzdi : " اُلْ يِبْ اُزْدِى ol yıp üzdi = o, ipi kesti". İplik ve buna benzer şeyler için de böyle denir; (اُزَازْ - اُزْمَاكْ üzer - üzmek).

اَسْدِى esdi[+]: "اُلْ يِشِغْ اَسْدِى ol yışığ esdi = o, ipi uzattı". Başka şeyler için de böyle denir; (اَسَازْ - اَسْمَاكْ eser - esmek).

اَسْدِى esdi : "اَسِنْ اَسْدِى esin esdi = esinti esti";

اَسْدِى esdi : "تَرِغْ اَسْدِى tarığ esdi = tohum savurdu". Başkası için de böyle denir. Yel toprağı savurduğu zaman da böyle

[+] Yazma nüshada اَشْدِى - اَشَازْ - اَشْمَاكْ şeklinde olan bu kelimeler basma nüshada اَسْدِى - اَسَازْ - اَسْمَاكْ şeklinde geçmiştir ve birinci cildin sonunda düzeltilmemiştir. Divan'da ve Radloff'da bu kelimeler hep ش ile geçmektedir. B. A.

söylenir. Bu kelime müteaddi ve lâzım olarak kullanılır.

اُسْدِی usdı : "آرْ اُسْدِی [+] er usdı = adam susadı"; (اُسار - اُسماق usar - usmak).

اُسْدُم usdum: "مَنْ آیلا اُسْدُم men eyle usdum = ben öyle sandım". Oğuzca. (Mastarı yukarıdaki gibidir).

اَشْدِی eşdi : "اُلْ قیرنی اَشْدِی ol kayırnı eşdi = o, kumu eşti". Unu çuvala ve çuvala benzer şeylere akıtıp koymak için de böyle denir; "اَتلیغ اَشْدِی atlığ eşdi ? = atlı gitti, yürüdü"; "قَینار آشیغ اَشْدِی kaynar aşıç eşdi = kaynıyan tencere taştı"; (اَشار - اَشماق eşer - eşmek).

اُشْدِی üşdi : "اُلْ اُق اُشْدِی ol ok üşdi = o, oku delgiç (makkap) ile deldi"; "اَتماك کاتلم کشی اُشْدِی etmekge telim kişi üşdi = halk ekmeğe üşüştü, birçok kimseler ekmek için toplandı"; (اُشار - اُشماق üşer - üşmek).

اُوْدِی öwdi [++]: "اُلْ اَتماك اُوْدِی ol etmek öwdi = o, ekmek ufaladı"; (اُوار - اُوماق öwer - öwmek).

[+] Basma nüshada bu cümlenin evvelindeki kelime آر şeklinde harekelenmiş ise de doğrusu "آر er" olacaktır. Yazma nüshada dahi böyledir. B. A.

[++] Basma nüshada "mek" ile geçen bu fiil yazma nüshada dahi bu şekilde yazılmışsa da sonradan bir düzeltme görerek اُوار - اُوماق şekline girmiştir. Şu halde kelimenin doğrusu bugünkü kullanışa uyan "اُوار - اُوماق uwar - uwmak" şekli olacaktır ki "ufalamak" anlamınadır. Nitekim Dv. I, 162, 4 te اُوشماق şeklindedir. B. A.

اَوْدِی ewdi : "کُرُنجکا کشی اَوْدِی körünçge kişi ewdi = halk, görülecek şeye koşuştu". (Halk görmek için bir şeyin etrafına toplandı); (اَوار - اَوماك ewer - ewmek).

اِوْدِی ewdi : "آرْ اِوْدِی er ewdi = adam acele etti".

Şu parçada da gelmiştir :

اُدُو بارِب اُکُش اِوْدِم . تِلِم یُورِب کُچی کَوْدِم

اَتِم بِرلا تکو اوْدِم . مَنی کُورُب یسی اَغْدِی [+]

Üdhü barıp öküş ewdim

Telim yorıp küçi kewdim

Atım birle tegü ewdim

Meni körüp yini ağdı

"ardınca varıp çok ivdim, çok yorup kuvvetini gevşettim, atımla erişmeğe çabaladım; beni görerek tüyleri ürperdi".

[+] Bu parçanın son mısraındaki یسی kelimesi yazma ve basma nüshalarda bu şekilde görülmekte ise de doğru değildir. Doğrusu "ینی - yini" olacaktır. Nitekim Divan'ın birçok yerlerinde ve hele I, 186, 14 teki "آنك ینی اُرْبَرْدِی anıng yini ürperdi" sözü "onun teni ürperdi, tüyleri ürperdi" anlamına alınabilir. Bu parçanın son mısraındaki یسی kelimesi de 186 ıncı sahifedeki ینی kelimesi gibi aynı manaya gelmektedir. Brockelmann I, 220, 13 teki ve I, 385, 16 daki یسی kelimelerini "deri" anlamına almışsa da doğru yapmamıştır. Bu kelimenin "vücut, ceset, ten" anlamına geldiği açıkça görülmektedir. Sayın bilgin Brockelmann bu parçanın Arapça izahındaki اِقْشَعَرَّ جِلْدُهُ sözüne aldanmış, یسی kelimesini "deri" ile anlatıp geçmiştir. "Derisi ürperdi" sözü Arapçaya özger bir deyiştir. Herhangi bir dilin öz deyişi, öz savı başka bir dile, olduğu gibi geçirilemez. Nitekim bugün Batı Türkleri bu gibi yerlerde "tüyleri ürperdi" derler. Doğu Türklerinin vaktiyle buna "yini ağdı, yini ürperdi" dedikleri anlaşılmaktadır. Fakat hiçbir yerde Türklerin "derim ürperdi" dedikleri işitilmemiştir. Bu parçada görülen یسی kelimesi yazma nüshada ufak bir bozuntuya uğramıştır. İyice bakılacak olursa kelimenin üzerinden bir nokta kazınmış ve yukarıda görülen yanlış şekli almıştır; silinen noktanın yeri besbellidir. B. A.

(Kurdu anlatıyor ve diyor ki: Onu bulmak için acele ettim, çok kovalıyarak kuvvetini gevşettim, atımla ona eriştim, beni görünce tüyleri ürperdi); (اِڤار - اِڤماك êwer - êwmek).

اَقدى akdı : "سُوڤ اَقدى suw akdı = su aktı", "يَغى اَقدى yagı akdı = duşman aktı"; (اَقار - اَقماڤ akar - akmak).

اُقدى ukdı : "اَرايِشِن اُقدى er ışın ukdı = adam işini anladı"; (اُقار - اُقماڤ ukar - ukmak)[+].

اَكدى ekdi : "اُل تَرغ اَكدى ol tarığ ekdi = o, tohum ekti". Bir şey üzerine ezilmiş bir nesne veya ilâç ekmek için de böyle denir; (اَكار - اَكماك eker - ekmek).

اُكدى ökdi : "اُل يَرماڤ اُكدى ol yarmak ökdi = o, para biriktirdi". Başka şey için de böyle denir; (اُكار - اُكماك öker - ökmek).

اَگدى egdi : "اُل بُتَق اَگدى ol butak egdi = o, dal eğdi". Başka şey için de böyle denir; (اَگار - اَگماك eger - egmek).

اَلدى aldı : "اُل اَلمِن اَلدى ol alımın aldı = o, alacağını aldı", "بَك اِيل اَلدى Beg êl aldı = Bey vilâyet aldı"; (اَلِر - اَلماڤ alır - almak).

[+] Basma nüshada "اَرايِشِن اُقدى er ışın ukdı" şeklinde geçen bu cümle, yazma nüshada "اُل اَرايِشِن اُقدى ol er ışın ukdı" şeklindedir. Halbuki gerek yazma, gerek basma nüshalarda اَىْ اَنَّ ذٰلِكَ الرَّجُلَ فَطَنَ اَمْرَهُ diye görülmektedir. Bunun manası "o adam işini anladı" demektir. Bay Kilisli buradan yukarıdaki yanlışlığı sezmeliydi. B. A.

اُلدى uldı : "اَت پِشِب اُلدى et pışıp uldı = et pişerek erpidi". Eskiyerek yıpranan ve yırtılan elbiseye de böyle denir; (اُلر اُلماڤ ulur - ulmak).

اِلدى ildi : "تِكان تُونُغ اِلدى tiken tonuğ ildi = diken elbiseye ilişti". Başka şeyler için de böyle denir; "اَرتاغدَن قُدى اِلدى er tağdan kıdhı ıldı = adam dağdan aşağı indi". Mızari sıygası ilk örnekte (diken ilişmek örneğinde), ل harfi üstün, ikinci örnekte ötre okunarak teşkil edilir. Birincide "اِلَر iler", ikincide "اِلُر ılur" olacaktır.

"İlişmek" anlamına gelen kelimenin mastarı ك ile "اِلماك ilmek", "inmek" anlamına olan kelimenin mastarı ise ق ile "اِلماڤ ılmak"dır.

اَمدى emdi : "كَنج اَناسِن اَمدى kenç anasın emdi = çocuk anasını emdi". Hayvanların emmesi de böyledir; (اَمار - اَماك emer - emmek).

اُمدى umdı : "اُل مَندَن نانك اُمدى ol menden nenğ umdı = o, benden bir şey umdu"; (اُمار - اُماڤ umar - ummak).

اُندى öndi : "اُت اُندى ot öndi = ot bitti", "اُل اَڤگا اُندى ol ewge öndi = o, evine gitti". Uygurca. (اُنار - اُنماك öner - önmek).

اِندى indi : "اُل تاغدَن قُدى اِندى ol tağdan kudhı indi = o, dağdan aşağı indi". ن harfi ل den

çevrilmedir. Nitekim Arapçada رَجُلٌ كَبْزُ الدَّلْوِ وَكَبْلُهَا ve شَثْنُ الْأَصَابِعِ وَشَثْلُهَا sözlerinde de böyledir.

+
+ +

BU AYRIMIN - ÖNÜ HEMZELİ OLAN
AYRIMIN - MUZAAFI

اَتّى attı : " اَرْاُقْ اَتّى er ok attı = adam ok attı", " تَنْكْ اَتّى tang attı = tan açtı, şafak söktü", " اُلْ اَتّى نانكْنى ol attı nengni = o adam o şeyi attı"; (اَتارْ - اَتْماقْ atar - atmak).

اُتّى uttı : " اُلْ اَنى اُتّى ol anı uttı = o, oyunda onu yuttu, üttü". Başkası da böyledir; (اُتارْ - اُتْماقْ utar - utmak).

Şu parçada dahi gelmiştir :

قِشْ يايْ بِلا تُقْشْتى . قِنْكِرْ كُوزُنْ بَقِشْتى
تُتُشْقَلى بِقِشْتى . اُتْغالِمَتْ اُغْرَشُوزْ

Kış yay bile tokuştı
Kınğır közün bakıştı
Tutuşkalı yakıştı
Utgalımat[+]ograşur

"Kış yazla vuruştu, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmağa uğraşır".

[+] Bu parçanın son mısraındaki kelime اُتْغالِمَتْ şeklinde ve ikinci harfi noktasızdır. Yazma nüshada dahi böyle ise de ikinci harfin üzerindeki noktanın kazınmış olduğu görülmektedir. Bu kelime, "utar - utmak" fiilinin tanıkları arasında gelmiş olduğundan "اُتْغالِمَتْ utgalımat" olacağı açıktır. B. A.

(Yaz ile kış öceştiler ve savaşa girdiler, kızgın gözle birbirlerine bakıştılar, arkadaşını tutmak için birbirlerine yaklaştılar, biri öbürünü yutmak için uğraşır).

اُتّى ötti : " اُقْ كَيِكْتَنْ اُتّى ok keyikten ötti = ok geyiğe geçti". Başka bir şeye geçen her nesne için dahi böyle denir." قَرِنْ اُتّى karın ötti = karın boşaldı, sürdü"; (اُتارْ - اُتْماكْ öter - ötmek).

اُتّى ütti : "اُلْ باشِغْ اُتّى ol başığ ütti = o, başın saçlarını yaktı, üttü"; (اُتارْ - اُتْماكْ üter - ütmek).

اِتّى itti : " اُلْ اَنى اِتّى ol anı itti = o, onu itti, çarptı, eliyle veya ayağiyle itti, onu yere düşürdü"; (اِتارْ - اِتْماكْ iter- itmek).

اِتّى ètti : " تَنْكْرِى مَنِكْ اِشِمْ اِتّى Tenğri mening ışım ètti = Tanrı benim işimi iyiliğe koydu", " اُلْ يُكُنْجْ اِتّى ol yükünç ètti = o, namaz kıldı". Oğuzca.Oğuzlar bir şey yaptıkları zaman " اِتّى ètti" sözünü kullanırlar, öbür Türkler "قِلْدى kıldı" derler. Yalnız, bu kelime kadınla çiftleşmekte kullanıldığı için Oğuzlar -kadınlar sıkılmasın diye- bunu kullanmaktan vaz geçmişlerdir; (اِتارْ - اِتْماكْ èter - ètmek). Bu kelimenin misal ayrımından olması dahi ca-

izdir.

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اوبدی opdı : "آرسوف اوبدی er suw opdı = adam suyu höpürdeterek içti". Başkası da böyledir; (اوباز - اوبماق opar - opmak).

اجتی açtı : " آر اجتی er açtı = adam acıktı"; (اجاز - اجماق açar - açmak).

ازدی ardı : "آر ازدی er ardı = adam yoruldu, dermansız kaldı". Başkası da böyledir. "اول آنی ازدی ol anı ardı = o, onu aldattı"; (ارار - ازماق arar-armak).

اوردی ördi : "اول سج اوردی ol saç ördi = o, saç ördü". Örülen herşey için de böyle denir; (اورار - اورماك örer - örmek).

اوردی ordı [+]: " اول اوت اوردی ol ot ordı = o, ot kesti, biçti". Biçilen ekin ve diğer şeyler için de böyle denir; (اورار - اورماق orar - ormak).

ایردی érdi : "آر ایردی er érdi = adam yalnızlık duydu, irkildi", "اول تام ایردی ol tam érdi = o, duvarı yardı". Başkası da böyledir; (ایرار - ایرماك érer - ermek).

[+] Brockelmann bu kelimeyi "urmak" şeklinde yazmışsa da doğru yapmamıştır sanırım. Bana kalırsa "ormak" olacaktır. Nitekim Radloff I, 1047 de "ormak" sözü bütün Doğu dillerince "kesmek, biçmek" anlamlarına gelmektedir. Batı Türkçesinde bulunan "orak" kelimesi de bizim görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. B. A.

اوردی ördi: "بلت اوردی bulıt ördi = bulut belirdi", "قوی اوردی koy ördi = koyun ağıldan çıktı, yayılmak için yaylağa yöneldi". Koyunlar gece başıboş bir halde otlağa terkedildikleri zaman da böyle denir. "اول سقدج اوردی ol sawdıç ördi = o, sepet ördü; hurma lifinden zenbil ördü". Elle örülen her şey için de böyle denir; (اورار - اورماك örer - örmek).

ازدی azdı: "اول یول ازدی ol yol azdı=o, yolu şaşırdı", (ازار - ازماق azar - azmak).

اوزدی uzdı: "آنك آتی اوزدی anınğ atı uzdı = onun atı geçti". Başkasını geçen her şey için de böyle denir; (اوزار - اوزماق uzar - uzmak).

اسدی asdı: "اول آت اسدی ol et asdı = o, et astı". Çiviye asılan nesneler ve asılan adam için de böyle denir; (اسار - اسماق asar - asmak).

اشتی aştı: "اول تاغ اشتی ol tağ aştı = o, dağı aştı". Başkası da böyledir; (اشار - اشماق aşar - aşmak).

اغدی agdı: "اول تاغ قا اغدی ol tağka agdı = o, dağa ağdı". Başka şeyi aşmak ta böyledir; (اغار - اغماق agar - agmak), "بلت اغدی bulıt agdı = bulut belirdi, "آنك یوزی اغدی anınğ yüzi agdı = onun rengi bozuldu".

اوڤدی awdı : "انگر کیشی اوڤدی anğar kişi awdı = halk onun etrafına toplandı"; (اوڤار - اوڤماق awar - awmak).

اوکدی ögdi : "ال منی اوکدی ol meni ögdi = o, beni ögdü"; (اوکار - اوکماك öger - ögmek).

+
+ +

BU AYRIMIN DÖRT HARFLİLERİ

ایدی aydı : "ال منکا سوز ایدی ol manğa söz aydı = o, bana söz söyledi"; (ایور - ایماق ayur - aymak).

اویدی oydı : "ال قاغون اویدی ol kagun oydı = o, kavun oydu". Başkası da böyledir; (اویار - اویماق oyar - oymak).

ایدی oydı : "ال اوغ ایدی ol unuğ oydı = o, unu basarak sıkıştırdı". Bir şeyi yerleştirmek ve sıkıştırmak için de böyle denir; (ایار - ایماق oyar - oymak).

+
+ +

BU AYRIMIN GUNNELİLERİ

انکدی engdi: " ار انکدی er engdi = adam şaştı, engi yangı oldu"; (انکار - انکماك enğer - enğmek).

انکدی önğdi: "ال یغاج انکدی ol yıgaç önğdi = o, ağaç deldi". Duvarın temelini ve başka şeyleri delmek te böyledir; (انکار انکماك önğer - önğmek).

انکدی onğdı: " برجن بدوغی انکدی barçın budugı onğdı = ipek kumaşın rengi soldu"; (انکار - انکماك onğar - onğmak) [+] . Buna "انکتی onğuktı" dahi denir.

+
+ +

K U R A L

Bu ayrımdan emrihazır sıygası iki harf üzerinedir: " یرماق ال yarmak al", " اتن ال attın ıl" sözlerindeki "al, ıl" kelimeleri gibi ki "para al", "attan in" demektir.

Bundan sonra, Türk dilinde fiil köklerinin emir sıygası olduğunu bilesin; emir sıygası olarak kararlaşan şekil asıldır. Birçok sebepler, birçok anlamlar dolayısiyle bu köke bir takım harfler eklenir.

Nehiy yapma yolu, bütün fiillerde emir sıygasının sonuna الف، م getirmekledir. " الما alma = alma", " الما ılma = inme" gibi.

Bütün kuralların, ölçümlerin toplandığı yer "Sâlim Kitabı"dır. Tanrı dilerse orada anlatılacaktır.

İki harfliler ayrımı bitti.

X

X X

[+] Bu fiil, yazma nüshada " انکماق onğmak" şeklindedir. Basma nüsha yanlıştır. B. A.

ÜÇ HARFLİLER AYRIMI

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE ORTALARI HAREKELİ OLAN فَعَلْ AYRIMI

ابردي öpürdi: " اُلْ مَنْكَا مُنْ اِبْرُدِي ol manğa mün öpürdi = o, bana çorba içirdi". Başkası da böyledir; (اُبْرُرْ - اِبْرُمَاكْ öpürür - öpürmek).

اترْدي ötürdi: "اُلْ سِبْزْغُوا اُتْرُدِي ol sıbuzgu ötürdi = o, düdük öttürdü". Başkası da böyledir; (اُتْرُرْ - اُتْرُمَاكْ ötürür - ötürmek).

اترْدي uturdı: " اُلْ سَجْ اُتْرُدِي ol saç uturdı = o, saç kesti". Urba ve urbaya benzer şeyleri kesmek te böyledir; (اُتْرُرْ - اُتْرُمَاكْ uturur - uturmak) [+].

اترْدي ötürdi: "اُلْ تَامْ اُتْرُدِي ol tam ötürdi = o, damı deldi"; (اُتْرُرْ - اُتْرُمَاكْ ötürür - ötürmek).

اجْرُدي uçurdı: "اُلْ قُشْ اُجْرُدِي ol kuş uçurdı = o, kuş uçurdu", "اُلْ اَنِي اَتِنْ اُجْرُدِي ol anı attın uçurdı = o, onı attan düşürdü" [++]; (اُجْرُورْ - اُجْرُمَاقْ uçurur - uçurmak).

اجْرُدي öçürdi: "اُلْ اُتْغْ اُجْرُدِي ol otuğ öçürdi = o, ateşi söndürdü", "اَنِكْ اُبْكَاسِنْ اُجْرُدِي anınğ öpkesin öçürdi = onun öfkesini yatış - tırdı", " اُلْ اَنِي اُرُبْ تِنِي اُجْرُدِي ol anı urup tını öçürdi = o, onu döğerek soluğunu kesti".

Şu savda dahi gelmiştir: " اُتْغْ اُدْغُجْ بِرْلَا اُجْرُمَاسْ [+]otuğ odhguç birle öçürmes = ateş alevle söndürülmez". Bu sav, bozut (fitne) bozutla bastırılmaz, barışla bastırılır, denecek yerde kullanılır; (اُجْرُرْ - اُجْرُمَاكْ öçürür - öçürmek).

اِجْرُدي içürdi: "اُلْ اَنْكَرْ سُوْفْ اِجْرُدِي ol ağar suw içürdi = o, ona su içirdi". Başkası da böyledir; (اِجْرُرْ - اِجْرُمَاكْ içürür - içürmek).

اَذِرْدي edhirdi: "اُلْ اَذْكُرْ نِي يَخْشِلَا قَتَنْ اَذِرْدِي ol edhgüni yawlaktan edhirdi = o, iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırdı". Şu savda da gelmiştir: " اَتْلِي تِرْنَكَا قِلِي اَذِرْمَاسْ etli tırnğaklı edhirmes = et tırnaktan ayrılmaz". Bu sav, tırnaklarla etin arası ayrılmadığı gibi hısımların da birbirinden ayrılmıyacağını bildirmek için söylenir [++] ; (اَذِرُرْ - اَذِرْمَاكْ edhirür - edhirmek).

اَذِرْدي edhirdi: " اُلْ اَذِرْدِي نَانْكِنْ ol edhirdi nenğni = o, bir şeyi seçti"; (اَذِرُرْ - اَذِرْمَاكْ edhirür-

---

[+] Yazma nüshada " اُتْرُرْ - اُتْرُمَاقْ uturur - uturmak" olduğu halde, basma nüshada, bu kelime " اُتْرُرْ - اُتْرُمَاكْ ütürür - ütürmek" şeklinde yazılmıştır.

[++] Bu Türkçe cümlenin Arapça karşılığında gerek yazma ve gerek basma nüshalar şöyle demektetir: "اَيْ اَنَّهُ اَسْقَطَهُ مِنْ عَلَى الْفَرَسِ" Bu ibare yanlıştır; عَلَى kelimesi fazladır; iki harficer bir arada bulunamaz. B. A.

[+] Bu kelime " اُتْ ot" olsa daha doğru olurdu. B. A.

[++] Bu sav, bugün bile Batı Türk İlinde "hısım hısımdan ayrılmaz" diyecek yerde "et tırnaktan ayrılmaz" diye kullanılmaktadır. B. A.

edhirmek).

اُذَرْدِمْ üdherdim: " مَنْ اَنِی اُذَرْدِمْ men anı üdherdim = ben ona uydum, izince gittim";(اُذَارُرْ - اُذَرْمَاقْ üdherür - üdhermek).

اَسُرْدِی asurdı: " اَرْ اَسُرْدِی er asurdı = adam aksırdı"; (اَسُرُرْ - اَسُرْمَاقْ asurur - asurmak).

اُسُرْدِی osurdı: " اَرْ اُسُرْدِی er osurdı = adam osurdu"; (اُسُرُرْ - اُسُرْمَاقْ osurur - osurmak).

اِسِرْدِی ısırdı: " اِتْ اِسِرْدِی it ısırdı = köpek ısırdı". Şu savda da gelmiştir : "اِتْ اِسِرْمَاسْ اَتْ تَپْمَاسْ تِیمَا it ısırmas, at tepmes teme = it ısırmaz, at tepmez deme"; çünkü onların yaradılışı o yoldadır;(اِسِرُرْ اِسِرْمَاقْ ısırur - ısırmak).

اُشَرْدِی öşerdi: " اَنِكْ كُوزِی اُشَرْدِی anıng közi öşerdi = onun gözü karardı, açlıktan gözü karardı"; (اُشَارُرْ - اُشَرْمَاكْ öşerür - öşermek).

اُغُرْدِی ogurdı: "اَرْ سُنْكُكْ اُغُرْدِی er sünğük ogurdı = o, kemiği bitiştirdi ve ayırdı"?;(اُغُرُرْ - اُغُرْمَاقْ ogurur - ogurmak).

اَقُرْدِی ewürdi: " اُلْ مَنِی یُولْدِنْ اَقُرْدِی ol meni yoldın ewürdi = o, beni yoldan çevirdi";" اُلْ اَیَاقْ اَقُرْدِی ol ayak ewürdi = o, kap çevirdi". Başkası da böyledir; (اَقُرَارْ - اَقُرْمَاكْ ewürer - ewürmek).

اَكِرْدِی egirdi: " بَكْ كَنْدْ اَكِرْدِی Beg kend egirdi = Bey şehri kuşattı"; " اُرَاغُتْ یِبْ اَكِرْدِی uragut yıp egirdi = kadın ip eğirdi", "سُوْفْ كَمِینِی اَكِرْدِی suw kemini egirdi = su gemiyi döndürdü"; (اَكِرَارْ - اَكِرْمَاكْ egirer - egirmek); " اُلْ مَنِی اِیشْقَا اَكِرْدِی ol meni ışka egirdi = o, beni içe sürdü".

اَلَرْدِی alardı: " تَلْقَا اَلَرْدِی talka alardı = koruk kızardı", " اَنِكْ كُوزِی اَلَرْدِی anıng közi alardı = onun gözü kamaştı"," كِشِی یِنِی اَلَرْدِی kişi yini alardı = adamın bedeni ala oldu"; (اَلَارُرْ - اَلَرْمَاقْ alarur - alarmak).

اِلَرْدِی ilerdi: "مَنِكْ كُوزُمَانَانْكْ اِلَرْدِی meninğ közüme nenğ ilerdi = benim gözüme bir şey ilişti"; (Karanlıktan, yahut uzaktan gözüme bir şey ilişti). Şu parçada dahi gelmiştir :

قَقْلَارْ قَمْغُ كُلَارْدِی تَغْلَارْ بَشِی اِلَرْدِی
اَرْ نِنْ یِلِرْدِی تُوتُوجَكْ جَرْكَشُوْرْ

Kaklar kamığ kölerdi
Taglar başı ilerdi
Ajun tını yılırdı
Tütü çeçek çerkeşür

"Kuru yerler hep gölerdi; dağ başları göründü, göze ilişti; dünyanın soluğu ılıdı, türlü çiçekler sıralandı".

(Sular çoğaldı, çukur yerlere doldu; dağ başları hayal meyâl göründü; dünyanın nefesi ısındı; ağaçlar açıldı, canlı varlıklar çiftleşti, her cins-

ten tomurcuklar sıralandı).

اَمزدی emüzdi: "اُراغُت اُغلنکا سوت اَمزدی uragut oglınğa süt emüzdi = kadın oğluna süt emzirdi"; (اَمزُز - اَمزماك emüzür - emüzmek).

اُبشدی öpüşdi: "اُل مَنك بِرلا اُبشدی ol meninğ birle öpüşdi = o, benimle öpüştü"; (اُبشُر - اُبشماك öpüşür - öpüşmek).

اَتشدی atışdı: "اُل مَنك بِرلا اوق اَتشدی ol meninğ birle ok atışdı = o, benimle ok atışdı". Herhangi bir şey atmak için de böyle denir; (اَتشُر - اَتشماق atışur - atışmak).

اُتشدی utuşdı: "اُل مَنك بِرلا یرماق اُتشدی ol meninğ birle yarmak utuşdı = o, benimle para yutuştu"; (اُتشُر - اُتشماق utuşur - utuşmak).

اِتشدی itişdi: " اُل اَنك بِرلا اِتشدی ol anınğ birle itişdi = o, onunla itişti"; (اِتشُر - اِتشماك itişür - itişmek). Bir şeyi müdafaada yardımlaşmak, yahut yarışmak için de böyle denir.

اَجشدی açışdı: "اُل مَنکا قَبغ اَجشدی ol manğa kapuğ açışdı = o, bana kapıyı açmakta yardım etti". Yarış yapıldığı zaman da böyle denir; (اَجشُر - اَجشماق açışur - açışmak) [+].

[+] Burada, basma nüshada Dv. I,158,5 den sonra aşağıdaki ibare unutulmuştur. Yazma nüshanın 100 üncü sahifesinin 4 üncü satırında olan bu parçayı alıyoruz :
" اُزُم اَجشدی üzüm açışdı = üzüm ekşidi". B. A.

اُجشدی öçeşdi: "اُل مَنك بِرلا اُجشدی ol meninğ birle öçeşdi = o, benimle yarış yaptı, öçeşti"; (اُجشُر - اُجشماك öçeşür - öçeşmek).

اِچشدی içişdi: اُل مَنك بِرلا سوت اِچشدی ol meninğ birle süt içişdi = o, benimle süt içmekte yarış etti". Yardımlaşmak ta böyledir; (اِچشُر - اِچشماك içişür - içişmek).

Bu çeşit fiiller iki türlüdür.

Birincisi : İki fail arasında müteaddi olan fiildir. Bu, Arapçanın مفاعله ayrımı gibidir Bu kısım bir iş üzerinde yardımlaşma ve yarışma dahi bildirir.

İkincisi: Failin bütün parçalarına dağılmış, içerisine sinmiş bir fiil olmaktır. "سِرکا اَچشدی sirke açışdı = sirkenin her tarafı acılaştı"; (تُن تَرنی اِچشدی ton terni içişdi = elbise teri içerisine çekti). Fiillerin birçokları bu yoldadır.

اَذشدی adhışdı: " اَر اَذاق اَذشدی er adhakı adhışdı = adamın ayağı apıştı"; (اَذشُر - اَذشماق adhışur - adhışmak). Birbirinden açılan, ayrılan her nesne için de böyle denir.

اُذشدی udhuşdı: " اُل مَنك بِرلا اُذشدی ol meninğ birle udhuşdı = o, benimle uyumakta yarış etti" (Hangimiz daha çok uyuyacağız diye

o, benimle uyumakta yarış etti);" اَذاق اُدِشدی adhak udhışdı = ayak uyuştu"; " یغُورت اُدِشدی yogurt udhışdı = yoğurt pıhtılaştı"; (اُدِشُور - اُدِشماق udhışur - udhışmak).

ıdhışdı: " اُل مَنکا اَرتُت اِدِشدی ol manğa artut ıdhışdı = o, benimle armağanlaştı" (o bana armağan verdi, ben ona armağan verdim). Başkasiyle yapılan her yarış ta böyledir; (اِدِشُور - اِدِشماق ıdhışur - ıdhışmak).

ارِشدی arışdı: " اُلارْ اِکِی ارِشدی olar ikki arışdı = onlar birbirlerini aldattı"; (ارِشُور - ارِشماق arışur - arışmak).

اَرُشدی aruşdı: " یاغ اَرُشدی yağ aruşdı = yağ eridi". Başkası da böyledir; (اَرُشُور - اَرُشماق aruşur - aruşmak) [+].

اُرُشدی uruşdı: "اَنِک بِرلا اُرُشدی anınğ birle uruşdı = onunla vuruştu". Beyler ve Beylerden başkası vuruştuğu zaman da böyle denir; (اُرُشُور - اُرُشماق uruşur - uruşmak).

Şu savda dahi gelmiştir:

«اَلپ لار بِرلا اُرُشما . بَکلار بِرلا تُرُشما alplar birle uruşma, Begler birle turuşma = yiğitlerle vuruşma, Beylerle duruşma!".

[+] Basma nüshada اَرُشُور - اُرُشماق şeklinde geçen bu fiil, yazma nüshada "اَرُشُور - اُرُشماك erüşür - erüşmek" şeklindedir; doğrusu da budur. Çünkü ortaklaşma ve yardımlaşma edatı bulunmıyan asıl kök fiil "اِرومك erümek"tir. B. A.

Aşağıdaki parçada da gelmiştir:

اَرَن اَلپی اُقُشتیلار . قِنکِر کُوزُن بَقِشتیلار
قَمغ تُلمُن تُقُشتیلار قِلِج قِنقا کِجُن سِغدی

Eren alpı okuştılar
Kınğır közün bakıştılar
Kamuğ tolmun tokuştılar
Kılıç kınka küçün sıgdı

"Yiğitler çağrıştılar -erler yiğidi çağrıştılar-, yan gözle bakıştılar, bütün silâhlarla vuruştular, kılıç kına güç sığdı".

(Yiğitler birbirlerini çağırdılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silâhlarla vuruştular, öyle ki üzerlerinde kuruyan kanın çokluğu dolayısiyle kılıç kına zorla sığdı).

اُرُشدی ürüşdi: "اُل مَنکا اُت اُرُشدی ol manğa ot ürüşdi = o, bana ateş üflemekte yardım etti"; (اُرُشُور - اُرُشماك ürüşür - ürüşmek).

اُرُشدی örüşdi: "اُل مَنکا یِشغ اُرُشدی ol manğa yışığ örüşdi = o, bana ip örmekte yardım etti". Herhangi bir şeyi örmekte yarışmak ta böyledir; (اُرُشُور - اُرُشماك örüşür - örüşmek).

Yardımlaşmadan yarışmayı ayırt etmek istiyen, onu sıla edatı

ile tanımalıdır. Sıla edatı " مَنْكا manğa" şeklinde fiille birleşirse "benim için" demek olur. Fiil bu halde "yardım" anlamınadır.

Fiile " مَنِكْ بِرْلا meninğ birle" sözü eklenirse "benimle" demek olur. İki kişi arasında yapılan işlerin hepsinde dahi asıl olan budur.

Gaip fiil murad olunursa " اَنْكَرْ anğar" kelimesi getirilir, "ona" demektir. Bu, yardım anlamına alındığı zaman böyledir. Yarış anlamı murad edilirse " اَنِكْ بِرْلا anınğ birle" sözü getirilir, "onunla" demektir. Bunu iyi belle!.

اُزُشْدِى üzüşdi: "اُلْ مَنْكا اُزُمْ اُزُشْدِى ol manğa üzüm üzüşdi= o, bana üzüm toplamakta yardım etti". İpin, ipe benzer şeylerin ayağı kesmesinde, sıyırmasında da böyle denir. Yarış için de böyle söylenir; (اُزُشُوْر - اُزُشْماكْ üzüşür - üzüşmek).

اُزُشْدِى özüşdi: "اُلْ مَنِكْ بِرْلا اَتْ اُزُشْدِى ol meninğ birle at özüşdi = o, benimle at koşturmakta yarış etti". Yardımlaşmak ta böyledir; (اُزُشُوْر - اُزُشْماكْ özüşür - özüşmek).

اَسِسْدِى asışdı: "اُلْ مَنْكا اَتْ اَسِسْدِى ol manğa et asışdı= o, bana et asmakta yardım etti"; (اَسِسُوْر اَسِشْماقْ asışur - asışmak).

اَسِسْدِى esişdi: "اُلْ مَنْكا بِبْ اَسِسْدِى ol manğa yıp esişdi = o, bana ip çekmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (اَسِسُوْر - اَسِسْماكْ esişür - esişmek) [+].

اِسِسْدِى ısışdı: "اِسِسْدِى نانْكْ ısışdı neng = nesne ısındı, sıcaklık onun bütün parçaları arasına girdi"; (اِسِسُوْر - اِسِسْماقْ ısışur - ısışmak).

اَشِسْدِى eşişdi: "اُلْ مَنْكا تُبْراقْ اَشِسْدِى ol manğa toprak eşişdi = o, bana toprak eşmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (اَشِسُوْر - اَشِسْماكْ eşişür - eşişmek).

اَغِسْدِى agışdı: "اُلْ مَنِكْ بِرْلا تاغْقا اَغِسْدِى ol meninğ birle tağka agışdı = o, benimle dağa çıkmakta yarış etti". Başkası da böyledir; (اَغِسُوْر - اَغِسْماقْ agışur - agışmak); "اُلْ مَنِكْ بِرْلا بِرْ اَلْتُوْنْدا اَغِسْدِى ol meninğ birle bir altunda agışdı = o, narkı bir altına yükseltmekte benimle yarış etti"; "بَكْلارْ بِيْرْ اِكِنْجِيْ بِرْلا اَغِسْدِى Begler bir ikindi birle agışdı = Beyler birbirlerini koğmakta yarış ettiler".

اُفُسْدِى uwuşdı: " اُلْ مَنْكا اَتْماكْ اُفُسْدِى ol manğa etmek uwuşdı = o, bana ekmek ufalamakta yardım etti". Yarış ta böyledir; (اُفُسُوْر اُفُسْماقْ uwuşur - uwuşmak).

[+] Bizim burada اَسِسُوْر - اَسِسْماكْ şeklinde yazdığımız sıygalar basma nüshada اَسِسُوْر - اَسِسْماقْ şeklinde çıkmıştır. Bizim yazışımız, yazma nüshaya uygundur. B. A.

ewişdi: "كشيلار ايشقا ايشدى kişiler ışka ewişdi = herkes işe koşuştu"; (ايشور - ايشماك ewişür - ewişmek).

اقشدى akışdı: "سولار اقشدى suwlar akışdı = sular akıştı" (Bütün yollardan sular akıştı).

Şu parçada dahi gelmiştir :

قاربوز قمغ ارشدى . تغلار سوى اقشدى
كوكشن بلت ارشدى . قيغوقلب اكرشور

Kar buz kamuğ erüşdi
Taglar suwı akışdı
Kökşin bulıt örüşdi
Kayguk bolup egrişür

"Kar, buz eridi; dağların suyu aktı; göğümsü bulut belirdi, kayık gibi dolanır".

(Yazı anlatarak diyor ki : Bütün kar, buz eridi, dağların suyu aktı; mavi bulut belirdi, kayığın su üzerinde salınışı gibi gök bulut ta havada salınır).

اقشتيلار ukuştılar: " الار بو ايشغ اقشتيلار olar bu ışığ ukuştılar = onlar bu işi anladılar"; (اقشورلار - اقشماق ukuşurlar-ukuşmak).

اقشتيلار okıştılar:"الار بيرلا اكندى بيرلا اقشتيلار olar bir ikindi birle okıştılar = onlar birbirlerini çağırdılar"; (اقشور - اقشماق okışur - okışmak). " الن منك بيرلا بيتك اقشدى ol meniğ birle bitik okışdı = o, benimle kitap okumakta yarış etti".Yardım da böyledir.

اكشدى ekişdi: "الن منكا تريغ اكشدى ol manğa tarığ ekişdi = o, bana tohum ekmekte yardım etti". Yarış ta böyledir ; (اكشور - اكشماك ekişür - ekişmek).

اكشدى egişdi: " الن منكا جكاز اكشدى ol manğa çögen egişdi = o, bana çevgen eğmekte yardım etti". Yarış ta böyledir;(اكشور - اكشماك egişür - egişmek).

اكشدى ögüşdi: "اكى ارن اكشدى ikki eren ögüşdi = iki kişi birbiriyle öğüştü"; (اكشور - اكشماك ögüşür - ögüşmek).

اكشدى ügüşdi: " الن منكا تريغ اكشدى ol manğa tarığ ügüşdi = o, bana buğday üğütmekte yardım etti"; (اكشور - اكشماك ügüşür - ügüşmek). Yarış ta böyledir.

اكشديلار igeşdiler: "كشيلار ايشتا بير بيركا اكشديلار kişiler ışta birbirige igeşdiler = adamlar, iş hususunda birbirlerine arka oldular, güvendiler"; (اكشور - اكشماك igeşür - igeşmek).

اكشدى igeşdi: " الن منكا تمر اكشدى ol manğa temür igeşdi = o, bana demir iğelemekte yardım etti"; (اكشور - اكشماك igeşür - igeşmek); "اكى بغرا اكشدى ikki bogra igeşdi = iki boğa çarpıştı, ısırıştı". Şu savda da gelmiştir : "اكى بغرا اكاشور

اُتْرَا كَكَا كُوْنْ يَنْجَلُوْرْ ikki bogra igeşür otra kökegün yançılur = iki boğa çarpışır, arada gök sinek incinir". Bu sav, iki Beyin çarpışmasında, arada, zayıfların ezilmesi üzerine söylenir.

اَلِشْدِى alışdı: " اُلْ مَنْكَا اَلِمْ اَلِشْدِى ol manğa alım alışdı = o, bana alacağımı almakta yardım etti". Başkası da böyledir; (اَلِشُوْرْ - اَلِشْمَاقْ alışur - alışmak).

اِلِشْدِى ılışdı: " اِكِّى نَانْكْ بِرْلَا اِلِشْدِى ikki neng birle ılışdı = iki şey birbirine ilişti"; (اِلِشُوْرْ - اِلِشْمَاقْ ılışur - ılışmak) [+]. " قَنْجُغْ اِلِشْدِى kançık ilişdi = erkek köpeğin çavı kancığınkine ilişti, çatıştı"; " اِكِّى اَذْغِرْ اِلِشْدِى ikki adhgır ilişdi = iki aygır ısırıştı". Deve için de böyle denir.

اُلِشْدِى ulışdı: " بُرِى بَرْجَا اُلِشْدِى böri barça ulışdı = bütün kurtlar uluştu". Başkası da böyledir.

Şu parçada dahi gelmiştir:

اُلِشْبَا دِنْ يُوْرْلَيُو . بِرْتِنْ يِقَا اُوْرْلَيُو
سِقْرِبْ اُوْنِى يُوْرْلَيُو . سِغْتَبْ كُوْزِى اَرْنُلُوْر

[+] Bu kelime yazma nüsha 103, 16 da " اِلِشْمَاكْ ilişmek" şeklinde geçmektedir, doğru olan da budur. Çünkü bu kelime "ilmek" aslından gelmiştir. B. A.

Ulşıp eren börleyü
Yırtın yaka urlayu
Sıkrıp üni yurlayu
Sıgtap közi örtülür

"Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağırıyor, ünü çıkasıya haykırıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor".

(Afrasyaba yandıkları için herkes kurtlar gibi uluşuyor, haykırarak yakasını yırtıyor, bazı kere ırlayıcının sesi gibi ses çıkarıyor, göz yaşları gözü örtünceye değin ağlıyor), (اُلِشُرْ - اُلِشْمَاقْ ulışur - ulışmak).

اُلَشْدِى üleşdi: " اُلَارْ اِكِّى تَقَارِنْ اُلَشْدِى olar ikki tawarın üleşdi = onlar ikisi mallarını üleştiler", (اُلَشُوْرْ - اُلَشْمَاقْ üleşür - üleşmek).

اُلَشْدِى ulaşdı: " بِرْ نَانْكْ بِرْكَا اُلَشْدِى bir neng birge ulaşdı = bir nesne bir nesneye ulaştı", (اُلَشُوْرْ - اُلَشْمَاقْ ulaşur - ulaşmak).

اُلِشْدِى ölişdi: " اُلِشْدِى نَانْكْ ölişdi neng = nesne nemlendi, nem o şeyin bütün parçalarına öğdü" [+].

[+] Basma nüshada, burada, bir satır unutulmuştur. Yazma nüshada mevcut olan bu satırı olduğu gibi buraya yazıyoruz :
وَيُقَالُ اِلِشْدِى نَانْكْ اَىْ اِبْتَلَّ الشَّىْءُ وَتَفَذَّتِ الرُّطُوبَةُ فِى اَجْزَائِهِ اُلِشُوْرْ - اُلِشْمَاكْ

اِلِشْدِی ılışdı: " اُلْ مَنِكْ بِرْلا تاغدِنْ قدْیِ اِلِشْدِی ol meniñ birle tagdın kudhı ılışdı = o, benimle dağdan aşağı inmekte yarıştı", (اِلِشُوْرْ - اِلِشْماقْ ılışur - ılışmak).

اِلِشْدِی ılışdı: "اُلْ مَنِكْ بِرْلا بِتُوْ اِلِشْدِی ol meniñ birle topık ılışdı = o, benimle top asmakta yarıştı", (Hangimiz topu daha iyi asacağız diye yarıştı), (اِلِشُوْرْ - اِلِشْماقْ ılışur - ılışmak) [+].

اَمُشْدِی amuşdı: " اَمُشْدِی اَرْ amuşdı er = adam-kendisine yapılan çıkışma veya kınama dolayısiyle- apışdı, kaldı". Başkası da böyledir; (اَمِشُوْرْ - اَمِشْماقْ amışur - amışmak).

اُنَشْدِیلارْ onaşdılar: "بُوایِشِغْ الارْ قَمُغْ اُنَشْدِیلارْ bu ışığ olar kamuğ onaşdılar = onların hepsi bu işte uyuştular, kabullendiler". Başkası da böyledir; (اُناشُوْرْلارْ - اُنَشْماقْ onaşurlar - onaşmak).

اِنِشْدِی ınışdı: " اُلْ مَنِكْ بِرْلا تاغدِنْ اِنِشْدِی ol meniñ birle tagdın ınışdı = o, benimle dağdan inişti", (اِنِشُوْرْ - اِنِشْماقْ ınışur - ınışmak).

اَچِقْتِی açıktı: " اَرْ اَچِقْتِی er açıktı = adam acıktı, açlıktan kıvrandı", (اَچِقارْ - اَچِقْماقْ açıkar - açıkmak).

[+] Yazma nüshada "اِلِشُوْرْ - اِلِشْمالْ ilişür - ilişmek" şeklinde yazılan bu kelime basma nüshada "اِلِشُوْرْ - اِلِشْماقْ ılışur - ılışmak" şeklinde görülmektedir;bu şekil yanlıştır. B. A.

اُچُقْتِی uçuktı: " اِیشْ اُچُقْتِی ış uçuktı = iş sonuna vardı", (اُچُقارْ - اُچُقْماقْ uçukar - uçukmak).

اُسُقْتِی usuktı: " اَرْ اُسُقْتِی er usuktı = adam susadı", (اُسُقارْ - اُسُقْماقْ usukar - usukmak).

Şu savda da gelmiştir: " اُسُقْمِشا ساقِغْ قَمُغْ سُوْقْ كُرُنُوْرْ usukmışa sakığ kamuğ suw körünür = susamışa ılgın (serâb) bütün su görünür". Bu sav, ihtiyacı olduğu nesnenin her şey tarafından yerine getirileceğini sanan kimse için söylenir.

اَشُقْتِی aşuktı: " اُلْ اَفْكا اَشُقْتِی ol ewge aşuktı = o, evini özledi". Başkası da böyledir. Bir şeyi özliyen, bir şeye düşkün olan kimse için de böyle denir; (اَشُقارْ - اَشُقْماقْ aşukar - aşukmak).

اَغُقْتِی aguktı: " اَرْ اَغُقْتِی er aguktı = adam ağılandı". Bu fiil lâzımdır; nasıl ki Arapçada حُمِّیَ dan gelen حُمَّ الرَّجُلُ sözü de böyledir. (اَغُقارْ - اَغُقْماقْ agukar - agukmak).

اَلِقْتِی alıktı: " اَرْ اَلِقْتِی er alıktı = adam alçaldı"; " باشْ اَلِقْتِی baş alıktı = yara azdı, bozuldu". Cünüp, aybaşı, lohusa olan kimselerin bakmasından bozulan her şeye de böyle denir; (اَلِقارْ - اَلِقْماقْ alıkar - alıkmak).

Şu parçada da gelmiştir :

باشی آنك آلقتی قانی یزب ترقتی [+]
بالغ بلب تغقتی آمدی آنی کیم یتار

Başı anıng alıktı
Kanı yozup turuktı
Balığ bolup tagıktı
Emdi anı kim yeter

"Onun yarası azdı, kanı çok akıp durdu, yaralanıp dağa çıktı, şimdi ona kim yetişir ?".

(Kanı soğuyan, donan bir yaralıyı anlatarak diyor ki: Onun yarası azdı, dağa çıktı, yarasından çok kan aktı ve ağırlaştı; şimdi ona kim erişir ?).

آنکتی etikti: " اغلان آنکتی oglan etikti = çocuk yetişti, tombullaştı, büyüdü", (آنکار - آنکمك etiker - etikmek).

اجکتی içikti: " آر اجکتی er içikti = adam bir savaşta karşı tarafa teslim oldu ve isteğiyle yeni bir savaşa girdi", (اجکار - اجکمك içiker - içikmek).

اجکدی üçükdi: "آر تینی اجکدی er tını üçükdi = savaşta adamın sesi kısıldı, veya üzerine soğuk su dökülmekten, yahut çok döğülmekten soluğu kesildi", (اجکار - اجکمك üçüker - üçükmek).

[+] Bu mısradaki " یزب yozup" kelimesini Brockelmann "yüzüp" şeklinde almıştır. Bana kalırsa doğru yapmamıştır. Çünkü burada kelime "yüzmek" mastarından değil, "çok akmak" anlamına gelen "yozmak" mastarındandır.Bk.Rad.III,566. B.A.

ابلدی öpüldi: " سوت ابلدی süt öpüldi = süt içildi". Başkası da böyledir. Asıl olan budur ki mâzi sıygasında ل harfi ziyade kılınırsa fiil, meçhul olur; (ابلر - ابلمك öpülür - öpülmek).

اتلدی atıldı: " اق اتلدی ok atıldı = ok atıldı", (اتلر - اتلماق atılur - atılmak)." ججاك اغزی اتلدی çeçek ağzı atıldı = tomurcuk açıldı". Çiçek ve büsbütün ayrılmıyarak açılan her nesne için de böyle denir.

اتلدی öteldi: " البو ایشتا اتلدی ol bu ışta öteldi = o, bu işte çalıştı, yoruldu", (اتلر - اتلمك ötelür - ötelmek).

اتلدی otuldı: " ترغ اتلدی tarığ otuldı = otlar kesildi, başı vuruldu". Ekini bozan ve fena yapan her bitki için de böyle denir; (اتلر - اتلماق otulur - otulmak).

اتلدی ütüldi: " قوی بشی اتلدی koy başı ütüldi = koyunun başı, koyunun başındaki kıllar ütüldü". Başkası da böyledir; (اتلر - اتلمك ütülür - ütülmek).

اتلدی itildi: " اتلدی نانك itildi neng = bir şey itildi, def'edildi", " اغلان اتلدی oglan itildi = çocuk serpildi, büyüdü",(اتلور - اتلمك itilür - itilmek).

اجلدی açıldı: " ایش اجلدی [+] ış açıldı = iş açıldı", " کوك اجلدی kök açıldı = gök-

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir :
ویقال کوك اجلدی ای انفتح الامر وکذلك اذا تقشعت السماء
Bu ibare yanlıştır; çünkü انفتح الامر sözü "gök açıldı" demek değildir. Biz yukarıda gördüğünüz şekilde düzelttik. B.A.

yüzü açıldı"; " كُنكُل اَچِلدِى köngül açıldı = gönül açıldı". Herhangi bir şey açılırsa yine böyle denir; (اَچِلُور - اَچِلماق açılur - açılmak).

اِچِلدِى içildi: "سُوڤ اِچِلدِى suw içildi = su içildi".Başkası da böyledir; (اِچِلُر - اِچِلماك içilür - içilmek).

اَذِلدِى adhıldı: "اَشرُك اَذِلدِى esrük adhıldı = sarhoş ayıldı", (اَذِلُر - اَذِلماق adhılur - adhılmak).

اِذِلدِى ıdhıldı: "تُتغُن اِذِلدِى tutgun ıdhıldı = tutsak olan veya bağlanmış bulunan kimse kurtuldu". Başkası da böyledir; (اِذِلُر - اِذِلماق ıdhılur - ıdhılmak).

اُرُلدِى uruldı: "اَر اُرُلدِى er uruldı = adam vuruldu, döğüldü". Başkası da böyledir; (اُرُلُور - اُرُلماق urulur - urulmak). "تِرگِى اُرُلدِى tergi uruldı = sofra kuruldu", "تُوغ اُرُلدِى tuğ uruldı = nöbet davulu vuruldu".

اُرُلدِى oruldı: "تَرِغ اُرُلدِى tarığ oruldı = ekin biçildi". Şu parçada da gelmiştir:

قُروِى جُوجُ قُرلدِى تُوغُم تِكِپ اُرُلدِى
سُوسِى اَنِ اُرُلدِى [+] قَنجُغُم قَپ اُرُلدِى

[+] Bu parçanın III üncü mısraındaki اُرُلدِى kelimesini biz "oruldı" geklinde yazdık. Brockelmann "uruldı" diye yazmıştır. Biz bunu iki sebepten yaptık.
I- Bu parçanın ikinci mısraı "uruldı" kelimesiyle bitiyor, 3 üncü mısraın da aynı kelimeyle bitmesi doğru değildir.
II- Radloff I,1047 de Uygur lehçesinde ve bütün Doğu Türkçesinde "ormak" kelimesi "biçmek" anlamına gelmektedir. Brockelmann Kazan diyeleğini almıştır. Halbuki Divan Uygur lehçesine yakındır. B. A.

Kurvı çuvaç kuruldı
Tugum tikip uruldı
Süsi otun oruldı
Kançuk kaçar ol tutar

"Hanın yuvarlak çadırı kuruldu; tuğ dikilip nöbet davulu vuruldu; duşman askeri ot gibi biçildi; nereye kaçarsa o tutar".
(Savaşı anlatarak diyor ki: Hanın çadırı kurulduğunda -bu çadır ipekten yapılır, Hanlara özgerdir, şiddetli sıcaktan, yağmurdan, kardan korunmak için kullanılır- savaş alâmetleri dikilir, davul vurulur, duşman askeri ekin gibi biçilir; şimdi onların büyüğü benden nasıl kaçar ?).

اُرُلدِى uruldı: "اُرگان اُرُلدِى örgen uruldı = urgan örüldü". Başkası da böyledir. (اُرُلُور - اُرُلماق urulur - urulmak).

اُرُلدِى ürüldi: "اَر اَفكاسِندا اُرُلدِى er öfkesinde ürüldı = adam öfkesinden şişti, kabardı", "قاپ اُرُلدِى kap ürüldi = tulum şişirildi", "اُوت اُرُلدِى ot ürüldi = ateş üflendi". Bu fiil hem müteaddi, hem lâzımdır.

Şu savda dahi gelmiştir :

" يَلنگُق اُرُلمِش قاپ اُل . اَغرِى يَزلب اَلقنور "

yalnğuk ürülmiş kap ol,agrı yazlıp alkınur = adam oğlu şişirilmiş tulum gi-

bidir, ağzı açıldığında sener".

اِرِلدِی irildi: "اَرْاِرِلدِی سَرِلدِی er irildi serildi = adam kaygudan sarsıldı ve yerindi", (اِرِلُرْ - اِرِلْمَاقْ irilür - irilmek).

اُزُلدِی üzüldi: "اَنِكْ اَتِی اُزُلدِی anınğ eti üzüldi = onun eti üzüldü". Uzunlamasına üzülen her şey için de böyle denir; (اُزُلُرْ - اُزُلْمَاقْ üzülür - üzülmek).

اَزِلدِی azıldı: "يُولْ اَزِلدِی yol azıldı = yol şaşırıldı", (اَزِلُرْ - اَزِلْمَاقْ azılur - azılmak).

اُزَلدِی üzeldi: "اَرْ اُزَلدِی er üzeldi = adam yoruldu, kurtulamıyacağı bir işe düştü", "اِكْلِكْ اُزَلدِی ikliğ üzeldi = hastaya can vermesi güç geldi, sanki ölümün şiddetinden canı çıkamıyor"; (اُزَالُرْ - اُزَالْمَاقْ üzelür - üzelmek).

اُزُلدِی üzüldi: "اُزُلدِی نانْكْ üzüldi neng = nesne üzüldü, kesildi, koptu, kırıldı", (اُزُلُرْ - اُزُلْمَاقْ üzülür - üzülmek).

اَسِلدِی asıldı: "يِشِغْ اَسِلدِی yışığ asıldı = ip uzadı". Başkası da böyledir. İp uzadığı, uzatıldığı zaman da böyle denir [+], (اَسِلُرْ - اَسِلْمَاقْ asılur - asılmak).

اَسِلدِی asıldı: "بِرْ نانْكْ بِرْكَا اَسِلدِی bir neng birge asıldı = bir nesne bir nesneye asıldı", (اَسِلُرْ - اَسِلْمَاقْ asılur - asılmak).

[+] Basma nüshada " اَسِلْمَاقْ asılmak" şeklinde geçen bu kelime yazma nüshada " اَسِلْمَاكْ esilmek" şeklindedir; doğrusu da budur. B. A.

اُشَلدِی uşaldı: " اَتْمَاكْ اُشَلدِی etmek uşaldı = ekmek ufalandı". Başkası da böyledir; (اُشَالُرْ - اُشَلْمَاقْ uşalur - uşalmak).

اَشُلدِی aşuldı: " اَنِكْ اُزَا يُغُرْقَانْ اَشُلدِی anınğ üze yogurkan aşuldı = onun üzerine yorgan örtüldü", (اَشُلُرْ - اَشُلْمَاقْ aşulur - aşulmak) [+].

اَشِلدِی eşildi: " قُمْ اَشِلدِی kum eşildi = kum eşildi". Başkası da böyledir; (اَشِلُرْ - اَشِلْمَاكْ eşilür - eşilmek).

اِشِلدِی işildi: "اَنِكْ اَلِكِی اِيشْقَا اِشِلدِی anınğ eligi ışka işildi`= onun eli işe yattı". Başkası da böyledir; (اِشِلُرْ - اِشِلْمَاكْ işilür - işilmek).

اُشَلدِی üşeldi: "اَنِكْ اَوِی اُشَلدِی anınğ ewi üşeldi = onun evi arandı". Aradığın her şey için de böyle denir; (اُشَالُرْ - اُشَلْمَاكْ üşelür - üşelmek).

اُقُلدِی uwuldı: "اُقُلدِی نانْكْ uwuldı neng = nesne ufalandı", (اُقُلُرْ - اُقُلْمَاقْ uwulur - uwulmak).

اُقُلدِی ukuldı: "بُو سُوزْ اُقُلدِی bu söz ukuldı = bu söz bilindi, anlaşıldı", (اُقُلُرْ - اُقُلْمَاقْ ukulur - ukulmak).

اُقِلدِی okıldı: " بِتِكْ اُقِلدِی bitik okıldı = kitap okundu", (اُقِلُرْ - اُقِلْمَاقْ okılur - okılmak).

[+] Yazma nüshada " اَشِلُرْ - اَشِلْمَاكْ eşülür - eşülmek" şeklinde bulunan bu kelime yanlış olarak basma nüshada " اَشُلُرْ - اَشُلْمَاقْ aşulur - aşulmak" şeklindedir. B. A.

اَكِلدِى ekildi: " تَرِغ اَكِلدِى tarığ ekildi = tohum ekildi". Bir şey başka bir şey üzerine ekildiği zaman da böyle denir; (اَكِلُر - اَكِلماك ekilür - ekilmek) [+].

اَكِلدِى egildi: "يِغاج اَكِلدِى yığaç egildi = ağaç eğildi". Başkası da böyledir ; (اَكِلُر - اَكِلماك egilür - egilmek).

Şu savda da gelmiştir : " قُرغ يِغاج قُرمِشْ كِرِش تُكلماس . اَكِلماس kuruğ yıgaç egilmes kurmış kiriş tügülmes = kuru ağaç eğilmez, kurulu kiriş düğülmez". Bu sav, bir şeyin kullanıldıktan sonra eski haline dönmiyeceği yolunda söylenir.

اُكلدِى öküldi: "تُبراق اُكلدِى toprak öküldi = toprak yıkıldı". Başkası da böyledir; (اُكلُر - اُكلماك ökülür - ökülmek).

اُكلدِى ögüldi: " آر اُكلدِى er ögüldi = adam öğüldü", (اُكلُر - اُكلماك ögülür - ögülmek).

اُبندِى ubandı: " اُل مَندِن اُبندِى ol mendin ubandı = o, benden gizlendi", (اُبنُر - اُبنماق ubanur - ubanmak).

اُبندِى öpündi: " اُل مون اُبندِى ol mün öpündi = o, çorba içer gibi göründü, gerçekten içmedi", (اُبنُر - اُبنماك öpünür - öpünmek).

Bu anlamda bir takım fiillere ن harfi gelir. Bunun sebebi, failin

[+] "اَكِلدِى ekildi" kelimesi yazma nüshada "اِكِلدِى ikildi" şeklinde ise de ilk harf olan hemzenin altındaki esre harekesi kırmızı mürekeple konmuştur. Kırmızı mürekeple yapılan düzeltmelere çok güvenmemelidir. B. A.

hakikatte yapmadığı bir işi yapar gibi görünmüş olmasını bildirmek içindir. Ya da başkasından yardım görmeden bir işin başlıbaşına yapıldığını göstermek için gelir.

اَتندِى atındı: " اُل نارُو اَتندِى ol naru atındı = o,bir tarafa atıldı, yuvarlandı". Başkasının kuvvetiyle bir yana atılan şey için de böyle denir; (اَتنُر - اَتنماق atınur - atınmak).

اَتندِى atındı: " اُل اُق اَتندِى ol ok atındı = o, ok atmamışken kendini ok atar gibi gösterdi", (اَتنُر - اَتنماق atınur - atınmak).

اُتندِى utandı: " اُل مَندِن اُتندِى ol mendin utandı = o, benden utandı", (اُتنُر - اُتنماق utanur - utanmak). Oğuzca.

اُتندِى ötündi: " اُل خانقا اَتك اُتندِى ol Xanka ötük ötündi = o, Hana hâlini anlattı". Başkası da böyledir. Aslı " اُتكندِى ötkündi"dir, "işittiği gibi hikâye etti" demektir; (اُتنُر - اُتنماك ötünür - ötünmek).

اَجندِى açındı: " بَك آرِن اَجندِى Beg erin açındı = Bey askerine doyumluk verdi, kerem kıldı". Başkası da böyledir, " آر اَتِن اَجندِى er atın açındı = adam, atına yem verdi", " آر قوين اَجندِى er koyın açındı =

adam koynunu açar gibi göründü". Beşikteki çocuk, yataktaki hasta örtüyü açtığı zaman da böyle denir; (اَچنُر - اَچنماق açınur - açınmak).

اُذندی udhundı: "اَر اُذندی er udhundı = adam uykudan uyandı", (اُذنُر - اُذنماق udhunur- udhunmak).

اُذندی odhundı: "اوت اُذندی ot odhundı = ateş söndü", "یُلا اُذندی yula odhundı = kandil söndü". Başkası da böyledir; (اُذنُر - اُذنماق odhunur - odhunmak);" آنِك قُتی اُذندی anıng kutı odhundı = onun bahtı söndü".

Şu parçada da gelmiştir :

آمدی اُوذن اُذندی کیدِن تِلم اُکندی
اِل بُلغالِ اِکندی اَندَغ اَرِك کیم اُتار

Emdi udhın udhundı
Kidin telim ökündi
El bulgalı igendi
Andağ erig kim utar [+]

"Şimdi uykusundan uyandı, sonra çok pişman oldu, barış olacağı zaman çekindi; öyle bir eri kim yener ?". (Şimdi duşman uykusundan uyandı, sonra barış zamanındaki gevşeklikten pişman oldu, barıştan çekindi; bunun gibi bir adamı benden başka kim yener ?).

اَرندی arındı: "اَر اَرندی er arındı = adam yundu ve iyileşti", "اَر اَرندی er arındı = adam ot tutundu"; (اَرنُر - اَرنماق arınur - arınmak).

اُرندی urundı: "اُل اُوزن اُرندی ol özin urundı = o, bir işte pişman olduğu için kendi kendine döğündü". Birisinin, gerçekten döğmeyip te, döğer gibi göründüğü zaman da böyle denir. "اَر سُفلق اُرندی er suwluk urundı = adam sarık sarındı", "اُراغت بُرنجك اُرندی uragut bürünçük urundı = kadın baş örtüsünü örtündü", (اُرنُر - اُرنماق urunur - urunmak).

اُرندی urundı: "اَر سِکی اُرندی er siki urundı = adamın siki kalktı", (اُرنُر - اُرنماق urunur- urunmak) [+].

اَرندی erindi: "اَر ایشقا اَرندی er ışka erindi = adam işe erindi", (اَرنُر - اَرنماك erinür - erinmek).

اَسندی asındı: "اَت اَسندی at asındı = at, kurtulmak için ipi çekti, koparayazdı".

اِسندِم ısındım: "مَن انکار اِسندِم men angar ısındım = ben onu sevdim", "اُل اُنقا اِسندی

[+] Bu parça gerek yazma, gerek basma nüshalarda "اوت اُذندی ot odhundı" kelimesinden ve bunun izahından sonra gelmişse de yeri burası değildir. Bu kelimeden evvel geçen "اَر اُذندی er udhundı", sözünden sonra gelmesi gerekti; çünkü birinci mısradaki اُوذن اُذندی sözü "uykusundan uyandı" demektir. B. A.

[+] Yazma nüshada "اُرنُر - اُرنماك ürünür - ürünmek" şeklinde geçen bu kelime, basma nüshada yanlış olarak اُرنماق şeklindedir. B. A.

ol otka ısındı = o, ateşte ısındı",
" اُلْ كُوْنْ دا اِسِنْدِى ol künde ısındı =
o, güneşte ısındı", (اِسِنُوْرْ - اِسِنْماقْ
ısınur = ısınmak) [+].

اِشَنْدِى işendi: " اُلْ مَنْكا اِشَنْدِى ol manğa işendi =
o, bana inandı, bir işte bana güven-
di", (اِشَنُرْ - اِشَنْماكْ işenür - işenmek).

اَشْنْدِى aşundı: " اُلْ مَنْدِنْ اَشْنْدِى ol mendin aşundı =
o, beni geçti", (اَشْنُرْ - اَشْنْماقْ aşu-
nur - aşunmak).

اَڤْنْدِى awındı: " اُلْ مَنْكا اَڤْنْدِى ol manğa awındı =
o, bana alıştı", (اَڤْنُرْ - اَڤْنْماقْ awı-
nur - awınmak).

اُڤْنْدِى uwundı: " اُلْ اِزِنْكا اَتْماكْ اُڤْنْدِى ol özinğe et-
mek uwundı = o, kendi kendine ekmek
ufaladı", (اُڤْنُرْ - اُڤْنْماقْ uwunur - uwun-
mak). " اُلْ اَلِكِنْ اُڤْنْدِى ol eligin owun-
dı = o, kendine yapılan fenalık veya
acı bir haber, yahut bir ağrı yüzün-
den ellerini oğuşturdu".

اُقْنْدِى okındı: " بِتِكْ اُقْنْدِى bitik okındı = kitap o-
kundu", " اُلْ بِتِكْ اُقْنْدِى ol bitik o-
kındı = o, gerçekten okumadığı halde,
kendini kitap okur gibi gösterdi",

[+] Yazma nüshada "اِسِنْماكْ isinmek" şeklinde geçen bu kelime, basma nüshada "اِسِنْماقْ ısınmak" şeklindedir. Bu kökten burada gösterilmiş olan bütün fiiller bu yolda düzeltilmelidir. Bay Kilisli bu kelimeyi, bugün, Batı Türkçesinde kullanılan şekilde yazmışsa da doğru yapmamıştır. Bu kelime Uygurcada "isinmek" şeklindedir. Nitekim Anadoluda çok sıcak yüzünden vucutta çıkan şeye "isilik" denir. B. A.

(اُقْنُرْ - اُقْنْماقْ okınur - okınmak).
Bu ن harfi ل harfinden çevrilmiştir.

اَكِنْدِى ekindi: " اُلْ اُوزِنْكا تَرِغْ اَكِنْدِى ol özinğe tarığ
ekindi = o, kendisi için tohum ekti",
(اَكِنُرْ - اَكِنْماكْ ekinür - ekinmek).

اُكُنْدِى ökündi: " اُلْ يازُقِنْكا اُكُنْدِى ol yazukınğa ökün-
di = o, günahına pişman oldu". Her
pişmanlık için de böyle denir; (اُكُنُرْ -
اُكُنْماكْ ökünür - ökünmek).

اُكْنْدِى ögündi: " اُلْ اُوزِنْ اُكْنْدِى ol özin ögündi =
o, kendini öğdü", (اُكْنُرْ - اُكْنْماكْ
ögünür - ögünmek).

Şu savda da gelmiştir: " اُكْنُوجِى
اُمْنْدا اَرْتاتُرْ ögüngüçi üminde artatur =
kendini öğen, donunu kirletir" (Şöyle
ki sınandığı zaman bir şey yapamıyan
ve önce öğünen kimse utanır, donuna
pisler). Bu sav, kendini öğmeği bırak-
makla emrolunan kimse hakkında söyle-
nir.

اِكَنْدِى igendi: " اَتْ اِكَنْدِى at igendi = at harınlaş-
tı", (اِكَنُرْ - اِكَنْماكْ igenür - igen-
mek). " قِسْراقْ اِكَنْدِى kısrak igendi =
kısrak gebe kaldı".

اَلِنْدِى alındı: " اُلْ اَلِمِنْ اَلِنْدِى ol alımın alındı =
o, başkasının yardımı olmaksızın, ken-
di başına alacağını aldı", (اَلِنُرْ - اَلِنْماقْ
alınur - alınmak).

اُلَندی ulandı: " اُلَندی نانك ulandı neng = bir şey bir şeye ulandı", (اُلانُر - اُلَنماق ulanur - ulanmak).

اُلُندی ulundı: " اُلُندی نانك ulundı neng = bir şey, ipin ağaç etrafında dolandığı gibi dolandı, yılanın çöreklenmesi gibi kıvrıldı", " یُول اُلُندی yol ulundı = yol kıvrıldı", (اُلُنُر - اُلُنماق ulunur - ulunmak).

اُلِندِم ulındım: " مَن بُو ایشتا اُلِندِم men bu ışta ulındım = ben bu işten usandım, bıktım", (اُلِنُر - اُلِنماق ulınur - ulınmak).

اِلَندی ilendi: " اُل اَنکار اِلَندی ol angar ilendi = o, onu, işine güvendiği ve güvendiği gibi çıkmadığı için ayıpladı". Melâmet için de " اِلَنچ ilenç" denir ; (اِلانُر اِلَنماك ilenür - ilenmek).

اِلِندی ılındı: " تِکان تونُقا اِلِندی tiken tonka ılındı = diken elbiseye ilişti", (اِلِنُر - اِلِنماق ılınur - ılınmak) [+].

Şu parçada da gelmiştir:

[+] Bu kelime yazma nüshada doğru olarak " اِلِنماك ilinmek" şeklindedir. B. A.

بَدُو[+] مَنکا اَلِندی[++] · اَمکاك کَرو اِلِندی
قِلمیشنکا اِلَندی تُتغُرنُلُب اُلقاتار

Tapdu manğa ilindi
Emgek kerü[+++]ulındı
Kılmışınğa ilendi
Tutgun bolup ol katar

"Tapdu bana tutsak oldu, zahmet görüp canı sıkıldı, yaptığına pişman oldu, tutsak olup sıkıntıya düştü".
(Duşman eline tutsak düştü, çektiği zahmetten sıkıldı, canından bıktı, yaptığına pişman oldu, kendi kendini kınadı; bolluktan sonra şimdi derdi arttı).
"اَر یَغما اِلِندی er yagıka ilindi = adam duşmana esir oldu", "کِیك تُزُقا اِلِندی

[+] بَدُو kelimesi gerek yazma, gerek basma nüshalarda bu şekildedir. İyice anlıyamadık. " بَدُو tapdu" şeklinde bir kişi adı olsa gerektir.

[++] Bu mısradaki اَلِندی kelimesi basma nüshada yanlış olarak bu şekilde çıkmıştır. Bize kalırsa bu kelime "اِلِندی ilindi" olmalıdır. Bizi bu düşünceye götüren bir takım sebepler vardır:

I - "alındı" kelimesi, dört kelime önce geçmiştir. Anlamca burayla hiç bir ilgisi yoktur.
II - Bu parça "ilinmek" kelimesinin izahında gelmiştir.
III - Divan sahibi bu parçanın anlamını bildirdikten sonra "اَر یَغما اِلِندی er yagıka ilindi" demiştir ki "adam duşmana esir oldu" demektir.
IV - Yine Divan sahibi "کِیك تُزُقا اِلِندی keyik tuzakka ilindi" diyor ki "geyik tuzağa takıldı" demektir.

Bütün bu fiiller "ilinmek" kökündendirler. "Alınmak" anlamının burada yeri yoktur. İlk mısraın manası "Tapdu bana tutsak oldu, ilindi, takıldı" demektir.

[+++] Bu mısradaki کَرو kelimesini biz " کَرُوب körüp" gibi okumak istiyoruz; sözün gelişinden anlaşılan da budur. B. A.

keyik tuzakka ilindi = geyik tuzağa yakalandı".

اُمَنْدُمْ umundum: "مَنْ تَنْكْرِي دَنْ اُمَنْدُمْ men Tenğriden umundum = ben Tanrıya umutlandım", (اُمَنْزْ - اُمَنْماق umunur - umunmak).

اَنَنْدِي anundı: "اُلْ ياغِي قا اَنَنْدِي ol yagıka anundı = o, duşmana hazırlandı". Başkası da böyledir; (اَنَنْزْ - اَنَنْماق anunur - anunmak).

اِنَنْدِمْ ınandım: "مَنْ اَنْكا زْ اِنَنْدِمْ men ağar ınandım = ben ona inandım, güvendim", (اِنانْزْ - اِنَنْماق ınanır - ınanmak). Bundan alınarak kendisine güvenilen Beye "اِنَنْچْ بَكْ Inanç Beg" denir.

+
+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

اَبِتْتِي abıttı: "اُلْ اُزِنْ مَنْدِنْ اَبِتْتِي ol özin mendin abıttı = o, kendini benden gizledi". Örtülen ve gizlenen herhangi bir şey için de böyle denir; (اَبِتْزْ - اَبِتْماق abıtur - abıtmak).

اَتَتِي atattı: " تاىْ اَتَتِي tay atattı = tay atlaştı, at oldu". Nitekim Arapçada فُتِيَتِ الْجارِيَةُ denir ki "cariye oldu, cariyeler sırasına girdi" demektir.

Şu savda da gelmiştir:" تاىْ اَتَتْسا اَتْ تِنُوزْ . اُغُولْ اَرَذْسا اَتا تِنُوزْ tay atatsa at tınur , ogul eredhse ata tınur = tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir";(Tay at olduğu zaman at, üzerine binilmekten kurtulduğu için, dinlenir. Çocuk yetiştiği zaman babalık işini yaptığı için, baba dinlenir).

Şu beyitte de gelmiştir :

تَكْرِمِنْكْ ساقِنْي بِلْكا لِكا اىْ
تِنُزْ قِلْ اَتَتْسا قِسْرَقْ سَنِي تاىْ [+]

Tegür mening sawımnı bilgelige ay!
Tınur kalı atatsa kısrak seni tay
"Hey! sözümü bilgelere eriştir, kısrağın tayı at olursa kısrak dinlenir".

اَتَتِي etetti: " اُلْ اَنِي اَتَتِي ol anı etetti = o, onu sıkıntıya koydu", (اَتَتْماكْ - اَتاتُرْ etetür - etetmek).

اَجِتِي açıttı: "اُلْ سِرْكا اَجِتِي ol sirke açıttı = o,sirkeyi ekşitti". Başkası da böyledir; "اُلْ اَنِكْ كُونْكِلِنْ اَجِتِي ol anıng könğlin açıttı = o, acıklı bir şeyle onun gönlünü acıttı", (اَجِتْماق - اَجِتُرْ açıtur - açıtmak).

اُذِتِي udhıttı: "اُلْ مَنِي اُذِتِي ol meni udhıttı = o, beni uyuttu", " اُلْ يُغُرْتْ اُذِتِي ol

[+] Bu beyitin ikinci mısraındaki سَنِي kelimesinin yeri yoktur; çünkü anlamda hiç bir yakışık almıyor. Bu "سِبِي sıpı" olmalıdır. Divan I, 268, 5 te " سِبْ sıp" "iki yaşına girmiş tay" anlamınadır. Bk. I, 403, 13 " سِباقُرْ sıpakur".B. A.

yogurt udhıttı = o, yoğurt çaldı, yoğurdu katılaştırdı", " اُلْ اُذِتْمَا اُذِتّى ol udhıtma udhıttı = o, peynir yaptı", " اُلْ اُتْ اُذِتّى ol ot udhıttı = o, ateş söndürdü", (اُذِتْرْ - اُذِتْمَاقْ udhıtur - udhıtmak).

اَرِتّى arıttı: " اُلْ تَرِغْ اَرِتّى ol tarığ arıttı = o, buğday arıttı". Başkası da böyledir; (اَرِتْرْ - اَرِتْمَاقْ arıtur - arıtmak).

اَرِتّى eritti [+] : " اُلْ قُوزِىْ اَرِتّى ol kuzı eritti = o, kuzunun taşağını çıkardı". " اُغْلَانْ اَرِتّى oglan eretti = çocuk adamlaştı, erkekleşti". Çocuk sünnet edildiği zaman da böyle denir. Kelimenin aslı " اَرَدْتى eredhti"dir, idgam olunmuştur; Arapçadaki مُذَكِّرٌ kelimesi gibi; (اَرَدْوُرْ - اَرَدْمَاكْ eredhür - eredhmek).

اَرُتّى erütti: " اُلْ يَاغْ اَرُتّى ol yağ erütti [++] = o, yağ eritti", (اَرُتْرْ - اَرُتْمَاكْ erütür - erütmek).

اَزِتّى azıttı: " اُلْ اَنْكَا رْيُولْ اَزِتّى ol anğar yol azıttı = o, ona yolunu şaşırttı", (اَزِتْرْ - اَزِتْمَاقْ azıtur - azıtmak).

اَزِتّى ezitti: " اُلْ اُغْلَانْ قُلَاقِنْ اَزِتّى ol oglan kulakın ezitti = o, çocuğun kulağını yirdi". Uzunlamasına yirilen her şey için de böyle denir; (اَزِتْرْ - اَزِتْمَاكْ ezitür - ezitmek).

اُزَتّى uzattı: " اُلْ يِشِغْ اُزَتّى ol yışığ uzattı = o, ipi uzattı", " اُلْ اِيشِغْ اُزَتّى ol ışığ uzattı = o, işi uzattı, geciktirdi", (اُزَاتْرْ - اُزَاتْمَاقْ uzatur - uzatmak).

اُزِتّى üzitti: " اُلْ اَنِكْ قُلَاقِنْ اُزِتّى ol anıng kulakın üzitti = o, çok söylemek yüzünden onun kulağını ağırlaştırdı, sağırlaştırdı", " سِرْكَا كُبْنِى اُزِتّى sirke küpni üzitti = sirke, ekşiliği yüzünden, küpten dışarı sızdı". Başkası da böyledir; (اُزِتْرْ - اُزِتْمَاكْ üzitür - üzitmek).

اَسِتّى esitti: " اُلْ اُرْقِنْ اَسِتّى ol urukını esitti = o, ipi uzattı". Başkası da böyledir; (اَسِتْرْ - اَسِتْمَاكْ esitür - esitmek).

اُسِتّى usıttı: " تُوزْلُغْ اَتْ مَنِى اُسِتّى tuzluğ et meni usıttı = tuzlu et beni susattı"; (اُسِتْرْ - اُسِتْمَاقْ usıtur - usıtmak).

اِسِتّى isitti: " اُلْ مُونْ اِسِتّى ol mün isitti = o, çorba ısıttı". Demir ve demirden başka şeyler ısıtıldığı zaman da böyle denir; " اَرْ اِسِتّى er isitti = adam sıtmaya

---

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda اُلْ قُوزِىْ اَرِتّى sözündeki اَرِتّى kelimesi yanlıştır. Doğrusu " اَرَتّى eretti" olacaktır. Nitekim bundan sonraki اُغْلَانْ اَرَتّى sözü ve اَرَدْمَاكْ eredhmek" mastarı da bunu gösterir. B. A.

[++] Basma nüshada ر harfinin ötre harekesiyle اَرُتْمَاكْ، اَرُتّى şeklinde çıkan bu fiilin yazma nüshadaki harekesi iki şıkka da gidebilecek yoldadır. Her üç kelimedeki ر harfinin üzerinde ötre olduğu gibi, aynı harflerin altında birer de esre vardır. Demek ki (r) harfleri sonradan bir düzeltme görerek altlarına esre konmuştur. Doğru olan da budur. B. A.

tutuldu". Fiil, bu son cümlede lâzım, evvelkinde müteaddidir; (اِسِتُر - اِسِتماك isitür - isitmek).

اَشَتی aşattı: "اُل مَنکا اَش اَشَتی ol manğa aş aşattı = o, bana yemek yedirdi". Bu kelimeyi Türklerin çoğu Hanların ve büyüklerin yemeklerinde kullanırlar. Oğuzlar her yemek için böyle söylerler. Oğuzların söyleyişi kurala uygundur;(اَشَتُر - اَشَتماق aşatur - aşatmak).

اَشُتی aşuttı: "اُل مَنکا یَغُرقان اَشُتی ol manğa yogurkan aşuttı = o, bana yorgan örttürdü, başkasına, bana yorgan örtmesi için emretti". Başkasının üzerine bir şey örtmekle emrolunan herhangi bir adam için de böyle denir; (اَشُتُر - اَشُتماق aşutur - aşutmak).

Şu parçada dahi gelmiştir :

اِدو بیرب بُشتم تقاز یولغ تَشتم
اَرَن اَسِن اَشُتم یکن بَرجا اُزی جعدی

Idhu bérüp boşuttum
Tawar yoluğ taşuttum
Eren essin ? aşuttum
Yükün barça özi çagdı

"Serbestlik verip bıraktım, kendini kurtarmak için mal bulsun diye dışarı çıkardım, herkesin ayıbını örttüm;o, bütün yükünü kendisi sardı".

(Bir tutsağı anlatarak diyor ki: Kendini kurtarmak için fidye bulmıya gitsin diye bıraktım, fidyeyi yerine getirmesini ve herkesin kötülüğünü toprak altına örtmesini emrettim, ulular ı yardımcı bulamıyarak yükünü öz eliyle sardı).

اُشُتی üşütti: "اُل مَنی تُمُلغقا اُشُتی ol meni tumlığka üşütti = o, beni soğukta üşüttü". Ve yine "اُل سِجِك اُشُتی ol süçik üşütti = o, soğusun diye içilecek şeyi soğuğa koydu", (اُشُتُر - اُشُتماك üşütür - üşütmek).

اُشَتی üşetti: "اُل اَتماك اُشَتی ol etmek üşetti = o, ekmeği ufaladı". Başka şeyler de böyledir. Parçalanan ve ufalanan her şey için de böyle denir, (اُشَتُر - اُشَتماك üşetür - üşetmek [+]).

اَشِتی eşitti: "اُل اَنَك اَوِن اَشِتی ol anınğ evin eşitti = o, onun evini araştırdı, eştirdi". Herhangi bir şey eşildiği zaman da böyle denir; (اَشِتُر - اَشِتماك eşitür - eşitmek).

Şu savda da gelmiştir:

قلاق اَشِتسا کونکول بیلیر
کوزکورسا اِدِك کیلیر

[+] Basma nüshada "اُشَتماك üşetmek" diye geçen bu kelime, yazma nüshada "اُشَماق uşatmak" şeklindedir, doğru olan da budur. B. A.

Kulak eşitse köngül bilir

Köz körse üdhik kelir

"Kulak işitirse gönül bilir, göz sevgilisini görünce coşkunluk gelir" [+].

اَغِتِّی agıttı: " اُلْ اَنِی تاغ قا اَغِتِّی ol anı tağka agıttı = o, onu dağa çıkardı". Başkası da böyledir. " تَنْکْرِی بُلُت اَغِتِّی Tenğri bulıt agıttı = Tanrı bulut belirtti", (اَغِتُرْ - اَغِتْمَاقْ agıtur - agıtmak).

اَقِتِّی akıttı: " تَنْکْرِی اَقْزَاقِتِّی Tenğri akın akıttı= Tanrı sel akıttı". Ve yine " اُلْ سُوْقْ اَقِتِّی ol suw akıttı", " بَکْ اَقِنْجَا اَقِتِّی Beg akınçı akıttı" denir ki "o, su akıttı", "Bey akıncı gönderdi" demektir; (اَقِتُرْ - اَقِتْمَاقْ akıtur - akıtmak).

اُقِتِّی okıttı: " اُلْ مَنْکَا بِتِکْ اُقِتِّی ol manğa bitik okıttı = o, bana kitap okuttu". Başkası da böyledir; (اُقِتُرْ - اُقِتْمَاقْ okıtur - okıtmak).

اَکِتِّی ekitti: " اُلْ تَرِغْ اَکِتِّی ol tarığ ekitti" denir ki "o, ona tohum ektirdi" demektir. Her ektirilen tohum için de böyle denir; (اَکِتُرْ - اَکِتْمَاکْ ekitür - ekitmek).

اُکِتِّی ügitti: " اُلْ تَرِغْ اُکِتِّی ol tarığ ügitti = o, buğday üğüttü". Başkası da böyledir; (اُکِتُرْ - اُکِتْمَاکْ ügitür - ügitmek).

اِکِتِّی ikitti:" اُلْ اَنِی اِکِتِّی ol anı ikitti = o, onu terbiye etti, yetiştirdi". Aslı " اِکِذْتِی ikidhti"dir. ذ harfi ت de idgam olunmuştur. (اِکِذُرْ - اِکِذْمَاکْ ikidhür - ikidhmek).

اُولَتِّی ulattı:" اُلْ یِپْ اُولَتِّی ol yıp ulattı = o, ip ulattı", (اُلَتُرْ - اُلَتْمَاقْ ulatur - ulatmak).

اُولِتِّی ulıttı:" اُلْ اَنِی اُرُبْ اُولِتِّی ol anı urup ulıttı = o, onu döğüp uluttu" (Kurt ulur gibi uluttu),(اُولِتُرْ - اُلِتْمَاقْ ulıtur - ulıtmak).

اُولِتِّی ulıttı:" اُلْ اَنِکْ بُیْنِنْ اُولِتِّی ol anınğ boynın ulıttı = o, ona boynunu eğdirdi". Başkası da böyledir; (اُلِتُرْ - اُلِتْمَاقْ ulıtur - ulıtmak).

اُلِتِّی ölitti:" اُلْ تُوْنْ اُلِتِّی ol ton ölitti = o, elbisesini ıslattı". Başkası da böyledir; (اُلِتُرْ - اُلِتْمَالْ ölitür - ölitmek)[+].

[+] Basma nüshada اشْمَاکْ şeklinde geçen bu kelime, yazma nüshada doğru olarak " اشْمَالْ üşetmek" şeklindedir.

Bundan başka "kulak eşitse..." savının buraya gelmiş olması bir yanlışlık eseridir; çünkü burada "işitmek" anlamı yoktur, savda ise bu, vardır. Yahut burada ayrıca "işitmek" fiili yazılacak iken unutulmuş olabilir. Bk.Dv. III,191,6. B. A.

[+] "Ölitmek" kelimesini Brockelmann "ülitmek" imlâsında yazmışsa da doğru yapmamıştır; çünkü Radloff'a göre bütün Doğu Türkçesinde bu kelime, "ö" sesiyle kullanılmakta olduğu gibi Batı Türkçesinde ve hele Anadoluda "öl" ve "höl" diye kullanılmaktadır. Yine Radloff'ta Çagatay diyeleğinde bu kelimenin "höl" şeklinde olduğu görülmektedir. B. A.

اِلَتِی iletti: " اُل قاغُونْ اَقْکا اِلَتِی ol kagun ewge iletti = o, evine kavun götürdü". Başkası da böyledir; (اِلَتُرْ - اِلَتْماك iletür - iletmek).

اُلَتِی ületti: " اُل جِغاىْ قارْماقْ اُلَتِی ol çıgayka yarmak ületti = o, yoksullara para üleştirdi", (اُلَتُرْ - اُلَتْماك ületür - ületmek).

اَمِتِی emitti: " تام اَمِتِی tam emitti = duvar yıkılmak üzere eğildi". Başkası da böyledir. Ve yine " کُنْکُلُم اَنْکَرْ اَمِتِی könğlüm ağar emitti" denir ki "gönlüm ona meyletti, aktı" demektir; (اَمِتُرْ - اَمِتْماك emitür - emitmek). Şu parçada dahi gelmiştir :

قُلانْ تُکالْ قُمِتِی اَرْقارْ سُقُقْ یُمِتِی
یَیْلاغْ تَبا اَمِتِی تِزْکْ تُرُبْ سَکِرْشُوُرْ

Kolan tükel komuttı
Arkar sukak yumuttı
Yaylağ taba emitti
Tizik [+] turup segrişür

"Bütün kolanlar coştu, geyik, sığın toplandı, yaylaya doğru akıştı, sıra olup koşuştu".

(Bahar) anlatarak diyor ki: Bahar, kolanı, geyiği, sığını coşturarak bir

[+] Bu parçanın Arapça yazı ile yazılmış olan dördüncü mısraında تزکق diye bir kelime geçmektedir. Bu, yanlıştır, Brockelmann'ın dahi yazdığı üzere "saf, sıra" manasına "Tizik" olmalıdır, nitekim I,324 de böyle geçmektedir. B. A.

araya topladı, bunlar yaylaya doğru akıştılar, sıra sıra olup sevinçlerinden zıpladılar).

اَنُتِی anuttı: " اُل یَغی قا تُلُم اَنُتِی ol yagıka tolum anuttı = o, duşmana silâh hazırladı". Hazırlanan her şey için de böyle denir; (اَنُتُوْرْ - اَنُتْماقْ anutur - anutmak). Şu savda da gelmiştir : " تُلُم اَنُتْسا قُلُنْ بُلُوْرْ تُلُم اَنُتْسا بُلُنْ بُلُوْرْ tolum anutsa kulun bulur, tolum unutsa bulun bolur = silâh hazırlıyan tay da bulur, silâhı unutan tutsak olur". Bu sav, her işte hazır bulunmayı emreder.

اُنَتِی unattı: " مَنْ اُناماسْ اَرْدِمْ اُلْ مِنِی اُنَتِی men unamas erdim ol meni unattı = ben, çekinirdim, o, beni razı etti", (اُناتُرْ - اُنَتْماقْ unatur - unatmak).

اُنِتِی unıttı: " اُلْ سُوزُنْ اُنِتِی ol sözin unıttı = o, sözünü unuttu". Başkası da böyledir; (اُنِتُرْ - اُنِتْماقْ unıtur - unıtmak).

اِیْنِتِی ènetti: " اُلْ قُوِینْ اِیْنِتِی ol koyın ènetti = o, koyununu inetti", (اِنُتُوْرْ - اِنَتْماكْ ènetür - ènetmek).

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اَیِتِی ayıttı: " اُلْ مَنْکا سُوزْ اَیِتِی ol manğa söz ayıttı = o, benden söz sordu". Oğuzlar " مَنْ اَنْکا

lur - onğulmak).

Üç harfliler ayrımı bitti.

X

X X

DÖRT HARFLİLER AYRIMI

ORTASI VE SONU SÂKİN OLAN HER HAREKESİYLE فَعْلَلَدِي AYRIMI

اُرْبَرْدِي ürperdi: "اَرْاُرْبَرْدِي er ürperdi = adam -öfkesinden, ya da savaş için- ürperdi". Ve yine "تَقَاغُواُرْبَرْدِي takagu ürperdi", "اَنِكْ يِنِيْاُرْبَرْدِي anınğ yini ürperdi" denir ki "tavuk ürperdi", "adamın tüyleri ürperdi" demektir. (اُرْبَرْرُ - اُرْبَرْمَاكْ ürperür - ürpermek).

اُبْتَرْدِي öptürdi: "اُلْاَنِيْاُبْتَرْدِي ol anı öptürdi = o, onu öptürdü", (اُبْتَرْرُ - اُبْتَرْمَاكْ öptürür - öptürmek).

اَتَّرْدِي atturdı: "اُلْاُقْ اَتَّرْدِي ol ok atturdı = o, ok attırdı, ok atmasını emretti". Bir şey attırıldığı zaman da böyle denir ; (اَتَّرْرُ - اَتَّرْمَاقْ atturur - atturmak).

اُتَّرْدِي öttürdi: "سِبِزْغُواُتَّرْدِي sıbızgu öttürdi = düdük öttürdü". Senin işlemen yüzünden ses çıkaran her şey için de böyle denir ; (اُتَّرْرُ - اُتَّرْمَالْ öttürür - öttürmek).

اِيتَّرْدِي ettürdi: " اُلْمَنِكْ اِيشِمْ اِيتَّرْدِي ol meninğ ışım

سُوزْاَيِتْمِ men anğar söz ayıttım" derler ki "ben ona söz söyledim" demektir. Bu, kurala uygun değildir.(اَيِتُورْ - اَيِتْمَاقْ ayıtur - ayıtmak).

اُيَتِّي uyattı: " اُلْمَنْدِنْ اُيَتِّي ol mendin uyattı = o, benden utandı". Aslı "اُيَاذْتِي uyadhtı" dır; İdgam olunmuştur. (اُيَاذْرُ - اُيَاذْمَاقْ uyadhur - uyadhmak).

+

+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜLER

اَبِدِّي abıttı: "اُلْاَنِي كِشِيدِنْاَبِدِّي ol anı kişidin abıddı = o, onu herkesten gizledi,sakladı". Başkasından gizlenen her şey için de böyle denir; (اَبِتْرُ - اَبِتْمَاقْ abıtur - abıtmak).

+

+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLANLAR

اُنْكُتِي onğuktı: " اَرْيُوزِي اُنْكُتِي er yüzi onğuktı = adamın yüzü soldu". Ve yine "بَرْجِنْاُنْكُتِي barçın onğuktı" denir ki "ipek kumaşın rengi soldu" demektir. Başkası da böyledir; (اُنْكُتَارْ - اُنْكُتْمَاقْ onğukar - onğukmak).

اُنْكُلْتِي onğultı: "سُكَلْاُنْكُلْتِي sükel onğultı = hasta iyileşti". Ve yine "اِيشْاُنْكُلْتِي ış onğultı" denir ki "karışık iş düzeldi" demektir. (اُنْكُلُورْ - اُنْكُلْمَاقْ onğu-

ėttürdi = o, benim işimin düzelmesini emretti", "اُلْ اَتُكْ اِيسْتُرْدِى ol etük ėttürdi = o, edik onarttı". Başkası da böyledir; (اِيتُرْ - اِيتُرْمَاكْ ėttürür - ėttürmek)

اَجْتُرْدِى açturdı: "اُلْ قَپُغْ اَجْتُرْدِى ol kapuğ açturdı = o, kapının açılmasını emretti". Açtırılan herhangi bir şey için de böyle denir; (اَجْتُرُرْ - اَجْتُرْمَاقْ açturur - açtırmak).

اِجْتُرْدِى içtürdi: "اُلْ مَنْكَا سُوقْ اِجْتُرْدِى ol manga suw içtürdi= o, bana su içirdi". Başkası da böyledir; (اِجْتُرُرْ - اِجْتُرْمَاكْ içtürür - içtürmek). Bu anlamda " اِجُرْدِى içürdi" dahi denir. "سُوقْ اِجُرْمَاسْ كَا سُوتْ بِيرْ suw içürmesge süt bėr" savında dahi gelmiştir, "su içirmiyene süt ver" demektir. "Sana kötülük edene, iyilik et!" yerindedir.

Bu gibi fiillerde asıl olan, iki fail ile müteaddi olmaktır: Birincisi, işi yapmakla emreder; öbürüsü işi yapar. Bunlarda kural, iki harfli olup, yukarıda söylediğim anlam için, kendisine iki harf ziyade kılınır. Bu gibi şeyler, kural ile bellenilmez; onun için burada yazdım.

اَخْتَرْدِى axtardı: " اَرْ تَاشِغْ اَخْتَرْدِى er taşığ axtardı = adam taşı aktardı, çevirdi". Yine " تُبِ يغَاجِغْ اَخْتَرْدِى tüpi yıgaçığ axtardı" denir ki "tipi ağacı devirdi" demektir. Bir şeyi çeviren her nesne için de böyle denir. خ harfi, bu kelimede غ dan çevrilmiştir. Arapçadaki خَتَّارٌ وَغَدَّارٌ kelimeleri ile خَمَّارُ النَّاسِ وَغَمَّارُهُمْ sözü gibi. Ve yine "اُلْ يِيرْ اَخْتَرْدِى ol yėr axtardı" denir ki "o, yeri aktardı, sürdü" demektir. (اَخْتَرُرْ - اَخْتَرْمَاقْ axtarur - axtarmak).

اَرْتُرْدِى arturdı: " اُونْ يَرْمَاقْ اُوْ زَا بِيرْ اَرْتُرْدِى on yarmak üze bir arturdı = on paraya bir para artırdı". Ve yine " اَرْ اَرْتُرْدِى er arturdı" denir ki "adam aşırı gitti, haddini aştı" demektir; (اَرْتُرُرْ - اَرْتُرْمَاقْ arturur - arturmak).

Şu parçada dahi gelmiştir:

كَلْدِى بَرُو اَرْتُرُو بِيرْدِى اِيلِنْ اَرْتُرُو
مُنْدَا قَلِبْ اُلْتُرُو بُكْرِى بُلُبْ اُنْ بُتَارْ

Keldi berü arturu
Bėrdi ėlin arturu
Munda kalıp olturu
Bügri bolup ün büter

"Bize aşırı, taşkın bir halde geldi,

üstesine vilâyetini verdi, burada oturmıya kaldı, sesi çıkmaz, beli bükük oldu".

(Tutsak olmuş bir Beyi anlatarak diyor ki: Bize çalım satarak, aşırı giderek, kalabalık bir ordu ile geldi, sonra vilâyetini bize armağan etti, yanımızda kaldı, beli bükük, sesi kısık oldu).

ارتردی ertürdi: "انك یازقی ارتردی anıng yazukın ertürdi = o, onun günahından vaz geçti". Ve yine "انك ایشی ارتردی anıng ışın ertürdi" denir ki "onun işini kabullendi, geçirdi" demektir. Bir yerden başka bir yere bir nesneyi geçiren kimse için de böyle denir; (ارترر - ارترماك ertürür - ertürmek).

ازتردی eztürdi: "الاغلی قولاقی ازتردی ol oglı kulakın eztürdi = o, oğlunun kulağını yirdirdi". Deri üzerinde uzunlamasına olan her yirik ve çizik te böyledir; (ازترر - ازترماك eztürür - eztürmek).

ازتردی üztürdi: "الیب ازتردی ol yıp üztürdi = o, ipi üzdürdü". Başkası da böyledir; (ازترر - ازترماك üztürür - üztürmek).

استرردی asturdı: "الار استرردی ol er asturdı = o, adam astırdı", "الات استرردی ol et asturdı = o, et astırdı, çengele etin asılmasını emretti". Başkası da böyledir; (استرر - استرماق asturur - asturmak).

استرردی estürdi: "ارق استرردی uruk estürdi = o, urganı uzattı", "الق قپق استرردی ol kawık estürdi = o, kepek eletti, o, unu kepeğinden ayırmak için emretti". Her savrulan ve elenen nesne için de böyle denir [+]; (استرر - استرماك estürür - estürmek).

استرردی üsterdi: "المنکا استرردی ol manğa üsterdi = o, bana üst gelmek için yarış etti", "الق قلمش ایشی استرردی ol kılmış ışın üsterdi = o, yaptığı işi inkâr etti"; (استرر - استرماك üsterür - üstermek). Herhangi bir şeyde tanımayış ve inkâr ediş te böyledir. Şu savda da gelmiştir: "توزن برلا اورش اوزن برلا استرما tüzün birle uruş, utun birle üsterme = yumşak huylu kimse ile çarpış, alçak adamla yarışma"; çünkü o, kabarır, kötülük eder".

اشتردی éştürdi: "المنکا اذکو سوز اشتردی ol manğa edhgü söz éştürdi = o, bana iyi söz işittirdi". Aslı, ت harfinin şeddesiyle

[+] "استرماك estürmek", "استرر estürür" ve "استرردی estürdi" kelimeleri yazma nüshada hep "üstermek, üsterür, üsterdi" şeklinde harekelenmiş ise de yanlış yapılmıştır. Basma nüshada çıkan şekil doğrudur. Yazma nüshada bulunan bu ötre harekeler kırmızı mürekepledir, sonradan konmuştur. Kırmızı mürekeple yapılan düzeltmelere çok güvenilmemelidir. B. A.

"اَشِتْتُرْدِى eşittürdi" [+] dir. (اَشِتْتُرْ - اَشِتْتُرْماك eşittürür - eşittürmek).

اَشْتُرْدِى eştürdi: "اُلْ قُمْ اَشْتُرْدِى ol kum eştürdi = o, kum eştirdi". Dağarcığa un koymasını emretmek te böyledir; (اَشْتُرُرْ - اَشْتُرْماك eştürür - eştürmek).

اُشْتُرْدِى üştürdi: "اُلْ اُقْ اُشْتُرْدِى ol ok üştürdi = o, okun temrenini delmekle emretti, deldirdi". Dar olan her delik için de böyle denir; (اُشْتُرُرْ - اُشْتُرْماك üştürür - üştürmek).

اَقْتُرْدِى akturdı: "اُلْ سُوقْ اَقْتُرْدِى ol suw akturdı = o, suyun akıtılmasını emretti", (اَقْتُرُرْ - اَقْتُرْماق akturur - akturmak). Şu beyitte dahi gelmiştir :

اَقْتُرُرْ كُوزُمْ يُلاقْ تُشْلَنُرْ اُرْدَكْ يُغاقْ

Akturur közüm yolak

Tüşlenür ördek yugak

"Gözüm çay akıtır, orada ördek yuğak toplanır".

(Diyor ki: Gözümün yaşı su pınarları gibi akıyor, orada ördek ve ördeğe

[+] اَشْتُرْدِى, اَشْتُرُرْ, اَشْتُرْماك eştürdi, eştürür, eştürmek" kelimeleriyle "اَشِتْتُرْدِى eşittürdi" kelimesinin baş harflerinin harekesi yanlıştır; bütün bu hemzelerin harekeleri esre olacaktır. Nitekim Divan I, 315, 7 de ve I, 358, 7 de dahi hep böyledir. Brockelmann burada basma nüshaya bakarak yanılmıştır. Yazma nüshada ilk kelime اِشْتُرْدِى şeklindedir. Hemzeye hem üstün, hem esre harekesi konmuştur; Bay Kilisliyi yanıltan şey de bu çifte hareke olsa gerektir. B. A.

benzer su kuşları toplanıyor).

اُقْتُرْدِى ukturdı: "اُلْ مَنْكا اَيْتْ سُوزُنْ اُقْتُرْدِى ol manğa anınğ sözin ukturdı = o, bana onun sözünü anlattı". Başkası da böyledir; (اُقْتُرُرْ - اُقْتُرْماق ukturur - ukturmak).

اَكْتُرْدِى ektürdi: "اُلْ تَرِغْ اَكْتُرْدِى ol tarığ ektürdi = o, tohum ektirdi". Başkası da böyledir; (اَكْتُرُرْ - اَكْتُرْماك ektürür - ektürmek).

اَكْتُرْدِى egtürdi: "اُلْ جُكانْ اَكْتُرْدِى ol çögen egtürdi = o, çevgen eğdirdi". Eğdirilen her şey için de böyle denir; (اَكْتُرُرْ - اَكْتُرْماك egtürür - egtürmek).

اَكْتُرْدِى ögtürdi: "اُلْ مَنِى اُكْتُرْدِى ol meni ögtürdi = o, beni öğdürdü, o bir kimseyi, beni öğmesi için kındırdı", (اَكْتُرُرْ - اَكْتُرْماك ögtürür - ögtürmek).

اَكْتُرْدِى öktürdi: "اُلْ اَنْكَرْ يَرْماقْ اَكْتُرْدِى ol ağar yarmak öktürdi = o, ona para yığdırdı".Başkası da böyledir; (اَكْتُرُرْ - اَكْتُرْماك öktürür - öktürmek).

اَلْتُرْدُمْ alturdum: "مَنْ اَنْدَنْ يَرْماقْ اَلْتُرْدُمْ men andan yarmak alturdum = ben ondan para aldırdım", (اَلْتُرُرْمَنْ - اَلْتُرْماق altururmen - alturmak).

اُلْتُرْدِى ulturdı: "اُلْ اَشِجْ اِجْرا اَتْ اُلْتُرْدِى ol aşıç içre et ulturdı = o, tencerede eti erpitti". Elbise ve elbiseye benzer şeyler erpidiği ve yıpradığı zaman da böyle

denir; (اُلْتُرُرْ - اُلْتُرْماقْ ulturur - ulturmak).

اُلْتُرْدِي olturdı: " اُلْ اَرْ اُلْتُرْدِي ol er olturdı = o adam oturdu". Başkası da böyledir ; (اُلْتُرُرْ - اُلْتُرْماقْ olturur - olturmak). " بُتْ اُوْمْ لُكْ قَجَا قُلْسا اُلْتُرُرْ bütün ümlüğ kança kolsa olturur" savında dahi gelmiştir, "donu sağlam olan nereye istese oturur" demektir. Bu sav, temiz olanın hiç bir töhmetle lekelenemiyeceğini bildirmek için söylenir.

اِلْتُرْدِي iltürdi: " اُلْ مَنْكا كَيِكْ اِلْتُرْدِي ol manğa keyik iltürdi = o, bana geyiği tuzağa iliştirtti".Herhangi bir şeyi iliştirmek, astırtmakta böyledir; (اِلْتُرُرْ - اِلْتُرْماكْ iltürür - iltürmek).

اُلْدُرْدِي öldürdi: " اُلْ اُغْرِي نِي اُلْدُرْدِي ol ogrını öldürdi = o, hırsızı öldürdü". Başkası da böyledir; (اُلْدُرُرْ - اُلْدُرْماكْ öldürür - öldürmek).

اِلْدُرْدِي ıldurdı: " اُلْ اَنِي تاغْدِنْ اِلْدُرْدِي ol anı tagdın ıldurdı = o, onu dağdan indirdi".Başkası da böyledir; (اِلْدُرُرْ - اِلْدُرْماكْ ıldurur - ıldurmak). Bu kelime ن ile اِنْدِرْدِي şeklinde dahi söylenir [+].

[+] Basma nüshada yukarıdaki şekilde yazılan bu kelime, yazma nüshada dahi böylece yazılmış ise de sonradan bir düzeltme görerek " اِلْدُرْماقْ ıldurmak" şekline konulmuştur, doğru olan da budur. Bu mastarın bütün fiilleri bu yolda düzeltilmelidir. B. A.

اُوْنْدُرْدِي öndürdi: " تَنْكْرِي اُوْتْ اُوْنْدُرْدِي Tenğri ot öndürdi = Tanrı bitki bitirdi", " اُلْ اَنِي اَوْكا اُوْنْدُرْدِي ol anı ewge öndürdi = o, onu eve yöneltti". Uygurca. Bunu Oğuzlar bilmez. (اُنْدُرُرْ - اُنْدُرْماكْ öndürür - öndürmek).

اَتْغَرْدِي atgardı: " اُلْ مَنِي اَتْغَرْدِي ol meni atgardı = o, beni ata bindirdi". Başkası da böyledir; (اَتْغَرُرْ - اَتْغَرْماقْ atgarur - atgarmak).

اُتْغَرْدِي otgardı: " اُلْ اَتْ اُتْغَرْدِي ol at otgardı = o, at ctlattı". Başkası da böyledir ; (اُتْغَرُرْ - اُتْغَرْماقْ otgarur - otgarmak).

اُذْغُرْدِي udhgurdı: " اُلْ مَنِي اُذْغُرْدِي ol meni udhgurdı = o, beni uykudan uyardı", (اُذْغُرُرْ - اُذْغُرْماقْ udhgurur - udhgurmak).

اُذْغَرْدِي odhgardı: " اُلْ اَنِي كِيدِنْ اُذْغَرْدِي ol anı kidin odhgardı = o, onu, düşündükten sonra,biraz geçtikten sonra anladı", (اُذْغَرُرْ - اُذْغَرْماقْ odhgarur - odhgarmak).

اَرْغَرْدِي argardı: " اُلْ اَتْ اَرْغَرْدِي ol atın argardı = o, atını yordu", (اَرْغَرُرْ - اَرْغَرْماقْ argarur - argarmak). Şu parçada dahi gelmiştir:

كُنْكُلُمْ اَنْكَرْ قِتْنِيو اِجْتِنْ اَنْكَرْ اِيْنِيو
كَلْدِي مَنْكا بِيْنِيو اِيْنَبْ مَنِي اَرْغَرُرْ

Könglüm ağar kaynayu
İçtin ağar oynayu

Keldi manğa boynayu

Oynap meni argarur

"Gönlüm ona kaynıyor, içeride onunla oynaşırken. Bana kurularak geldi, oynıyarak beni yoruyor".

(Evin içerisinde sevgilimle oynaştığım zaman gönlüm coştu, kaynaştı. Kurularak bana geldi, beni yorasıya kadar oynadı). Yorduğun her hayvan için de böyle denir.

اَنغَرْدِي angardı: "اُلْ اَنِي اَنغَرْدِي ol anı angardı = o, ona and içirdi". Aslı "اَنْدغَرْدِي andgardı"dır. Yeğnilik olmak için د harfi atılmıştır. Yüce Tanrının فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ sözü de böyledir; aslı فَظَلِلْتُمْ dür, ل ın biri atılmıştır. (اَنْدغَرْ - اَنْدغَرْمَاق andgarur - andgarmak).

اَلْفِرْدِي elwirdi: "اُلْ اَنِك يُوزِنكَا اَلْفِرْدِي ol anınğ yüzünğe elwirdi = o, çekişmeyi andırır bir sözle onun yüzüne atıldı", (اَلْفِرَرْ - اَلْفِرْمَاك elwirer - elwirmek) [+].

اَتْكُرْدِي ötgürdi: "اُتْرُمْ قَرِن اَتْكُرْدِي ötrüm karın ötgürdi = ötürtecek nesne -müshil- karnı ötürttü, sürdürdü", "اُلْ اَفْكَا بِتِك اَتْكُرْدِي ol ewge bitik ötgürdi = o, eve mektup

[+] Basma nüshada bu şekilde geçen yukarıdaki fiil, yazma nüshada da bu şekilde iken, bir düzeltme görerek " اَلْفِرْمَاق alwırmak"olmuştur. Şu halde gerek bu mastarın ve gerek fiillerinin ona göre düzeltilmesi gerektir. B. A.

gönderdi". Bir şeyi bir şeyden öte geçiren kimse için de böyle denir; (اَتْكُرْ - اَتْكُرْمَاك ötgürür - ötgürmek).

اِچْكَرْدِي içgerdi: "اُلْ اَتِن اَفْكَا اِچْكَرْدِي ol atın ewge içgerdi = o, atını evden içeriye koydu". Başkası da böyledir, (اِچْكَرُرْ - اِچْكَرْمَاك içgerür - içgermek). "اُلْ اَنِي بَكْكَا اِچْكَرْدِي ol anı Begge içgerdi = o, onu Beye geçti, suçlarını söyledi". Başkası da böyledir.

اَذْكَرْدِي edhgerdi: "اُلْ كِچِك سُوزُك اَذْكَرْدِي ol kiçik sözüğ edhgerdi = o, küçük sözü, bayağı sözü iyi gördü, onu tuttu". Bu fiil çok kere nefiy halde kullanılır. "اُلْ اَنِك سُوزِن اَذْكَرْمَدِي ol anınğ sözin edhgermedi = o, onun sözünü saymadı, tınmadı, kulak asmadı", "اُلْ يَقْزَنَا نِكِنِي اَذْكَرْدِي ol yawuz nenğni edhgerdi = o, kötü şeyi düzeltti", (اَذْكَرُرْ - اَذْكَرْمَاك edhgerür - edhgermek).

اَرْكُرْدِي ergürdi: "اُلْ يَاغ اَرْكُرْدِي ol yağ ergürdi = o, yağ eritti", (اَرْكُرُرْ - اَرْكُرْمَاك ergürür - ergürmek).

اَرْكُرْدِي ergürdi: "اُلْ اَشْقَا اَرْكُرْدِي ol aşka ergürdi = o, aşa vaktinde yetişti". Herhangi bir şeye sırasında erişmek te böyle-

dir; (اَرْكُرُرْ - اَرْكُرْماك ergürür - ergürmek) [+].

اَسْكِرْدِي eskirdi: "تُونْ اَسْكِرْدِي ton eskirdi = elbise eskidi". Başkası da böyledir; (اَسْكِرُرْ - اَسْكِرْماك eskirür - eskirmek).

اُشْكُرْدِي üşgürdi: "اُلْ اِتِغْ كِيكَا اُشْكُرْدِي ol ıtığ keyikge üşgürdi = o, köpeğini geyiğe kışkırttı". Bir adam bir şey üzerine kışkırtıldığı zaman da böyle denir. "يِلانْ اُشْكُرْدِي yılan üşgürdi = yılan ıslık çaldı"; insanın ve kerkes kuşunun ıslık çalmasına da böyle denir. Şu savda dahi gelmiştir: "اُسْ اُشْكُرْسَا اُلُوزْ us üşgürse ölür = kerkes kuşu bir adamın yüzüne karşı ıslık çalarsa uğur sayılmaz; bu, ölüme işarettir". (اُشْكُرُرْ - اُشْكُرْماك üşgürür - üşgürmek) [++].

اُشْكُرْدِي üşkürdi: "اُلْ اُنْمَشْ سُوزُكْ اُشْكُرْدِي ol unutmuş sözüg üşkürdi = o, unuttuğu sözü hatırladı". Başkası da böyledir; (اُشْكُرُرْ - اُشْكُرْماك üşkürür - üşkürmek).

[+] Basma nüshada اَرْكُرْدِي ، اَرْكُرُرْ ، اَرْكُرْماك şeklinde geçen bu kelimeler, yazma nüshada -önceden- "اَرْكُرْدِي ، اَرْكُرُرْ ، اَرْكُرْماك ürgürdi, ürgürür, ürgürmek" şeklinde iken, sonradan bir kalem oynıyarak hemzelerin üzerinde bulunan ötre harekelerinin üstüne birer de üstün harekesi konmuş ise de yanlış yapılmıştır. Radloff I,1859 da "ülgürmek" sözü bu anlamdadır. Dilimizde "r" ile "l" in yer değiştirdikleri her zaman görülen şeylerdendir. B. A.

[++] Bu kelimenin harekesi şüphelidir. Basma nüsha gördüğünüz gibidir; yazma nüshada "اُشْكُرُرْ - اُشْكُرْماك üşkirür - üşkirmek, üşkürmek" şeklindedir. Mastarında, ك in üzerinde ötre, altında da esre vardır; "اُشْكِرُرْ üşkirür" de yalnız esre vardır. B. A.

Lâzım bir fiil müteaddî yapılmak istendiği, yahut iki faile geçmesi arzu olunduğu vakit fiile bir ت harfi ziyade kılınır, ve mâzi sıygasının د harfi bu ت ile şeddelenir; o vakit ت iki olur; birisi د den çevrilen ve idgam olunan ت dir; ikincisi, kelimeyi müteaddî kılan ت dir. "سُوزْ اُشْكُرْدِي söz üşkürdi" demek, "sözü hatırladı" demektir; "اُشْكُرْتِي üşkürtti" demek ise "hatırlattı" demektir. İki fail ile müteaddi olan fiile örnek, "اَنِكْ اَتِنْ اَرْغُرْتِي anıng atın argurttı" sözü gibidir, "onun atını yordurdu" demektir. Bunun bir başka türlüsü daha vardır, "اَرْغُرْتُرْدِي argurturdı" ve "اَشْكُرْتُرْدِي eşkürtürdi" gibi. Fakat bu, doğru değildir; doğrusu ilk şeklidir.

اُرْبَشْتِي örpeşti [+]: "اَرَنْ اُرْبَشْتِي eren örpeşti = yiğitler bölük bölük oldu, kızarak birbirlerine kabardılar". Başkası da böyledir; (اُرْبَشُورْ - اُرْبَشْماك örpeşür - örpeşmek). Şu parçada dahi gelmiştir :

[+] Basma nüshada gördüğünüz şekilde geçen bu dört kelime yazma nüshada اُرْبَشْتِي ، اُرْبَشُورْ ، اُرْبَشْماك ، اُرْبَشْرْ şekillerindedir. Yazma nüshada اُرْبَشْتِي diye geçen kelimenin üçüncü harfi olan ب nin vaktiyle ـِ olduğu ve bir noktasının kazınarak ـِ haline konulduğu görülmektedir. İkinci ve üçüncü kelimeler اُرْبَشُورْ اُرْبَشْماك şeklinde görülmektedir. Bunlar üzerinde hiç bir düzeltme yapılmamıştır. Dördüncü kelime olan اُرْبَشْرْ ün ر sinin altında bir esre varken kazınmış, üçüncü harfi dahi ـِ iken ـِ yapılmış. Sözün kısası, burada acemice bir düzeltme yapılmış. Doğrusu basma nüshadaki şekildir. B. A.

اَرَنْ اَرِغْ اُرْبَشُرْ اُوجِزْ كَكِنْ اِرْتَشُرْ
سَقَلْ تُتُبْ تَرْتِشُرْ كُكْسِى آرا اُوتْ تُتَارْ

Eren arığ örpeşür
Öçin kekin irteşür
Sakal tutup tartışur
Köksi ara ot tüter

"Adamlar yaman kabarıyorlar, öcünü, hıncını almak için didişiyorlar, sakallarından tutup tartışıyorlar; herkesin göğsünde ateş yanıyor". (Yiğitler birbirlerine kızgın gözle bakarak öc almak istiyorlar, savaş kızıştığı için birbirlerinin sakallarına asılıyorlar, sanki öc ateşi göğüslerinde tütüyor).

اِرْتَشْتِيلَارْ irteştiler: "اُلارْ بُوسُوزُكْ اِرْتَشْتِيلَارْ olar bu sözüg irteştiler = onlar bu sözü irdeştiler, bu sözün, bu işin iç yüzünü araştırdılar"; (اِرْتَشُورْ - اِرْتَشْمَاكْ irteşür - irteşmek).

اَرْتَشْدِى artaşdı: "يَلِنْكُوْ اِچِنْ اَرْتَشْدِى yalnğuk için artaşdı = insanlar birbirlerini görerek bozuldular". Birbirini bozan her çokluk ta böyledir; (اَرْتَشُرْ - اَرْتَشْمَاقْ artaşur - artaşmak).

اُرْتُشْدِى örtüşdi: " اُلارْ بُو اِيشِغْ اُرْتُشْدِى olar bu ışığ örtüşdi = onlar bu işi örttüler". Bir şeyi örtmek üzere başkasına yardım

eden bir kimse için dahi böyle denir; (اُرْتُشُورْ - اُرْتُشْمَاكْ örtüşür - örtüşmek).

اُرْتَشْدِى örteşdi: " بُودُنْ بِيرْ اِكِنْدِينِكْ اَفْلَارِنْ اُرْتَشْدِى budhun bir ikindiniğ ewlerin örteşdi = halk birbirinin evlerini yaktı". Yardımlaşmak ve yarışmak ta böyledir; (اُرْتَشُورْ - اُرْتَشْمَاكْ örteşür - örteşmek).

اَرْتِشْتِى ertişti: " اُلْ مَنِكْ بِرْلَا اَرْسْلَانْدَنْ اَرْتِشْتِى ol meniğ birle arslandan ertişti = o, benimle arslanın yanından geçmekte yarıştı". Her korkunç şeyden geçiş için de böyle denir; (اَرْتِشُورْ . اَرْتِشْمَاكْ ertişür-ertişmek).

اَرْتِشْدِى artışdı: " اُلْ مَنْكَا اَرْجِى اَرْتِشْدِى ol manğa arçı artışdı = o, bana heybeyi artmakta yardım etti", (اَرْتِشُرْ - اَرْتِشْمَاقْ artışur - artışmak). Herhangi bir şeyi ardmak ve yüklemekte yarış dahi böyledir.

اُقْتَشْتِى oktaştı: " اُلْ اَنِكْ بِرْلَا اُقْتَشْتِى ol anıng birle oktaştı = o, onunla ok atıştı", kur'a için ok atışırlarsa yine böyle denir. (اُقْتَشُورْ - اُقْتَشْمَاقْ oktaşur-oktaşmak).

اُنْدَشْدِى ündeşdi: " اُلْ اَنِكْ بِرْلَا اُنْدَشْدِى ol anıng birle ündeşdi = o, onunla çağrıştı, ünleşti", (اُنْدَشُورْ - اُنْدَشْمَاكْ ündeşür - ündeşmek).

اُبْرَشْتِى obraştı: " تُونْلَارْ اُبْرَشْتِى tonlar obraştı=elbiseler yıpradı". Başkası da böyledir;

(اُبْرَشُوْرْ - اُبْرَشْماقْ obraşur - obraşmak). Şu savda dahi gelmiştir : كَنْكَاشْ بِلِيكْ بِلِيكْ اُذْرَشُوْرْ . كَنْكَاشْ سِيزْ بِلِيكْ اُبْرَشُوْرْ kengeşliğ biliğ üdhreşür, Kengeşsiz biliğ obraşur = danışıklı bilgi güzelleşir, danışıksız bilgi yıprar". (Düşünme, danışma ile aşılanırsa hergün güzelliği artar, danışıksız olursa hergün bir parça daha eskir).

اُبْرُشْدِى opruşdı: " اُلْ مَنْكَا مُوْنْ اُبْرُشْدِى ol manğa mün opruşdı = o, bana çorba içmekte yardım etti". Başkası da böyledir; (اُبْرُشُوْرْ - اُبْرُشْماقْ opruşur - opruşmak). Yarış ta böyledir [+].

اُتْرُشْدِى ötrüşdi: "اُلاَرْ بِرْ بِيزْ كَا بِتِكْ اُتْرُشْدِى olar bir birge bitik ötrüşdi = onlar birbirlerine mektup gönderdiler", (اُتْرُشُوْرْ - اُتْرُشْماكْ ötrüşür - ötrüşmek). Bunun aslı "اُتْكُرُشْدِى ötgürüşdi" [++] dir. Herhangi bir şeyde yarış ve yardım için de böyle denir.

اُتْرُشْدِى utruşdı: " اُلْ اَنْكَرْ اُتْرُشْدِى ol anğar utruşdı = o, ona karşı koydu", (اُتْرُشُوْرْ - اُتْرُشْماقْ utruşur - utruşmak).

[+] Basma nüshada " اُبْرُشْماقْ opruşmak" şeklinde olan bu kelime, yazma nüshada " اُبْرُشْماكْ öprüşmek" imlâsındadır. Doğru olan da budur. B. A.

[++] Basma nüshada " اُتْكُرُشْدِى ötükrüşdi" diye geçen bu kelime, yazma nüshada "اُتْكُرُشْدِى ötkürüşdi" şeklindedir, doğru olan şekil de bu olsa gerektir; çünkü Dv.I,193,13,14,16 da hep اُتْكُرُوْ, اُتْكُرُوْماكْ diye geçmektedir, ikisinin anlamı da birdir. B.A.

اُتْرُشْدِى utruşdı: " اُلْ مَنْكَا كَسْمَا اُتْرُشْدِى ol manğa kesme utruşdı = o, bana zülüf kesmekte yardım etti". Artığı makasla kesilen her şey için de böyle denir; (اُتْرُشُوْرْ - اُتْرُشْماقْ utruşur - utruşmak).

اُجْرُشْدِى uçruşdı: " اُلْ مَنْكَا قُشْ اُجْرُشْدِى ol manğa kuş uçruşdı = o, kuş uçurmakta bana yardım etti". Yarış ta böyledir; (اُجْرُشُوْرْ - اُجْرُشْماقْ uçruşur - uçruşmak).

اُجْرُشْدِى öçrüşdi: " اُلْ اَنْكَ اَبْكَاسِنْ مَنْكَ بِرْلَا اُجْرُشْدِى ol anıng öpkesin meninğ birle öçrüşdi = o, onun öfkesini benimle birlikte yatıştırdı". Ateşin alevini söndürmek için de böyle denir; (اُجْرُشُوْرْ - اُجْرُشْماكْ öçrüşür - öçrüşmek).

اِچْرُشْدِى içrüşdi: " اُلْ مَنْكَا سُوْ اِچْرُشْدِى ol manğa suw içrüşdi = o, bana su içmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (اِچْرُشُوْرْ - اِچْرُشْماكْ içrüşür - içrüşmek).

اَذْرِشْدِى adhrışdı: "اُلاَرْ اِيكِى اَذْرِشْدِى olar iki adhrışdı = o, iki arkadaş birbirinden ayrıldı", (اَذْرِشُوْرْ - اَذْرِشْماقْ adhrışur - adhrışmak). Şu parçada dahi gelmiştir :

تُمَانْ جِجَكْ تِزْلْدِى بُكُنْدَنْ اُلْ يَزْلْدِى
اُكُشْ يَتِبْ اُزْلْدِى يِيرْ دَاقْبَا اَذْرِشُوْرْ

Tümen çeçek tizildi
Bükünden ol yazıldı
Öküş yatıp üzeldi

Yêrde kopa adhrışur

"Tümen tümen çiçek dizildi, tomurcuklarından yayıldı, -yer altında- çok yatarak sıkıldı, yerden biterek ayrışır".

(Yazı anlatarak diyor ki: Türlü türlü çiçekler dizildi, yer altında yatmaktan sıkılan bitki yerden fışkırıyor ve birbirinden ayrılıyor).

اُذْرُشْدِی ödhrüşdi: "اُلْ مَنْکَا تَوَارْ اُذْرُشْدِی ol manğa tavar ödhrüşdi = o, mal seçmekte bana yardım etti", (اُذْرُشُوْرْ - اُذْرُشْمَاقْ ödhrüşür - ödhrüşmek). Yarış ta böyledir.

اِسْرِشْتِی ısrıştı: " اِکِی اَذْغِرْ بِرْلَا اِسْرِشْتِی ikki adğır birle ısrıştı = iki aygır birbiriyle ısırıştı", اِسْرِشُوْرْ - اِسْرِشْمَاقْ ısrışur - ısrışmak). Isırmakta yardım ve yarış ta böyledir.

اَسْرُشْدِی asruşdı: " اِکِی اَرْ اَسْرُشْدِی ikki er asruşdı = iki adam, hangimiz daha çok aksıracağız diye aksırmakta yarış etti", اَسْرُشُوْرْ اَسْرُشْمَاقْ asruşur - asruşmak).

اُسْرُشْدِی osruşdı: "اُلَارْ اِکِی اُسْرُشْدِی olar ikki osruşdı = onlar ikisi osurmakta yarış ettiler", (اُسْرُشُوْرْ - اُسْرُشْمَاقْ osruşur - osruşmak).

اُغْرَشْدِی ograşdı: "اِکِی یَغِی اُغْرَشْدِی ikki yagı ograşdı = iki duşman birbiriyle uğraştı".

Başkası da böyledir; (اُغْرَشُوْرْ - اُغْرَشْمَاقْ ograşur - ograşmak).

اَغْرِشْتِی لَارْ agrıştılar: " اُلَارْ بُوْ اِیْشْقَا اَغْرِشْتِی لَارْ olar bu ışka agrıştılar = onlar bu işte sızlandılar", (اَغْرِشُوْرْ - اَغْرِشْمَاقْ agrışur - agrışmak).

اُغْرُشْتِی ogruştı: "اُلْ مَنْکَا سُنْکُوْکْ اُغْرُشْتِی ol manğa sünğük ogruştı = o, kemiği birleştirip ayırmakta bana yardım etti?".Yarış ta böyledir; (اُغْرُشُوْرْ - اُغْرُشْمَاقْ ogruşur - ogruşmak).

اَوْرِشْتِی ewrişti: " اَنِکْ بِرْلَا تِلِمْ اَوْرِشْتِی anınğ birle telim ewrişti = o, onunla çok uğraştı, çok çabalaştı"; " اَنِکْ قَمِیْشْ اَتِغْ اَوْرِشْتِی anınğ kaçmış atığ ewrişti" ve " اُلْ مَنْکَا تَوَارْ اَوْرِشْتِی ol manğa tavar ewrişti" denir ki "onun kaçan atını çevirmekte yardım etti" ve "o, bana davar çevirmekte yardım etti" demektir; (اَوْرِشُوْرْ - اَوْرِشْمَاکْ ewrişür - ewrişmek). Bu, 'bir şeyin altını üstüne çevirmektir.

اُوْرَشْدِی okraşdı " یُنْدَقْغْ اُوْرَشْدِی yund kamuğ okraşdı = bütün atlar -yemi görünce- kişnediler", (اُوْرَشُوْرْ - اُوْرَشْمَاقْ okraşur - okraşmak). Şu parçada dahi gelmiştir:

یَشِیْ اَتْ یَشْنَدِی تَمَانْ تُوْرْبْ تَشْنَدِی
اَذْغِرْقِیْ کِشْنَدِی اَکْ اَلِبْ اُوْرَشُوْرْ

Yaşın atıp yaşnadı
Tuman turup tuşnadı
Adhgır kısır kişnedi
Ögür alıp okraşur

"Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı, aygır kısrak kişnedi, öğür alıp okraşur".

(Baharı anlatarak diyor ki: Bulut, şimşek çaktırdı ve bulutlar coştu, kısrakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler. Her aygır kısrağını aldı).

اَكِرِشْتِى egrişti: "اُلْ بَكْكَا كَنْدْ اَكِرِشْتِى ol Begge kend egrişti = o, şehri sarmakta Beye yardım etti", "قِزْ اَنَاسِى بِرْلَا يِبْ اَكِرِشْتِى kız anası birle yıp egrişti = kız anası ile ip eğirmekte yarıştı". Yardım ettiği zaman da böyle denir; (اَكِرِشُوْرْ - اَكِرِشْمَاكْ egrişür - egrişmek).

اُكْرِشْتِى ügrişti: "اُلْ اَنْكَرْ بِيشِكْ اُكْرِشْتِى ol angar beşik ügrişti = o, ona beşik sallamakta yardım etti", (اُكْرِشُوْرْ - اُكْرِشْمَاكْ ügrişür- ügrişmek).

اَمْرِشْتِى emrişti: "اَتِمْ بَرْجَا اَمْرِشْتِى etim barça emrişti = bütün vücudum kaşındı", (اَمْرِشُوْرْ - اَمْرِشْمَاكْ emrişür - emrişmek).

اَرْقَشْدِى arwaşdı: "قَامْلَا رْقَمْغْ اَرْقَشْدِى Kamlar kamuğ arwaşdı = Kamlar -kâhinler- anlaşılmıyan bir takım sözler söylediler". Cin çarpmasına karşı yapılan üfürükler de böyledir; (اَرْقَشْمَاقْ - اَرْقَشُرْ arwaşur - arwaşmak).

اَرْقَشْتِى arkaştı: "اُلْ اَنِكْ بِرْلَا يُكْ اَرْقَشْتِى ol anıng birle yük arkaştı = o, onunla yardım için yük yükleşti". Bu, her birinin yardım için arkadaşının yükünü sırtlamasıdır. (اَرْقَشْمَاقْ - اَرْقَشُوْرْ arkaşur - arkaşmak).

اَلْقِشْتِى alkıştı: "بُوْ اِكِى بِلَا اَلْقِشْتِى boy ikki bile alkıştı = iki boy birbirini yok etti".Herhangi bir şeyi yok etmek için yarışmak ta böyledir; (اَلْقِشْمَاقْ - اَلْقِشُوْرْ alkışur- alkışmak).

اَلْقَشْدِى alkaşdı: "اُلْ مِنِكْ بِرْلَا اَلْقِشْ اَلْقَشْدِى ol mening birle alkış alkaşdı = o, benimle alkış alkışladı". Öğmekle alkışta yarış yapmak dahi böyledir; (اَلْقَشْمَاقْ - اَلْقَشُوْرْ alkaşur - alkaşmak). Şu parçada da gelmiştir:

اَلْبْ لَارْ اَرِغْ اَلْقِشُرْ كُجْ بِرْ قِلِبْ اَرْقَشُرْ
بِرْ بِرْ اُوْزَا اَلْقَشُرْ اَذْكَرْ مَذِبْ اُوْ اَتَارْ

Alplar arığ alkışur
Küç bir kılıp arkaşur
Bir bir üze alkaşur
Edhgermedhip ok atar

"Yiğitler kıyak öldürüşüyorlar,kuvvetlerini birleştirerek birbirine arka

oluyorlar, birbirlerini öğüyorlar, düşünmeden ok atıyorlar".

(Harbi anlatarak diyor ki: Yiğitler birbirini öldürüyorlar, yardım ederek kuvvetlerini birleştiriyorlar, yardımlaşarak birbirlerini öğüyorlar, savaşta ölümden korkmıyarak ok atıyorlar).

اِرْكِشْتِى irkişti: " اُلْ مَنْكَا تَوَارْ اِرْكِشْتِى ol manğa tavar irkişti = o, mal irkmekte bana yardım etti". Başkası da böyledir. Yarış için de böyle denir; (اِرْكِشُوْرْ - اِرْكِشْمَاكْ irkişür - irkişmek).

اَلْكَشْتِى elgeşti: "اُلْ اَنْكَرْ اُوْنْ اَلْكَشْتِى ol anğar un elgeşti = o, un elemekte ona yardım etti". Yarış ta böyledir; اَلْكَشُوْرْ - اَلْكَشْمَاكْ elgeşür - elgeşmek).

اَمْكَشْتِى emgeşti: "بُوْ اِيْشْ دَا بُوْنْ اَمْكَشْتِى bu ışda boy emgeşti = halk birbiri yüzünden, bu işte yoruldu", (اَمْكَشُرْ - اَمْكَشْمَاكْ emgeşür - emgeşmek).

اُبْلَشْدِى üpleşdi: "بُوْدُنْ اِكِدِى تَقَارِنْ اُبْلَشْدِى [+] budun ikindi tawarın üpleşdi = halk birbirinin malını yağma etti" (اُبْلَشُرْ - اُبْلَشْمَاكْ üpleşür - üpleşmek).

اُتْلَشْدِى ötleşdi: "اُتْلَشْدِى نَانْكْ ötleşdi neng = eşya delik deşik oldu" ,(اُتْلَشُوْرْ - اُتْلَشْمَاكْ

[+] Burada ibare بودن براكندى تقارين ابلشدى şeklinde olsa gerektir; çünkü اكندى kelimesinden evvel daima ر kelimesi gelmektedir. Yazma nüshada burada bir kazıntı vardır. B. A.

ötleşür - ötleşmek). Yağma için de böyle denir.

اُتْلَشْدِى ötleşdi: "اَلْبْ لاَرْ اُتْلَشْدِى alplar ötleşdi = yiğitler savaştı, uğraştı", (اُتْلَشُوْرْ - اُتْلَشْمَاكْ ötleşür - ötleşmek).

اِتْلِشْدِى itlişdi: "اِتْلِشْدِى نَانْكْ itlişdi neng = nesneler itildi", (اِتْلِشُوْرْ - اِتْلِشْمَاكْ itlişür - itlişmek).

اَجْلِشْدِى açlışdı: "قَبْغْلاَرْ اَجْلِشْدِى kapuğlar açlışdı = kapılar açıldı". Kapalı işler açılırsa yine böyle denir; (اَجْلِشُوْرْ - اَجْلِشْمَاقْ açlışur - açlışmak).

اَذْلَشْدِى edhleşdi: "الاَرْ بِرْ اِكِدِنِى اَذْلَشْدِى olar bir ikindini edhleşdi = onlar birbirini ağırladı", (اَذْلَشُرْ - اَذْلَشْمَاكْ edhleşür - edhleşmek).

اُذْلَشْدِى üdhleşdi: "اِقْوَبِيْرْ بِيْرْكَا اُذْلَشْدِى ıwık birbirge üdhleşdi = geyikler birbiri ardınca yürüdü", (اُذْلَشُوْرْ - اُذْلَشْمَاكْ üdhleşür - üdhleşmek) [+].

اَرْلَشْدِى erleşdi: "الاَرْ اِكِى اَرْلَشْدِى olar ikki erleşdi = onlar birbiriyle erkeklikte yarış ettiler", (اَرْلَشُوْرْ - اَرْلَشْمَاكْ erleşür - erleşmek).

اُرْلَشْدِى orlaşdı: "بُوْدُنْ قَمُغْ اُرْلَشْدِى budun kamuğ orlaşdı = bütün halk bağrıştı, çağrıştı, gürültü etti"; (اُرْلَشُوْرْ - اُرْلَشْمَاقْ orlaşur - orlaşmak). Aslı "اُرْلَشْتِى orılaştı"dır.

[+] Bu kelime yazma nüshada doğru olarak (اذلشماق udhlaşmak) şeklindedir. Basma nüsha yanlıştır. B. A.

اُزْلُشْدِی üzlüşdi: "اُزْلُشْدِی نانْك üzlüşdi neng = o şey üzüldü, koptu". Ve yine "بَكِ كِشِی اُزْلُشْدِی begi kişi üzlüşdi" ve "اَلْمِغ بِیرْمِلِكْدِن اُزْلُشْدِی alımlığ bèrimliğdin üzlüşdi" denir ki "karı ile koca ayrıldılar", "alacaklı borçludan uzaklaştı" demektir, (اُزْلُشُورْ - اُزْلُشْماك üzlüşür - üzlüşmek).

اِشْلَشْدِی işleşdi: " اُلْ مَنِكْ بِرْلا اِشْلَشْدِی ol meninğ birle işleşdi = o, benimle işte yarış etti"; yardım da böyledir, (اِشْلَشُورْ - اِشْلَشْماك işleşür - işleşmek).

اِغْلَشْتِی ıglaştı: " اُغْلانْ اِغْلَشْتِی oglan ıglaştı = çocuklar ağlaştı". Bu kelime ى ile "yıglaştı" diye dahi kullanılır;(- اِغْلَشُرْ اِغْلَشْماقْ ıglaşur - ıglaşmak).

اَقْلَشْدِی ewleşdi: " كِشِی اَقْلَشْدِی kişi ewleşdi = halk toplandı, yığıldı", (اَقْلَشُورْ - اَقْلَشْماكْ ewleşür - ewleşmek)[+].

اَقْلَشْتِی awlaştı: " اُلْ بَكْ بِرْلا اَقْلَشْتِی اِینابْ ol Beg birle awlaştı oynap = o, evini ortaya koyarak Beyle oyun oynadı". Bu, bir kuraldır, kumarda ortaya konan nesnenin adı söylenir; sonra ona " لَشْتِی leşti"

[+] Basma nüshada " اَقْلَشْماكْ ewleşmek" şeklinde görülen bu kelime, yazma nüshada " اَقْلَشْماقْ awlaşmak" şeklindedir. Buna göre öbür kelimeler de " اَقْلَشْدِی awlaşdı, اَقْلَشُورْ awlaşur" olacaktır. B. A.

edatı eklenir. Bu suretle kurulan fiilin anlamında kumar bulunur. (اَقْلَشُورْ - اَقْلَشْماقْ awlaşur - awlaşmak) [+].

اَكْلُشْدِی öklüşdi: " بِرْ نانْك بِیرْ اُزا اَكْلُشْدِی bir neng bir üze öklüşdi = bir şey, bir şey üzerine yığıldı" (kumun bir yere, çekirgenin kamış üzerine, halkın kalabalıkta toplanması gibi bir şey, bir şey üzerine yığıldı) demektir. (اَكْلُشُرْ - اَكْلُشْماكْ öklüşür - öklüşmek).

اَقْلِشْدِی aklışdı: " تَكْمَا يَنْكَا قِتِنْ بُودُنْ اَقْلِشْدِی tegme yanğaktın budun aklışdı = her taraftan halk akıştı". Her dereden suyun gelip akışmasına da böyle denir; (اَقْلِشُورْ - اَقْلِشْماقْ aklışur - aklışmak).

اَكْلَشْدِی egleşdi: "اُلارْ قَغْ اَذاقْ اَكْلَشْدِیلارْ olar kamuğ adhak egleşdiler = onlar birbirine uyup durdular". Bu, bir şey üzerinde halkın birleşmesinden ibarettir; bir nesneyi ayakla çiğnemek işinde birbirine yardım etmek dahi böyledir; (اَكْلَشُرْ - اَكْلَشْماكْ egleşür - egleşmek).

اِكْلَشْدِی igleşdi: "يِلْقِی اَرِغْ اِكْلَشْدِی yılkı arığ igleşdi = yılkı iyiden iyiye hastalandı", (اِكْلَشُورْ - اِكْلَشْماكْ igleşür - igleşmek).

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu kelime " اَقْلَشْماقْ awlaşmak" şeklinde ise de, bize göre yanlış olsa gerektir. Kelimenin kökü "ew" olduğuna göre bundan yapılacak fiilin yeğni ahenk ile "ewleşmek" olması gerektir. B. A.

اَمْلَشْدِى لاَرْ emleşdiler: "بالغلارْ اَمْلَشْدِى لاَرْ balıglar emleşdiler = yaralar ilâçlandı", (اَمْلَشُوْ لاَرْ - اَمْلَشْماق emleşürler - emleşmek).

اُمْلَشُو ümleşü: " اُلْ اَنِكْ بِرْلاَ جِكَانْ اُرْدِى اُمْلَشُو ol anıng birle çögen urdı ümleşü = o, onunla şalvarını ortaya koyarak çevgen oynadı", (اُمْلَشُوْر - اُمْلَشْماق ümleşür - ümleşmek).

اِمْلَشْدِى imleşdi: "اُلْ اَنِكْ بِلا اَلْكِنْ اِمْلَشْدِى ol anıng bile eligin imleşdi = o, onunla elle işaretleşti", (اِمْلَشُرْ - اِمْلَشْماق imleşür - imleşmek).

اُتْسُقْتِى utsuktı: " اُلْ يَرْماقْ اُتْسُقْتِى ol yarmak utsuktı = o, oyunda para yutuldu". Başkası da böyledir; (اُتْسُقارْ - اُتْسُقاق utsukar - utsukmak). Şu savda dahi gelmiştir : " سِناماسا اَرْسِقارْ ، سَقِنْماسا اُتْسُقارْ sınamasa arsıkar, sakınmasa utsukar = insan sınamasa aldanır, sakınmasa yutulur". (Bir şey sınanmasa adam aldatılır, bir işin başlangıcında düşünülmezse kaybedilir) [+].

اَرْسِقْتِى arsıktı: " اَرْ اَرْسِقْتِى er arsıktı = adam aldandı", (اَرْسِقارْ - اَرْسِقْماق arsıkar - arsıkmak).

اُرْسُقْتِى ursuktı: "اَرْ اُرْسُقْتِى er ursuktı = döğmede adam yenildi, döğüldü", (اُرْسُقارْ - اُرْسُقْماق ursukar - ursukmak).

اَلْسِقْتِى alsıktı: " اُلْ تَقارِنْ اَلْسِقْتِى ol tawarın alsıktı = onun malı alındı, soyuldu", (اَلْسِقارْ اَلْسِقْماق alsıkar - alsıkmak).

اَنْدِقْتِى andıktı: " اَرْ اَنْدِقْتِى er andıktı = adam and içti". Şu parçada dahi gelmiştir :

قُيُغَشْبْ يَتْسا اَنِكْ يُوزِنِكا اَلْ سِقَرْ اَوْكِنْ اَنِكْ سُوزِنِكا
مِنْكْ كِشِى يُلْغِى بُلْبْ اُوزِنِكا بِيرْ كَالَرْ اُذْ نْ اَنِكْ كُوزِنِكا [+]

Koygaşup yatsa anıng yüzinğe
Alsıkar ökin anıng sözinğe
Minğ kişi yolugı bolup özinğe
Bergeler ödhin anıng közinğe

"Kim onun koynuna girip yüzüne bakarak yatsa, onun sözleriyle aklını aldırır. Bin kişi kendini ona feda eder, onun gözlerine kendilerini verirler".

(Bir kimse onunla yatsa ve yüzünü görse, sözünün güzelliğinden, şarkılarıyle aklı gider, binlerce kişi onun güzelliğine kendisini feda eder), (اَنْدِقارْ اَنْدِقْماق andıkar - andıkmak).

اِنْجِكْتِى inçikti: " اَرْ اِنْجِكْتِى er inçikti = adamın soğuk su dökmekten duygusu gitti, sanki bayıldı, büzüldü, titredi", (اِنْجِكارْ - اِنْجِكْماك

[+] Bu sav, korku ve sınama zamanında söylenir. Basma nüshanın I, 206, 2 de فِى الْجَرْبَةِ وَالْحَذَرِ şeklinde bir parça vardır; bunun ikinci kelimesi çıkmamıştır. Doğrusu فِى الْجَرْبَةِ وَالْحَذَرِ olacaktır. Yazma nüsha böyledir. B. A.

[+] Bu parça اندقاق kelimesinden evvel geçen السقاق kelimesinden sonra gelmesi lâzımken nasılsa buraya konmuş; biz de bozmadık. B. A.

inçiker - inçikmek).

اُسْتِكْتِى östikti: "اُلْ بُو اِيشْ قا اُسْتِكْتِى ol bu ışka östikti = o, bu işi özledi, bu işe istek gösterdi", (اُسْتِكَارْ - اُسْتِكْمَاكْ östiker-östikmek). Aslı "اُوْزْتِكْتِى öztikti"dir.

اِرْبَلْدِى irpeldi: "يِغَاجْ اِرْبَلْدِى yıgaç irpeldi = ağaç biçildi", (اِرْبَلُرْ - اِرْبَلْمَاكْ irpelür-irpelmek). Şu savda dahi gelmiştir : "انْكَاكِى اِرْبَلْدِى اِيشْ onğay irpeldi ış = iş düzeltilmek istendi, fakat bozuldu" [+].

اَرْتِلْدِى artıldı: "اَرْ اَتْ اُزا اَرْتِلْدِى er at üze artıldı= adam atın üzerine artıldı". Bu, insan vücudunun yarısı bir tarafta, öbür yarısı öteki tarafta olmak üzere bulunmasıdır. "تَغَارْ اَشْيَاكْ اُزا اَرْتِلْدِى tagar eşyek üze artıldı = dağarcık eşeğin üstüne artıldı". Başkası da böyledir; (اَرْتِلُرْ - اَرْتِلْمَاقْ artılur - artılmak).

اُرْتُلْدِى örtüldi: "اِيشْ اَرْ اُزا اُرْتُلْدِى ış er üze örtüldi = iş adama örtüldü, kapalı kaldı", "كُوْكْ اُرْتُلْدِى kök örtüldi = gök kapandı, bulutlandı", (اُرْتُلُرْ - اُرْتُلْمَاكْ örtülür-örtülmek). Bunun aslı, bir nesne,baş-

[+] Bu cümlede iki yanlışlık vardır: Birincisi "ış" kelimesi fiilden evvel gelecek iken, sonra gelmiştir. İkincisi,gerek basma ve gerek yazma nüshalarda انْكَاكِى şeklinde bulunan kelime yanlış olmalıdır. Doğrusu kolay manasına olan "onğay" olacaktır. Bk: Rad. I. Sa. 1026. Cümlenin doğrusu "onğay ış irpeldi" şeklinde olmalıdır. B. A.

ka bir şeyin altında örtülü kalmasıdır.

اُرْتَلْدِى örteldi: "بُكْ اُرْتَلْدِى bük örteldi = bük, ağaçlık yakıldı". Başkası da böyledir; (اُرْتَلُرْ - اُرْتَلْمَاكْ örtelür - örtelmek).

اِرْتَلْدِى irteldi: "اِرْتَلْدِى نَانَكْ irteldi neng = o şey arandı, araştırıldı", (اِرْتَلُرْ - اِرْتَلْمَاكْ irtelür - irtelmek). Şu parçada dahi gelmiştir:

كُنْكُلُمْ اِچُنْ اُرْتَدِى يِتْمِيشْ يِشْغْ قَرْتَدِى [+]
كَچْمِشْ اُدْكْ اِرْتَدِى تُنْ كُنْ كَچُبْ اِرْتَلُرْ

Könğlüm içün örtedi
Yetmiş yaşığ kartadı
Keçmiş üdhük irtedi
Tün kün keçüp irtelür

"Gönlüm içten yandı,onulmuş yarayı tırmaladı, geçmiş günleri aradı, gece gündüz geçerek aranır".

(Ağıt olarak anlatıyor: Belâ ateşiyle yandım; onulmuş yaranın başı açıldı; geçen zamanı aradı. Felek onu yakaladı durmadan kovalıyor, araştırıyor).

اُبْرُلْدِى öprüldi: "مُوْنْ اُبْرُلْدِى mün öprüldi = çorba içil-

[+] Bu mısrada geçen" يِشْغْ yaşığ" kelimesi, yazma ve basma nüshalarda bu şekilde ise de doğru olmasa gerektir. Doğrusu " بَشْغْ başığ" olmalıdır. "Baş"ın eski Türkçede bir manası da "yara"dır. Bu kelime bu manada Türkiyede dahi kullanılmıştır. Nitekim Süleyman Çelebinin Mevlidinde şu beyitte gelmiştir: "Bağrı başı Hakkıçün aşıkların, gözü yaşı Hakkıçün sadıkların". B. A.

di". Başkası da böyledir; (اُبْرُلْ - اُبْرُلْمَاقْ öprülür - öprülmek).

اُسْتَلْدِي üsteldi: "سُوقْ اُسْتَلْدِي suw üsteldi = su arttı, çoğaldı". Artırılırsa dahi böyle denir, (اُسْتَلْمَاقْ - اُسْتَلُرْ üstelür - üstelmek). Başkası da böyledir.

اِسْتَلْدِي isteldi: "اِسْتَلْدِي نَانَكْ isteldi neng = o şey istendi", (اِسْتَلْمَاقْ - اِسْتَلُرْ istelür - istelmek).

اَشْتِلْدِي eştildi: "بُوسُوزْ اَشْتِلْدِي bu söz eştildi = bu söz işitildi". Başkası da böyledir; (اَشْتِلْمَاقْ - اَشْتِلُرْ eştilür - eştilmek).

اَغْتِلْدِي agtıldı: "اَرْ اَغْتِلْدِي er agtıldı = adam yere vuruldu, sarsıldı". Aslı " اَغْتَرِلْدِي agtarıldı"dır. (اَغْتِلْمَاقْ - اَغْتِلُرْ agtılur - agtılmak).

اَقْدِلْدِي ewdildi: "اَقْدِلْدِي نَانَكْ ewdildi neng = o şey ele geçirildi, toplandı", (اَقْدِلْمَاكْ - اَقْدِلُرْ ewdilür - ewdilmek).

اِكْدِلْدِي ikdildi: "اُغُلْ اِكْدِلْدِي ogul ikdildi = çocuk terbiye edildi, beslendi". Başkası da böyledir; (اِكْدِلْمَاكْ - اِكْدِلُرْ ikdilür - ikdilmek).

اُتْرُلْدِي ötrüldi: "سِبِزْغُو اُتْرُلْدِي sıbızgu ötrüldi = düdük öttürüldü". Başkası da böyledir; (اُتْرُلْمَاكْ - اُتْرُلُرْ ötrülür - ötrülmek).

اُتْرُلْدِي utruldı: "سَچْ اُتْرُلْدِي saç utruldı = saç kesildi". Başkası da böyledir; (اُتْرُلْمَاقْ - اُتْرُلُرْ

utrulur - utrulmak).

اَدْرِلْدِي adhrıldı: "يُولْ اَدْرِلْدِي yol adhrıldı = iki yol ayrıldı". İki arkadaş birbirinden ayrıldığı zaman da böyle denir. Yılların ayrılması ve uzaklaşması da böyledir; (اَدْرِلْمَاقْ - اَدْرِلُرْ adhrılur - adhrılmak).

اُدْرُلْدِي üdhrüldi: "اُدْرُلْدِي نَانَكْ üdhrüldi neng = nesne ayrıldı, seçildi, üründülendi". Bir bölük kimselerin bir yana çekilmeleri de böyledir. "اَنِكْ اَرَانِي اُدْرُلْدِي anınğ ereni üdhrüldi = onun adamları ayrıldı". (اُدْرُلْمَاكْ - اُدْرُلُرْ üdhrülür - üdhrülmek).

اِسْرِلْدِي ısrıldı: "اَتْمَاكْ اِسْرِلْدِي etmek ısrıldı = ekmek ısırıldı". Başkası da böyledir;(اِسْرِلْمَاقْ - اِسْرِلُرْ ısrılur - ısrılmak).

اَشْرُلْدِي aşruldı: "يُوكْ اَرْتِنْ اَشْرُلْدِي yük arttın aşruldı = yük tepeden aşırıldı". Başkası da böyledir; (اَشْرُلْمَاقْ - اَشْرُلُرْ aşrulur - aşrulmak).

اُغْرُلْدِي ograldı: "اُلْ يِرْكَا اُغْرُلْدِي ol yerge ograldı = o yere uğranıldı", (اُغْرُلْمَاقْ - اُغْرُلُرْ ogralur - ogralmak).

اُغْرُلْدِي ogruldı: "سُنْكُوكْ اُغْرُلْدِي sünğük ogruldı = kemik ayrıldı ve birleşti?",(اُغْرُلْمَاقْ - اُغْرُلُرْ ogrulur - ogrulmak).

Şu parçada dahi gelmiştir :

بلجق بلق يغرلوز چغاى يغز يغرلوز
ارنكك لرى اغزلوز اذغج يلا اقرشوز

Balçık balık yugrulur
Çıgay yawuz yıgrılur
Ernğekleri ogrulur
Odhguç bile ewrişür

"Balçık çamur yuğrulur, yoksul, miskin kötüleşir, büzülür, parmakları kavuşmaz, az ateşle oğunur".

(Yaz ile kışın karşılaşmasını anlatarak diyor ki: Balçık çamur toplanır, yoksul, miskin başını yakasının içine çekip büzülür, soğuğun şiddetinden parmakları ayrılır, bir ateş parçasiyle el oğuşturur).

اقرلدى ewrüldi: "ار اقرلدى er ewrüldi = adam yönelديği yerden çevrildi". Yöneltisinden çevrilen her kimse için de böyle denir; (اقرلماك - اقرلر ewrülür - ewrülmek).

اكرلدى egrildi: " كند اكرلدى kend egrildi = şehir muhasara edildi, sarıldı",(اكرلماك - اكرلر egrilür - egrilmek). " يب اكرلدى yıp egrildi = ip eğrildi".

اكرلدى ügrildi: "بيشك اكرلدى beşik ügrildi = beşik ırlandı, sallandı", (اكرلماك - اكرلر ügrilür - ügrilmek).

امرلدى emrüldi: " قينار اشج امرلدى kaynar aşıç emrüldi = kaynar tencere sendi" (Soğuk su dökülmesi yüzünden kaynıyan tencerenin kaynaması durduğu gibi). "ار تينى امرلدى er tını emrüldi[+]= adamın canı çıktı, soluğu kesildi". Coşkunluktan sonra senen her şey için de böyle denir; (امرلماك - امرلر emrülür - emrülmek).

ارغلدى ırgaldı: "يغاج ارغلدى yıgaç ırgaldı = ağaç ırgalandı". Irgalanan her şey de böyledir; (ارغلماق - ارغلر ırgalur - ırgalmak).

ارقلدى arwaldı[++]: " ارقش ارقلدى arkış arwaldı = afsun yapıldı", (ارقلماق - ارقلر arwalur - arwalmak).

القلدى alkaldı: " بكا الفش القلدى Begge alkış alkaldı = Bey öğüldü, alkışlandı",(- القلماق - القلر alkalur - alkalmak).

اركلدى irkildi: " سو تلم اركلدى sü telim irkildi = asker çok toplandı". Çoğalan ve irkilen her şey de böyledir; (اركلماق - اركلر irkilür - irkilmek)[+++]. Bir başkası

[+] Basma nüshada امرلماك şeklinde geçen bu kelime yazma nüshada " امرلماق amrulmak"tır. Doğrusu da budur. Bu mastardan çıkan yukarıdaki fiillerin buna göre düzeltilmesi gerektir. B. A.

[++] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda " ارقش arkış" diye geçen bu kelime " ارقش arwış" olacaktır. "Arkış" kervan anlamınadır. Bk. Dv. I, 89, 14. Brockelmann dahi bu yanlışlığın farkına varmıştır. B. A.

[+++] Basma nüshada اركلماق şeklinde geçen bu fiil yanlıştır. Doğrusu " اركلماك irkilmek" olacaktır. Bugün bile kullanış bu yoldadır. B. A.

toplasa dahi böyle denir. Bu fiil, yerine göre müteaddi, yerine göre lâzım olur.

اُرْكُلْدِى ürküldi: " اُرْكُنْچْ بُلُبْ اُرْكُلْدِى ürküng bolup ürküldi = ürküntü, kargaşalık olup ürküldü", (اُرْكُلُرْ - اُرْكُلْمَاكْ ürkülür - ürkülmek) [+].

اَلْكَلْدِى elgeldi: " اُوْنْ اَلْكَلْدِى un elgeldi = un elendi". Başkası da böyledir; (اَلْكَلُرْ - اَلْكَلْمَاكْ elgelür - elgelmek).

اَرْتِنْدِى artındı: "اَرْ اَرْتِجِسِنْ اَرْتِنْدِى er arçısın artındı = adam heybesini ardındı". Başkası da böyledir; (اَرْتِنُرْ - اَرْتِنْمَاقْ artınur - artınmak).

اُرْتُنْدِى örtündi: " اُرَاغُتْ يُوزِنْ اُرْتُنْدِى urağut yüzin örtündi = kadın, avrat yüzünü açtı ?". Yüzünü örterse yine böyle denir;(اُرْتُنُرْ - اُرْتُنْمَاكْ örtünür - örtünmek) [++].

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "örkülmek" ve "örküng" diye yazmış ise de yanılmıştır; doğrusu "ürkülmek" ve "ürküng" olacaktır. Brockelmann'ı bu yanlışlığa götüren Radloff olmalıdır. Çünkü Radloff Lugatinde C.I,1227 de "örkmek" şeklinde yazılmış ve Osmanlıcadan, Çagataycadan geldiği gösterilmiştir. Ve yine Radloff I,1835 te "ürkmek" şeklinde yazılarak Osmanlıcadan ve bütün Doğu lehçelerinden geldiği gösterilmiş. Halbuki Radloff burada açık bir tenakuz yapmıştır. Şöyle ki bir yerde aynı kelimeyi "örkmek",bir yerde "ürkmek" diye yazmıştır.

Brockelmann dahi aynı tenakuza düşmüş. Nitekim Dv.I,137 de geçen "ürküng" sözünü "ü" ile yazmış. Yine bu kelimeyi kitabının 236 ncı sahifesinde de "ürkmek" diye yazmıştır. B. A.

[++] Biz asıl metnin ibaresinde bir artıklık görüyoruz. İbare şudur : اُرَاغُتْ يُوزِنْ اُرْتُنْدِى اَىْ سَفَرَتِ الْمَرْاَةُ وَجْهَهَا وَكَذٰلِكَ اِذَا سَتَرَتْ

Bu ibarede "örtündü" kelimesine hem açmak ve hem örtmek mânâları verilmiş. Bize kalırsa سَفَرَتِ الْمَرْاَةُ وَجْهَهَا sözündeki سَفَرَتْ kelimesi fazla olsa gerektir. "Örtünmek" fiilinin anlamı bellidir. Bunda bir de "açmak", "açılmak" gibi mâna yoktur. B. A.

اُرْتَنْدِى örtendi: " اُرْتَنْدِى نَانْكْ örtendi neng = nesne yandı", (اُرْتَنُرْ - اُرْتَنْمَاكْ örtenür - örtenmek). Güneş indikten sonra bulutların kızardığı zaman " بُلِتْ اُرْتَنْدِى bulıt örtendi" denir. Türkler bunu uğur sayarlar. Şu savda dahi gelmiştir:

" تُنْلا بُلِتْ اُرْتَنْسا اَقْلُكْ اُرِى كَلْدُرْمِشْجا بُلُورْ .

تُنْكُدا بُلِتْ اُرْتَنْسا اَقْكَا يَغِى كِرْمِشْجا بُلُورْ tünle bulıt örtense ewlük urı keldürmişçe bolur. Tangda bulıt örtense ewge yagı kirmişçe bolur = akşamlayın bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Tanlayın bulut kızarırsa eve duşman girmişe benzer". Türkler, sabahleyin bulutun kızarmasını uğur saymazlar.

اَقْدِنْدِى ewdindi: " اُلْ اُوزِنْكَا يَمِيشْ اَقْدِنْدِى ol özinğe yemiş ewdindi = o, kendisi için meyva topladı". Başkası da böyledir; (اَقْدِنُرْ - اَقْدِنْمَاكْ ewdinür - ewdinmek).

اُتْرُنْدِى utrundı: " اُلْ مَنْكَا اُتْرُنْدِى ol manğa utrundı = o, bana dayatmak, karşı koymak istedi", " يِلْ يَغَاجْقَا اُتْرُنْدِى yel yıgaçka utrundı = yel ağaca yöneldi", (اُتْرُنُرْ - اُتْرُنْمَاقْ utrunur - utrunmak).

اِسْرِنْدِى ısrındı: " اَرْ اِسْرِنْدِى er ısrındı = adam, bir şeye öfkelenip derlendi, toplandı, çekildi, büzüldü". Bu kelime, karnaba-

har ve karnabahara benzer şeyler üzerine iyice pişmeden soğuk su konursa artık pişmiyerek çiy kalması, sinirsek olması halinde söylenir. Yumşak huylu bir kimsenin sertelmesi de böyledir. (اِسْرِنُرْ - اِسْرِنْمَاقْ ısrınur - ısrınmak).

اَغْرِنْدِى agrındı: " بالغ اَغْرِنْدِى balığ agrındı = yaralı adam acındı, yaralı kimse yaralarından acı duydu", (اَغْرِنُرْ - اَغْرِنْمَاقْ agrınur - agrınmak).

اُكْرَنْدِى ögrendi: " اُلْ بِلِكْ اُكْرَنْدِى ol bilig ögrendi = o, bilgi öğrendi", (اُكْرَنُرْ - اُكْرَنْمَاكْ ögrenür - ögrenmek). Şu parçada dahi gelmiştir :

اَرْدَمْ تِلا اُكْرَنِين بُلْمَا كُنْاز

اَرْدِمْ سِيزْنْ اُكْنْسَا اَنْكَمْكُودَا اَنْكَاز

Erdem tile ögrenüben bolma küwez

Erdemsizin ögünse eğmegüdhe anğar[+]

"Fazilet iste, öğrenirken gururlanma, bilgisiz kimse öğünse sınav zamanında şaşalar".

(Bilgi ve hikmet için çalış, öğrenmekten çekinme, kibirlenme, bir şey öğrenmeksizin bilgi ve edep taslamak istiyen imtihan zamanında şaşırır).

[+] اَرْدَمْ تِلا اُكْرَنِين بُلْمَا كُنْاز sözündeki اُكْرَنِين kelimesi yanlış olsa gerektir. Doğrusu " اُكْرَنِبْ öğrenüben" olmalıdır. B. A.

" اَرْ اُزْلُقْ اُكْرَنْدِى er uzluk ögrendi = adam sanat öğrendi".

اَكْرِنْدِى egrindi: " اُرَاغُتْ يِبْ اَكْرِنْدِى uragut yıp egrindi = kadın kendisi için ip eğirdi". "Kendisini ip eğirir gibi gösterdi" demek için de bu kelime kullanılır; (اَكْرِنُرْ - اَكْرِنْمَاكْ egrinür - egrinmek).

اُخْسِنْدِى oxsındı: " اُلْ قِلِمِشْ اِيشِنْكَا اُخْسِنْدِى ol kılmış işinğe oxsındı = o, yaptığı işe pişman oldu", (اُخْسِنُرْ - اُخْسِنْمَاقْ oxsınur - oxsınmak).

اَرْسِنْدِى ersindi: " اُغُلْ اَرْسِنْدِى ogul ersindi = çocuk erkekleşti", (اَرْسِنُرْ - اَرْسِنْمَاكْ ersinür - ersinmek).

اَقْسِنْدِى ewsindi: " اُلْ بُو اَفْنِى اَقْسِنْدِى ol bu ewni ewsindi = o, bu evi kendi evi saydı, orada yerleşti bile"; (اَقْسِنُرْ - اَقْسِنْمَاكْ ewsinür - ewsinmek).

اِچْغِنْدِى ıggındı: " اُلْ قُشْنِى اِلْكَدَنْ اِچْغِنْدِى ol kuşnı eligden ıggındı = o, kuşu elinden kaçırdı". Nitekim şu " يَقَادَاقِى يَلْغَاغَالِى اِلْكَدَاكِى اِچْغِسُورْ yakadakı yalgagalı eligdeki ıggınur" savında dahi gelmiştir; "yakadaki yalanırken eldeki kaybedilir" (Yakasındaki yemek döküntülerini yalamakla uğraşan kimse, elindeki çanak ve çanağa benzer şeyleri kaybeder) demektir. Bu sav bir şeye ihtiyacı olan kimsenin önce elindekini koruması

yolunda söylenir." اَرْ اِچْغِنْدِی er ıçgındı = adamcağız bir yerde kendini tutamıyarak yellendi ve bu yüzden utandı", (اِچْغِنُوْرْ - اِچْغِنْماقْ ıçgınur - ıçgınmak).

اِرْغَنْدِی ırgandı: " یِغاجْ اِرْغَنْدِی yıgaç ırgandı = ağaç ırgalandı", (اِرْغَنُوْرْ - اِرْغَنْماقْ ırganur - ırganmak).

اَشْغِنْدِی aşgındı: " تاشْ اَشْغِنْدِی taş aşgındı = taş aşındı". Her sert şey aşındığı vakit te böyle denir. (اَشْغِنُوْرْ - اَشْغِنْماقْ aşgınur - aşgınmak).

اَلْقِنْدِی alkındı: " اَلْقِنْدِی نانْكْ alkındı nenğ = bir şey büsbütün bitti, tükendi"; " اَرْ اَلْقِنْدِی er alkındı = adam öldü", (اَلْقِنُوْرْ - اَلْقِنْماقْ alkınur - alkınmak).

اُتْكِنْدِی ötgündi: " اُلْ مَنْكا اُتْكِنْدِی ol manğa ötgündi = o, beni yansıladı, işimde beni taklit etti". Yarış ta böyledir. Şu savda da gelmiştir: " قَرْغاقازْغا اُتْكُنْسابْتِی سِنُوْرْ karga kazga ötgünse butı sınur = karga kazı yansılasa budu sınar" (karga uçuşta ve kuvvette kazı taklit etmek istese ayağı kırılır). Bu sav, bir kimseye, kendi haddini aşmaması için söylenir.

اِرْكِنْدِی irkindi: " اُلْ اِرْكِنْكا نَنْكْ اِرْكِنْدِی ol özinğe nenğ irkindi = o, kendisi için bir şeyler irkti, mal irkti". Başkası da böyle-

dir; (اِرْكِنُوْرْ - اِرْكِنْماكْ irkinür - irkinmek).

اِسْكَنْدِی iskendi: " اَتْ اُتْ اِسْكَنْدِی at ot iskendi = at, otu -yavaş yavaş- kopardı". Kıl veya kısa ot koparan kimse için de böyle denir; (اِسْكَنُوْرْ - اِسْكَنْماكْ iskenür - iskenmek).

اَلْكَنْدِی elgendi: " اُراغُتْ اُوْنْ اَلْكَنْدِی urağut un elgendi = kadın -kendisi için- un eledi", (اَلْكَنُوْرْ اَلْكَنْماكْ elgenür - elgenmek).

اَمْكَنْدِی emgendi: " اُلْ بُو اِیشْتا اَمْكَنْدِی ol bu ışta telim emgendi = o adam, bu işte çok emendi, çok yoruldu". Bundan alınarak " خانْ قَرْشِیقا اَمْكَنْدِی Xan karşıka emgendi" denir ki "Han saraya indi" demektir; şöyle ki "Han bu yolda yoruldu ve indi" anlamınadır. Bu söz, Beyler ve büyükler için çok ince bir söz olarak söylenir. (اَمْكَنُوْرْ - اَمْكَنْماكْ emgenür - emgenmek). Oğuzlar bunu bilmezler [+].

اُبْلَنْدِی üplendi: " اَنِكْ تَهارِی اُبْلَنْدِی anınğ tawarı üplendi = onun malı yağmalandı, talandı", (اُبْلَنُوْرْ - اُبْلَنْماكْ üplenür - üplenmek).

اَتْلَنْدِی atlandı: " اَرْ اَتْلَنْدِی er atlandı = adam at-

[+] Kâşgarlı, "bunu Oğuzlar bilmez" demiş ise de bu söz yerinde olmasa gerektir. Oğuzlardan olan Batı Türkleri ve hele Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli taraflarının halkı bugün bile bu anlamda "emenmek" fiilini kullanırlar "bu iş için çok emendim" derler ki "çok emek çektim, yoruldum" demektir. B. A.

landı, ata bindi", " اُل تاغقا اَتلَندی ol tağka atlandı = o, dağa çıktı". Oğuzca. Herhangi bir şeye çıkmak ta böyledir; (اَتلَنُر - اَتلَنماق atlanur - atlanmak).

اَتلَندی etlendi: " اُغُل اَتلَندی ogul etlendi = çocuk etlendi". Arık iken semiren her şeye de böyle denir; (اَتلَنُر - اَتلَنماك etlenür - etlenmek).

اِتلِندی itlindi: " تاش اِتلِندی taş itlindi = taş itildi". Başkası da böyledir; (اِتلِنُور - اِتلِنماك itlinür - itlinmek). Çocuk imeklemeye başladığı zaman da böyle denir. "Karşımdan çekil !" denecek yerde " مَنِك یوزدن اِتلِن menin yüzdin itlin !"denilir. Bu söz kızgınlık zamanında kullanılır.

اَجلِندی açlındı: " قَپُغ اَجلِندی kapuğ açlındı = kapı açıldı". Başkası da böyledir. Başka bir söyleyişe göre " اَجلدی açıldı" dahi denir. (اَجلِنُور - اَجلِنماق açlınur - açlınmak).

اُجلَندی üçlendi: " اُجلَندی نانك üçlendi neng = bir şey üç oldu"; nasıl ki, iki kaz üç olduğu zaman " اِکی قاز اُجلَندی iki kaz üçlendi" denir; (اُجلَنُر - اُجلَنماك üçlenür - üçlenmek).

اِجلَندی içlendi: " تَرغ اِجلَندی tarığ içlendi = ekin

içlendi, dane bağladı". Yenecek şeylerin ortası, yenilecek hale geldiği zaman da böyle denir; (اِجلَنُر - اِجلَنماك içlenür - içlenmek).

اُجلَندی uçlandı: " اُجلَندی نانك uçlandı neng = bir şeyin ucu peyda oldu", (اُجلَنُر - اُجلَنماق uçlanur - uçlanmak).

اَذلَندی edhlendi: " اَذلَندی نانك edhlendi neng = o şey, bir nesne için kullanıldı, yüzüstü bırakılmadı". (Deriden kürk, keçeden çizme yapılması gibi); (اَذلَنُر - اَذلَنماك edhlenür - edhlenmek).

اُذلَندی üdhlendi: " یلقی اُذلَندی yılkı üdhlendi = yılkı kösnedi, erkek istedi,(اُذلَنُر - اُذلَنماك üdhlenür - üdhlenmek).

اَرلَندی erlendi: "اُراغت اَرلَندی uragut erlendi = kadın evlendi", (اَرلَنُر - اَرلَنماك erlenür - erlenmek).

اُرلَندی örlendi: " بلت اُرلَندی bulıt örlendi = bulut belirdi", (اُرلَنُر - اُرلَنماك örlenür - örlenmek). En güzeli " اُوردی ördi" diye söylemektir.

Şu parçada dahi gelmiştir :

اَی قَبُب اَقلَنب
اَق بلت اُرلَنب
یزیز اُوزا اَکلَنب
سَجلب سُوی انکر شُوز

Ay kopup [+] ewlenüp
Ak bulıt örlenüp
Bir bir üze öklümüp
Saçlüp suwı eğreşür

"Ay, çıkıp ağıllanır, ak bulutlar belirir, birbiri üzerine yığılır, suyunu saçarak inler".

(Ay doğup etrafını hâleler çevirdiği zaman bulutlar yükselir, toplanır, gürültü ile yeryüzüne sularını döker). Ay ağıllandığı zaman Türkler, yağmur yağacak diye uğur bilirler.

اوزلندی üzlündi: "ارق اوزلندی [++] urk üzlündi = ip üzüldü, koptu". Başkası da böyledir; (اوزلنمك - اوزلنر üzlünür - üzlünmek).

ازلندی üzlendi: "آشچ ازلندی [+++] aşıç üzlendi = tencerenin kapağı kabardı", (ازلنمك - ازلنر üzlenür - üzlenmek).

اسلندی eslindi: "اسلندی نانك eslindi neng = bir şey bir şeye takıldı", (اسلنمك - اسلنر eslinür - eslinmek) [+].

اقلندی ewlendi: "آی اقلندی ay ewlendi = ay ağıllandı, hâlelendi", "اول بو اقنی اقلندی ol bu ewni ewlendi = o adam bu evi kendine ev edindi"; (اقلنمك - اقلنر ewlenür - ewlenmek).

اکلندی öklendi: "ارق اکلندی aruk er öklendi = yorgun adam dinlendi", (اکلنمك - اکلنر öklenür - öklenmek). Bir adam önceden anlamayıp ta sonradan anlarsa yine "اکلندی öklendi" denir. Aslı "اوکلندی öklendi"dir.

اغلندی iglendi: "اراغت اغلندی uragut iglendi = kadını ağrı tuttu". Bir kimsenin bir parça hastalanması da böyledir [++].

املندی emlendi: "ار املندی er emlendi = adam kendine ilâç etti", (املنمك - املنر emlenür - emlenmek).

\+
\+ \+

BU AYRIMDAN MUZAAF OLAN

ارتجی orpattı: "ارتجی باش er başın orpattı =

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu kelime "قوپوب kapup" şeklinde harekelenmişse de yanlış olmalıdır; kelime "قوپوب kopup" olacaktır. Eski Türkçede "kopmak" "zuhur etmek, belirmek" anlamınadır. "Kıyamet kopacak" sözünde dahi bu anlam vardır. Batı Anadoluda kadınlar, kızdıkları çocuğa "dürüyüp kopmayası" diye ilenirler ki "neşvü nema bulmayası, yaşamıyası, yükselmiyesi" demektir. Bk. Dv. II, 4. B. A.

[++] Bu kelime burada "ارق urk" şeklinde geçiyorsa da yanlış olsa gerektir. Divanın başka yerlerinde "uruk" diye geçmektedir. Bk. Dv. I,63; I, 181,1.B. A.

[+++] Brockelmann, her ne kadar bu kelimeyi "özlendi" şeklinde yazmışsa da, bize kalırsa, kelime "üzlenmek" ve "üzlendi" olmalıdır; çünkü bunun "öz" ile hiç bir ilgisi yoktur. "Üst" ve "üze" kelimeleriyle yakınlığı açıktır; çünkü "üzlenmek", "kabarmak ve yükselmek" demektir. B.

[+] Bu fiil, yazma nüshada "اسلنمك aslınmak" imlâsındadır. B. A.

[++] Brockelmann bu kelimeyi "ik" şeklinde almışsa da doğru yapmamıştır. Radloff dahi bu yanlışlığa düşmüştür. Bay Caferoğlunun "Uygur Sözlüğü"nde sahife 65 da ve son çıkan Uygur metinlerinde hep "ig" şeklindedir. Türkiyatçı ünlü W.Thomsen'in "Sur le système des consonnes dans la langue Ouïgoure" adlı etüdünde bu ve buna benzer seslerin hususiyetleri gösterilmiştir. (K.SZ.II.) B. A.

adam başını ürpertti, saçını dağıttı", (اُرْبَتْمَاقْ - اُرْبَتُرْ orpatur - orpatmak).

اِرْبَتِّي irpetti: " اُلْ يِغَاجْ اِرْبَتِّي ol yıgaç irpetti = o, ağaç biçtirdi", (اِرْبَتْمَاكْ - اِرْبَتُرْ irpetür - irpetmek).

اَرْتَتِّي artattı: " اُلْ اَرْتَتِّي ol artattı = o, o şeyi bozdu", (اَرْتَتْمَاقْ - اَرْتَتُرْ artatur - artatmak).

اِرْتَتِّي irtetti: " اُلْ اَنِي اِرْتَتِّي ol anı irtetti = o, onu istetti, arattı", (اِرْتَتْمَاكْ - اِرْتَتُرْ irtetür - irtetmek).

اُرْتَتِّي örtetti: " اُلْ بُكْ اُرْتَتِّي ol bük örtetti = o, bükü yaktırdı", Başkası da böyledir; (اُرْتَتْمَاكْ - اُرْتَتُرْ örtetür - örtetmek).

اِسْتَتِّمْ istettim: " مَنْ اَنِي اِسْتَتِّمْ men anı istettim = ben onu istettim, ben onun aranması için arkasından adam gönderdim", (اِسْتَتُرْ - اِسْتَتْمَاكْ istetür - istetmek).

اُقْتَتِّي oktattı: " بَكْ اَنِي اُقْتَتِّي Beg anı oktattı = Bey ona ok attırdı", (اُقْتَتْمَاقْ - اُقْتَتُرْ oktatur - oktatmak).

اُلْخُتِّي olxuttı: " اُلْ مَنِي اُلْخُتِّي ol meni olxuttı = o, beni oturttu", (اُلْخُتْمَاقْ - اُلْخُتُرْ olxutur - olxutmak). Aslı غ iledir, " اُلْغُتِّي olguttı"dır. Çünkü خ ile fiil müteaddi olmaz; arasıra غ ile müteaddi olur; nitekim "uyardı" demek olan " اُدْغُرْدِي udhgurdı" ve "doğurdu" demek olan " تُدْغُرْدِي todhgurdı" kelimeleri de böyledir. Burada fiil غ ile müteaddi yapılmıştır.

اُبْرَتِّي obrattı: " اُلْ تُونِنْ اُبْرَتِّي ol tonın obrattı = o, elbisesini yıprattı". Başkası da böyledir, (اُبْرَتْمَاقْ - اُبْرَتُرْ obratur - obratmak).

اُذْرَتِّي üdhretti: " اُلْ تَشَارِغْ اُذْرَتِّي ol tawarığ üdhretti = o, malını üretti, çoğalttı", (اُذْرَتْمَاكْ - اُذْرَتُرْ üdhretür - üdhretmek).

اَغْرَتِّي agrıttı: " اُلْ اَنِي اَغْرَتِّي ol anı agrıttı = o, onu ağrıttı, acıttı", (اَغْرَتْمَاقْ - اَغْرَتُرْ agrıtur - agrıtmak).

اُغْرَتِّي ograttı: " اُلْ مَنِي اِيشْقَا اُغْرَتِّي ol meni ışka ograttı = o, beni işe gönderdi", (اُغْرَتْمَاقْ - اُغْرَتُرْ ogratur - ogratmak).

اُكْرَتِّي ögretti: " اُلْ مَنْكَا بِلِكْ اُكْرَتِّي ol manga bilig ögretti = o, bana bilgi, edeb, hikmet öğretti". Başkası da böyledir ; (اُكْرَتْمَاكْ - اُكْرَتُوزْ ögretür - ögretmek).

اُكْرِتِّي ügritti: " اُلْ اَنْكَا بِشِكْ اُكْرِتِّي ol angar beşik ügritti = o, ona beşik sallattı", (اُكْرِتْمَاكْ - اُكْرِتُوزْ ügritür - ügritmek).

اَمْرِتِّي emritti: " قَشِنْمَاقْ مَنِكْ بِينِمْ اَمْرِتِّي kaşınmak meninğ yinim emritti = kaşınmak benim vücudumu gıdıklandırdı"; şöyle ki bu, bir

kimsenin koltuk altı veya boynu kaşınırsa bütün beden bundan gıdıklanır, adamcağız gülmeğe başlar. (- اَمْرِيتُرْ اَمْرِيتْماك emritür - emritmek).

اَتْسَتْتى etsetti: " اُلْ مَنى اَتْسَتْتى ol meni etsetti = o, beni etsetti, ete isteğimi getirtti", (اَتْسَتُرْ - اَتْسَتْماك etsetür - etsetmek).

اَخْسَتْتى axsattı: " اُلْ اَنى اَخْسَتْتى ol anı axsattı = o, onu aksattı, topallattı", (اَخْسَتُرْ - اَخْسَتْماق axsatur - axsatmak).

اَشْسَتْتى aşsattı: " اُلْ اَنى اَشْسَتْتى ol anı aşsattı = o, ona yemek arzulattı". اَشْسَتُرْ - اَشْسَتْماق aşsatur - aşsatmak).

اَفْسَتْتى ewsetti: " اُغْلُمْ مَنى اَفْسَتْتى oglum meni ewsetti = çocuğum bana evi istetti, özletti", (اَفْسَتُرْ - اَفْسَتْماك ewsetür - ewsetmek).

اُخْشَتْتى oxşattı: " اُلْ مَنى اَتاما اُخْشَتْتى ol meni atama oxşattı = o, beni atama benzetti", (اُخْشَتُرْ اُخْشَتْماق oxşatur - oxşatmak).

اُفْشَتْتى uwşattı: " اُلْ اَتْماك اُفْشَتْتى ol etmek uwşattı = o, ekmek ufalattı". Başkası da böyledir, (اُفْشَتُرْ - اُفْشَتْماق uwşatur - uwşatmak). Doğru olan budur. " اُشْتى uşattı" dahi denir.

الشتى " اُلْ اَنى الشتى ol anı ? ..... = o, onu acıktırdı; öyle ki gözleri seçmez

oldu, gözü döndü". ([+] الشَتُرْ - الشْتْماك .....).

اِرْغَتْتى ırgattı: " اُلْ يِغاجْ اِرْغَتْتى ol yıgaç ırgattı = o, ağaç ırgalattı". Başkası da böyledir. Şu parçada dahi gelmiştir:

يِكِتْ لَرْكْ اِشْلَتُو يِغاجْ يَمِشْ اِرْغَتُو
قُلانْ كِيكْ اَقْلَتُو بَدْرَمْ قِلِپْ اَقْنَلِمْ

Yigitleriğ ışlatu
Yıgaç yemiş ırgatu
Kolan keyik awlatu
Bedhrem kılıp awnalım

"Gençleri çalıştırarak, meyva toplatarak, kolan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım".

(Bir gezintiyi anlatarak diyor ki: Gençleri meyva toplamakta, ağaç silkmekte, yaban hayvanları avlamakta kullanalım; günlerce seving yaparak vakit geçirelim).(اِرْغَتُرْ - اِرْغَتْماق ırgatur - ırgatmak).

اُلْغَتْتى ulgattı: " اُغْلانْ اُلْغَتْتى oglan ulgattı = çocuk büyüdü". Aslı "اُلْغادْتى ulgadhtı"dır, idgam olunmuştur;(اُلْغَتُرْ - اُلْغَتْماق ulgatur - ulgatmak).

اُرْكَتْتى ürkütti: " اُلْ قُوى اُرْكَتْتى ol koy ürkütti =

[+] Bu fiilin gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ilk harfinin harekesi yoktur. Brockelmann "elşetmek" şeklinde harekelemiş ise de, kaynak göstermemiştir. Biz, bunu kanaat verici bulmadığımız için olduğu gibi yazıp geçtik. Elimizdeki kaynakların hiç birinde de bir ip ucu bulamadık.B.A.

o adam koyun ürküttü". Başkası da böyledir, (اُرْكُتُورْ - اُرْكُتْماكْ ürkütür - ürkütmek).

اَمْكَتِى emgetti: "[+] اُلْ اَمْكَتِى ol emgetti = o, yordu, emek çektirdi", (اَمْكَتُرْ - اَمْكَتْماكْ emgetür - emgetmek).

اَلْكَتِى elgetti: " اُلْ اَنِى اُونْ اَلْكَتِى ol anı un elgetti= o, ona un eletti", (اَلْكَتُرْ - اَلْكَتْماكْ elgetür - elgetmek).

اُبْلَتِى üpletti: " اُلْ اَنِكْ تَقارِنْ اُبْلَتِى ol anıng̃ tavarın üpletti = o, onun malını yağma ettirdi", (اُبْلَتُرْ - اُبْلَتْماكْ üpletür - üpletmek).

اَتْلَتِى etletti: " اُلْ قوْنى اَتْلَتِى ol koy etletti = o, koyunu kestirip et haline getirtti"; (اَتْلَتُرْ - اَتْلَتْماكْ etletür - etletmek)

اُكْلَتِى öklütti: " اُلْ نانْكِنى اُكْلَتِى ol nenğni öklütti= o, malını çoğalttı", (اُكْلَتُرْ - اُكْلَتْماكْ öklütür - öklütmek).

اَذْلَتِى edhletti: " اُلْ تَوارِنْ اَذْلَتِى ol tavarın edhletti = o, malını iyileştirdi, yüzüstü bırakılmış olan malını ıslah ettirdi", (اَذْلَتُرْ - اَذْلَتْماكْ edhletür- edhletmek).

اُذْلَتِى udhlattı: " اُلْ اُغْلِنْ مَنْكا اُذْلَتِى ol oglın manğa udhlattı = o, oğlunu bana uydurdu, benim arkama düşürdü". Başkası da

[+] Yazma nüshada bu cümle şöyledir : " اُلْ اَنِى اَمْكَتِى ol anı emgetti". B. A.

böyledir; (اُذْلَتُرْ - اُذْلَتْماقْ udhlatur - udhlatmak).

اِشْلَتِى işletti: " اُلْ اَنْكَرْ اِيشْ اِشْلَتِى ol anğar iş işletti = o, ona iş işletti", (اِشْلَتُرْ - اِشْلَتْماكْ işletür - işletmek)[+].

اَشْلَتِى aşlattı: " اُلْ اَياقْ اَشْلَتِى ol ayak aşlattı = o, kabı kenetletti", (اَشْلَتُرْ - اَشْلَتْماقْ aşlatur - aşlatmak).

اَغْلَتِى aglattı: " اُلْ كِشِينِى اَغْلَتِى ol kişini aglattı= o, herkesi savdı, istediği şeyi yapabilmek için yanından herkesi uzaklaştırdı"; (اَغْلَتُرْ - اَغْلَتْماقْ aglatur - aglatmak).

اُغْلِتِى oglıttı: " اُلْ تَوارِنْ اُغْلِتِى ol tavarın oglıttı= o, malını çoğalttı, üretti", (اُغْلِتُرْ - اُغْلِتْماقْ oglıtur - oglıtmak).

اَقْلَتِى awlattı: " اُلْ مَنْكا اِقْ اَقْلَتِى ol manğa ıwık awlattı = o, bana geyik avlattı". Başkası da böyledir; (اَقْلَتُرْ - اَقْلَتْماقْ awlatur - awlatmak).

اكلتى ikletti: " اُلْ اَنْكَرْ يِيرْ اكلتى ol anğar yer ikletti [++] = o, ona yer çiğnetti". Başkası da böyledir; (اكلتر - اكلتماك ikletür - ikletmek).

[+] Bugün "iş" diye kullandığımız bu kelime, eskiden "iş" ve "ış" şekillerinde kullanılırmış. "İş" şeklinde kullanıldığına burada geçen "işletmek" fiili tanıktır."Iş" şeklinde kullanıldığına tanık ta Dv. III, 141,11 deki " اُلْ ايشغ كِجُرْدى ol ışığ kiçürdi" sözüdür. B. A.

[++] Basma nüshada harekesiz geçen bu fiil, yazma nüshada "اِكلتى ikletti" şeklinde geçmektedir. B. A.

اِكْلَتِى igletti: " بُو يِيرْ اَنِى اِكْلَتِى bu yer anı igletti = bu yer onu hastalandırdı", (اِكْلَتُرْ - اِكْلَتْماك igletür - igletmek).

اَمْلَتِمْ emlettim: " مَنْ اَنِى اَمْلَتِمْ men anı emlettim = ben onu ilâçlattım", (اَمْلَتُرْ - اَمْلَتْماك emletür - emletmek).

اِمْلَتِمْ imlettim: " مَنْ اَنِى اِمْلَتِمْ men anı imlettim = ben onu -elle veya göz kırpmakla- işaret ettirdim" [+]; (اِمْلَتُرْمَنْ - اِمْلَتْماك imletürmen - imletmek).

اَدْنَتِى edhnetti: " اَرْ اَدْنَتِى er edhnetti = adam değişti, bulunduğu halden başka bir hâle geçti". Bir halden, ayrı bir hâle geçen her nesne için de böyle denir ; (اَدْنَتُرْ - اَدْنَتْماك edhnetür - edhnetmek)[++].

اُرْنَتِمْ ornattım: " مَنْ نانْك اُرْنَتِمْ men neng ornattım = ben, o şeyi yerine koydum", (اُرْنَتُرْمَنْ - اُرْنَتْماق ornaturmen - ornatmak).

اَسْنَتِى esnetti: " تَنْكْرِى اَسِنْ اَسْنَتِى Tenğri esir esnetti = Tanrı yel estirdi"." يالْ اَنِى اَسْنَتِى[+++]

[+] مَنْ اَنِى اِمْلَتِمْ sözünün Arapça izahında, metin şu yoldadır : اَنِى اَمَرْتُ مَنْ اَشَارَ اِلَيْهِ بِيَدٍ اَوْ بِغَمْزِ عَيْنٍ dir. Burada bir yanlışlık olsa gerektir; çünkü, bu ibarenin manası "kendisine el ile veya göz ile işaret edene emrettim" demek olur; halbuki "emretmek" fiili, iki meful alır. Burada mefulün birisi yoktur; şöyle ki, ona elle veya göz kırpmakla işaret eden adama ne emrettiği söylenmiyor. Türkçe cümleden anlaşıldığına göre bunun Arapça ibaresi şöyle olmalıdır: اِنِّى اَمَرْتُهُ اَنْ اَشَارَ اِلَيْهِ بِيَدٍ اَوْ بِغَمْزِ عَيْنٍ B. A.

[++] Bu fiil basma nüshada " اَدْنَشْماك edhnetmek" şeklinde ise de yazma nüshada " اَدْنَشْماق adhnatmak"dır. B. A.

[+++] Yazma nüshada اَسْنَتِى şeklinde olan bu kelime basma nüshada yanlış olarak اَسْنَتْدِى şeklinde çıkmıştır. B. A.

yek anı esnetti = şeytan onu esnetti", (اَسْنَتُرْ - اَسْنَتْماك esnetür - esnetmek).

اُسْنَتِمْ usnattım: " مَنْ اَنْكَرْ اُسْنَتِمْ men ağar usnattım = ben ona benzettim" (onu, o zannettim). (اُسْنَتُرْ - اُسْنَتْماق usnatur - usnatmak).

اَغْنَتِى agnattı: " اُلْ اَتْ تُپْراقَا اَغْنَتِى ol atın toprakka agnattı = o, atını toprakta ağnattı", " اُلْ يَغاقْ اَنِكْ تِيلِنْ اَغْنَتِى ol yagak anınğ tılın agnattı = o ceviz onun dilini buruşturdu, kekeme yaptı"; (اَغْنَتُرْ - اَغْنَتْماق agnatur - agnatmak).

اُلْنَتِى ulnattı: " اُلْ اُقِنْ اُلْنَتِى ol okın ulnattı = o adam okunun ağacını, altını üstüne getirterek düzelttirdi", (اُلْنَتُرْ - اُلْنَتْماق ulnatur - ulnatmak).

\+
\+ +

MENKUSUN BAŞKA BİR TÜRLÜSÜ

اُوْتُرْدِى öttürdi: " اُلْ مَنْكا سُوْزْ اُوْتُرْدِى ol manğa söz öttürdi = o, bana sözü hatırlattı". Başkası da böyledir. (اُوْتُرُرْ - اُوْتُرْماك öttürür - öttürmek) [+].

اِيتُرْدِى ettürdi: " اُلْ اَنْكَرْ بِلْك اِيتُرْدِى ol ağar belik ettürdi = o, ona fitil büktürdü". Her

[+] Bu kelime, basma ve yazma nüshalarda yukarıdaki şekilde ise de bize kalırsa burada bir yanlışlık olsa gerektir. Kelime, "öytürdi" ve "öytürmek" olacaktır; çünkü "öy ve oy" "akıl" anlamınadır ve çünkü menkus olan babın icabı da budur. Bk. Çagatay Lûgatı. 42; Radloff I,969. B. A.

bükülen şeye de böyle denir; (- اِیتُرُز
اِیتُرْماك èttürür - èttürmek) [+].

اجُرْدی açurdı: "اُلْ اَنی اجُرْدی ol anı açurdı = o, onu acıktırdı", (اجُرْماق - اجُرُز açurur - açurmak).

اُیشْدی oyuşdı: "اُلار اِکی قاغُونْ اُیشْدی olar ikki kagun oyuşdı = o iki kişi kavun oymakta yarıştılar". Yardım etmek te böyledir; (اُیشْماق - اُیشُر oyuşur - oyuşmak).

اُیشْدی oyuşdı: "اُلْ اَنکَر قابقا اُونْ اُیشْدی ol anğar kapka un oyuşdı = o, ona, çuvala veya dağarcığa un basmakta yardım etti". Başkası da böyledir; (اُیشْماق - اُیشُر oyuşur - oyuşmak).

اُیکْتی üyükti: "اَنِکْ اَذاقِ قُمْدا اُیکْتی anınğ adhakı kumda üyükti = onun ayağı kuma gömüldü". Başkası da böyledir, "اَنِکْ اَذاقِ اُیکْتی anınğ adhakı üyükti = onun ayağı -taşa dokunarak- incindi, berelendi"; (اُیکْماك - اُیکار üyüker - üyükmek).

اَیلْدی ayıldı: "اَنکَر سُوزْ اَیلْدی anğar söz ayıldı = ona söz söylendi", (اَیلْماق - اَیلُر ayılur - ayılmak).

اُیلْدی oyuldı: "یِرْ اُیلْدی yer oyuldı = yer oyuldu,

[+] Basma ve yazma nüshalarda yukarıda görülen şekilde yazılmış olan bu fiil dahi yanlış olmalıdır. Doğrusu "iytürdi, iytürmek" olacaktır. Fiilin kökü "ig" ve onun başka bir şekli olan "iy"den gelmiş olmalıdır; nitekim "igirmek" denildiği gibi "iyirmek" dahi denir. Bugün bile her iki şekil de kullanılmaktadır. Ayrımın gereği de budur; çünkü bu ayrım muzaf değil, menkus ayrımıdır. B. A.

çukurlaştı", "کُوْ اُیلْدی kötü oyuldı = yağmur yüzünden dam oyuldu"; (اُیلُور اُیلْماق oyulur - oyulmak).

اُیلْدی oyuldı: "اُیلْدی نانْك oyuldı neng=bir şey sıkıştırıldı", (unun dağarcığa sıkışması gibi), (اُیلْماق - اُیلُور oyulur - oyulmak).

اَیلْدی uyaldı: "اُلْ مَنْدِنْ اَیلْدی ol mendin uyaldı = o, benden bir işte utandı ve o işi üstelemekten çekindi", (اَیلْماق - اَیلُر uyalur - uyalmak).

اِیندی ıyındı: "اَرْ اِیندی er ıyındı = adam ıkındı, aptes bozmak için kendini zorladı", (اِینْماق - اِینُر ıyınur - ıyınmak).

\+
\+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜLER

اَیتْردی ayturdı: "اُلْ مَنکا سُوزْ اَیتْردی ol manğa söz ayturdı = o, bana söz söyletti"; (اَیتْرُر اَیتْرْماق ayturur - ayturmak).

اُیتْردی oyturdı: "اُلْ مَنکا قاغُونْ اُیتْردی ol manğa kagun oyturdı = o, bana kavun oydurdu". Başkası da böyledir; (اُیتْرْماق - اُیتْرُر oyturur - oyturmak).

اُیتْردی oyturdı: "اُلْ اُونْ اُیتْردی ol un oyturdı = o, un bastırdı". Başkası da böyledir; (اُیتْرْماق - اُیتْرُر oyturur - oyturmak).

اُیغْردی uygurdı: "اُلْ مَنی اُیغْردی ol meni uygurdı = o,

beni uyardı". ذ ile dahi söylenir; (اُیغُرُر - اُیغُرماق uygurur - uygurmak).

ایرشدی ayrışdı: "الا زاکی ایرشدی olar ikki ayrışdı = onlar ikisi birbirinden ayrıldı". (ایرشور - ایرشماق ayrışur - ayrışmak). ذ ile dahi söylenir.

ایتلدی aytıldı: "سوز ایتلدی söz aytıldı = sözden ve söz gibi şeyden soruldu", (- ایتلر ایتلماق aytılur - aytılmak).

ایتندی aytındı: "سوز ایتندی söz aytındı = söz sormayı kendi üzerine aldı", (- ایتنر ایتنماق aytınur - aytınmak).

ایمندی eymendi: "ال مندن بو ایشتا ایمندی ol mendin bu ışta eymendi = o, benden bu işte utandı, ileri gitmekten çekindi"; (- ایمنر ایمنمالك eymenür - eymenmek).

ایرلدی ėrildi: "تام ایرلدی tam ėrildi = dam gedildi ve gedik açıldı". Başkası da böyledir; (ایرلر - ایرلمالك ėrilür - ėrilmek). Bu sözden alınarak -ay sonuna doğru, ay eksilmiye yüz tuttuğu zaman- "ای ایرلدی ay ėrildi" denir.

ایسلدی ėsildi: "ایسلدی نانك ėsildi neng = nesne eksildi", (ایسلر - ایسلمالك ėsilür - ėsilmek).

ایقلدی ėwildi [+]: "ایشقا ایقلدی ışka ėwildi = işe ivildi", (ایقلر - ایقلمالك ėwilür - ėwilmek).

+
+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

اینتی oynattı: "ال انی اینتی ol anı oynattı = o, onu oynattı", (اینتر - اینتماق oynatur- oynatmak).

+
+ +

BUNUN BAŞKA TÜRLÜSÜ

ایادی ayadı: "ال تونن ایادی ol tonın ayadı = o, elbisesini korudu". Başkası da böyledir; "خان انکر ایاغ ایادی Xan ang̃ar ayag̃ ayadı = Han ona lakap verdi", (- ایار ایاماق ayar - ayamak).

X

X X

DÖRTLÜLERDEN ÜÇLÜ OLANLAR

ازبادی irpedi: "ال یغاج ازبادی ol yıgaç irpedi = o, ağaç biçti", "ال ایشغ ازبادی ol ışıg̃ irpedi = o, işi düzeltmek isterken bozdu"; (ازبار - ازبامالك irper - irpemek).

[+] Bu ayrım dört harfli ve menkus olduğuna göre ایقلمالك. ایقلدی fiilinin "iywildi, iywilmek" şeklinde yazılması gereklidir. ایرلدی ve ایسلدی kelimeleri için de böyle düşünülebilir. B. A.

آرتادی artadı: "آرتادی نانك artadı neng = nesne bozuldu", (آرتاز - آرتاماق artar - artamak).

اُرتادی örtedi: "اُل اُتنك اُرتادی ol otung örtedi = o, odun yaktı". Başkası da böyledir; (اُرتار - اُرتاماك örter - örtemek).

اِرتادی irtedi: "آر ایشغ اِرتادی er ışığ irtedi = adam işi istedi, arkasına düştü", (اِرتاز - اِرتاماك irter - irtemek).

اِستادی istedi: Bu da "اِرتادی irtedi" gibidir. (اِستاز - اِستاماك ister - istemek). Şu kıtada dahi gelmiştir :

یغلب اُدو آرتدم بغرم بشن قرتدم
قچیش قتغ اِرتدم یغمرکی قان سچار

Yıglap udhu artadım
Bagrım başın kartadım
Kaçmış kutuğ irtedim
Yagmur küni kan saçar [+]

"Arkasından ağlıyarak bozuldum, bağrımın yarasını deştim, giden saadeti aradım, gözüm yağmur gibi kan saçar".

(Bozulacak kadar sevgilimin arkasından ağladım, kapandıktan sonra yüreğimin yarasını yeni baştan açtım; kaçmış talihin arkasına düştüm, gözüm yağmur gibi kan akıtır).

[+] Bu parçanın dördüncü mısraındaki کبی kelimesi yanlış olsa gerektir. Bu kelimenin bildiğimiz manalarından hiç birisi buraya gelmiyor. Doğrusu "کبی kibi, gibi" olsa gerektir. Brockelmann da bunu kabul etmiştir. B. A.

اُندادی ündedi: "اُل مَنی اُندادی ol meni ündedi = o, beni ünledi, çağırdı", (اُنداز - اُنداماك ünder - ündemek).

آقدیدی ewdidi: "اُل ینجو آقدیدی ol yincü ewdidi = o, inci topladı". Başka şey ve yemiş toplamak ta böyledir; (آقیز - آقیماك ewdir - ewdimek).

آلدادی aldadı: "اُل یاغیغ آلدادی ol yagını aldadı = o, duşmanı aldattı", (آلدار - آلداماق aldar - aldamak).

اُلدیدی uldıdı: "آت اُلدیدی at uldıdı = at yalınayak kaldı, takasız (nalsız) kaldı". Başkası da böyledir; (اُلدیز - اُلدیماق uldır - uldımak).

اُبرادی obradı: "تون اُبرادی ton obradı = elbise yıpradı". Başkası da böyledir; (اُبراز - اُبراماق obrar - obramak).

اُذرادی üdhredi: "اُذرادی نانك üdhredi neng = şey üredi, çoğaldı, (اُذراز - اُذراماك üdhrer - üdhremek).

آغرودی agrudı: "آغرودی نانك agrudı neng = nesne ağırlaştı", "اِکلك آغرودی igliğ agrudı = hasta ağırlaştı"; (آغروز - آغروماق agrur - agrumak).

آغریدی agrıdı: "آنك بشی آغریدی anıng başı agrıdı = onun başı ağrıdı". Nasıl olursa olsun insanın bir yerinin veya yara-

sının ağrıması da böyledir; (- آغريز آغريماق agrır - agrımak). Şu savda da gelmiştir : "بيرتين بشى آغريسا قمغ تين بشى آغرماس. bir toyın başı ağrısa kamuğ toyın başı agrımas = (müslüman olmıyan) bir din ulusunun başı ağrırsa, bütün din ulularının başı ağrımaz". Bu sav, arkadaşları bir şey istedikleri, kabullendikleri ve yedikleri halde, birinin bunu istememesi halinde söylenir.

اغرادى ogradı: " بك انكرا غرادى Beg angar ogradı = Bey ona uğradı". Her uğrama için de böyle denir, (اغراز - اغراماق ograr - ogramak). Şu beyitte dahi gelmiştir :

قلسا قلى اغرين بركل تقى ازقلق
قرغش قلز اما لا زيتغ كروب قنقلق

Kolsa kalı oğraban [+] bèrgil takı azukluk
Kargış kılur umalar yunçığ körüp konukluk

"Konuk sana uğrıyarak,isterse ona azıklık ver; konuklar, konuklukta rahatsız olurlarsa ilenirler".

(Sana bir konuk gelip bir şey istese,

[+] İlk mısrada bulunan اغرين kelimesi Dv.C.I,213,5 te bulunan اكرين kelimesi gibi yanlış olsa gerektir; doğrusu " اغرين ograben" olmalıdır; çünkü "oğrayın" şeklinde bir fiil sıygası bilmiyoruz. Bu davamızı kuvvetlendiren bir tanık ta yazma nüshada bu kelime üzerinde yapılmış olan ufak bir düzeltmedir. Önce اغرين şeklinde iken sonradan kırmızı mürekkeple اغرين şekline konulmuştur. Nitekim Dv.C.I,269,15 te geçen كذا اشى يكسبن يوقاز اغاز mısraındaki " يكسبن yükseben" kelimesi de bizi teyid etmektedir. B. A.

azık dilese, ona ver; çünkü konuk, çıkarılan yemeği iyi bulmazsa sahibine lânet eder).

اقرادى okradı: " اتن اقرادى at okradı = at kişnedi, yem zamanında at homurdandı", (- اقراز اقراماق okrar - okramak).

اكريدى ügridi: " اراغت بشك اكريدى uragut bèşik ügridi= kadın beşik salladı". Birine karşı hilesini -yaltaklanmalar arasında- gizliyen kimse için de böyle denir. " ال انى اكريدى ol anı ügridi = o, çocukmuş gibi onu salladı"; (- اكريز اكريماك ügrir - ügrimek).

امريدى emridi: " ال منك بيم امريدى ol meninğ yinim emridi = o, benim vücudumu kaşıdı", (امريز - امريماك emrir - emrimek).

اقزادى ewzedi: " ال سوزنى انكرا اقزادى ol sözni angar ewzedi = o, onu bu sözle koğladı",(اقزار - اقزاماك ewzer - ewzemek).

ابسادم öpsedim: " من انى ابسادم men anı öpsedim = ben onu öpmek istedim", (ابسارمن - ابساماك öpsermen - öpsemek).

اتسادى etsedi: " ار اتسادى er etsedi = adamın canı et istedi, etsedi", (اتسار - اتساماك etser - etsemek).

اتسادى atsadı: " ال اق اتسادى ol ok atsadı = o, ok atmak istedi". Başkası da böyledir ; (اتسار - اتساماق atsar - atsamak).

اُتْسادی ötsedi: "اُلْ اُوتْنْ اُتْسادی ol öttin ötsedi = o, delikten öte geçmek istedi", (اُتْسار - اُتْساماق ötser - ötsemek). Herhangi bir şeyden öte geçmek te böyledir.

اِتْسادی itsedi: "اُلْ تاشغ اِتْسادی ol taşığ itsedi = o, taşı itmek istedi". Başkası da böyledir; (اِتْسار - اِتْساماق itser - itsemek).

اَجْسادی açsadı: "اَرْ قَپُغْ اَجْسادی er kapuğ açsadı = adam kapıyı açmak istedi". Her şeyi açmak istemek te böyledir; (اَجْسار - اَجْساماق açsar - açsamak).

اِجْسادی içsedi: "اُلْ سُوْ اِجْسادی ol suw içsedi = o, su içmek istedi". Başkası da böyledir; (اِجْسار - اِجْساماق içser - içsemek).

اَخْسادی axsadı: "اَتْ اَخْسادی at axsadı = at topalladı, aksadı"; (اَخْسار - اَخْساماق axsar - axsamak). Başkası da böyledir.

اِذْسادی ıdhsadı: "اُلْ قُلْ مَنْکا اِذْسادی ol kulın manğa ıdhsadı [+] = o, kulunu bana göndermek istedi", (اِذْسار - اِذْساماق ıdhsar - ıdhsamak).

اُرْسادی ursadı: "اُلْ اَنی اُرْسادی ol anı ursadı = o, onu vurmak istedi", (اُرْسار - اُرْساماق ursar - ursamak).

اُزْسادی uzsadı: "اُلْ یِپْغ اُزْسادی ol yıpığ uzsadı =

[+] Her ne kadar yazma nüshada bu fiil "اِذْسادی ıdhısadı", اِذْسار اِذْساماق imlâsında yazılmış ise de ذ harfinin altındaki esre kırmızı mürekepledir; buna güvenilemez. Ayrımın gereğince ذ harfi sakin olmalıdır. B. A.

o, ipi üzmek, koparmak istedi", (اُزْسار اُزْساماق [+] uzsar - uzsamak).

اَشْسادی aşsadı: "اُلْ اَرْتْ اَشْسادی ol art aşsadı = o, yokuşu aşmak istedi". Yemek arzu edildiği zaman da bu fiil kullanılır. (اَشْسار - اَشْساماق aşsar - aşsamak).

اَغْسادی agsadı: "اُلْ تاغْقا اَغْسادی ol tağka agsadı = o, dağa ağmak istedi". Başkası da böyledir; (اَغْسار - اَغْساماق [++] agsar - agsamak).

اَقْسادی ewsedi: "اَرْ اَقْسادی er ewsedi = adam evini özledi", (اَقْسار - اَقْساماق ewser - ewsemek).

اِقْسادی ėwsedi: "اَرْ اِقْسادی er ėwsedi = adam ivmek, acele etmek istedi", (اِقْسار - اِقْساماق ėwser - ėwsemek).

اُقْسادی uksadı: "اَرْ سُوْزُکْ اُقْسادی er sözüğ uksadı = adam sözü anlamak istedi", (اُقْسار - اُقْساماق uksar - uksamak).

اَکْسادِمْ egsedim: "مَنْ بُتَقْ اَکْسادِمْ men butak egsedim = ben, budağı, dalı eğmek istedim", (اَکْسارْمَنْ - اَکْساماک egsermen - egsemek). Başkası da böyledir.

اُکْسادی ögsedi: "اُلْ مَنی اُکْسادی ol meni ögsedi = o,

[+] Basma nüshada bu şekilde yazılmış olan bu kelime, yazma nüshada "اُزْساماک üzsemek" şeklindedir; doğru olan da budur. B.A.

[++] Yazma nüshada bu fiil "اَغْسادی agısadı", اَغْسار - اَغْساماق imlâsında ise de bu da "اِذْساماق ıdhısamak" gibi yanlış olmalıdır. غ harfinin esre harekesi kırmızı mürekeple olduğu gibi, bâbın gereğince de bu harf sâkin olmalıdır. B.A.

beni öğmek istedi", (اُكْسَاماك - اُكْسَاز ögser - ögsemek).

اَكْسُودِى eksüdi: "اَكْسُودِى نَانْك eksüdi neng = nesne eksildi", (اَكْسُوماك - اَكْسُوز eksür - eksümek).

اُكْسَادِى öksedi: "اُلْ تُبْراق اُكْسَادِى ol toprak öksedi = o, toprak yığmak istedi". Buğday ve başka şey yığmak istemek te böyledir; (اُكْسَاماك - اُكْسَاز ökser - öksemek).

اَلْسَادِى alsadı: "اُلْ اَتْ اَلْسَادِى ol at alsadı = o, at almak istedi". Başkası da böyle - dir; (اَلْساماق - اَلْساز alsar - alsamak).

اُلْسَادِى ölsedi: "اُلْ اَرْ اُلْسَادِى ol er ölsedi = o adam ölmek istedi", (اُلْساماك - اُلْساز ölser - ölsemek).

اِلْسَادِى ılsadı: "اَرْ تَاغْدِنْ اِلْسَادِى er tagdın ılsadı = adam dağdan inmek istedi". Başkası da böyledir; (اِلْساماق - اِلْساز ılsar - ılsamak).

اَمْسَادِى emsedi: "كِنْچْ اَنَاسِنْ اَمْسَادِى kenç anasın emsedi = çocuk anasını emmek istedi", (اَمْساماك - اَمْساز emser - emsemek).

اِنْسَادِى insedi: "اَرْ كُوْدِنْ اِنْسَادِى er kötüdin insedi = adam damdan inmek istedi". Başkası da böyledir; (اِنْساماك - اِنْساز inser - insemek). ن , ل dan çevrilmedir.

X

X X

KURAL

س ve الف harflerinin iki, üç harfli isimlere olduğu gibi, iki üç harfli fiillere de geldiğini bilmelisin. Böyle sıygalar işin henüz yapılmadığını, fakat yapılmak istenildiğini ve işleyenin o işi yapmak dileğinde olduğunu bildirir. Yapısı iki veya üç harfli olan isimlerle bu çeşit fiillerden ziyade olanlara -dört ve beş harfli olanlara- bu " سا sa" edatı gelmek kural ise de az kullanılır. İki harfli isimlere geldiğine örnek: "اَرْ اَتْسَادِى er etsedi = adam et yemek istedi". "Et" kelimesi iki harflidir; sonuna سا getirmekle "istemek, arzulamak" anlamı meydana gelmiştir. "اَرْ اَوْسَادِى er ewsedi" sözü de böyledir, "adam evini özledi" demektir. "اَوْ ew" iki harflidir; سا getirilerek terkip edildiği için "arzu etmek ve dilemek" anlamı meydana gelmiştir.

Üç harfli isimlere سا getirildiğine örnek: "اَرْ اَچْغْسَادِى er açıgsadı", "اَرْ تَتْغْسَادِى er tatıgsadı" gibi. "Adamın canı ekşi istedi", "adamın

canı tatlı istedi" demektir.

Yapısı üç harften artık olan isimlere geldiğine örnek: "اَرْ قاغُونْسادِي er kagunsadı", "اَرْجِنْشْتُرْكْسادِي er çinüştürüksedi" gibi ki "adamın canı kavun istedi", "adamın canı çinüştürük istedi" demektir. "Çinüştürük" turfanda olarak Çinde yetişen -fındık büyüklüğünde- bir yemiştir.

Kural, hepsine uyar, fakat biz, bir takımlarını söyledik; gerisi buradan anlaşılır. İki harfli fiillere örnek: "اَرْقِيزْنْ اَبْسادِي er kızın öpsedi", "اُلْ يا اَتْسادِي ol ya atsadı" gibi; "adam, kızını öpmek istedi", "o, ok atmak istedi" demektir. Asılları "اُبْدِي öpdi", "اَتّي attı"dır.

Üç harfli fiillere örnek : "اَرْ يُكْ كُتْرْسادِي er yük kötürsedi", "اُلْ قُشْ اُچْرْسادِي ol kuş uçursadı" gibi ki, "adam yük götürmek istedi", "o, kuş uçurmak istedi" demektir.

Harfi üçten artık olanlara örnek: "اُلْ تَنْكْرِيكا كِيرْتْكِنْسادِي ol Tengrige kirtkinsedi = o, Tanrının birliğini açıkça söylemek istedi". Bu kural sonunda " ر r" harfi bulunan kelimelerde çok kere değişir. Böyle sonunda ر olan kelimeler tok ve kalın âhenkli olursa " سا sa" harfinden önce bir غ harfi gelir. Kök olan fiilin mastarı "mek"li ise veya ince âhenkli olursa سا ekinden evvel bir " ك k" gelir: "اُلْ اَفْكا بَرْغْسادِي ol ewge barıgsadı", "مَنْ سَنِي كُرْكْسادِمْ men seni körügsedim"gibi ki o kimse eve varmak diledi", "ben seni görümsedim" demektir. "بَرْغْسادِي barıgsadı" yerine "بَرْسادِي barsadı", "كُرْكْسادِي körügsedi" yerine "كُرْسادِي körsedi" denilse dahi olabilir. Fakat ben kullanılan şekli gösterdim; bunların aslı "بَرْدِي bardı" ve "كُرْدِي kördi"dir.

Kelimenin sonunda " ل l" harfi bulunursa bu, kurala uyar. "اُلْ اَنْدَنْ يَرْماقْ اَلْغْسادِي ol andın yarmak alıgsadı = o, ondan para almak istedi". Arzu etmek anlamının bu سا، سه edatından çıkarılması Türklerin "bir şey saydı" demek olan "سادِي نانْكْنِي sadı nenğni" sözünden alınmıştır. Sanki işleyen, o işi kendi dilekleri arasında saymış ta onu dilemiş, istemiş. Nitekim "اَرْ سُقْسادِي er suwsadı" denir ki "adam susadı" demektir. Ve "su o adamın dilekleri arasında sayılmış-

tır" anlamınadır.

سا edatındaki الف , ى ye çevrilirse anlam değişir ve o, kendisine nispet olunan nesnenin halini, tabiatını alır; bulunduğu halden başka hale döndüğünü gösterir. "سُچِكْ سُفْسِيدِي süçik suwsıdı" ve "اُزُمْ اَجِغْسِيدِي üzüm açıgsıdı" gibi ki "şarap sulandı", "üzüm ekşidi" demektir.

Bir halden başka bir hale geçen akarlarla, başka şeylerde bu kural her zaman böylece söylenir. Bu anlam birinin bir şey kırdığı zaman söylenen "سِيدِي نَانْكُنْ sıdı nenğni = nesneyi kırdı" sözünden alınmıştır. Nasıl ki, su, şarabın tadını,ekşilik te üzümün tatlılığını bozar. Başka kurallar hep buradan çıkarılabilir; bu söylediğim kural, bütün Türk dillerinde birdir, bunun üzerinde birleşilmiştir.

اُخْشَادِمْ oxşadım: "مَنْ اَنِي اُخْشَادِمْ men anı oxşadım = ben onu okşadım, şakalaştım, oynaştım". Bu, bir kadının çocuğunu sevmesi gibidir, nitekim şu savda gelmiştir : "سَقَالْ اُخْشَارْ ، سَقَاقْ بِجَارْ sakak bıçar, sakal oxşar = çene keser, sakal okşar". (Gizlice çeneyi keser, fakat sakalı

okşar). Bu sav, hilesini dalkavuklukla saklıyan kimse için söylenir. Ve yine " بِرْ نَانْكْ بِرْ كَا اُخْشَادِي bir neng birge oxşadı" ve "اَتْ اُخْشَادِي at oxşadı" denir ki "bir şey, bir şeye benzedi", "at uyudu" demektir. Bu söz yalnız ata özgerdir, başkasında kullanılmaz. Yemek, Yabaku ve göçebe halkın bir çoklarının dillerince... (اُخْشَارْ - اُخْشَامَاقْ oxşar - oxşamak).

الشادى elşedi: " اَرْ اَجِبْ الشادى er açıp elşedi = adam acıktı, gözleri karardı, açlığın şiddetinden bayılayazdı". Çiğilce. (الشار- الشاماك elşer - elşemek) [+].

اِرْغَادِي ırgadı: " اُلْ يِغَاجْ اِرْغَادِي ol yıgaç ırgadı = o, meyvasını düşürmek için,ağacı salladı". Başkası da böyledir; (اِرْغَارْ - اِرْغَامَاقْ ırgar - ırgamak).

اَرْقَادِي arwadı: "قَامْ اَرْقَشْ اَرْقَادِي Kam arwaş arwadı = Kam, Şaman arpağ arpadı, afsunladı", (اَرْقَارْ - اَرْقَامَاقْ arwar - arwamak).

اَرْقَادِي arkadı: " اُلْ اَنِكْ اَقِنْ اَرْقَادِي ol anıng ewin arkadı = o, onun evini yokladı, ve sezdiği şeyi aradı". Oğuzca. " اُلْ اَنِ قَرْغَادِي

[+] Bu kelimeyi Brockelmann gördüğünüz şekilde harekelemiş ve fakat hiç bir kaynak göstermemiştir. Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda hareke yoktur. Bize kalırsa fiil "ölşemek", "ölşer", "ölşedi" imlâsında olmalıdır. Anlamın gereği ve kelimenin yapısı bunu gösterir. "Ölşemek, açlıktan ölmeğe yaklaşmak" demek olmalıdır. Bu kelime hakkında yukarıda da sözümüz geçmiştir. B. A.

اَرْقَادِى ol anı kargadı arkadı = o, ona lânet etti, kötülüğünü saydı, döktü". Bu, çift olarak söylenir, yalnız söylenmez. "اَرْقَادِى arkadı" sözü "alkış" sözünden alınmıştır. "Arkadı" kelimesi her ne kadar aslında hayır ve iyilik demek ise de "kargadı" söziyle birlikte çok kullanıldığı için şer anlamına dahi gelir olmuştur; buradaki " ر r" harfi " ل l" den çevrilmiştir. Nitekim Ulu Tanrının كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ sözünde olduğu gibi, مَلْصُوصٌ diye de okunur. (اَرْقَازْ - اَرْقَامَاقْ arkar - arkamak).

اِسْكَادِى iskedi: "اُلْ يُونْكْ اِسْكَادِى ol yünğ iskedi = o, yün ditti", (اِسْكَازْ - اِسْكَامَاكْ isker- iskemek). Başkası da böyledir.

اَلْكَادِى elgedi: "اُلْ اُونْ اَلْكَادِى ol un elgedi = o, un eledi". Başkası da böyledir, (اَلْكَازْ - اَلْكَامَاكْ elger - elgemek).

اَمْكَادِى emgedi: "اَرْ اَمْكَادِى er emgedi = adam emek çekti", (اَمْكَازْ - اَمْكَامَاكْ emger - emgemek).

اُبْلَادِى üpledi: "اُلْ اَنِكْ تَشَارِنْ اُبْلَادِى ol anıng tawarın üpledi = o, onun malını yağma etti", (اُبْلَازْ - اُبْلَامَاكْ üpler - üplemek).

اَتْلَادِى etledi: "اُلْ قُوِيغْ اَتْلَادِى ol koyığ etledi = o, koyunu etlik yaptı, et yaptı", (اَتْلَازْ-

اَتْلَامَاكْ etler - etlemek).

اُتْلَادِى otladı: "اَتْ اُتْلَادِى at otladı = at otladı". Başka bir hayvan otlasa da böyle denir; (اُتْلَازْ - اُتْلَامَاقْ otlar - otlamak).

اَتْلَانْدِى atlandı: "اُلْ اَتْ اَتْلَانْدِى ol at atlandı = o, ata bindi", (اَتْلَنْمَازْ - اَتْلَنْمَاقْ atlanur- atlanmak). Nitekim şu parçada gelmiştir:

يلقى يرن اتلنور [+] اَتْلَبْ اَنِنْ اَتْلَنُورْ
بَكْلَرْ سَمِزْ اتلنور سَفْنُبْ اَكْرِسِيرْ مِشُورْ

Yılkı yazın atlanur
Otlap anın etlenür
Begler semüz atlanur
Sevnüp ögür ısrışur

"Yılkı ilkyazın atlaşır -at haline gelir-, otlıyarak etlenir. Beyler semiz ata biner, sevinerek eşler birbirini ısırır".

(Baharı anlatarak diyor ki: Hayvanların hali baharda iyileşir, etlenir, bu yüzden Beyler binmek için semiz atlar bulurlar; baharın muştusiyle, yılkı sevinerek birbirini ısırır).

اِتْلَادِى ıtladı: "اُلْ اَنِى اِتْلَادِى ol anı ıtladı = o, onu köpekletti", (sövdü, kötüledi, kö-

[+] Bu parçanın birinci mısraında bulunan يرن kelimesi, gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu şekilde ise de yanlış olmalıdır; doğrusu "yazın" olacaktır. Çünkü eski Türkçede yaz, "bahar" anlamınadır. Bk: Dv. III, 119. satır 4. B. A.

peğe döndürdü). (اِتْلار - اِتْلاماق ıtlar- ıtlamak).

اِجْلادی içledi: " اُلْ تُونُغْ اِجْلادی ol tonuğ içledi = o, elbiseyi astarladı, astar koydu", (اِجْلار - اِجْلاماك içler - içlemek).

آذْلادی edhledi: " اُلْ آذْلادی نانْكُنْ ol edhledi nenğin= o, bir şeyi enine genişletti", (آذْلار - آذْلاماك edhler - edhlemek).

اُزْلادی özledi: " اُلْ اُونُغْ اُزْلادی ol unuğ özledi = o, unu külde pişirdi, hamuru külleme, közleme yaptı", (اُزْلار - اُزْلاماك özler- özlemek).

اُسْلادی usladı: " اُلْ اُسْلادی نانْكُنْ ol usladı nenğni = o, nesneyi anladı", (hayrı şerden ayırd etti). Oğuzca. (اُسْلار - اُسْلاماق uslar- uslamak) [+].

آشْلادی aşladı: " اُلْ آیاقْ آشْلادی ol ayak aşladı = o, kabı kenetledi". Başkası da böyledir; (آشْلار - آشْلاماق aşlar - aşlamak).

اِشْلادی işledi: " آرْ اِشْلادی er işledi = adam işledi". Başkası da böyledir; (اِشْلار - اِشْلاماك işler - işlemek).

اِغْلادی ıgladı: " اُغْلانْ اِغْلادی oglan ıgladı = çocuk

[+] Bu kelime, basma nüshada "اسلار - اسلاماق uslar-uslamak" ve "اسلادی usladı" şeklinde geçmiş ise de yanlıştır. Brockelmann da bu yanlış şekli almıştır. Yazma nüshada bu üç kelimenin birinci ve ikinci harflerinde hareke yoktur. Bay Kilisli "اس us"a benzeterek bunları yukarıdaki şekilde yazmıştır. Doğrusu "esledi ,esler,eslemek" olacaktır.Yazma nüshada اسلاماك şeklindedir. "Zihnine koymak, hatırlamak" anlamlarınadır.Bk.Radloff.C.I,Sah.884. B.A.

ağladı". " یغلادی yıgladı" dahi denir; (اِغْلار - اِغْلاماق ıglar - ıglamak).

اَقْلادی awladı: " بَكْ اَقْ اَقْلادی Beg aw awladı = Bey, av avladı", " آنْكارْ كِشِی اَقْلادی anğar kişi awladı = onun etrafına halk toplandı"; (اَقْلار - اَقْلاماق awlar - awlamak).

اُكْلیدی öklidi: " اُكْلیدی نانْكْ öklidi neng = nesne arttı, büyüdü", (اُكْلِر - اُكْلِماك öklir - öklimek).

اكْلادی ikledi: " اُلْ یِرْ یِكْ اكْلادی ol yerig ikledi = o, yeri çiğnedi". Başkası da böyledir; (اكْلار - اكْلاماك ikler - iklemek) [+].

اِكْلادی igledi: " آرْ اِكْلادی er igledi = adam hastalandı". Başkası da böyledir; (اِكْلار - اِكْلاماك igler - iglemek).

اَمْلادِمْ emledim: " مَنْ آنی اَمْلادِمْ men anı emledim = ben onu ilâçladım, (اَمْلارْمَنْ - اَمْلاماك emlermen - emlemek).

اِمْلادِمْ imledim: " مَنْ آنْكارْ اِمْلادِمْ men anğar imledim=

[+] Bu kelime gerek basma ve gerek yazma nüshalarda hareke-sizdir. Brockelmann D.L.T. C.I,Sah.223,satır 13-14 te geçen اكْلِماك - اكْلِر fiili ile bu sahifede geçen اكْلاماك - اكْلار fiilini hep "e" sesiyle "ekletür, ekletmek" ve "ekler,eklemek" imlâsında yazmış. Bu cildin 317 nci sahifesinin 16 ncı satırında geçen " اِكْلدی ikledi" fiilini "i" sesiyle yazmış, üçü de bir manaya gelen aynı fiile ayrı ayrı hareke koymak suretiyle açık bir tenakuza düşmüştür.

Biz daha 223 cü sahifedeki اكْلِماك - اكْلِر fiilinin izahında bu yanlışlığın farkına varmıştık. Oradaki haşiyemize bakıla.

Doğrusu "ikletür - ikletmek" ve "ikler - iklemek" olacaktır. Nitekim D.L.T. C.I, sah.317, satır 16 daki "ikledi" sözü bizi teyid eder. B. A.

ben ona ışmar ettim", (ben ona gözümle ışmar ettim ve elimle gösterdim). (اِمْلارمَنْ - اِمْلاماكْ imlermen - imlemek). Şu savda dahi gelmiştir : " آىْ تُلُونْ بُلْسا اَلْكِنْ اِمْلاماسْ ay tolun bolsa eligin imlemes = ay on dördü olduğunda elle gösterilmez". Bu sav, açıklanmış olan her şey için söylenir.

اَدْنادى adhnadı: " يِرْ اَدْنادى yer adhnadı = yer değişti, bozuldu". Başkası da böyledir; (اَدْنارْ - اَدْناماقْ adhnar - adhnamak).

اُرْنادِمْ ornadım: "مَنْ بُو يِرْدا اُرْنادِمْ men bu yerde ornadım = ben bu yerde yerleştim, yer tuttum", " اُرْنادى نانْكْ ornadı neng = nesne yerini buldu, yerleşti"."Güneş kayboldu" anlamına " كُونْ اُرْنادى kün ornadı" denir; (اُرْنارْ - اُرْناماقْ ornar - ornamak).

اُزْنادى üznedi: " اُغُلْ اَتاغا اُزْنادى ogul ataka üznedi = çocuk babasına karşı koydu, sözünü dinlemedi", (اُزْنارْ - اُزْناماكْ üzner - üznemek).

اَسْنادى esnedi: " اَسِنْ اَسْنادى esin esnedi = esin esti", "اَرْ اَسْنادى er esnedi = adam esnedi"; (اَسْنارْ - اَسْناماكْ esner - esnemek).

اُسْنادى üsnedi: " بِرْ نانْكْ بِرْ نانْكا اُسْنادى bir neng bir nengge üsnedi = bir nesne bir nesneye benzedi", (اُوسْنارْ - اُسْناماكْ üsner - üsnemek).

اَغْنادى agnadı: "اَتْ اَغْنادى at agnadı = at ağnandı". Birinin dili kekeme olduğu, tutulduğu zaman da "اَرْ اَغْنادى er agnadı" denir; (اَغْنارْ - اَغْناماقْ agnar - agnamak). Bu kelimenin aslı gunnelidir.

+
+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLAN

اُرْنگَرْدى ürngerdi: " اُرْنگَرْدى نانْكْ ürngerdi neng = nesne ağardı", (اُرْنگَرْرْ - اُرْنگَرْماكْ ürngerür - ürngermek).

اَسْنگَرْدى asngardı: "اَرْ اَسْنگَرْدى er asngardı = adam haylazlaştı, işten uzaklaştı, oturdu", (اَسْنگَرارْ - اَسْنگَرْماقْ asngarar - asngarmak).

اَنْگَرِشْدى engreşdi: "اُغْلانْ اَنْگَرِشْدى oglan engreşdi = çocuk can sıktı", (اَنْگَرِشُورْ - اَنْگَرِشْماكْ engreşür - engreşmek). Başkası da böyledir.

اِنْگَرْدى ıngrandı: "اِنْكا اِنْگَرْدى ıngan ıngrandı = dişi deve inledi", (اِنْگَرْنُورْ - اِنْگَرْماقْ ıngranur - ıngranmak).

اُنْگُلْدى önglendi: " اُزُمْ اُنْگُلْدى üzüm önglendi = üzüm renklendi, kızardı". İnsan hastalıktan kurtulduktan sonra rengi yerine gelse yine böyle denir; (اُنْگُلْنُورْ - اُنْگُلْماكْ önglenür - önglenmek).

انكترڈى engtürdi: " ارنى انكترڈى erni engtürdi = adamı işinde şaşırttı, korkuttu", (انكترڑ - انكترماك engtürür - engtürmek).

اُنكترڈى üngtürdi: " ال انكرىغاج اُنكترڈى ol ağar yıgaç üngtürdi = o, ona ağaç deldirdi", (انكترڑ - انكترماك üngtürür - üngtürmek).

+
+ +

GUNNELİNİN BAŞKA TÜRLÜSÜ

انكلادى ağladı: "ال سوزك انكلادى ol sözüğ ağladı = o, sözü anladı". Oğuzca. Başkası da böyledir; (انكلار - انكلاماق ağlar-ağlamak).

Dörtlüler ayrımı bitti.

X

X X

BEŞLİ AYRIMLAR

اڤتغردى uwutgardı: "ال منى اڤتغردى ol meni uwutgardı = o, beni utandırdı", (o, beni utanmıya sürükledi, ben de utandım); (اڤتغرار - اڤتغرماق uwutgarur - uwutgarmak).

اِسِرْكَنْدِى isirgendi: " انك بشى اِسِرْكَنْدِى anıng başı isirgendi = onun başı isiriklendi", (uzun zaman tıraşı bıraktığı için onun başında -sıcaklık yüzünden- sivilceler çıktı); (اِسِرْكَنُوْرْ - اِسِرْكَنْمَاكْ isirgenür - isirgenmek).

اَسِرْكَنْدِى esirgendi: "ال تقارنكا اَسِرْكَنْدِى ol tawarınğa esirgendi = o, malı için acındı; (اَسِرْكَنُوْرْ - اَسِرْكَنْمَاكْ esirgenür - esirgenmek).

اُڤْتُلَنْدِى uwutlandı: " ار اُڤْتُلَنْدِى er uwutlandı = adam utandı". Oğuzlar " اُتَنْدِى utandı" derler, birkaç harfi birden atarlar; (اُڤْتُلَنُرْ - اُڤْتُلَنْمَاقْ uwutlanur - uwutlanmak).

اَگْتُلَنْدِى egetlendi: "قيز اَگْتُلَنْدِى kız egetlendi = kız hizmetçi sahibi oldu", (gelin kendisiyle birlikte gönderilen cariye sahibi oldu), (اَگْتُلَنُرْ - اَگْتُلَنْمَاكْ egetlenür - egetlenmek).

اَشِجْلَنْدِى eşiçlendi: "ار اَشِجْلَنْدِى er eşiçlendi = adam tencere sahibi oldu" [+]. (اَشِجْلَنُرْ - اَشِجْلَنْمَاكْ eşiçlenür - eşiçlenmek).

اَنْجُلَنْدِى enüçlendi: " انك كوزى اَنْجُلَنْدِى anıng közi enüçlendi = onun gözüne inme indi", (اَنْجُلَنُرْ - اَنْجُلَنْمَاكْ enüçlenür - enüçlenmek).

اَغِرْلَنْدِى agırlandı: " ار اَغِرْلَنْدِى er agırlandı = adam ağırlandı, ikram edildi". (ن harfi ل dan çevrilmiştir). "ال بو اتنى اَغِرْلَنْدِى ol bu atnı agırlandı = o, bu atı pahalı buldu"; (اَغِرْلَنُرْ - اَغِرْلَنْمَاقْ

[+] Bu kelime yazma ve basma nüshalarda " اَشِجْلَنْمَاكْ eşiçlenmek" şeklindedir. Fiilin kökü "aş" olduğuna bakılırsa, kelime " اَشِجْلَنْمَاقْ aşıçlanmak" olmalıdır. Nitekim Dv. C.I, sah.104, sat.3 ve C.II, sah.161, sat.15 te " اَشْلِقْ aşlık" şeklinde geçmektedir. B. A.

agırlanur - agırlanmak). Bir nesneyi yükte ağır görmek te böyledir.

اُغُرلَندی ogurlandı: " اُغُرلَندی نانك ogurlandı neng = bir şeyin vakti yaklaştı", " یُول اُغُرلَندی yol ogurlandı = yol uğurlu oldu", آت اُغُرلَندی at ogurlandı = bağışlanan atın karşılığı verildi". Oğuzca. (اُغُرلَنز - اُغُرلَنماق ogurlanur - ogurlanmak).

اُکُرلَندی ögürlendi: " یُندا اُکُرلَندی yund ögürlendi = at sürüsü aygıra sahip oldu", (اُکُرلَنز - اُکُرلَنماك ögürlenür - ögürlenmek). Sürü halinde olan başka hayvanlar için de böyle denir.

اَتِزلَندی etizlendi: " یِر اَتِزلَندی yer etizlendi = yer ölçüldü, yer ekilmek için parçalara ayrıldı, (اَتِزلَنز - اَتِزلَنماك etizlenür - etizlenmek) [+].

اُجُزلَندی uçuzlandı: " اُل بُو نانکنی اُجُزلَندی ol bu nenğni uçuzlandı = o, bu nesneyi ucuz buldu", (اُجُزلَنز - اُجُزلَنماق uçuzlanur - uçuzlanmak).

اَدِزلَندی edhizlendi: " اُل تاغنی اَدِزلَندی ol tagnı edhizlendi = o,bu dağı engel saydı", (اَدِزلَنز - اَدِزلَنماك edhizlenür - edhizlenmek).

[+] Bu fiil basma nüshada " اَتِزلَنماك etizlenmek" şeklindedir. Yazma nüshada dahi bu şekilde iken sonradan bir düzeltme görerek " اَتزلَنماك atızlanmak" şekline konulmuştur, doğru olan da budur. Çünkü Dv.I, 253, 3-4 te " اَتِزلاماق atızlamak" imlâsındadır. Ve yine Dv. I, 55, 6 da geçen " اَتِز atız" kelimesi de böyledir. Brockelmann bunu "etiz" şeklinde yazmışsa da yanılmıştır. Üç kelimenin de anlamı birdir. B. A.

اِسِزلَندی isizlendi: " اُوغلان اِسِزلَندی oglan isizlendi = çocuk sevimsizleşti, yaramazlaştı" ; (اِسِزلَنز - اِسِزلَنماك isizlenür - isizlenmek).

اُغُزلَندی oguzlandı: " اَر اُغُزلَندی er oguzlandı = adam Oğuzlaştı, Oğuz kılığını aldı " ; (اُغُزلَنز - اُغُزلَنماق oguzlanur - oguzlanmak).

اُکُزلَندی öküzlendi: " اَر اُکُزلَندی er öküzlendi = adam öküz sahibi oldu", (اُکُزلَنز - اُکُزلَنماك öküzlenür - öküzlenmek).

اُغُشلَندی oguşlandı: " اَر اُغُشلَندی er oguşlandı = adam aile ve hısım sahibi oldu"; (اُغُشلَنز - اُغُشلَنماق oguşlanur - oguşlanmak).

اُرُغلَندی uruglandı: " تَرِغ اُرُغلَندی tarığ uruglandı = ekin tane tuttu", "pamuk tane tuttu" denecek yerde " کَپاز اُرُغلَندی kepez uruglandı" derler. Her meyva için de böyledir ; (اُرُغلَنز - اُرُغلَنماق uruglanur - uruglanmak).

اُجَقلَندی oçaklandı: " اَف اُجَقلَندی ew oçaklandı = eve ocak yapıldı", (اُجَقلَنز - اُجَقلَنماق oçaklanur - oçaklanmak).

اَذَقلَندی adhaklandı: " اَذَقلَندی نانك adhaklandı neng = nesne ayaklandı, ayak sahibi oldu", (اَذاقلَنز - اَذاقلَنماق adhaklanur - adhaklanmak). Şu savda dahi gelmiştir :

اَلِم كِچ قَلسا اَذقَلنُر alım kèç kalsa adhaklanur = alacak geç kalırsa ayaklanır", (borçlu üzerinde alacak geç kalırsa, alacaklı, istemek için ayağıyle gider).

اَرِقلَندِی arıklandı: " سوڤ اَرِقلَندِی suw arıklandı = su ark yaptı, yol açtı". Suyun yerde yarlar ve hendekler açması da böyledir; (اَرِقلَنُر - اَرِقلَمَاق arıklanur - arıklanmak).

اَزُقلَندِی azuklandı: " اَر اَزُقلَندِی er azuklandı = adam azık sahibi oldu", (اَزُقلَنُر - اَزُقلَمَاق azuklanur - azuklanmak).

اَتَکلَندِی eteklendi: " تُون اَتَکلَندِی ton eteklendi = elbise eteklendi", (اَتَکلَنُر - اَتَکلَمَاك etekleniir - eteklenmek).

اَتُکلَندِی etüklendi: " اَر اَتُکلَندِی er etüklendi = adam ayakkabı sahibi oldu", (اَتُکلَنُر - اَتُکلَمَاك etüklenür - etüklenmek).

اَرُکلَندِی erüklendi: " یِغَاج اَرُکلَندِی yıgaç erüklendi = ağaç eriklendi", (اَرُکلَنُر - اَرُکلَمَاك erüklenür - erüklenmek).

اِسِکلَندِی isiglendi: " اُل اَر بُولغُر دا بَرماققا اِسِکلَندِی ol er bu ogurda barmakka isiglendi = o adam varmak için vakti sıcak buldu"; (اِسِکلَنُر - اِسِکلَمَاك isiglenür - isiglenmek).

اَنُکلَندِی enüklendi: " اِت اَنُکلَندِی ıt enüklendi = köpek enikledi, enik sahibi oldu", (اَنُکلَنُر - اَنُکلَمَاك enüklenür - enüklenmek).

اَتَنلَندِی atanlandı: " اَر اَتَنلَندِی er atanlandı = adam dişi deve sahibi oldu", (اَتَنلَنُر - اَتَنلَمَاق atanlanur - atanlanmak).

اُزُملَندِی üzümlendi: " بَدِج اُزُملَندِی badhıç üzümlendi = asma çardağı üzümlendi", (اُزُملَنُر - اُزُملَمَاك üzümlenür - üzümlenmek).

+
+ +

KURAL DIŞI MUZAAFLAR

اُبلَلدِی üpleldi: " اَر تَقَارِی اُبلَلدِی er tawarı üpleldi = adamın malı yağma edildi", (اُبلَلُور - اُبلَلمَاك üplelür - üplelmek).

اَتلَلدِی etleldi: " قُوی اَتلَلدِی koy etleldi = koyun et yapıldı". Başkası da böyledir; (اَتلَلُور - اَتلَلمَاك etlelür - etlelmek).

اَذلَلدِی edhleldi: " اَذلَلدِی نَانَك edhleldi neng = nesne ıslah olundu", (اَذلَلُور - اَذلَلمَاك edhlelür - edhlelmek). Bir nesnenin araştırılması da böyledir.

اَشلَلدِی aşlaldı: " اَیَاق اَشلَلدِی ayak aşlaldı = kâse kenetlendi", (اَشلَلُور - اَشلَلمَاق aşlalur - aşlalmak).

اِشلَلدِی işleldi: " اِیش اِشلَلدِی iş işleldi = iş işlendi", (اِشلَلُر - اِشلَلمَاك işlelür - işlelmek).

اَقلَلدِی awlaldı: " کِیك اَقلَلدِی keyik awlaldı = yaban hayvanı avlandı", (اَقلَلُر - اَقلَلمَاق awlalur - awlalmak). Şu beyitte dahi

gelmiştir :

اَقْلَلُر اوزُم اَنِك توزنكا اَمْلَلُر كوزُم اَنِك توزِنكا

Awlalur özüm anıng tuzunga

Emlelür közüm anıng tozınga

"Gönlüm onun güzelliğiyle avlanır,

gözüm onun ayağının tozuyla ilâçlanır".

اِكْلَلْدِى igleldi: " تكمارْلُك ايك اِكْلَلْدِى tegme türlüg ig igleldi = her türlü hastalıkla hastalandı", (اِكْلَلُر - اِكْلَلْماك iglelür - iglelmek).

اَمْلَلْدِى emleldi: " اِكْلِك اَمْلَلْدِى igliğ emleldi = hasta ilâçlandı", (اَمْلَلُر - اَمْلَلْماك emlelür - emlelmek).

اِمْلَلْدِى imleldi: " كِشِى اِمْلَلْدِى kişi imleldi = adam göz kırpmakla ve buna benzer şeyle ışmar olundu", (اِمْلَلُر - اِمْلَلْماك imlelür - imlelmek).

+
+ +

MENKUSLARDAN BEŞ HARFLİLER

اَرْبَلَنْدِى arpalandı: " اَت اَرْبَلَنْدِى at arpalandı = at arpalandı", (اَرْبالَنُر - اَرْبَلَنْماق arpalanur- arpalanmak). Başkası da böyledir.

اُرْدُولَنْدِى ordulandı: " بَك بِر يِيرِك اُرْدُولَنْدِى Beg bir yeriğ ordulandı = Bey bir yeri kendisi için şehir edindi", (اُرْدُولَنُر - اُرْدُولَنْماق ordulanur - ordulanmak).

اُتْرُولَنْدِى utrulandı: " اُل اَنْكَر اُتْرُولَنْدِى ol angar utrulandı = o, onunla yüz yüze geldi" , (اُتْرُلَنُر - اُتْرُلَنْماق utrulanur - utrulanmak).

اَرْقَلَنْدِى arkalandı: " اُل مَنِى اَرْقَلَنْدِى ol meni arkalandı = o, beni arka bildi, yardımcı bildi", " اُل تاغْنِى اَرْقَلَنْدِى ol tagnı arkalandı = o, arkasını dağa verdi"; (اَرْقَلَنُر - اَرْقَلَنْماق arkalanur - arkalanmak).

اُژْمَلَنْدِى üjümlendi: " يِغاج اُژْمَلَنْدِى yıgaç üjümlendi = ağaç dutlandı, dut verdi"; (اُژْمَلَنُر - اُژْمَلَنْماك üjümlenür - üjümlenmek).

+
+ +

BU AYRIMIN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اُوتْلَنْدِى otlandı: " اَت اُوتْلَنْدِى at otlandı = at yürürken ateş kesildi", " اَر اُوتْلَنْدِى er otlandı = adam öfkesinden ateş gibi oldu"; (اُوتْلَنُر - اُوتْلَنْماق otlanur - otlanmak).

اازْلَنْدِى azlandı: " اُل بُو يَرْماقغ اازْلَنْدِى ol bu yarmakığ azlandı = o, bu parayı azımsadı, az gördü". Başkası da böyledir, (اازْلَنُر - اازْلَنْماق azlanur - azlanmak).

اُوزْلَنْدِى uzlandı: " اَر اُوزْلَنْدِى er uzlandı = adam usta oldu", (adam sanatında ustalık ve güzellik gösterdi). (اُوزْلَنُر - اُوزْلَنْماق uzlanur - uzlanmak).

اِيشْلَنْدِى işlendi: " اَر اِيشْلَنْدِى er işlendi = adam, ken-

dini iş yapar gösterdi" [+], "آف ايشلندى ew işlendi = ev islendi ve duman yüzünden karardı". Elbise ve elbiseye benzer şeyler isten kararırsa yine böyle denir, (ايشلنز - ايشلنماك işlenür - işlenmek).

اقلندى awlandı: " ار اوزنكا اقلندى er özinğe awlandı = adam kendisi için avlandı", (اقلنز - اقلنماق awlanur - awlanmak).

اوكلندى öklendi: " ارق ار اوكلندى aruk er öklendi = yorulmuş adam dinlendi". Çocuk büyüdüğü zaman da böyle denir; (اوكلنز - اوكلنماك öklenür - öklenmek).

+
+ +

BU AYRIMDAN DÖRT HARFLİLER

اذتلادى adhutladı: " ال يرماق اذتلادى ol yarmak adhutladı = o, parayı avuçladı". Suyu avuçlasa dahi böyle denir; (اذتلار - اذتلاماق adhutlar - adhutlamak).

اوزتلادى üzütledi: " ال انى اوزتلادى ol anı üzütledi = o, onu pinti gördü", (اوزتلار - اوزتلاماك üzütler - üzütlemek).

اكتلادى ögütledi: " ال اغلن اكتلادى ol oglın ögütledi = o, oğlunu öğütledi, öğüt verdi", (اكتلار - اكتلاماك ögütler - ögütlemek).

اكتلادى egetledi: " ال قيزنا اكتلادى ol kızın egetledi = o, kızına cariye verdi, kızı ile -güveyinin evine- cariye gönderdi", (اكتلار - اكتلاماك egetler - egetlemek).

التلادى ölütledi: " ار التلادى er ölütledi = adam, çarpıştı, aralarında ölüm olayazdı", (التلار - التلاماك ölütler - ölütlemek).

انجلادى emeçledi: " ارقشغ انجلادى er kuşuğ emeçledi = adam kuşu nişanladı, nişan aldı", (انجلار - انجلاماك emeçler - emeçlemek) [+].

انجلادى enüçledi: " اناجى كوزك انجلادى otaçı közüğ enüçledi = otaçı göze inen perdeye ilâç koydu", (انجلار - انجلاماك enüçler-

---

[+] "İşlendi" ve "ıslandı" fiillerinde bir karışıklık vardır. Basma nüshada "adam iş işler göründü" anlamının karşılığında ار ايشلندى ve "ev islendi" anlamının karşılığında "آف ايشلندى ew işlendi" denilmiş; her iki fiil için de "ايشلنز - ايشلنماك işlenür - işlenmek" diye mastar ve muzari şekilleri gösterilmiş. Yazma nüshada dahi şu dört fiil yukarıda görülen şekilde iken, sonradan bir düzeltme görerek birinci fiil olduğu halde bırakılmış, ikinci, üçüncü ve dördüncü kelimeler ايشلنماق - ايشلنز . ايشلندى şeklinde düzeltilmiştir. Yazma nüshanın ibaresini olduğu gibi buraya geçiriyorum:

يقال ار ايشلندى اى ارى الرجل انه يعمل عملا ويقال آف ايشلندى اى لزق الدخان بالبيت واسود منه وكذلك الثوب وغيره . ايشلنز ايشلنماك

Bize kalırsa, birinci fiil "işlendi", ikinci fiil "ıslandı" olacaktır, çünkü Dv. C.I, sah.223, sat.4 te bu kelimenin başka bir şekli اِشلنماك diye geçmiştir. İkinci fiile gelince bu "آف ايشلندى ew ıslandı" şeklinde olacaktır, çünkü yazma nüshanın 151 nci sahifesinde olan bu fiilin mastarı اِيشلنماك şeklinde iken bir düzeltme görerek ايشلنماق biçimine konulmuş. Bay Kilisli ve Bay Brockelmann dikkat etmemişler ve yanlış yapmışlar. B. A.

[+] Bu kelime, basma nüshada gördüğünüz şekildedir. Yazma nüshada önce "انجلاماك emeçlemek" diye yazılmış ise de sonradan bir düzeltme görerek "انجلاماق amaçlamak" şekline konulmuştur. Brockelmann da emeçlemek şeklinde yazmışsa da yanılmıştır; nitekim Dv. I, 53, 4 te "amaç" ve I,133, 7 de "amaçlık" diye geçmektedir. B. A.

enüçlemek).

اَدَرْلادی edherledi: "اَرْ اَتْ اَدَرْلادی er at edherledi = adam atı eğerledi". Başkası da böyledir; (اَدَرْلار - اَدَرْلاماق edherler - edherlemek).

اَغِرْلادی agırladı: "تَنْكْرِی مَنِی اَغِرْلادی Tenğri meni agırladı = Tanrı bana kerem kıldı", (اَغِرْلار - اَغِرْلاماق agırlar - agırlamak). Başkasına ikram eden her adam için de böyle denir.

اُغُرْلادی ogurladı: "اَرْ اِیشِنْ اُغُرْلادی er ışın ogurladı = adam işini vaktinde yaptı", (اُغُرْلار - اُغُرْلاماق ogurlar - ogurlamak). Bundan alınarak "اَرْ تَوَارْ اُغُرْلادی er tavar ogurladı" denir ki "adam mal çaldı" demektir; çünkü hırsız, vaktını ve fırsatını gözetir. Bu sözde başka bir yöneltke (tevcih) dahi vardır ki "اُغْرِی ogrı" kelimesi "hırsız" anlamına konulmuş bir isimdir; o fiil, bu isimden yapılmıştır; yeğnilik olmak için sonundaki ی harfi atılmış. Bu yöneltke benim hoşuma gider; ikisi de güzeldir. Şu parçada dahi gelmiştir:

بَكِمْ اُوزِنْ اُغُرْلادی یَرغ بیلب اُغُرْلادی
اُلُغْ تَنْكْرِی اَغِرْلادی اِنِ قُتْ قَفْ تَرِی تَغْدی

Begim özin ogurladı
Yarağ bilip ogurladı
Uluğ Tenğri agırladı
Anın kut kıw türi togdı

"Beyim kendini gizledi, bunu silâh bilerek vaktini gözledi. Tanrı kerem kıldı, onun için kutu, devleti yükseldi".

(Duşman için pusuya girmiş olan Tanğut Beyini anlatarak diyor ki: Beyim kendisini askerden çaldı, saklandı. Fırsat, imkân aradı. Allah ona utku verdi; bu yüzden devleti ve bahtı yükseldi).

اَتْزْلادی atızladı: "اَرْ یِرِنْ اَتْزْلادی er yerin atızladı = adam ekmek için toprağını parçalara ayırdı, ark açtı, sed yaptı";(اَتْزْلار - اَتْزْلاماق atızlar - atızlamak).

اُجُزْلادی uçuzladı: "بَكْ اَنِی اُجُزْلادی Beg anı uçuzladı = Bey, ona hakaret etti",(اُجُزْلار - اُجُزْلاماق uçuzlar - uçuzlamak).

اُدُزْلادی udhuzladı: "اُلْ اَنِی اُدُزْلادی ol anı udhuzladı = o, onun uyuzuna ilâç yaptı"; (اُدُزْلار - اُدُزْلاماق udhuzlar - udhuzlamak) [+].

[+] Basma nüshada اُدُزْلاماق şeklinde geçen bu mastar, yazma nüshada "اُدُزْلاماك üdhüzlemek" şeklindedir. Dv. I, 129, 16 da her ne kadar " اُدُزْلُغ udhuzluğ" şeklinde geçmişse de bunun da ایش kelimesinin hem "ış" hem de "iş" şeklinde kullanılmış olduğu gibi "udhuz" ve "üdhüz" şekillerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bugün bile Türkiyede büyük şehirler "uyuz", köyler "üyüz" diye söylemektedirler. B. A.

اَغزلادی agızladı: "اُل اَرقنی اَغزلادی ol arıknı agızladı = o, arka ağız açtı", "اُل قلن اَغزلادی ol kulın agızladı = o, kölesinin ağzına vurdu". Başkası da böyledir; (اَغزلار - اَغزلاماق agızlar - agızlamak).

اُغزلادی oguzladı: "اُل مَنی اُغزلادی ol meni Oguzladı = o, beni Oğuz saydı, Oğuzlara nispet etti", (اُغزلار - اُغزلاماق oguzlar - oguzlamak).

اُقتسادی okıtsadı: "اُل بتك اُقتسادی ol bitik okıtsadı = o, mektup okutmak istedi". Bir kimse çağırılmak istenirse yine böyle denir; (اُقتسار - اُقتساماق okıtsar - okıtsamak).

اُکتسادی ügitsedi: "اُل تَرغ اُکتسادی ol tarığ ügitsedi= o, buğday üğütmek istedi", (اُکتسار - اُکتساماك ügitser - ügitsemek).

اَکرسادی egirsedi: "اَر اَکرسادی er egirsedi = adam, eğir -ilâç- kullanmak istedi", "اُراغت یپ اَکرسادی uragut yıp egirsedi = kadın ip eğirmek istedi", "بك کند اَکرسادی Beg kend egirsedi = Bey kaleyi sarmak, kuşatmak istedi"; (اَکرسار - اَکرساماك egirser - egirsemek).

اَجغسادی açıgsadı: "اَر اَجغسادی er açıgsadı = adam ekşi istedi", (اَجغسار - اَجغساماق açıgsar - açıgsamak).

اُلغسادی ulugsadı: "اَر اَتا اُلغسادی er atta ulugsadı = adam atın büyüğünü istedi". Her şeyin büyüğünü istemek te böyledir; (اُلغسار - اُلغساماق ulugsar - ulugsamak).

اَرکسادی erüksedi: "اَر اَرکسادی er erüksedi = adam eriksedi, canı erik istedi". Başkası da böyledir; (اَرکسار - اَرکساماق erükser - erüksemek).

اُلکسادی ölügsedi: "اَر اُلکسادی er ölügsedi = adam ölmek istedi", (اُلکسار - اُلکساماق ölügser - ölügsemek).

اُکشلادی köküşledi: "اَر تَوارن اُکشلادی er tavarın köküşledi = adam malını çok saydı, çok sandı", (اُکشلار - اُکشلاماق köküşler - köküşlemek).

اَرغلادی arıgladı: "اُل قزی اَرغلادی ol kuzı arıgladı = o, kuzuyu iğdiş yaptı". Başkası da böyledir, "اُل یرماقغ اَرغلادی ol yarmakığ arıgladı = o, paranın iyisini topladı". Bir şeyin içerisinden iyisini seçmek te böyledir; (اَرغلار - اَرغلاماق arıglar - arıglamak).

اُرغلادی urugladı: "اُل کباز اُرغلادی ol kepez urugladı [+]= o, pamuğun çekirdeğini çıkardı". Herhangi bir meyvanın çekir-

[+] Bu kelime yazma nüshada "اُل کباز اَرغلادی ol kepez arıgladı" ve "اَرغلار - اَرغلاماق arıglar - arıglamak" şeklinde ise de doğru değildir, doğrusu basma nüshadaki şekildir. Biz de onu yukarıya aldık. Dv. I,255,5 ve III,256,13 te "uruglamak" ve I, 246, 8 de "uruglanmak" diye geçmektedir. B. A.

değini çıkarmak ta böyledir;(اُرُغلا رُ - اُرُغلاماقْ uruglar - uruglamak).

اَزِغلادی azıgladı: " تنكرْ اتغ اَزِغلادی tonğuz atığ azığladı = domuz atı azıladı, azısı ile çaldı ve yaraladı", "مَنْ تنكرْ نی اَزِغلادِمْ men tonğuznı azıgladım = ben domuzun azısına vurdum". İki tarafta azısı bulunan her yırtıcı hayvan için de böyle denir. (اَزِغلار - اَزِغلاماقْ azıglar - azıglamak).

اُلغلادی ulugladı: " تنكرى بَنى اُلغلادی Tenğri meni ulugladı = Tanrı beni yüceltti", " بَكْ بَنى اُلغلادی Beg meni ulugladı = Bey beni ulu saydı"; (اُلغلار - اُلغلاماقْ uluglar - uluglamak). Şu savda dahi gelmiştir: " اُلغنى اُلغلاساقْ بُلورْ ulugnı uluglasa kut bulur = birisi ihtiyara saygı gösterirse uğur ve devlet bulur".

اَذَقلادی adhakladı: " اُلْ اَنى اَذَقلادی ol anı adhakladı = o, onun ayağına vurdu", (اَذَقلار - اَذَقلاماقْ adhaklar - adhaklamak).

اَذُقلادی adhukladı: " اُلْ اَنى اَذُقلادی ol anı adhukladı = o, onu -tanımadığı için- garip gördü", (اَذُقلار - اَذُقلاماقْ adhuklar - adhuklamak).

اَرُقلادی arukladı: " بَكْ اَرُقلادی Beg arukladı = Bey yorgunluktan dinlendi". Bu, Hakanlılar dilinde "uyumak" anlamınadır. Aslı "yorgunluktan dinlendi" demektir; (اَرُقلار - اَرُقلاماقْ aruklar - aruklamak).

اَشُقلادی aşukladı: " اُلْ اَنى اَشُقلادی ol anı aşukladı = o, onun aşığına, aşık kemiğine vurdu", (اَشُقلار - اَشُقلاماقْ aşuklar - aşuklamak).

اَشَقلادی aşakladı: " اُلْ اَنى اَشَقلادی ol anı aşakladı = o, onu aşağı, küçük saydı". Şu savda da gelmiştir: " يَغِينى اَشَقلاسا بَشْقا چقارْ yağını aşaklasa başka çıkar = duşman aşağı görülürse başa çıkar".(Duşman küçük görülürse başa biner). Bununla "baş telef edilir" demek istenilir; "iyi düşün, duşmanı küçük görme" demektir.

اُشَقلادی uşakladı: "اُلْ مَنِكْ سوزُنى اُشَقلادی ol meninğ sözümni uşakladı = o, benim sözümü koğladı", (اُشَقلار - اُشَقلاماقْ uşaklar - uşaklamak).

اَنُقلادی anukladı: " اُلْ اَنُقلادی نانكْنى ol anukladı nenğni = o, nesneyi hazır buldu ve aldı", (اَنُقلار - اَنُقلاماقْ anuklar - anuklamak).

اِچكلادی içükledi: " اُلْ تونغ اِچكلادی ol tonuğ içükledi = o, elbiseye iç geçirtti, samur, sansar ve buna benzer kürklerle içini kaplattı"; (اِچكلار - اِچكلاماكْ içükler - içüklemek).

اَرُكلادى erükledi: "اُلْ تَرِى اَرُكلادى ol teri erükledi = o, deri sepiledi, debağat etti", (اَرُكلاز - اَرُكلاماك erükler - erüklemek).

اُزَكلادى özekledi: "اُلْ قُوْيغ اُزَكلادى ol koyuğ özekledi = o, koyunun şah damarını kesti". Bu damar üzerine vurulursa yine böyle denir; (اُزَكلاز - اُزَكلاماك özekler - özeklemek).

اِسِكلادى isigledi: "اَرْ اِسِكلادى er isigledi = adam koyu sıcakta gitti", (اِسِكلاز - اِسِكلاماك isigler - isiglemek).

اُسُكلادى üsügledi: "اُلْ كِرِتلِك اُسُكلادى ol kiritliğ üsügledi = o, kilidi hile ile, anahtarsız açtı", (اُسُكلاز - اُسُكلاماك üsügler - üsüglemek) [+]. Kençekçe.

اَسِرْكادى esirgedi: "اُلْ اَسِرْكادى نانكنى ol esirgedi nengni = o, bir nesnenin kaybolması üzerine acındı, eseflendi", (اَسِرْكاز - اَسِرْكاماك esirger - esirgemek).

اُشِكلادى üşikledi: "اُلْ كِيكنى اُشِكلادى ol keyikni üşikledi = o, geyiği üşümüşken yakaladı". Başkası da böyledir; (اُشِكلاز - اُشِكلاماك üşikler - üşiklemek).

اَكَكلادى ekekledi: "اَرْ اُراغتنى اَكَكلادى er uragutnı ekekledi = adam karısına söğdü, onu kötülüğe nispet etti", (اَكَكلاز - اَكَكلاماك ekekler - ekeklemek).

اُكَكلادى ükekledi: "اُلْ تامِغ اُكَكلادى ol tamığ ükekledi = o, kale üzerine burçlar yaptı". Herhangi bir şey için sandıklar yapmak ta böyledir; (اُكَكلاز - اُكَكلاماك ükekler - ükeklemek).

اَلِكلادى elikledi: "اُلْ اَنى اَلِكلادى ol anı elikledi = o, onunla alay etti, onu maskaraya aldı", (اَلِكلاز - اَلِكلاماك elikler - eliklemek). Şu parçada dahi gelmiştir:

تَنْكُتْ سُوسِنْ اُشِكلادى كِشِى اِيشِنْ اَلِكلادى
اَرِنْ اَتِنْ بِلِكلادى بُلُنْ بُولِبْ بَشِى تَغدى

Tanğut süsin üşikledi
Kişi ışın elikledi
Erin atın belikledi
Bulun bolıp başı tıgdı

"Tankut askerini üşümüş iken vurdu, o kişilerin işiyle alay etti, askerlerini, atlarını armağan kıldı, tutsak olup baş eğdi".

(Çine yakın bir vilâyet olan Tankut ilinin askerine zafer bulmasın diye soğukta gece baskını yaptı, sonra onlarla alay etti, bize atlarını ve adamlarını armağan kıldı; kaygı ve

[+] Bu mastar gerek yazma ve gerek basma nüshalarda اسكلاماك şeklinde ise de yazma nüshada اسكلاماق şeklinde bir düzeltme görmüştür. Bize kalırsa kelimenin doğrusu "اسغلاماق osuglamak" olacaktır; çünkü Dv. I,62,4 te " اُسُغ osuğ" kelimesi vardır; anlam yönünden bu iki kelime birdir. Brockelmann "üsüklemek" şeklinde yazmışsa da o da yanılmıştır. B.A.

sıkıntı yüzünden başını aşağıya eğdi [+].

اَمِكْلادِى emikledi: اَرْاُراغْتِنِى اَمِكْلادِى er uragutnı emikledi = adam karısının memesine vurdu", (اَمِكْلارْ - اَمِكْلاماكْ emikler - emiklemek).

اَنْكْلادِى enükledi: "اِتْ اَنْكْلادِى ıt enükledi = köpek enikledi". Arslan yavruladığı zaman da "اَرْسلانْ اَنْكْلادِى arslan enükledi" denir; (اَنْكْلارْ - اَنْكْلاماكْ enükler - enüklemek).

اَسَنْلادِى esenledi: " اُلْ مَنْكا اَسَنْلادِى ol manğa esenledi = o, beni selâmladı", (اَسَنْلارْ - اَسَنْلاماكْ esenler - esenlemek).

+
+ +

BU AYRIMIN BAŞKA TÜRLÜSÜ

اُذُولادِى udhuladı: "اُلْ اَنِى اُذُولادِى ol anı udhuladı = o, ona uydu", (اُذُولارْ - اُذُولاماقْ udhular - udhulamak).

اَرالادِى araladı: "اُلْ اِكِى كِشِى اَرْتا اَرالادِى ol ikki kişi otra araladı = o iki kişiyi araladı, barıştırdı". İki kişi veya iki şey arasından geçmek te böyledir; "barış" için bazı kere " اَرِيلادِى arıladı" de-

[+] Bu parçanın son mısraında bulunan تغدى kelimesi her iki nüshada dahi harekesizdir. Biz bunu " تغْدِى tıgdı" şeklinde harekeledik. Dv. II, 13, 11 de " تغماق tıgmak" fiili vardır. Yine bu mısraın Arapçaya olan çevirmesinde اسير kelimesi yoksa da asıl Türkçesinde بلْن sözü geçmektedir. Biz bu mısraı Türkçeye çevirirken eski Türkçesini göz önüne aldık. B. A.

nir ise de bu, halk söyleyişidir; evelkisi daha doğrudur; (اَرالارْ - اَرالاماقْ aralar - aralamak).

اُرِيلادِى urıladı: " اَرْ اُرِيلادِى er urıladı = adam bağırdı, sesini yükseltti",(اُرِيلارْ - اُرِيلاماقْ urılar - urılamak).

اُرِيلادِى urıladı: "اَرْ اُرِيلادِى er urıladı = adam kendini öğdü ve öğmekte ileri gitti",(اُرِيلارْ اُرِيلاماقْ urılar - urılamak). Şu parçada dahi gelmiştir:

اُزْن اكنب اريلادى يِرَقْ يِيرِكْ قرِيلادى
اتغ كمشب اُرِيلادى اُفت بولب تُبْ اغدى

Özin ögnüp urıladı
Yırak yèriğ karıladı
Atığ kemşip urıladı
Ufut bolup tüpü agdı

"Kendini öğmekte ileri gitti, uzak yerleri boyladı, arşınladı, atını saldırarak bağırdı;utanarak tepeyi aştı". (Üzerine gelen bir yiğiti anlatarak diyor ki: O, öğündü, öğünmekte ileri gitti, işi büyüttü; yeri arşınlıyarak geldi, atıyle saldırdı, fakat utanarak tepeyi aştı, gitti) [+].

اُرُولادِى örüledi: " اُلْ قُونُغْ اُرُولادِى ol konuğ örüledi = o, koyunu ayakta kesti",(اُرُولارْ -

[+] Bu parçanın ikinci mısraında bulunan يرق kelimesi, basma nüshada bu şekilde ise de yazma nüshada يَرَقْ şeklindedir. Bize kalırsa bu kelime "uzak" anlamına olan " يِرَقْ yırak" olacaktır. Burada "yarık" sözünün yeri yoktur; gerek sözün gelişinden ve gerek Arapçasından anlaşılan da budur. Brockelmann "yarık" şeklinde yazmışsa da yanılmıştır. B. A.

اُرُولاماك örüler - örülemek).

اَغُولادی aguladı: " اُلْ اَشِنْ اَغُولادی ol ağın aguladı = o, ağını ağıladı, ağı kattı". Başkası da böyledir; (اَغُولار - اَغولاماق agular - agulamak).

اَقالادی awaladı: " اَنِكْ تَكْرَاكِشِنْ اَقالادی anınğ tegre kişi awaladı = onun etrafında halk çepçevre toplandı", (اَقالار - اَقالاماق awalar - awalamak). Bu kelime ancak karışıklık çıktığında kullanılır. Başka yerde " اَقْدی awdı" denir, (اَقْدی ، اَقالار- اَقالاماق awdı - awalar - awalamak) [+].

اَقِیلادی akıladı: " اُلْ مَنِی اَقِیلادی ol meni akıladı = o, beni cömertliğe nispet etti", (اَقِیلار- اَقِیلاماق akılar - akılamak).

اَکالادی ekeledi: " اُلْ اَنِی اَکالادی ol anı ekeledi = o, ona büyük kız kardeş, abla dedi", (اَکالار - اَکالاماك ekeler - ekelemek).

اُکالادی ökeledi: " اُلْ اَنِی اُکالادی ol anı ökeledi = o, ona öke dedi, öke adı verdi"; "öke" ulusun büyüğüdür; (اُکالار - اُکالاماك ökeler - ökelemek).

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda اَقْدی ، اَقالار - اَقالاماق diye bir ibare vardır. Burada bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü şuhudî mâzisi " اَقْدی awdı" olan bir kelimenin muzarii ve mastarı "awalar - awalamak" şeklinde olamaz. Bizi teyid eden ikinci bir delil de bu kelimeden evvel geçmiş olan "awaladı - awalar - awalamak" fiilidir. Kaşgarlı "awaladı" fiilinin manasını anlattıktan sonra ayrıca "awdı" fiilinin manasını dahi anlatırken bu kelimeyi getirmiş ve sonra "awalar - awalamak" demiştir. İşte burada "awar - awmak" demek gerektir. B. A.

اَنالادی analadı: " اُلْ اَنِی اَنالادی ol anı analadı = o, kendisi için ona ana dedi, ana edindi", (اَنالار - اَنالاماق analar - analamak).

+
+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLAN

اَنْکْدیدی ağdıdı: "اَوْچی کَیْکْنِی اَنْکْدیدی awçı keyikni ağdıdı = avcı geyiğe hile etti; onu yakalamak için gizlenerek gözledi", " اُلْ اَنِی اَنْکْدیدی ol anı ağdıdı = o, onu yakalamak için hile yaptı"; (اَنْکْدِیر - اَنْکْدیماق ağdır - ağdımak).

+
+ +

BUNUN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اَنْکِیلادی ağıladı: "اَشْیاك اَنْکِیلادی eşyek ağıladı = eşek anırdı", (اَنْکِیلار - اَنْکِیلاماق ağılar - ağılamak).

+
+ +

BUNUN BİR BAŞKASI

اَنْکِکْلَنْدی ongıklandı: "اُراغُتْ اَنْکِکْلَنْدی [+]uragut ongıklandı = kadın takma zülüf koydu, keçi kı-

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda اَنْکِکْلَنْدی - اَنْکِکْلَنُور - اَنْکِکْلَماق şeklinde geçen bu fiil yanlış olmalıdır. Fiil, yeğni fiillerden, mastarı "mek"li fiillerden olacaktır; çünkü Dv.I, 121, 7 de " اَنْکَك önğik" kelimesi kıldan yapılan zülüf manasına olarak geçmekte ve aslının " اَنْکی önği" olduğu söylenmektedir. Brockelmann dahi bunun farkına varmıştır. B.A.

lından yapma zülüf takındı", (انكلنز - انكلنماق onğıklanur - onğıklanmak).

+
+ +

BU AYRIMDAN BEŞLİLER

اغرقندى agrıkandı: " ار اغرقندى er agrıkandı = adam ağrısından şikâyet etti, acındı", (اغرقنز - اغرقنماق agrıkanur - agrıkanmak).

+
+ +

BU AYRIMDAN İKİ SÂKİNLİLER

اندغردم andgardım: " من انى اندغردم men anı andgardım = ben ona yemin ettirdim", (اندغردمن - اندغرماق andgarurmen - andgarmak).

+
+ +

BU AYRIMDAN ALTI HARFLİ OLANLAR

ارمتلندى armutlandı: "يغاج ارمتلندى yıgaç armıtlandı = ağaç armutlandı", (ارمتلنز - ارمتلنماق armutlanur - armutlanmak).

ارتجلندى artuçlandı: " تاغ ارتجلندى tağ artuçlandı = dağ ardıçlandı, ardıcı çoğaldı", (ارتجلنز - ارتجلنماق artuçlanur - artuçlanmak).

اركجلندى örküçlendi: "سوف اركجلندى suw örküçlendi = su dalgalandı", (اركجلنز - اركجلنماك örküçlenür - örküçlenmek).

اركجلندى örgüçlendi: "قيز اركجلندى kız örgüçlendi = kız örgülü saç sahibi oldu", (اركجلنز - اركجلنماك

örgüçlenür - örgüçlenmek).

اركجلندى örküçlendi: "اشيغ اركجلندى aşıç örküçlendi = tencere sacayaklandı", (اركجلنز - اركجلنماك örküçlenür - örküçlenmek).

اذغرلندى adhgırlandı: " تاى اذغرلندى tay adhgırlandı = tay aygırlaştı, aygırın yaptığı işi yaptı". Kısrak, aygır bulduğu zaman dahi böyle denir; (اذغرلنز - اذغرلنماق adhgırlanur - adhgırlanmak).

اذمقلندى udhmaklandı: " ار اذمقلندى er udhmaklandı = adam uşak sahibi oldu", (اذمقلنز - اذمقلنماق udhmaklanur - udhmaklanmak).

ارتقلندى artuklandı: " ار ارتقلندى er artuklandı = adam artırdı, aşırı gitti", (ارتقلنز - ارتقلنماق artuklanur - artuklanmak).

اژمقلندى ıjmaklandı: "تاز باشى اژمقلندى taz başı ıjmaklandı = kelin başı bozuldu, kelliği arttı", "يرا اژمقلندى yer ıjmaklandı = yerde şap çoğaldı". Başkası da böyledir; (اژمقلنز - اژمقلنماق ıjmaklanur - ıjmaklanmak).

اغرقلندى agruklandı: "ال بو ايشغ اغرقلندى ol bu ışığ agruklandı = o, bu işi ağırsındı". Bir yükü ağır görmek te böyledir; (اغرقلنز - اغرقلنماق agruklanur - agruklanmak).

اغرقلندى Ugraklandı: " ار اغرقلندى er Ugraklandı = adam Uğrak kılığına girdi". (اغرقلنز - اغرقلنماق Ugraklanur - Ugraklanmak). Uğraklar

Türklerden bir boydur.

اَتمَكلَندِى etmeklendi: "اَر اَتمَكلَندِى er etmeklendi = adam ekmek sahibi oldu, ekmeği çoğaldı", (اَتمَكلَنُر - اَتمَكلَنماق etmeklenür - etmeklenmek). Bu çeşit fiiller çoktur ve isimden yapılır. Bunun Arapçada benzeri çoktur. اَلبَنَ الرَّجُلُ denir ki "adam süt sahibi oldu, sütü çoğaldı" demektir. Ve yine اَسحَى denir ki "kürk yapacak, sepilenecek derisi çoğaldı" demektir.

اِچمَكلَندِى içmeklendi: "اَر اِچمَكلَندِى er içmeklendi = adam kuzu kürkü giydi"; buna sahip olduğu zaman da böyle denir. (اِچمَكلَنُر - اِچمَكلَنماق içmeklenür - içmeklenmek).

اَرسَكلَندِى erseklendi: "اِشلار اَرسَكلَندِى işler erseklendi = kadın azgınlığı yüzünden ersedi, erkek istedi", (اَرسَكلَنُر - اَرسَكلَنماق erseklenür - erseklenmek).

اُكمَكلَندِى ökmeklendi: "اُراغت اُكمَكلَندِى uragut ökmeklendi = kadın küpelendi, küpe sahibi oldu", (اُكمَكلَنُر - اُكمَكلَنماق ökmeklenür - ökmeklenmek).

اَكرِملَندِى egrimlendi: "سُوف اَكرِملَندِى suw egrimlendi = su göllerde eğreklendi", (اَكرِملَنُر - اَكرِملَنماق egrimlenür - egrimlenmek).

اِشتُنلَندِى ıştonlandı: "اَر اِشتُنلَندِى er ıştonlandı = adam iş elbisesi giydi". Aslı اِجتُنلَندِى dır;

ج harfi -çıkak yakınlığı dolayısiyle- ش ye çevrilmiştir; (اِشتُنلَنُر - اِشتُنلَنماق ıştonlanur - ıştonlanmak).

+
+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF

اَرقُقلَندِى arkuklandı: "اَر اَرقُقلَندِى er arkuklandı = adam haylazlık yaptı, dikbaşlılık etti", (اَرقُقلَنُر - اَرقُقلَنماق arkuklanur - arkuklanmak).

اَمَكلَندِى emgeklendi: "اُل بُو اِيشغ اَمَكلَندِى ol bu ışığ emgeklendi = o, bu işi emekli, zahmetli saydı", (اَمَكلَنُر - اَمَكلَنماق emgeklenür - emgeklenmek).

اَشَكلَندِى eşgeklendi: "اَر اَشَكلَندِى er eşgeklendi = adam eşek sahibi oldu". İki diyeleğin birinde (Türk ve Oğuz diyeleği). (اَشَكلَنُر - اَشَكلَنماق eşgeklenür - eşgeklenmek).

اَرَكلَندِى erkeklendi: "سُوف اَرَكلَندِى suw erkeklendi = su dalgalandı", "اَنِك يِنى اَرَكلَندِى aning yini erkeklendi = onun tüyü ürperdi"; (اَرَكلَنُر - اَرَكلَنماق erkeklenür - erkeklenmek). Bir kimse erkek-

lik gösterirse yine böyle denir [+].

+

+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜLER

اَرْبالادی arpaladı: "اُلْ اَتِنْ اَرْبالادی ol atın arpaladı = o, atına arpa verdi", (اَرْبالاز - اَرْبالاماقْ arpalar - arpalamak).

اُرْتُولادی ortuladı: "اَرْ یاشِنْ اُرْتُولادی er yaşın ortuladı = adam yaşının ortasına vardı", (اُرْتُولاز - اُرْتُولاماقْ ortular - ortulamak).

اِرْتالادی ırtaladı: "اَرْ ایشْقا اِرْتالادی er ışka ırtaladı = adam işe erken başladı", (اِرْتالاز - اِرْتالاماقْ ırtalar - ırtalamak) [++].

اَسْرِیلادی esriledi: "اُلْ کِدِزْنِی اَسْرِیلادی ol kidhizni esriledi = o, keçeyi nakışladı, üzerini kaplan derisi gibi renkle süsledi", (اَسْرِیلازْ اَسْرِیلاماكْ esriler - esrilemek).

اُغْرِیلادی ogrıladı: "اُلْ نانْكْ اُغْرِیلادی ol neng ogrıladı = o, bir şey çaldı". Halk bunu (ر r) harfini sâkin olarak söylerse de yanlış-

[+] Bu kelimeler basma nüshada gördüğünüz şekilde ise de yazma nüshada "سُوقْ اِرْكَكْلَنْدی şuw erkeklendi" ve "اَنَكْ سِنِی اِرْكَكْلَنْدی anınğ yini erkeklendi" imlasında yazılmış iken sonradan bir düzeltme görerek her iki fiilin ilk harekeleri "i" şekline konulmuş ve "اِرْكَكْلَنْدی irkeklendi" denilmiş. Bundan sonra gelen muzari ve mastar şekilleri ilk yazılışında dahi "اِرْكَكْلَنُرْ irkeklenür", "اِرْكَكْلَنْمَاكْ irkeklenmek" imlâsındadır. Şu halde bu dört kelimenin ilk sesleri ve ilk harfleri "er" olmayıp "ir" olacaktır. Brockelmann da basma nüshaya bakarak yanılmıştır. B. A.

[++] Irtalamak mastarı yazma nüshada dahi bu şekilde iken sonradan bir düzeltme görerek "irtelemek" şekline konulmuştur; asıl kelimenin "irte" olduğuna bakılırsa, doğrusunun son şekil olduğu meydandadır. B. A.

tır. (اُغْرِلاماقْ - اُغْرِلارْ ogrılar - ogrılamak) [+].

اِكْتُولادی iktüledi: "اُلْ قُوْیْ اِكْتُولادی ol koy iktüledi= o, koyuna ot verdi". Başka hayvana ot vermek te böyledir; (اِكْتُولاماكْ - اِكْتُولازْ iktüler - iktülemek).

اَرْغُولادی arguladı: "اُلْ اِكِی كِشِی اَرا اَرْغُولادی ol ikki kişi ara arguladı = o, iki kişi arasını yardı, geçti", (اَرْغُولاماقْ - اَرْغُولازْ argular - argulamak).

اُبْكَلادی öpkeledi: "اُلْ اَنْكَرْ اُبْكَلادی ol angar öpkeledi = o, onun ciğerine vurdu", (اُبْكَلازْ - اُبْكَلاماكْ öpkeler - öpkelemek).

اُبْكِیلادی öpkiledi: "اُلْ اَنْدِنْ اُبْكِیلادی ol andın öpkiledi = o, ona öfkelendi, kızdığı için yüz çevirdi", (اُبْكِیلاماكْ - اُبْكِیلازْ öpkiler - öpkilemek).

Kurallar yerinde söylenecektir. Tanrıya övüş, hemze kitabı bitti.

X

X X

[+] Basma nüshada "ogurlar - ogurlamak" şeklinde geçen bu kelimeler, yazma nüshada اُغْرِلار ve اُغْرِلاماق şeklindedir, harekesizdir. Kaşgarlı "kelimenin doğrusu اُغْرِیلادی dedikten sonra gelen muzari ve mastar şekillerini "ogurlamak", "ogurlar" şeklinde yazmak doğru değildir. Yazma nüshada muzari ve mastar şekillerinde hareke ve tutar işareti yokken, Kilislinin böyle yapması doğru değildir. B. A.

YARLIĞAYAN, ESİRGİYEN TANRININ

ADIYLE

SALİM İSİMLER KİTABI

İKİ HARFLİLER AYRIMI

تَبْ tap : Elverir, yetişir. " بو اَشْ مَنْكا تَبْ bu aş manğa tap = bu aş bana yeter", "تَبْ بُلْدِي tap boldı = elverdi, yetti".

تُبْ top : Buğday su ile kaynatılır, arpa hamuru ile yuğurularak bir keçeye sarılır, sıcak bir yere bırakılır, erdikten sonra yenir.

جَبْ جَبْ çap çap: Kamçı vurulurken çıkan ses ve dudağın şapırtısının anlatılması " اُلْ اَرُكْ جَبْ جَبْ يِيدِي ol erük çap çap yedi = o, eriği şapır şupur yedi".

جُبْ çöp ? : Şarabın tortusu, her şeyin çöküntüsü. Bu sözden alınarak değersiz kimselere " جُبْ جَبْ كِشِيلَرْ çöp,çep kişiler" denir.

جِبْ çıp : Her ince ve yumşak dal. Bu kelime "جِبِقْ çıbık" sözünden kısaltılmıştır. Nasıl ki " تُبْ top" sözü " تُبِقْ topık"tan kısaltılmıştır.

جُبْ çöp : Tutmaç parçası. " بِيرْ جُبْ يِيكِلْ bir çöp yegil = bir parça tutmaç ye". Kesilmiş tutmaç ve erişte parçalarına

da böyle denir.

زَبْ زَبْ zap zap: Çabuk çabuk, hızlı hızlı yürümekten çıkan sesi anlatır. "زَبْ زَبْ بَرْغِلْ zap zap bargıl = zıp zıp koş, çabuk git".

سَبْ sep : Gelinin malı olan çeyiz.

سِبْ sıp : İki yaşına girmiş olan tay.

شَبْ şep : İvmeyi anlatır edat. Arabın هَلاَ sözü gibi. " شَبْ كَلْ şep kel = çabuk gel".

قُبْ kop : Obartma ve pekitme edatı. "اُغُلْ قُبْ بَدُودِي ogul kop bedhüdi = çocuk çok büyüdü", " قُبْ اَدْكُونانْكْ kop edhgü nenğ = çok iyi nesne".

كُبْ köp : " كُبْ نانْكْ köp nenğ = sık, dolgun, gür olan nesne", " كُبْ سَجْ köp saç = gür saç"; nitekim şu savda gelmiştir: "كُبْ سُكُشْكا قُشْ قُنارْ ، كُرْكلوك كِشِيكا سُوزْ كَلِيرْ köp sögütge kuş konar; körklüğ kişige söz kelir = gür söğüde kuş konar, güzele söz gelir". Bu sav " يِغاج اوجنكا يِيل تكير كُرْكلك كشيكا سوز كلير yıgaç uçunga yel tegir; körklüğ kişige söz kelir" şeklinde dahi söylenir, "Ağacın ucuna yel değer, güzele söz gelir" demektir. Bununla beraber güzel kendisini korumalıdır.

بَتْ pat : Cibre, bir nesnenin çöküntüsü." بَتْ كَلْ pat kel" çabuklukta " شَبْ كَلْ şep kel"

sözü gibidir. Ağır bir şey düştüğü zaman çıkardığı ses için " پَتْ تُشْدِی pat tüşdi" denir.

بِتْ bit : Bit. Buradan alınarak tahıla düşen ufak hayvancığa da " تَرَغْ بِتِی tarığ biti" denir.

جَتْ جَتْ çat çat: Bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır. "جَتْ جَتْ اُرْدِی çat çat urdı = çat çat vurdu".

چِتْ çit : Kamıştan veya dikenden yapılan duvar.

شَتْ şat : Cür'et, cesaret. " اَنِنْ ناشَتِی بارْ anınğ ne şatı bar = onun -inkâra- ne cür'eti var".

قَتْ kat : Kat. "تُونْ قَتِی ton katı = elbisenin katı". Bu sözden alınarak dağ katlarına ve kıvrımlarına " قَدْراقْ kadrak" denir.

قَتْ kat : "Yanında, indinde" anlamınadır. Oğuzca. " بَكْ قَتِنْدا Beg katında = Beyin yanında, Beye göre".

قُتْ kut : Kutluluk, devlet. Bu sözden alınarak " قُتْلُغْ kutluğ" denir. Şu parçada dahi gelmiştir:

قُتْ قُفْغ بِرسا اِدِمْ قُولِنْكا
كُنْدا اِشِی يُكْسَبَنْ يُوقارْ آغارْ

Kut kuwiğ bérse idhim kulınğa
Künde ışı yükseben yokar agar

"Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse hergün onun işi yükselir".

كُتْ köt : Göt, arka.

مَتْ mat : Öyle, ancılayın. " اَنْدَغْ مَتْ andağ mat = o, öyle".

سَچْ saç : Saç.

سُچْ suç : Bir şeyin sapmasını bildirir. " قِلِجْ سُچْ قِلْدِی kılıç suç kıldı = kılıç saptı, kesmedi", " اَرْ سُچْ قِلْدِی er suç kıldı = adam işi üzerine almaktan çekindi".

قَچْ kaç : Kaç. Sayı soran bir edat. "قَچْ يَرْماقْ بِيرْدِی kaç yarmak bérdi = kaç para verdi".

قُچْ koç : Koç. Oğuzca. Aslı " قُچْنْكارْ koçngğar" dır.

قَچْ kaç : Kez, kere. " قَچْ قَتا اَيْدِمْ kaç kata aydım = kaç kere söyledim" [+].

كُچْ köç : Göç. " سُوكُچْتِی sü köçti = asker göçtü".

كُچْ köç : Saat, an. " بِيرْ كُچْ كُذْكِلْ bir köç küdhgil = az bir zaman, bir saat dur".

هَچْ هَچْ heç heç: At, başını alıp gitmek istediği zaman, onu yavaşlatmak için kullanılan söz. Bu söz, Arapçaya da uygundur. Bu kelime kuraldan dıştır; çünkü kendisinde هـ vardır, halbuki Türkçede هـ harfi yoktur.

كَدْ ked : Bu kelime د ile yazıldığı gibi ذ ile

[+] "Kaç kata aydım" örneği buraya gelmez; bu, gelse gelse bundan bir kelime yukarıda bulunan "kaç" kelimesinde gelebilirdi; çünkü metindeki ikinci "kaç" kelimesi "kere" anlamınadır. Bundan bir kelime önce geçen "kaç" kelimesi ise miktar soran bir edattır. "Kaç kata aydım" sözündeki "kaç" kelimesi "kere" manasına değildir. Bu örnekteki "kere" sözü "kata"dan çıkmaktadır. B. A.

dahi yazılır. Bir şeyi anlatmakta o-bartma ve pekitme arzu edilirse bu e-dat kullanılır. "كَذْ اَتْ kedh at = ne iyi at!", "كَذْ نانْكْ kedh neng = ne iyi şey".

بِرْ bir : Sayıda bir. "بِيرْ يَرْماقْ bir yarmak = bir para". Bu kelime menkus ayrımına götürülerek بِير dahi yapılabilir. Bunun benzerleri çoktur. Lâkin Türk dilinde doğru olan, söylenişte kısa ve çıkakta sert olandır.

تَرْ ter : Ter. "اَرْ تَرْ بُلْدِى er ter boldı = adam utandı, mahcup oldu". Bu ار بُلْدِى yerindedir [+].

جَرْ çer : Vücudun ağırlığını bildirir bir kelimedir. "اَرْ جَرْ لَنْدِى er çerlendi = adamın vücudu ağırlaştı". Hakanlılar dilince.

[+] Buradaki Türkçe sözlerin ikisi de yanlış olmalıdır. Basma nüshada gördüğünüz şekilde olan bu ibare yazma nüshada اَنْ يَجْعَلَ الرَّجُلُ وَهُوَ بِمَنْزِلَةِ قَوْلِكَ اَرْ بُلْدِى şeklindedir. Sonradan bir düzeltme görerek ار بلدى kelimesinin hemzesinin üzerine kırmızı mürekeple bir üstün atılarak اَر بلدى şekline konulmuş. Yazma nüshadaki gerek bu اَرْبلدى ve gerek تَرْبلدى sözleri yanlıştır. Çünkü Dv. I,15,10 da ve III,4,12 de geçen تَرْلَدِى kelimeleri hep "ayrıldı" anlamınadır, "utanma" anlamı yoktur. Şu halde bu cümle "اَرْ تَرْ بُلْدِى er ter boldı" şeklinde olacaktır. "Adam utandı, terledi" demek olur.

İkinci kelimeye gelince, bu da "اِرْ بُلْدِى ır boldı" olacaktır. Çünkü Dv. I, 39, 6 da geçen "اِرْ بُلْدِى ır boldı" sözü bizi teyid eder. "ır" I, 42, 12 de "utanma" manasınadır. Orta Anadoluda bugün bile "ırsız" kelimesi "huysuz, sıkılmaz" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

جَرْ çer : Vakit. "بُو جَرْلِكْ دا كَلْ bu çerlikde kel = bu vakitte gel" [+].

جَرْ çer : "اَنِكْ اَفِى بُو جَرْلِكْ دا anınğ ewi bu çerlikde = onun evi şu karşıda". Savaşta karşılıklı duran saflara, sıralara "جَرِكْ çeriğ" denir.

جِرْ çır : Elbise yırtılmaktan, yırtmaktan çıkan sesi bildirir. "اَنِكْ تُونِ جِرْ يِرْتِى anınğ tonın çır yırttı = onun elbisesini cırt yırttı".

جُرْ çür : Menfaat. "اُلْ اَنْدِنْ نانْكْ جُرْلادِى ol andın neng çürledi = o, ondan menfaat elde etti [++].

جُرْجُرْ çür çür: Süt sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatır. Herhangi bir akar, ses çıkardığı zaman da böyle denir.

جِرْ çir : Yağ. "اَشْجَتا جِرْ يُوقْ aşıçta çir yok = tencerede yağ yok", "بُو اَتا جِرْ يُوقْ bu ette çir yok = bu ette yağ yok".

جَرْجُرْ çarçur [+++]: "اُلْ جَرْجُرْ يِيدِى ol çarçur yedi = o, eline geçen şeyi yedi, bir şey

---

[+] Bu kelime Batı Anadolunun birçok yerlerinde yalnız köy kadınlarının dilinde kalmış ve "car" şeklinde kullanıldığı görülmüştür. "Tam carında yetiştim" derler ki "tam vaktinde yetiştim" demektir. Bir de "carıma yetişti" derler ki "imdadıma yetişti" gibi bir anlamdadır. B. A.

[++] Burada اُلْ اَنْدِنْ نانْكْ جُرْلادِى cümlesindeki جُرْلادِى kelimesi "جُرْلَنْدِى çürlendi" olsa gerektir. Çünkü, aynı kelime aynı manada Dv.II,193,17-18 de "çürlendi ve çürlenmek" imlâsındadır. "Çürledi" fiili müteaddidir, halbuki mutavaat olması lâzımdır. Bu yönden dahi "çürledi" kelimesinin buraya gelmiyeceği meydandadır. B. A.

[+++] Bu kelime ve bunun anlamı yazma nüshada "şar şur" ve "kar kur" kelimeleri arasında iken Bay Kilisli basma nüshada bunu gördüğünüz yere koymuş, iyi de yapmıştır; çünkü kelime "ç" ile başlamaktadır. B. A.

bırakmadı".

سِرْ sır : Ağustos böceğinin çıkardığı sesi anlatır. "سِرْاِتِی sır ètti = ağustos böceği gibi ses çıkardı". Kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı ses te böyledir [+].

سِرْ sır : Kendisiyle Çin kâseleri cilâlanıp üzerine nakış yapılan macun. "سِرْلِغْ آیاقْ sırlığ ayak = sırlı, nakışlı kâse".

شَرْشَر şar şar: Yağmurun sağanak halinde yağmasından çıkan ses. Herhangi bir akar, ses çıkardığı zaman da böyle denir. Bu kelimedeki ش harfi ج den çevrilmiştir.

قَرْقُرْ kar kur: "قَرْقُرْاِتِی قَرِنْ kar kur ètti karın = karın guruldadı". Bu kelime söylenişçe ve anlamca Arapçaya uygundur.

قُرْ kur : Mertebe. "« مَنِنْگ قُرُمْ اُلُغْ meninğ kurım uluğ = benim mertebem ulu".

قُرْ kur : Kuşak, kemer.

اِچْ قُرْ iç kur: Uçkur.

قِرْ یَغِی kır yagı: Gizli duşman.

قِرْ kır : Kır rengi. "قِرْ اَتْ kır at = kır renkli at".

قِرْ kır : Su bendi, germeç.

قِرْ kır : Basık dağ.

کُرْ kür : "کُرْ اَرْ kür er = yiğit, sarsılmaz, pek

[+] Basma nüshada gördüğünüz şekilde olan bu kelime, yazma nüshada "سِرْسِرْاِتِی sır sır ètti" şeklindedir, doğrusu da budur. Bugün bile Batı Anadolunun birçok yerlerinde ağustos böceğine "cırcır böceği" denir. B. A.

yürekli, kabadayı adam". Şu savda dahi gelmiştir: "کِمْ کُرْ بُلْسا کُفاذْ بُلُورْ kim kür bolsa köwez bolur = kabadayı olan kurumlu olur". Şu parçada dahi gelmiştir :

ارْتِشْ سُوِی یِماکِی سِتْغَبْ تُتْرُ بِلاکِی
کُرْمَتْ اَنِنْ یُراکِی کَلْکالِمَتْ اِرْکِشُورْ

Ertiş suwı Yèmegi
Sıtgap tutar bilegi
Kürmet anınğ yüregi
Kelgelimet irkişür

"İrtiş suyunun Yemekleri bileklerini sığadılar, yürekleri pek; bize gelmek üzere toplaşıyorlar".

(Yemek, Kıpçaklardan bir oymaktır. Şair diyor ki: Bu oymak bileklerini sığadı, bize karşı kalpleri sarsılmaz bir halde, binlercesi üzerimize gelmek için toplandı).

بِزْ biz : Biz. "بِزْ کَلْدِیمِزْ biz keldimiz = biz geldik".

تُزْ tüz : Düz, düz olan her şey. "تُزْ یِیرْ tüz yèr = düz yer".

چُزْ çuz : Yaldızlı, kırmızı renkli bir Çin kumaşı.

قُزْ kuz : "قُزْ تاغْ kuz tağ = güneş görmiyen dağ" (oraya güneş ancak öğleden sonra vurur; güneşin solunda kalır, kar

ve soğuk çok olur). Şu savda dahi gelmiştir : "قوزدا قار اكسومايس ، قويدا ياغ اكسومايس" kuzda kar eksümes, koyda yağ eksümes = kuzayda kar, koyunda yağ eksik olmaz".

قز kız : " قزنانك kız neng = pahalı nesne", "بو آت قز آلدم bu at kız aldım = bu atı pahalı aldım".

قز kız : Cariye. "قز قرقن kız kırkın = cariyeler".

قز kız : Kız. " مينك قزم meninğ kızım = benim kızım", "اوقزى ev kızı = aile kızı", "ينجكا قز yinçke kız = yatağa alınacak, yetişkin cariye". Bu ad cariye olmıyan kızlara verildiği gibi satın alınan kızlara da verilebilir. Aslı "kız oğlan kız, evlenmemiş kız" demektir. Öbürleri buna benzetmek için söylenmiştir.

قزقش kızkuş : İnsanın üzerine düşecekmiş gibi alçaktan uçan bir kuş.

قزكيشى kız kişi: Pinti kişi. Arguca. Şu savda dahi gelmiştir : " قزكيشى سافى يورغلى بلماس kız kişi sawı yorıglı bolmas = pinti adamın ünü yayılmaz". Bu sav, adının iyi çıkması ve öğülmesi için cömertlikle emredilen kimse hakkında söylenir.

كز kez : Gez. "اوكزى ok kezi = ok gezi".

كز kez : Süt ve un gibi şeylerin tencere dibinde yapışıp kalan parçaları ki, kazınarak alınır. "آشچ كزى aşıç kezi = tencere dibi" [+].

كز küz : Güz mevsimi, sonbahar.

كز kiz : Misk kutusu; taht, kürsü, sandık, heybe gibi şeyler. " كزداكى كز يبار kizdeki kiz yıpar" [++] savında dahi gelmiştir, "sandıktaki anber kutusuna, sandıktaki miske el sürülmez, saklı kalır ?". Bu sav, kadınların ağızlarının güzel kokusunu miske benzetmek için söylenir.

مز miz : Biz. م , ب den çevrilmiştir. ب harfi kelime, başta bulunduğu zaman gelir; nasıl ki " بز بردمز biz bardımız"

[+] Yazma nüshada, buraya konması gereken bir parça vardır, basma nüshada unutulmuştur. Parça şudur : كز اسم نوع من ديباج الصين " كز kez : Çin kumaşlarından bir çeşit kumaşın adı".

Bu parça basma nüshanın birinci cildinin 274 ncü sahifesinin 17 nci satırına girmesi gerekirdi. B. A.

[++] كزداكى كز يبار sözüne Arapça karşılık olmak üzere metinde نافحة مسك مصونة في صوان denilmiş, tarafımızdan da "sandıktaki anber kutusuna, sandıktaki miske el sürülmez, saklı kalır" diye tercüme edilmişse de biz bu Arapça ibareyi doğru bulmıyoruz. Türkçesinden anlaşıldığına göre ibare şöyle olmalıdır :

نافحة مسك تفوح في صوان . Bu takdire göre anlam şöyle olur : "Sandıktaki misk kokar". Bu anlam Türkçe metne de uygundur. Çünkü يبار "misk" anlamına olduğu gibi fiil olarak "kokar" anlamına da gelmektedir. Nitekim Dv.III,5, 14 teki يبار بندا كى cümlesindeki يبار kelimesi fiil olarak "mis gibi kokar" anlamına geldiği açıkça görülmektedir. B. A.

derler, "biz gittik" anlamınadır. " كلدمز keldimiz" sözü de "geldik" demektir. Bu kural, bütün isimlerle fiillerde birdir; nitekim " اتمز atımız" sözü de böyledir.

پس pis : Pis. Dağar, tulum gibi şeylerin dibinde kalan çöküntü, tortu. Bu, katran gibi bir şeydir.

تس tes : Obartma edatıdır. Oğuzca. Oğuzlar, yuvarlak bir nesnenin vasfında obartma diledikleri zaman " تس تگرما testegirme" derler ki "desdeğirmi" anlamınadır. Bu, kurala uymaz. Çünkü kural, renklerde bir şeyin vasfını obartmak için, sıfatı söylenen kelimenin ilk harfi alınıp -bütün Türk dillerinde- ب eklemekle yapılır ; bu, Oğuzcada م getirmekle olur. Koyu gök renginde olan nesneye Türkler " كبكوك köp kök", Oğuzlar " كمكوك köm kök" derler, "göm gök" demektir.

Türkler, kelimenin ilk harfi olan ك harfini alarak ب ile birleştirip " كب köp" demişler. Bu, obartma edatıdır; sonra da rengin adını getirerek " كبكوك köp kök" derler. Oğuzlar ب yi م e çevirerek "köm kök" demişlerdir, "koyu gök"

demektir.

Sarı nesneye " سرغ sarığ", koyu sarı nesneye "سب سرغ sapsarığ" denir. "Sarığ" kelimesinin س i alınarak ب ile birleştirilmiş, böylelikle obartma yapılmış; sonra da rengi bildiren kelime getirilmiştir. Bunun gibi, boş yer, açıklık için " يزى yazı" denir. Bunun vasfında obartma istenildiği zaman "يب يزى yap yazı" [+]denir. Bütün obartmalar hep böyledir. Fakat ب harfini س e çevirmek kural değildir.

تس tas : Her nesnenin kötüsü, bayağısı. Oğuzca. " بو آت تس تگل bu at tas tegül = bu at kötü değil".

تس تس tus tus: Keçe ve elbise gibi her yumşak nesneye vurmaktan çıkan sesi anlatır. "تس تس اردى tus tus urdı = tıp tıp vurdu".

كس kes : Herhangi bir nesnenin parçası " بير كس اتماك bir kes etmek = bir parça ekmek".

كس kes : Kesek; aptest bozduktan sonra bununla temizlenilir.

كس kis : Karı. " انك كسى anınğ kisi = onun karısı". Bir takımları bunu izafetle kullanırlar " الكسى الدى ol kisi al-

[+] Yazı kelimesi bugün Batı Anadoluda, Uşak, Afyon, Kütahya taraflarında ve Orta Anadoluda, Kayseride dahi bu anlamda kullanılmaktadır. B. A.

dı = o, kadın aldı"[+].

بُش boş : " بُش يلقى boş yılkı = başıboş salınmış hayvan sürüsü". Bu sözden alınarak اُل اِشلار بُش ol işler boş" denir ki "o kadın boştur". (O, kadını boşadı, bıraktı, unuttu) demektir. " اُل قُل بُش قلدى ol kul boş kıldı = o, kölesini azat etti".

Ergin (hür) kimse için de "بُش boş" denir. Nitekim şu savda da gelmiştir : " بُش نانك كا اِذى بسلماس boş nengge idhi bolmas = boş bırakılan malın sahibi olmaz". Bu sav, kendi malını korumakla emrolunan kimse için söylenir.

تُش tüş : Eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman. Bu sözden alınarak " تُش اُودى tüş ödi" denir ki "konulacak zaman" demektir.

جَش çeş : Perüze (Firuze). Şu parçada dahi gelmiştir :

يَرَتِى يَشِل جَش سَقُرْدى اُرُنْك قَش
تِزْلدى قَرا قُش تُن كُن اُوزا يُرْكَنُور

Yarattı yaşıl çeş
Sawurdı ürüng kaş

[+] " اُل كِسى الدى ol kisi aldı" cümlesinde izafet yoktur, yalnız " كِسى kisi" kelimesinin aslı " كِس kis" olduğuna göre "kisi" kelimesi izafet şeklindedir, yalnız muzafünileyhi yoktur. Yazma nüshada bu cümledeki "kisi" kelimesinin üzerine sonradan kırmızı mürekeple üç nokta konmuş, öbür kelimelere konmamış. B. A.

Tizildi karakuş
Tün kün üze yürkenür

"Perüze gibi yeşil göğü yarattı, üzerine beyaz yüzük kaşları saçtı, karakuş yıldızı dizildi, gece, gündüz üzerine örtülür".

(Şöyle ki, baharı anlatarak, Ulu Tanrı yeşillikte perüze gibi olan göğü yarattı ve üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı -yeşim, beyaz bir taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır- Mizan yıldızı dizildi -bu yıldızın adına Türkler Karakuş derler- gece ile gündüz birbiri üzerine örtülüyor).

جِش جِش çiş çiş: Kadın çocuğu işetmek istediği zaman böyle söyler; binici dahi yürüdükten sonra atı işetmek isterse böyle der.

سِش sış : Şiş. Tutmaç dedikleri yemeği dizmek için kullanılan nesneye de "سِش sış" derler.

قُش kuş : Bütün kuşların adıdır; sonra bundan bir takımları ayrılır; akdoğana "اُرُنْك قُش ürüng kuş", tavşancıla " قَرا قُش karakuş", deve kuşuna " تِوى قُش tewi kuş", tavusa "يُون قُش yun kuş", atmacaya " ايل قُش ıl kuş?"; yıldızlardan Müşteriye " قَرا قُش Karakuş" denilir;

bu yıldız doğduğu zaman "قَرَاقُشْ تُغْدِى Karakuş togdı" denir. Bu yıldız oralarda sabah vakti doğar; Oğuzlar, deve ayaklarının ucuna da " قَرَاقُشْ karakuş" derler. "Kızkuş" tüylerinin rengi bukalemuna benzer, açılınca renkten renge giren bir kuşun adı.

قِشْ kış : Kış. Şu savda da gelmiştir : "قِشْ قُنْتِى اُوتْ kış konukı ot = kış konuğu ateş".

تَفْ tef : Dek, al, hile. Nitekim şu savda gelmiştir:" اَبْجِى بَجَا تَفْ بِلْسَا اَدِغْ اَنْجَا يُولْ بِلِيرْ awçı neçe tef bilse adhığ ança yol bilir [+] = avcı ne kadar hile bilse, ayı da o kadar yol bilir".

جِفْ çıf : Hurma ve üzüm gibi şeylerin şirasının çömlek veya tencerede kaynamasından çıkan sesi anlatır.

قِوْ kıw : Baht, devlet.

تُوْ tok : "تُوْ كِشِى tok kişi = tok adam". Türklerin saçı gibi, başında saç olmıyan kimseye " تُوْ اَرْ tok er" denir. Boynuzsuz hayvana da "تُوْ يَلْقِى tok yılkı" denir. "تُوْ تُوْ اَتِى tok tok etti = taşın

[+] Bu sav, yazma nüshada sahife 167 de aşağıdaki gibidir. " اَبْجِى بَجَا اَلْ بِلْسَا اَدِغْ اَنْجَا يُولْ بِلِيرْ awçı neçe al bilse adhığ ança yol bilir". Bay Kilisli, basma nüshada - اَلْ kelimesini atarak yerine- تَفْ kelimesini almış. Bu savın "tef" kelimesinin açıklamasında gelmesi dolayısiyle تَفْ ın اَلْ olması doğru ise de metni değiştirmek ve "al" ile "yol" kelimelerinin karşılaşmasını bozmak yanlıştır sanırım.B.A.

taşa vurmasından çıkan ses gibi ses verdi", "اَرْ كِشِى بِرْلَا تُوْ تُوْ بُلْدِى er kissi birle tok tok boldı = karı ile koca arasında geçimsizlik oldu".

جَقْ çak : Bir şeyin özünü, aynını bildiren kelimedir. "جَقْ اَلْ اَتِى تُتْغُلْ çak ol atnı tutgıl = ta o atın kendisini yakala", " جَقْ اَمَجِنِى اُرْغِلْ çak amaçnı urgıl = ta nişangâhı vur".

جَقْ جُقْ çak çuk: Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan sesi bildirir ve " جَقْ جُقْ اَتِى çak çuk etti" denir.

جَقْ çak : Bu da ses anlatır bir sözdür. "اَلْ اَنِى اُرْدِى جَاقْ اَتْمَدِى ol anı urdı çak etmedi = o, onu dövdü, çıt etmedi".

زَقْ زَقْ zak zak: Koçları tos yapmıya kışkırtmak için kullanılır bir kelime.

سَقْ سَقْ sak sak: Nöbetçinin, bekçinin kaleyi, atı koruyabilmesi için uyanık olmasını emreden sözdür. " سَقْ سَقْ sak sak = uyanık olun!" demektir. Uyanık ve zeyrek kimseye " سَقْ اَرْ sakler" denir.

سُقْ suk : " سُقْ يَلْنِكُوسْ اَرْ suk yalnğus er = kendisine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı bulunmıyan, yapyalnız adam".

بَكْ bek : " بَكْ نَانَكْ bek neng = sağlam nesne".

بُكْ bük : Ağaçlık yer.

بُكْ bük : Köşe, bucak. Arguca.

تك tek : Tek, sadece, bir şey dilemiyerek." تك كلدم tek keldim = bir şey dilemiyerek geldim, hiç bir arzum yoktur, sadece geliverdim";" تك تور tek tur = tek dur, sus". Oğuzca.

جك چك çek çük: Malın en değersizi, kıvır zıvır.

جك چك çök çök: Deveyi ıhtırmak için kullanılır.

جك چك çik çik: Keçiyi çağırmak için kullanılır ; sürmek için de böyle denir.

جك çik : Aşık oyununda aşığın yan yattığında, çukur tarafı yukarı geldiğinde " جك تردى çik turdı" denir.

دك dük : "دك اردى dük urdı = yumruğu ile yavaşçana vurdu".

دك dük : " دك منك dük mingğ = binler arası"," دك منك يرماق dük mingğ yarmak = şu kadar bin para".

دك dik : Dik. " دك تردى dik turdı = dik durdu".

سك sik : Erkeklik aygıtı. Mahmut der ki: Tanrının kitabına karşı saygı ve ululama olmak üzere -Türklerden bilgisiz erkekler ve kadınlar yanında- Kur'an okuyan kişi وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا ve مَا يَفْتَحِ اللهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ âyetlerini okurken sesini kısmalıdır; çünkü onlar bu âyetlerin anlamını bilmedikleri için, kendi dillerindeki anlama alırlar ve gülerler. Bu yüzden günaha girerler. Y' bunun

gibi إِنْ هٰذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ âyeti okunurken dahi sesin kısılması gerektir; çünkü Türk dilinde " تلاق tılak = dilâk","kadının kadınlık aygıtı" demektir. Bunculayın -bilgisiz- Oğuzlar yanında ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ âyeti okunurken soru edatı olan " أم em" kelimesi yavaş sesle okunmalıdır. Çünkü onların dilinde " أم em" kadınlık örgesidir. Kelimenin anlamını bilenler için nasıl okunsa zararı yoktur.

شك şük : Susturma edatıdır. "Sus!" anlamına Türkler " شك تر şük tur" derler.

مك mük : " ال مك تردى ol mük turdı = o, rükû' eder gibi belini bükerek durdu" demektir.

بل bül ?: " بل أت bül at = ayaklarında aklık bulunan, sekili olan at"; alnı akıtmalı olan ata da " أغر بل ugar bül" denir. Üzerinden yıllar geçerek tadı bozulan tahıla " بل ترغ bül tarığ" denir. Yağmurdan, yaşlıktan bozulmuş olursa yine böyle denir. Zaman geçerek eskiyen herhangi bir şeye de "بل bül" denir. Bu kelime hem söylenişçe, hem anlamca Arapçaya yakındır. Arapçasında بلى, Türkçesinde بل dür.

تل tıl : Söz. " ال انكر تل تكردى ol angar tıl te-

gürdi = o, ona söz dokundurdu, dille, sözle incitti".

تِلْ tıl : Dil. Şu savda da gelmiştir: "اَرْدَمْ بَشِى تِلْ erdem başı tıl = faziletin başı dildir". Bu, Arapçadaki اَلْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ savı gibidir. Bununla iyi sözü murad ediyor.

تِلْ tıl : Lûgat. " اُغُزْ تِلِى Oğuz tılı", " يَبَاقُو تِلِى Yabaku tılı" gibi. Bu kelime anlam yönünden Arapçaya uygun düşmüştür. Çünkü Arapçada لسان söz ve lûgat anlamlarına gelir; bunun için : اِنِّى اَتَتْنِى لِسَانٌ لَا اُسَرُّ بِهَا مِنْ عُلُوٍّ لَا عَجَبٌ فِيهَا وَلَا سَخَرٌ denilerek لسان kelimesiyle "söz" murad edilmiştir.

تِلْ tıl : Duşmandan alınan tutsak. " تِلْ تُتِيمْ tıl tuttım = duşmanın ne halde olduğunu anlamak için bir adam yakaladım".

جِلْ çil : Bere, döğmek yüzünden deri üzerinde hasıl olan iz.

شَلْ شُلْ şel şül: " شَلْ شُلْ اَلْكِلِكْ şel şül eligliğ = udumsuz, eli yöntemsiz kişi".

قُلْ kul : Kul, köle. Nitekim şu " قُلْ يَغِى ، اِتْ بَرِى kul yagı, ıt böri" savında dahi gelmiştir, "kul duşman, köpek kurddur". (Kul, efendisinin malını eline geçirdiğinde onu bitirir, fırsat gözler, duşman gibi davranır; köpek te bulunduğu ev için bir kurt gibidir, çünkü yiyecek bir şey bulduğu zaman hiç çekinmez, yer). Bu sav, kölenin sahibine karşı sevgisi olmadığını göstermek için söylenir.

قِلْ kıl : İnsanın veya başka hayvanların kılı.

قِلْ قُشْ kıl kuş: Ördeğe benzer bir kuştur, ilkbaharda gelir, Beyler onu birbirlerine armağan ederler. Bu kuş için " قِلْ قُدْ رُقْ kıl kudhruk = kıl kuyruk" dahi denir.

كُلْ kül : Kül. Şu savda dahi gelmiştir : " كُلْ اُرْ كُنْجَا كُوْ زْ اُرْ سَايِيكْ kül ürkünçe köz ürse yik = küle üfliyeceğine köze üflese yeğdir". Bu sav, küçük işleri bırakarak büyük işler yapmakla emrolunan adam için söylenir.

تَمْ tem : Tırkaz. " قَبْغْ تَمْلَى kapuğ.... [+] = kapıyı tırkazladı".

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "tam" şeklinde okumuş ve yazmış, fakat bir kaynak göstermemiştir. Bize kalırsa bu kelime "tem" olmalıdır; çünkü "tam"ın anlamı bellidir, "tam" duvar ve çatı anlamlarınadır. Brockelmann قَبْغْ تَمْلَى cümlesini "kapuğ tamlattı" şeklinde yazmış ise de bizce yanlış yapmıştır. Çünkü bu yazılışa göre anlamın iki derece müteaddi olması gerekir ve "tırkazlattı" anlamına gelir; halbuki gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu cümlenin Arapça karşılığı شَدَّ الْبَابَ بِالْمِزَازِ dir; bunun da anlamı "kapıyı tırkazla berkitti"dir. Buna göre Brockelmann'ın okuyuşu yanlıştır. Sözün doğrusu قَبْغْ تَمْلَى cümlesindeki تَمْلَى fiili "tamlattı" değil, "temledi" olacaktır; çünkü burada fiilin iki dereceli müteaddi olmasına lüzum yoktur; Arapçası da buna tanıktır. Bundan başka, yazma nüshada bu kelimenin yazılışı da bize hak verdirecek yoldadır. Yazma nüshada تَمْلَى şeklinde bulunan bu kelimenin sonundaki ى harfi sonradan konmuş; kalem büsbütün ayrıdır. Kelimenin sonunda büyük bir kazıntı yapıldıktan sonra bu harf oraya konuluvermiştir. Aslında تَلْدَى şeklinde iken yanlış bir düzeltme ile bozulmuş olduğunu görmekteyiz. B. A.

تُم tum : Bu kelime aslında soğuk demektir; lâkin " تُمْلُغ tumluğ" kelimesi hem "soğuk nesne", hem de "soğuk" anlamlarında kullanılır.

تُم tüm : At renklerinden düz renk. " تُم قَرا اَت tum kara at = düz kara at", " تُم تُرُغ اَت tum toruğ at = düz -tamamen- doru at".

چِم çim : Bir şeyin çiğ veya yaş olmasında obartma istenildiği zaman kullanılır. " چِم يِك اَت çim yik et = çim çiğ et", " چِم اُل تُن çim öl ton = cip ıslak elbise".

چِم çim : Ayrık otu. Yerden yarı köklü kesilip alınır; kurutulduktan sonra ateş yakmak için tuturak yerinde kullanılır. " چِم بِچتی çim bıçtı = ayrık biçti, çim biçti".

سُم süm : " سُم سُچُك نانك süm süçük neng = taptatlı, pek tatlı nesne". Oğuzca.

قُم kum : Kum. Çiğilce. Bunu Oğuzlar bilmezler?

كَم kem : Hastalık. "اَت كَمْلَندی at kemlendi = at hastalandı". Başkası da böyledir.

كُم köm : Gök renkte obartma istenildiği zaman bu kelime kullanılarak " كُم كُوك köm kök = göm gök" denir. Oğuzca.

كِم kim : Soru edatıdır. Arapçada bunun karşılığı مَن dir. مَن هٰذا denir ki "bu kim" demektir. Bu kelime müfret ve cemi için kullanılır. Oğuzlar " بُوی كِم boy kim" derler ki "hangi kabile" demektir. Boy, cemi

anlamına gelen bir isimdir.

بَن ben : Ben. Oğuzlar " بَن بارْدِم ben bardım" derler ki "ben vardım, ben gittim" demektir; öbür Türkler " مَن بَرْدِم men bardım" derler.

تُن tün : Gece. " تُن لا كَلْدِم tünle keldim = geceleyin geldim".

تِن tın : Ruh, nefes. " اَنك تِنی كَسِلْدی anınğ tını kesildi = onun soluğu kesildi, ruhu çıktı".

تِن tin : " تِن تِزْكِن tin tizgin = yular ve dizgin".

چِن çın : Doğru, sahih. "چِن سُوزْلار çın sözler = o, doğru söyler", " چِن اَيْدِنك çın aydınğ = doğru söyledin".

سَن sen : Sen. Türkler, bu kelime ile çocuk, uşak gibi kendilerinden yaşça ve urunca küçük olanlara aytarlar. Urunu olan, sayılan kimselere karşı ز ile سِز denir. Oğuzlar işi tersine çevirerek büyük için "sen", küçük için "siz" derler. Cem'inde dahi böyle denir. Kural da budur; çünkü "siz" cemi olan bir isimdir.

قِن kın : Bıçak ve kılıç gibi şeylerin kını. "قِلِج قِن kılıç kını" denir.

كَن ken : Doğu ülkelerinde her şehre verilen bir addır. Bu kelime " كَنْد kend" ke-

limesinin kısaltılmışıdır.

كُن kün : Gün, güneş. "كُن تُغدى kün togdı = güneş doğdu". Şu "كُنكا بَقسا كوزْ قَمار" künge baksa köz kamar" savında dahi gelmiştir. "Güneşe bakanın gözü kamaşır" demektir.

كُن kün : Gün. "بو كُن بَرغِل bu kün bargıl = bu gün git". Güne bu yolda ad verilmesinin sebebi, aydınlığın güneşten gelmiş olmasındandır.

كُنيار kün yıpar: Misk göbeği.

مَن men : Ben. Türklerce.

مُن mün : Çorba. Kaşgarlı Mahmud der ki: Ben Yağma ülkesinde işittim, "çorba getir" diyecek yerde " مَن كَلدُر men keldür" [+] derler ve şehriye çorbası getirirler. Bu sözden onu anlarlar. Bu isimlerde Türk yazısında yumşak harf (حرف لين)getirmek te olabilir; lâkin kelimenin dilde söylenişi yazdığım gibidir.

Sâlimden iki harfliler ayrımı bitti.

X

X X

[+] Basma nüshada " مَن كَلدُر men keldür" cümlesindeki مَن kelimesi yanlıştır; doğrusu " مُن كَلدُر mün keldür" olacaktır. "Mün" çorba anlamına olduğundan "mün keldür", "çorba getir" demektir. Yazma nüshada dahi " مُن كَلدُر mün keldür" şeklindedir. B. A.

ÜÇ HARFLİLER AYRIMI

HER TÜRLÜ HAREKEDE ORTASI SÂKİN OLAN فَعْلٍ، فُعْلٍ، فِعْلٍ AYRIMI

بَرْت bart: Şarap ve şaraba benzer akıcı nesnelerin ölçüsü.

بَرْت bart: Su içilen bardak [+]. Oğuzca. "بَرْت بُرْت تُتى bart burt tuttı = ansızın onu her yandan yakaladı".

بُرْت burt: Kâbus, karabasan. Bunun için "كَتى بُرْت ..... burt" denir.

بِرْت bêrt: Efendisinin köleden her sene aldığı vergi. Bu kelimeyi ى ile بيرْت yazmak daha iyidir.

تِرْت tırt: "اَنِك تُونِن تِرْت تِرْت يِرْتى anınğ tonın tırt tırt yırttı = onun elbisesini cart cart yırttı".

تُرْت tört: Dört. "تُرْت يَرماق tört yarmak = dört para". Her dört olan şey de böyledir. Bunu و ile تُورْت şeklinde yazmak daha iyidir.

جَرْت جُرْت çart çurt: Her şeyin ufağı, döküntüsü".

جَرْت çart: Parça " بِزِنك اَندا بِير جَرْت اَلغومز بار bizinğ anda bir çart algumız bar = bizim onda bir parça alacağımız var".

جِرْت çirt: "جِرْت سُودْتى çirt südhti = birisi dişle-

[+] Basma nüshada bu بَرْت kelimesiyle bundan sonra gelen iki kelime, yani بَرْت بُرْت ve daha sonra karabasan anlamına gelen بُرْت kelimeleri yazma nüshada ى ile "بَرْت يَرْت yart" ve " بَرْت يُرْت yart yurt" ve " يُرْت yurt" şeklindedir. B. A.

rinin arasından "çirt" diye tükrük çıkardı".

سَرْت sart : Tacir, tecimen. " سَرْت اَزْقِ اَرِغ بُلْسا يُلْدا يِيرْ sart azukı arığ bolsa yolda yèr" savında gelmiştir. (Bunun anlamı bir iki defa geçmiştir).

سَرْت سُرْت sart surt: "اَنِكْ اَذاقِى سَرْت سُرْت قِلْدِى anınğ adhakı sart surt kıldı = onun ayağı fart furt etti"; bu, ayağın pabuç içinde çıkardığı ses gibidir.

سِرْت sırt : Kıl, kalın kıl. Oğuzlar bayır ve yokuş gibi yerlere ve küçük derelere dahi "sırt" derler [+].

قَرْت kart : Yara. Bundan alınarak huysuz kişiye " قَرْت اَرْ kart er" denir.

قُرْت kurt : Soğulcan soyundan olan hayvanlar. Öbür Türklerce. Oğuzlar "böri"ye "kurt" derler.

قَرْت قُرْت kart kurt: " اَلِكْ قَرْت قُرْت اَتِى elig kart kurt etti = parmaklar çıtladı".

قِرْت kırt : " قِرْت اُتْ kırt ot = kısa ot". Kısa saça " قِرْت سَچْ kırt saç", kötü huylu ve pinti adama " قِرْت كِشِى kırt kişi" denir.

[+] Bu kelimenin yazma nüshada Arapça karşılığı الهَلَب diye gösterilmiş; biz de ona göre çevirmiş isek de bu, الصَّلَب olsa gerektir; çünkü الصَّلَب "arkada bulunan omurga kemiği" anlamınadır. Birinci mânânın "bayır, yokuş ve küçük dere" gibi anlamlarla hiç bir ilgisi yoktur. "Sırt" kelimesi bugün bile "arka, bayır, yokuş" anlamlarına kullanılmaktadır. Şu halde الهَلَب yanlıştır. B. A.

كُرْت كُرْت kürt kürt: "اَتْ اَرْبانِى كُرْت كُرْت يِيدِى at arpanı kürt kürt yèdi = at arpayı kütür kütür yedi". Hıyar ve hıyara benzer şeyleri ses çıkartarak yiyen kimse için de böyle denir.

كُرْت kürt: Kayın ağacı. Bundan yay, kamçı, değnek gibi şeyler yapılır.

قَرْچ قُرْچ karç kurç: "اَرْ تُرْمُزْنِى قَرْچ قُرْچ يِيدِى er turmuznı karç kurç yèdi = adam şenhıyarını hatır hutur yedi".

قُرْچ kurç: " قُرْچ تَمُرْ kurç temür = çelik". Dayantılı ve yiğit adamlara " قُرْچ اَرَنْ kurç eren" denir. İçi dolu ve som şeylere de böyle denir.

مُرْچ murç: Karabiber.

كَنْدْ kend: Şehir. Bu sözden alınarak Kaşgar için " اُرْدُو كَنْدْ Ordu Kend" derler, "Hanın oturduğu şehir" demektir; çünkü Afrasyab -havasının iyiliğinden dolayı- burada otururdu. Burası "Aşağı Çin" dir. Şu savda dahi gelmiştir:

كَلْنكِزْلِيُو اَقْتِمِزْ كَنْدْلَرْ اُزا چِقْتِمِزْ
فُرْخَزْ اَوِنْ يِقْتِمِزْ بُرْخَزْ اُزا سِچْتِمِزْ

Kelnğizleyü aktımız
Kendler üze çıktımız
Furxan ewin yıktımız
Burxan üze sıçtımız

"Seller gibi aktık, şehirler üzerine

çıktık, put evini yıktık, putlar üzerine yestehledik".

(Uygurlara yapılan akını anlatarak diyor ki: Onların üzerine sel gibi aktık, şehirleri arasına girdik, put evlerini yıktık, putlarının üzerine pisledik). Müslümanların türeleri budur; bir gâvur ülkesine girdikleri zaman horlamak için putları üzerine yestehlerler.

كَنْد kend : Oğuzlarla Oğuzlara uyanlara göre "köy", Türklerin büyük bir kısmına göre "şehir" demektir. Bundan alınarak "Fergana" kasabasına "Özkend" adı verilmiştir, "kendimizin şehri" demektir. Yine böylece " سَمِزْكَنْد Semiz kend" denir; büyük olduğundan böyle denilmiştir. Farscada سَمَرْقَنْد derler.

بَرْس pars : Yırtıcı bir hayvan.

بَرْس pars : Türklerin oniki yılından biri. Bu, şöyle olmuştur: Türkler oniki çeşit hayvanın adını alarak oniki yıla ad olarak vermişler; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur:

Türk Hakanlarından birisi

kendisinden bir kaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan ulusıyle geneş (müşavere) yapar ve kurultayda "biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün oniki burcu ve oniki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlıyalım; bu, aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın" dedi. Ulus, Hakanın bu önergesini onayladı [+].

Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını "Ilısu"ya doğru sürsünler diye emreder. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar; bir takım hayvanlar suya atılırlar; onikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi " سِچْقَان sıçgan = sıçan" imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve " سِچْقَان يِلِي sıçgan yılı" denilmiş; bundan sonra

[+] Bu olaç Türklerde geneş (müşavere) ve kurultay usulünün eskiliğini gösteren çok değerli bir tanıktır. B. A.

sırasiyle geçen hayvanların adları yıllara verilmiş :

اُوْدِ يِلِي	ud yılı	: Öküz yılı
بَرْسْ يِلِي	pars yılı	: Pars yılı
تَقْشْغَانْ يِلِي	tawışgan yılı	: Tavşan yılı
نَاكْ يِلِي	nek yılı	: Timsah yılı
يِلَانْ يِلِي	yılan yılı	: Yılan yılı
يُنْدْ يِلِي	yund yılı	: At yılı
قُوْيْ يِلِي	koy yılı	: Koyun yılı
بِجِنْ يِلِي	biçin yılı	: Maymun yılı
تَقَاغُوْ يِلِي	takagu yılı	: Tavuk yılı
اِتْ يِلِي	ıt yılı	: Köpek yılı
تُنْكُزْ يِلِي	tonğuz yılı	: Domuz yılı

Sayı "تُنْكُزْ tonğuz" yılına varınca dönülerek yine "sıçgan yılı"ndan başlar.

Kaşgarlı Mahmud der ki: Biz, şu kitabı yazdığımızda dört yüz altmış altı (466) senesinin Muharrem ayı idi, yılan yılı girmişti. Bu yıl geçip te 467 yılı olunca "yund yılı" girecekti [+]. Hesap, sana gösterdiğim üzere olacaktır.

[+] Yazma nüshada, burada, bir karışıklık vardır. Bunu Bay Kilisli düzeltmişse de biz yazma nüshanın bu parçasını buraya, olduğu gibi, almayı faydalı bulduk: وَالسَّنَةُ الَّتِي كَتَبْنَا هٰذَا الْكِتَابَ كَانَ فِي مُحَرَّمٍ سَنَةَ سِتٍّ وَسِتِّينَ وَأَرْبَعِ مِائَةٍ كَانَتْ دَخَلَتْ سَنَةُ الْحَيَّةِ وَهِيَ يِلَانْ يِلِي فَإِذَا مَضَتْ هٰذِهِ السَّنَةُ وَدَخَلَتْ سَنَةُ سَبْعِينَ يَدْخُلُ سَنَةُ الْفَرَسِ

Bu ibarenin sonunda kırmızı mürekeple şöyle bir düzeltme yapılmıştır : الصواب سنه سبعه وستين B. A.

Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar; söz gelimi: Ud yılı girdiğinde savaş çoğalırmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış; çünkü tavuğun yemi danedir; daneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış. Böylece Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar. Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur; çünkü hafta denilen şey islâmlıktan sonra bilinmiştir.

Ayların adlarına gelince: Şehirlerde Arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve müslüman bulunmıyan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir: Yenigün (Nevruz) den sonra ilkbahara "اُغْلَاقْ آيْ oglak ay", sonra "اُلُغْ اُغْلَاقْ آيْ uluğ oglak ay" derler; çünkü bu ikinci parçada oğlak büyür. Bundan sonra "اُلُغْ آيْ

uluğ ay" denir; çünkü bu parça yaz ortasıdır; yer yüzünde nimet bolarır, hayvanlar büyür, süt çoğalır; başkası da böyledir. Az kullanıldığı için öbür adı söylemiyorum, sen anla!

برس bars : Pire, bit gibi hayvanların ısırmasından, yahut çıban başlangıcından ileri gelen vücuttaki şişlik, kabartı. "انك اتى برس بلدى anıng eti bars boldı" denir ki "onun eti kabardı" demektir.

ترس ters : Güç olan her nesne, her güç işe "ترس ايش ters ış" denir.

جرس جرس çars çars: "الى انى جرس جرس اردى ol anı çars çars urdı = o, onu çat çat dövdü". ترس ترس اردى denir ki [+] "her yanından, her yanına vurdu" demektir.

قرس kars : Deve tüyünden veya koyun tüyünden yapılan elbise.

قرس قرس kars kars: "قرس قرس ايايتجى kars kars aya yaptı = o, el ayasını birbirine vurarak ses çıkardı". Bu, el çırpmaktan çıkan sesi anlatır.

كلف külf : "تام كلف يقلدى tam külf yıkıldı = dam gürültü ile çabukcana yıkıldı".

برق bırk : "اف برق ew bark"."Bark"kelimesi yalnız olarak kullanılmaz, "ew" kelime-

[+] ترس ترس kelimesinin yazma nüshada harekesi yoktur. Bay Kilisli, bunu ترس ترس şeklinde harekelemiş. Brockelmann dahi böyle yapmış, fakat hiç bir tanık göstermemiştir. B. A.

siyle birleştirilerek kullanılır.

ترق turk : Her cismin uzunluğuna "turk" denir. "بير سنكو ترقى bir süngü turkı = bir süngü uzunluğunca", "يير اينى ترقى yer êni turkı = yerin eni, boyu".

جلق çulk : "جلق اسكرك çulk esgürük? = cılk sarhoş, taşkın sarhoş".

جلق جلق çalk çulk: "جلق جلق بدر قلدى çalk çulk badar kıldı = o, onu çarptı, itti". Bu, itmenin çıkardığı sestir [+].

قرق kırk : Kırk. Nitekim şu savda gelmiştir: "قرق يلقا تكين باى چغاى تزلنور [++] kırk yılka tegin bay çıgay tüzlinür = kırk yıla değin zengin, yoksul bir olur". (Ya ölümle veya zamanın değişmesiyle zengin, yoksul kırk yıla değin dümdüz olur).

برك berk : "برك ننك berk neng = muhkem nesne". Aslı "بك bek"tir. ر harfi sonradan gelmiştir.

برك börk : Kavuk, başlık. "تاتسيز ترك بلماس . باشسيز برك بلماس tatsız Türk bolmas, başsız börk bol-

[+] جلق جلق بدر قلدى cümlesindeki بدر kelimesi burada harekesizdir. Brockelmann, bunu "beder" şeklinde harekelemiş. Dv.I, 301,3 te بدر بدر يكردى cümlesinde bu kelime gördüğünüz şekilde geçmektedir. Bana kalırsa yeni harflerle bunun"badar" olması gerektir. Çünkü "badar badar yügürdi" demek "patır patır geçti" demektir. B. A.

[++] Basma nüshada تكين şeklinde olan bu kelime, yazma nüshada تكين imlâsındadır. Doğrusu " تكين tegin" olacaktır. Brockelmann doğrusunu yazmıştır. B. A.

mas = Acemsiz Türk, başsız börk olmaz".

ترك [+] : Türk ülkesinde bir şehir adı.

تَرْكْ terk : " تَرْكْ كَلْ terk kel = tez gel". Herhangi bir işin çabuk görülmesi emrolunduğu zaman " تَرْكْ قِلْ terk kıl" denir, "çabuk ol" demektir.

تُرْكْ Türk : Tanrı yarlığayası Nuhun oğlunun adıdır. Bu, Tanrının, Nuh oğlu Türkün oğullarına verdiği bir addır. Nitekim Tanrının هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ sözündeki insan kelimesi "Âdem" anlamına gelmiştir; burada yalnız bir tek kişiyi bildirir. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ . ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ . إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ . âyetinde bulunan "insan" kelimesi, çokluğu, yığını bildiren bir isimdir. Çünkü, müfretten bir şey çıkarmak doğru olamaz, burada da öyledir. Türk sözü, Nuhun oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir, oğullarının adı

[+] Bu kelime gerek basma ve gerek yazma nüshalarda harekesiz olarak ترك şeklinde geçmekte olduğu görülmektedir. Bunun " تُرْكْ Türk" olması yerindedir sanırım; çünkü Türkistanda "Türkistan" adiyle bir şehir vardır. Taşkentle Harzem (Horzum) arasındadır.

Bunun "terek" olması ihtimali de vardır; Türkistanda "Terek davan", Yukarı Kafkasyada "Terek" adında bir şehir vardır.

Bu ikinci şekil, ayrıma uymaz, çünkü bu ayrımın kelimelerinin ortası sâkin olmak gerektir. B. A.

olduğunda, "beşer" kelimesi gibi çokluk ve yığını bildirir. Bu kelime, müfret ve cemi yerinde kullanılır, nitekim "Rum" kelimesi Tanrı yarlığayası İshak'ın oğlu Iysu, Iysu'nun oğlu Rum'un adıdır; oğulları da bu adla anılmıştır, Türk kelimesi de böyledir.

Biz "ad olarak Türk adını Ulu Tanrı vermiştir" dedik. Çünkü bize اَلشَّيْخُ الْإِمَامُ الزَّاهِدُ الْحُسَيْنُ بْنُ خَلَفٍ الْكَاشْغَرِيُّ Kaşgarlı Halef oğlu İmam, Şeyh Hüseyn, ona da اِبْنُ الْعَرَقِ denilen kimse, اِبْنُ أَبِي الدُّنْيَا denmekle tanılan اَلشَّيْخُ أَبُو بَكْرٍ الْمُفِيدُ الْجُرْجَانِيُّ nün ahırzaman üzerine yazmış olduğu kitabında Ulu Yalavac'a (Peygamber)e tanıkla varan bir hadisi yazmış; hadiş şöyledir:

يَقُولُ اللهُ جَلَّ وَعَزَّ إِنَّ لِي جُنْدًا سَمَّيْتُهُمُ التُّرْكَ وَأَسْكَنْتُهُمُ الْمَشْرِقَ فَإِذَا غَضِبْتُ عَلَى قَوْمٍ سَلَّطْتُهُمْ عَلَيْهِمْ

Yüce Tanrı "Benim bir ordum vardır, ona "Türk" adı verdim, onları doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri, o ulus üzerine musallat kılarım" diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerine, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş ve onlara "Ken-

di Ordum" demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sâdelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmiye değer, sayısız iyilikler görülmektedir. Nitekim şu parçada gelmiştir:

قَجَن كُرسا اَنِ تُرك يُذن اَنغا اِنك اِيدَجى
مُنكَر تَكرِ اُلغُلوق مُندا نَرو كَسلِنور

Kaçan körse anı Türk
Budun anğa anınğ aydaçı
Munğer tegir ulugluk
Mundanaru keslinür

"Onu Türk boyları görse, bu adam için büyüklük ve ululuk yaraşır ve ululuk bunda kesilir" der [+].

تُرك türk : Türk. Bu kelime hem müfret, hem cemi

[+] Bu parçanın gerek lâfzında ve gerek anlamında bir çapraşıklık vardır. Beytin kitaptaki arapçasının tercemesi şöyledir: "Türk oymakları onu gördüğünde onun için, buna büyüklük ve ululuk yaraşır, büyüklük ve ululuk bunda biter" şeklindedir. Bu parça Türkün büyüklüğü hakkında getirilmiştir. Halbuki böyle bir manayı çıkarmak çok güçtür. Sayın bilgin Bay Zeki Velidi, Adsız mecmuasında sayı 17, sahife 133-137 de bu parçaya şöyle mana vermiştir: "Ne zaman onu Türk milleti görürse, ona, onun -Türk Milletinin- söz söyliyeni diyecektir: - Ululuk buna yaraşır, bunun hissesidir. Bundan sonra münkatı' olur ".

Bay Zeki Velîdinin verdiği bu anlam da karışıktır. Yukarıdaki söylemiş olduğum maksat dahi buradan anlaşılmaz. Bize kalırsa 3 cü mısra yanlış olmalıdır. يذن انغا انك ايدجى mısraındaki انك sözü fazla olmalıdır. Hem anlam, hem vezin böyle olmasını gerekli kılar. Şu halde anlam "onu Türk olarak görse, millet ona -buna ululuk yaraşır, ululuk bunda biter-" der. Ancak böylelikle öğülen kişinin Türk olduğu ve ululuğun onda kemale vardığı anlaşılmış olur. B. A.

olarak kullanılır. "Sen kimsin" anlamına olan " كِم سَن kim sen" denir; buna " تُرك مَن Türkmen" diye cevap verilir, "ben Türküm" demektir. " تُرك سُوبى اَتلَندى Türk süsi atlandı = Türk ordusu atlandı".

تُرك türk : Vakit anlamına gelen bir kelimedir. Bütün meyvaların olgunlaştığı zamanın ortasıdır. " تُرك اُزُم اُودى türk üzüm ödi = üzümün olgunluk vakti", " تُرك قُياش اُودى türk kuyaş ödi = gün ortası", " تُرك يِكِت türk yigit = gençlik çağının ortası".

سَرك serk : Saksı ve saksı kırıkları.

سُرك sürk : " اَنِاَنك اَدَاقى سُرك بُوزتَك anınğ adhakı sürk buz tek = onun ayağı buz gibi soğuk". Bu kelime ancak burada kullanılır.

كُرك kürk : Kürk.

كُرك körk : Güzellik. Güzel ve gösterişli olana " كُركلُك körklüğ" denir.

Ortası harekesiz olanlar ayrıma bitti.

+
+ +

ORTASI HAREKELİ OLANLAR

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فَعَل فَعِل فَعُل AYRIMI

كَلَب kelep: Türk yaylalarında biter bir çeşit ot

davarı çabuk semirtir.

بَسُت basut: Arka, yardımcı, acıyıcı.

بَسُت basut: Yardım. " اُل مَنكا بَسُت بِردى ol manga basut berdi = o, bana yardım etti, iâne verdi". İkisi de birbirine yakındır.

بُلِت bulıt: Bulut. " قَرا بُلِت kara bulıt", " اَق بُلِت ak bulıt" denir. " قَرا بُلِتغ يِل اَجاز، اُرُنغ بِلا اِل اَجاز kara bulıtığ yel açar, urunç bile el açar" savında gelmiştir "kara bulutu yel, rüşvet, el açar". (Kara bulutlar gök yüzünü kapattığı zaman onu rüzgâr dağıtır, hükûmet kapıları da rüşvetle açılır). Bu sav, işin bitmesi için malını esirgememekle emrolunan kimse için kullanılır. Saçın gürlüğü dahi buluta benzetilerek " بُلِت تَك سَچى bulıt tek saçı" denir ki "saçı bulut gibi çok" demektir. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَغدى بُلِت كُكرِيو يَغمُر تُلى سَكرِيو
قَلِق اَنى اُكرِيو قَنچا بَرِر بَلكو سُوز

Agdı bulıt kökreyü
Yagmur tolı sekriyü
Kalık anı ügriyü
Kança barır belgüsüz

"Bulut kükreyerek yükseldi, yağmur,dolu koşuşur, onu hava sürüyor, nereye gideceği belli değil".

(Bulut, şimşek çakarak, yükseldi; yağmur ve dolu dökülüyor, hava onu toplayıp sürüyor, ne tarafa gideceği bilinmez).

تُبُت Tübüt: Türk illerinde bulunan kalabalıklı bir kavimdir; onların bulunduğu yerlerde misk geyiği bulunur. Bu geyiklerin göbekleri kesilip alınır; bu bir misk kutusudur; göbek miski budur. Tübütlüler ثابِت adında birinin oğullarıdır. Bu, Yemenli bir kimsedir, orada birini öldürmüş, korkusundan kaçmış, bir gemiye binerek Çine gelmiş, "Tibet"ülkesi onun hoşuna gitmiş, orada yerleşmiş; çoluğu çocuğu çoğalmış, torunları Türk topraklarından bin beşyüz fersah yer almışlar, Çin ülkesi Tibetin doğu tarafındadır.Batı tarafında Kişmir, kuzayında Uygur illeri, güneyinde Hind Denizi bulunur. Bundan başka, dillerinde Arapça sözler de vardır. Anaya اُما,babaya اَبا derler.

تِگِت tegit: " تِگِن tegin" kelimesinin cem'idir. Bu, aslında"köle"demektir; sonra Hakan oğullarına ungun (unvan) olmuştur. Bu, kurala uymıyan bir cemidir.

" اُکا تِگِت öke tegit" orta halli adamların büyüklerine, Hakan çocuklarının küçüklerine verilen addır. Bu iki kelime birleştirilerek kullanılır." اُکا öke" kelimesinin aslı, Zülkarneyn gününde barış olmadan evvel Türk kollariyle bunun kolları arasında yapılmış olan çarpışmadır.

جُکُت göküt: "جُکُت کِشِی göküt kişi = kısa boylu, cüce kişi". Başkası da böyledir.

جِکِت çigit: Pamuk çekirdeği. Argıca.

سِبُت sipüt: Karabiber ve kimyon gibi yemeğe katılan bir ot. Kaşgarca.

سُغُت sogut: Ekşi sütten yapılmış peynir. Karlukça.

سُغُت sogut: Piring, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak yemeği, bumbar dolması.

سِغِت sıgıt: Ağlayış.

سُکُت sögüt: Söğüt. Şu savda da gelmiştir: "سُکُت سُولِنکا. قَذِنک قاسِنکا söğüt sülinğe, kadhınğ kasınğa = söğüde tazelik, kayına katılık". (Söğüde tazelik, kayın ağacına katılık yaraşır). Bu sav, aslına çeken herşey için söylenir.

قَچُت kaçut: Savaş ve kavgada yiğitlerin birbirleriyle çarpışmaları. Başkası da böyledir.

قَرُت karıt: Türkmence"söğmek".Zannederim ki bu

söz Arapça غارت sözünden alınmıştır.

قُرُت kurut: Keş, yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri, çökelek.

قَنَت kanat: Kanat.

قُنَت konat: Birbirlerine yanaşan, toplanan insan kümesi. " اُل مِنک قُناتِم اُل ol meninğ konatım ol = o, bana yanaşan, bana sokulan kişidir".

کَپِت kepit: İçki içilen yer, meyhane.

کُچَت Küçet: Harzemde oturan bir Türk boyu.

کُچُت köçüt: At.

کَذُت kedhüt: Geyisi, giyecek. Çokça düğünlerde kullanılan elbise; gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise. "کَذُت بِرْدِی kedhüt bèrdi =-ona ağırlık olarak-elbise verdi".

کِرِت kirit: Anahtar. Bu kelime Arapçaya yakındır; çünkü Arapçası إِقْلِيدٌ dir. الف atıldıktan sonra ق، ك e, ل، ر ye, ت، د ye çevrilmiştir.

کُلُت külüt: Halk arasında gülünç olan nesne.

بُقَج bukaç: Su kabı, saksıdan yapılan çömlek." اَشِج بُقَج aşıç bukaç = tencere, taş". Bu iki kelime birlikte söylenir.

بَکَج Bekeç: Tekinlerin sanı; nitekim "بَکَج اَرْسَلاَنْ تِکِین Begeç Arslan Tègin" denir. Bu kelime yumuşak hecle söylendiğinde küçültme

bildirir "Beyceğiz" demek olur. Bu da acınmak ve sevmek bildirir; çünkü " بك Beg" yumşak kâf iledir.

بلج Boluç: Erkek adlarından.

توقج tokuç: Çörek. Bu kelime " توقار tok er" sözünden alınmıştır, "tok adam" demektir; çörek insanı doyurduğu için böyle denilmiştir.

تكج tiküç: Ekmekçilerin ekmek üzerine nakış yapmak için kullandıkları nesne, kuş yeleği.

جنج çanaç: Kendini düzdüren, korkak, iş göremiyen, gevşek.

سنج sanaç: Dağarcık. Kırmızı dağarcığa [+]" سنج كيرلو sanaç kesürgü" denir.

قنج kakaç: Kir, pas, bulaşık. Buradan alınarak "تون قنج بلدى ton kakaç boldı" denir ki "elbise kirlendi" demektir.

قلج Kuluç: Erkek adlarındandır.

قلنج kulaç: Bunun aslı " قول اج kol aç"tır. Nitekim " بير قلنج برجن bir kulaç barçın" denir ki "bir kulaç ipekli kumaş" demektir.

قلج kılıç: Kılıç. Şu savda da gelmiştir: " قش قلج قنقا سغماس koş kılıç kınka sıgmas = çifte kılıç kına sığmaz". Bu sav, bir iş için çarpışan, karşılaşan, yahut bir kızı istiyen iki adam için söylenir; bununla Hakanlı Beylere ad verilerek "Kılıç Xan" denir ki "kurduğu, düşündüğü işlerde kılıç gibi kesip atan bir Hakan" demektir. Şu parçada dahi gelmiştir :

اردن ايى قشتيلر قنكر كوزن بقشتيلر
قمغ تلمن تقشتيلر قلج قنقا كجن سغدى

Eren alpı okıştılar
Kınğır közin bakıştılar
Kamuğ tolmın tokıştılar
Kılıç kınka küçün sıgdı

"Yiğitler çağrıştılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silâhlarla çarpıştılar, kılıç kına güç sığdı".

(Bir harbi anlatarak diyor ki: Yiğitler birbirini davet ettiler. Öfkeli gözlerle bakıştılar, bütün silâhlariyle savaş yaptılar; -üzerinde bir çok kanın kuruması yüzünden- kılıç kına sığmaz oldu).

قمج kamıç: Kepçe.

[+] Burada bir yanlışlık olsa gerektir; çünkü hem "sanaç", hem de "kesürgü" ayrı ayrı dağarcık ve tulum anlamına gelir. Burada كيرلو şeklinde çıkan bu kelime "كسركو kesürgü" olacaktır. Bk. Dv. I, 406, 5; III, 36, 14. "Sanaç" ile "kesürgü" kelimeleri burada ard arda, çift olarak kullanılmıştır. Arapça metinde bulunan احمر sözü, Türkçesinde yoktur. Bu kelime gerek yazma ve gerek basma nüshalarda كيرلو şeklinde yazıldığı halde basma nüsha I,406,5 te " كسركو kesürgü" şeklinde harekelenmiş, yazma nüsha 245,18 de dahi bu şekilde kaydolunmuştur. III, 36, 14 te dahi geçen bu kelime "kesürgü" imlâsındadır. İki defa bu şekilde yazıldığı için doğrusu bu olsa gerektir. B. A.

كُتِج kötiç: Genç çocuğa söğüldüğü zaman söylenir. "Kıç gibi kokmuş" demektir, kıça nispet olunur.

كُزَج közeç: Bardak, testi. Bu kelime Arapçaya uygun düşmüştür, ancak ه harfi ج e çevrilmiştir.

كُدَج ködheç: Yukarıdaki gibi testi, bardak demektir. Arguca. Bunun içindir ki Arapçada ذ harfi ز ye çevrilerek دَرَز kelimesi زَرَز şeklinde yazılır, "yazı yazdı" anlamınadır. Araplar, acı suya ماءٌ زُعاقٌ وَدُعاقٌ derler.

كُمَج kömeç: Küle gömülerek pişirilen çörek.

كُمُج kömüç: Define, gömü. "اَلْ كُمُجْ بُلْدِي ol kömüç buldı = o, gömü, define buldu".

مَشِج meşiç: "مَشِجْ اُزُمْ meşiç üzüm = kara üzüm".

بُتَر butar: "Berdî" denilen hasırın dokumasında arış olarak kullanılan pamuk ipler.

بَدَرْ بَدَرْ badar badar: "بَدَرْ بَدَرْ يُكُرْدِي badar badar yügürdi = patır patır, ayağının sesi işitilerek geçti".

بَسَرْ basar: Dağ sarmısağı.

بَغِرْ bagır: Karaciğer. Kimseye boyun eğmiyen adam için "بَدُكْ بَغِرْلِغْ bedük bagırlığ" denir ki "ciğeri büyük" demektir. Yayın orta yerine de يَا بَغْرِي adı verilir.

بَقِرْ bakır: Bakır. Şu savda dahi gelmiştir : "بَارْ بَقِرْ يُوقْ اَلْتُونْ bar bakır, yok altın = var olan bakır, yok olan altın".(Elde bulunan şey bakır gibi değersiz sayılır; elde bulunmıyan şey, altın gibi kıymetlidir). Bu sav, bir kimsenin,hısımlarının yanında değeri bilinmediği, ancak yokluğunda arandığı zaman söylenir.

بَقِرْ bakır: Çinde geçen bir para. Alışverişleri bununladır.

بَقِرْسُقُمْ Bakırsokum : Merih yıldızının adı. Kızıllıkta bakıra benzetilir.

بُكُرْ bögür: Böğür.

بُكُرْ bükür: "كَجَا Köçe" şehri ile Uygur ülkesi arasında bulunan dağın başında bir kaledir; burası sınırdır.

تَبَرْ tapar: Kıpçak Hanlarından "اِنَالْ اُوزْ İnal öz"ün iki oğlu ? [+].

تَتِرْ tatır: "تَتِرْ يِيرْ tatır yer = suyu, ağacı olmıyan kıraç yer".

تِتِرْ titir: Dişi deve.

تَقْرَتَقْرَ takır takır: "اَتْ اَدَاقِ تَقْرَتَقْرَاتِي at adhakı takır takır ètti = atın ayağı takır takır ses çıkardı".

تِكْرَتِكْرَ tikir tikir: "تِكْرَتِكْرَاتِي tikir tikir ètti" denir. Bu da yukarıdaki anlamdadır.

تَمُرْ temür: "كُوكْ تَمُرْ كِرُو تُرْمَاسْ kök temür kèrü tur-

[+] Burada Arapça ibarede ufak bir yanlışlık olsa gerektir. Yukarıdaki tercememiz bulduğumuz ibarenin tercemesidir. Doğrusu "Kıpçak Hanlarından"İnal Öz"ün iki oğlundan birisi" şeklinde olmalıdır. B. A.

mas" savında dahi gelmiştir, "gök demir boş durmaz" (dokunduğu şeyi yaralar) demektir. Bu savın başka bir anlamı daha vardır; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı andiçtiklerinde, yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar " بو كوك كرسون قزل چقسون bu kök kirsün kızıl çıksun" derler, "sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir, senden öcünü alsın" demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar.

تمر tamur: Damar. Oğuzlar م i üstün söyliyerek " تمر tamar" derler; onlar her zaman yeğniliğe uyarlar; çünkü üstün, harekelerin en yeğnisidir, hep ona doğru giderler.

تور tawar: Canlı, cansız mal. Oğuzlarla Oğuzlara uyanlar و ile " توار tavar" derler. Şu parçada dahi gelmiştir :

تور كيمنك اكلسا بكلك انكركركيور
تورسيزن قلب بك ارنسيزن امكيور

Tawar kiminğ ökilse Beglik ağar kergeyür
Tawarsızın kalıp Beg erensizin emgeyür

"Kimin malı çoğalırsa, Beylik ona yaraşır; Bey malsız kalınca, adamsızlıktan sıkıntı çeker".

(Malı çoğalan kimse, başkalarından daha çok Beyliğe yaraşır; Bey, eli boş kalırsa adam toplamakta güçlük çeker; çünkü onlar Beyin malına tamahlanarak, çevresinde toplanırlar).

جبر çübür: Keçi kılı. Buradan alınarak " جبر جبر çübür çebür" denir ki "abur cubur" demektir, malın kötüsü ve değersizi.

جتر çutur: " جتر كشى çutur kişi = huyu kötü kimse".

جغر çagır: Şıra.

جغر çagır: Çakır, şarap. Bu kelime birbirine zıt iki anlama gelen kelimelerdendir.

جغر çagır [+]: Dar yol, küçük yol.

جقر çakır: Çakır, gök gözlü, çakır gözlü. Şu savda dahi gelmiştir: " ات جقرى اتقا تكبر
ات جقرى اتقا تكماس
ıt çakırı atka tegir, at çakırı ıtka tegmes = çakır gözlü köpek ata değer, atın çakırı bir ite değmez; çünkü çakır gözlü at iyi görmez"; ondan kaçınmakla emrolunuyor.

جكرجكر çigir çigir: Ekmeğin içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemiyerek çıkardığı ses.

سغر sugur: Keler'e benzer bir çeşit ada tavşanı; derisinden yağmurluk yapılır ?.

[+] Bu kelime gerek yazma ve gerek basma nüshalarda " جغر çagır" şeklinde çıkmış ise de "çıgır" olması daha doğru olsa gerektir. Bu kelime bugün bile kullanılır. Brockelmann dahi "çıgır" yazmıştır. B. A.

سِغِرْ sıgır: Hanların halk ile beraber yaptıkları bir çeşit av. Öyle ki, Hanın adamları ormanlara ve kırlara dağılırlar, yaban hayvanlarını önlerine katarak Hanın olduğu yere doğru sürerler; o, yorulmaksızın bulunduğu yerden önüne çıkan hayvanları vurur. Sürgün avı.

سِغِرْ sıgır: Sığır. "سُوقْ سِغِرِي suw sıgırı = manda, dombay".

قَتِرْ katır: Katır.

قَدِرْ kadır: "قَدِرْ نانَكْ kadır nenğ = güç olan nesne". Sarp yere " قَدِرْ يِر kadır yer" denir; bu, dağlarda karın ve kışın çok olmasından ileri gelir.

قَدِرْقِشْ kadır kış: Zemheri, karakış.

قَدِرْ kadır: Hakanların sert ve çetin olanına denir. Bundan dolayı Hakanlı ulusunun Hanlarına " قَدِرْخانْ Kadır Xan" derler. Bu kelime Arapçaya uygun düşmüştür; çünkü sert olmak, güçten ve kudretten ileri gelir, sert olan kişi istediğini yapabilecek kudrettedir.

قِسِرْ kısır: Kısır, doğurmıyan kadın veya hayvan; bundan alınarak "قِسِرْقِسْراقْ kısır kısrak" denir ki "doğurmıyan kısrak" demektir.

كَلَرْ keler: Keler.

بُغَزْ bogaz: Boğaz.

تَبِزْ tebiz: Çorak yer. Bundan alınarak hasetçi kişiye " تَبِزْ كِشِي tebiz kişi" denir.

تُبُزْ topuz: " تُبُزْ يُكْ topuz yük = üzerinde durulamıyan, üstüne binilemiyen hayvan yükü".

تِتِزْ titiz: " تِتِزْ نانَكْ titiz nenğ = tadı helile gibi kekremsi olan her şey".

تُكُزْ tüküz: " تُكُزْ اَتْ tüküz at = alnında bir parça beyaz bulunan at".

سَغِزْ sagız: Sakız. " سَغِزْ تُبْراقْ sagız toprak = yapışkan toprak".

سَقِزْ sakız [+]: Elbiseye bulaşan meyva suyu veya hurma pekmezi gibi nesneler.

سَكِزْ sekiz: Sekiz. Bu kelime " سَكِزْ sekkiz"in yeğniltilmişidir.

سَمِزْ semiz: Semiz, semirmiş her hayvan. Bu kelime Arapçaya uygundur; ancak, Türkler ن harfini ز ye çevirmişlerdir. Bu onların dilinde olan şeydir, "sen" ve "siz" gibi. (ز , ن dan çevrilmiştir).

قُبُزْ kubuz: Kubuz, uda benzer bir çalgı.

قُتُزْ kutuz: Yaban sığırı.

قُتُزْاتْ kutuz ıt: Kudurmuş köpek.

قَذِزْ kadhız: Ağaç kabuğu.

قَذُزْ kudhuz: Dul kadın.

قِمِزْ kımız: Kımız. Kısrak südü tulumda bekletile-

[+] Bu kelime yazma nüshada " سَقِرْ sakır" şeklindedir. Basma nüshada ve Brockelmann'ın kitabında "sakız" şeklinde geçmektedir; doğrusu ikinci şekli olsa gerektir. B. A.

rek ekşitilir, sonra içilir.

قِمِزْ اَلْمَلا kımız almıla: Ekşi elma; kımıza benzediği için.

كُكُزْ köküz: Göğüs.

كِدِزْ kidhiz: Keçe.

كِهِزْ kiwiz: Halı, kilim gibi şeyler.

كُهِزْ küwij: (İki çıkak arasındaki ز ile). Söğüt gibi içi çürüyen, içi kovalan her ağaç.

كُهِزْ تُرْما küwij turma: Tadı bozulan, tadı kaçan turp. Tadı kaçan her şey de böyledir.

تَرُسْ tarus: Evin çatısı.

تَلَسْ talas: At yarışında, top oyununda meydanın sonuna çekilen ip.

تَلَسْ talas: Taraz diye tanınmış olan bir şehir. Talas, ikidir; birine "اُلُغْ تَلَاسْ uluğ Talas" denir; ikincisi İslâm sınırında bulunur, "كِمِي تَلَاسْ ..... Talas" [+]denir.

تُلَسْ tolas: " تُلَسْ يُوزْ tolas yüz = somurtkan yüz".

بِجِشْ bıçış: Büyüklerin konukluğuna, düğününe, davetine gidenlere verilen ipekli kumaş.

[+] Basma nüshada harekesiz bulunan bu kelime, yazma nüshada كِمِي şeklinde harekelenmiştir; yalnız bu harekeler kırmızı mürekeple yapılmış olduğundan, çok güvenilemez. Bu kelime Dv. III, 177, 17 de " كِمِي تَلَاسْ Kümi Talas" şeklinde geçmektedir. Brockelmann da böyle yazmıştır. Burada kuvvetli bir ihtimal daha vardır. İki Talas olduğuna ve birine "Uluğ Talas" denildiğine göre buna da "Kiçi Talas" denmek gerekir. Bu takdire göre kelime "Kiçi Talas" olmalıdır. B. A.

بُرِشْ burış: Deride ve elbisedeki buruşukluk.

بَغِشْ bagış: Parmakların ve başka uzuvların ek yerleri; kamışla kamışa benziyen şeylerin boğumları da böyledir.

بَقِشْ bakış: Bakış, gözle birbirine bakış.

بِلِشْ biliş: Biliş. Burada sıfattır, mastar değildir [+].

بُلُشْ buluş: Kişinin yaptığı işten kazancı.

بُلُشْ buluş: Sözle yardım. "اُلْ مَنْكا بُلُشْ قِلْدِي ol manğa buluş kıldı = o, bana sözle yardım etti".

تَبِشْ tapış: İki adam işlerini birbirine tapşırma, vekilleşme.

تُتُشْ tutuş: Çıkışma, çekişme. Bu kelime, bundan evvelki kelimeden sesçe daha serttir.

تَتَشْ Tutuş: Erkek adlarındandır.

تَقُشْ tawuş: His, duygu, kımıldama.

تُقِشْ tokış: Cenk, savaş. Şu parçada dahi gelmiştir :

تُقِشْ اِچْرا اُرِشْتِمْ اُلْغْ بِرْلا قَرِشْتِمْ
تُكُزْ اَتْنِ يَرِشْتِمْ اَيْدِمْ اَمْدِي اَلْ اُتَارْ

Tokış içre urıştım
Uluğ birle karıştım
Tüküz atın yarıştım
Aydım emdi al utar

"Savaşta vuruştum, büyük ile karıştım,

[+] Bugün bile Türkiyede bu kelime "görüş" kelimesiyle birleşerek sıfat halinde kullanılır. "Onunla biliş görüş olduk" denir. B. A.

alnı akıtmalı atla yarış ettim, ona "al, Utar!" dedim".

(Savaşta kavmin büyüğü ile çarpıştım, alnı akıtmalı atımla harbe girdim, ok atarak, "al ! ey Utar!" dedim)."Utar" bir adamın adıdır.

تقش Tokış: Kişi adı.

تكش tegiş: Değişme. Bu, birisine, senin bir lokma vermen, onun da sana vermesi gibidir.

تكش tekiş: Her şeyin sonu, bitimi.

تكش Tekiş: Erkek adlarındandır [+].

جبش çepiş: Çepiş, altı aylık keçi yavrusu.

جقش çawuş: Savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zaman da askeri zulum etmeğe bırakmıyan kimse, çavuş.

جقش çıkış: Menfaat, çıkar. "الْ ايشتا جقش يوق ol ışta çıkış yok = o işte çıkar yok".

جلش çalış: Çelme, güreş.

سرش suruş: Buğday başaklarındaki daneler sertleşmeden önce, başak alevde ütülür, sonra döğülerek yenir; firik, ütme.

سقش sıkış: İtişme, çarpışma.

سكش söküş: Söğme, söğüşme.

[+] Basma nüshada ve Brockelmann'da "Tekiş" şeklinde geçen bu kelime bence yanlıştır; çünkü, bu kelime, kişi adı olarak Batı Anadoluda kullanılmaktadır. Hala oğullarına "Tekeş Oğulları" denir. Macarlar dahi bu adı böylece kullanırlarmış. Kelime "Teke" ve "eş" den yuğrulmuştur. Bak "Türk Büyükleri"... Yazma nüshada dahi bu şekilde iken, bir düzeltme görerek, kırmızı mürekeple " تكش tekeş" şeklinde harekelenmiş. B. A.

سكش sögüş: (Yumşak kefle) kebap etmeğe yarar oğlak, yahut kuzu. Oğuzca.

سكش sikiş: Sikiş.

قبش kapış: Kapıp alma, yağma etme.

قبش Kapuş: Argu ilinde bir yer adı.

قجش kaçış: Halk arasında uyuşmazlık, döğüş. Şu savda dahi gelmiştir:" قجش بلسا قيا كرماس kaçış bolsa kıya körmes = halk arasında anlaşmazlık ve ürküntü olsa kimse birbirine yan bakamaz".

قجش koçuş: Kucaklaşma, koçuşma.

قدش kadhaş: Kardaş gibi yakın olan hısım.

قدش kadhış: Kayış; hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayışa denir.

قرش karış: Karış. " بير قرش bir karış".

قغش koguş: Sepili, sepisiz deri.

قغش koguş: Değirmen oluğu; oluk.

قغش koguş: "تكرمان قغشى tegirmen koguşı = değirmen oluğu".

قغش koguş: Ok yapmak için kesilen ağaç, huş ağacı.

قمش kamış: Kamış.

كجش keçiş: Irmağın, derenin geçidi. Şu:" الْ كجشنى سوق الى ol keçişni suw iletti" savında dahi gelmiştir, "su, o geçidi, o köprüyü götürdü" demektir. Bu sav, geçen ve elde edilmesi imkânsız olan iş için kullanılır.

كَرِش keriş: Üstüne çıkılabilen dağ tepesi. Oğuzca.

كَرِش keriş: Atın yarnı, sırtı. Şu:" كَرِش يغرى اغلقا قلير keriş yagrı ogulka kalır" savında dahi gelmiştir, "sırt yağırı oğula kalır" demektir; çünkü orası oynak yerdir, kolay kolay sağalmaz. Bu sav, yağırdan sakınmak için söylenir.

كَرِش keriş: Savaşta dayanma.

كُرُش körüş: Gözle munazara, sözle değil [+].

كِرِش kiriş: Bir adamın akarlarından olan geliri.

كَرِش keriş: Kavga, çekiş. " نالك كرشتنك nelek [++] keriştiñ = niçin uğraştın, kavga ettin ?".

كَلِش keliş: Geliş. " كلش برش keliş barış = gidiş geliş". Konuk odasına " كلش لك برش لغ اف kelişliğ barışlığ ew" denir.

كُمُش kümüş: Gümüş. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَلب اَرَن نى اُذُردُم بِيِن اَنك قَدِردُم
اَلتُن كُمُش يُذُردُم سُوسى قَلِن كِم اُتار

Alp eren ni udhurdum

Boynın anıñ kadhırdım

Altun kümüş yudhurdum

Süsi kalın kim öter

"Koç yiğitlerini seçtim, boyunlarını büktürdüm, altınlarını, gümüşlerini aldım; askeri çok kim geçer ?".

(Bir savaşı anlatarak diyor ki : Düşman askerini ayırdım, boyunlarını eğdirdim, hazinelerindeki altın ve gümüşleri aldım, askerin çokluğundan öte geçemedim).

كُمُش kümüş: Akça; çünkü akçada gümüş vardır.

كُمُش Kümüş: Kadın adlarından.

بَتغ batığ: Batak, ırmak ve ırmağa benzer şeylerin derin olan yerleri.

بَجغ baçığ [+]: And, sözleşme (ahdü mîsak). " الميثاق ol meniñ birle baçığ kıldı = o, benimle andlaştı, ahidleşti".

بَرغ barığ: " الْبَرغ بَردى ol barığ bardı = hiç bir şeye bakmıyarak bir gidiştir ki gitti".

[+] Basma nüshanın 309 ncu sahifesinin sekizinci satırından sonra şöyle bir ibare konulacaktır : كِرِش : وَتَر القَوس Bu ibare yazma nüshada vardır, basmada unutulmuştur;"yay kirişi" demektir. B. A.

[++] Basma nüshada bu kelime "nelek" şeklinde harekelenmiş ise de yazma nüshada " نالك nelik" imlâsındadır. Yine bu kelime Dv. I, 412, 13 te " نَلك nelek", II. 209, 10 da " نَلك nelük",III,142,4 te " نَلك nelük", III,186,7 de " نَلك nelek", III,285,2 de " نالك nelik" şekillerinde geçmektedir; düşünülsün. B. A.

[+] Bu kelime basma nüshada gördüğünüz şekilde ise de yazma nüshada بجغ şeklinde yazılmış; ب harfinin üzerinde bir kazıntı var; o kazıntıda üstün harekesi görülmekte; bundan başka ب harfinin altında kırmızı mürekeple bir de esre vardır; şöyle ki, ب harfinin hem altına, hem üstüne hareke konmuş. Bu kelimenin izahında getirilen " الميثاق بجغ قلدى cümlesindeki بجغ kelimesinin ب harfi üzerinde hareke yok; altında kırmızı mürekeple bir esre vardır. Kelime "bıçığ" şeklini almış. Bay Kilislinin dikkat etmiyerek yaptığı bu yanlışlığı Brockelmann dahi yapmış. Yukarıdaki tanıktan başka en büyük tanık"andlaşma, sözleşme, bağlaşma" anlamlarına gelen "بجغاش bıçgas" kelimesidir. Bk. Dv.I,382,10 ve 11.Gerek "bıçgas" ve gerek "bıçığ" kelimelerinin bir kökten gelmiş oldukları apaçık görülüp durmaktadır. B. A.

بَرِغ barığ [+]: Kokmuş şey. Bu söz çift olarak kullanılır ve "سَسِغ بَرِغ sasığ barığ" denir, "sası, kokmuş" anlamınadır.

بَسِغ basığ: Gece baskını yapılacak olan ve ansızın duşmanın yakalanacağı yer. "اُلْ اَنِی بَسِغِنْدا اُتْتی ol anı basığında tuttı = o, onu baskın yerinde yakaladı".

بُسُغ pusuğ: Pusu.

بُشُغ boşuğ: Hanın, elçiye dönüp gitmesi için izin vermesi; elçiye verilen bahşiş dahi böyledir. Bu, Arapçadaki سُفْرَة kelimesi gibidir; konuğa hazırlanan yemeğe denirken, sonradan yemeğin altına konulan "sofra" anlamına kaymıştır. Bunun gibi, hısımlardan biri uzaktan geldiği zaman, dönüşünde şölen yapılır; bütün hısımlar ve başkaları çağırılır; sonra bir takım armağanlar sunularak gitmesine izin verilir. Böylece birlikte yenilen yemeğe "بُشُغ اَشی [++] boşuğ aşı" denir, "izin yemeği" demektir.

بِشِغ pışığ: "بِشِغ اَش pışığ aş = pişmiş yemek"; her

[+] "Kokmuş şey" manasına gelen بَرِغ kelimesinin yazma nüshada, ilk harfi bulunan ب nin üzerinde üstün, altında esre vardır. Hem "barığ", hem de "bırığ" gibi okunabilir. Düşünülsün.

[++] Bu kelimeyi Brockelmann "buşuğ" şeklinde yazmış ise de yanılmıştır; çünkü kelimenin aslı "boş"tur. "Boşlamak, boşamak" kelimeleri hep bir köktendir. Brockelmann, Dv.I, 372,11 deki بُشُغ kelimesini "boşuğ" imlâsında yazarak bir tenakuz yapmıştır; ikinci yazışı daha doğrudur. B.A.

pişen nesneye de böyle denir. Tuğla ve kiremit gibi şeylere de "بِشِغ کَرپِچ pışığ kerpiç" adı verilir.

بِشِغ pışığ: "بِشِغ سُجُوك pışığ süçük = kaynatılmış şarap".

بَقِغ bakığ: Bakma, bakış. "اَنِك بَقِغی کُر anınğ bakığı kör = onun bakışını gör". Bu kitapta benim dileğim, bu gibi mastarlardan ancak çok kullanılanları söylemektir.

بِشُغ puşuğ: "بِشُغ بُشْدی puşuğ puşdı = çok canı sıkıldı".

تَبُغ tapuğ: Tapı, hizmet.

تَبُغ tapuğ: Tapma; "تَنْکْری تَبُغی Tenğri tapuğı = Tanrıya tapma".

تُتُغ tutuğ: Dutu, rehin.

تُتُغ tutuğ: Efsun, büyü tutması. "اَنِك تُتُغی بار anınğ tutuğı bar = onun dutarı var".

تِدِغ tıdhığ: Bir şeyden alıkoyma, engel olma.

تَرُغ tarığ: Ekin. Bu, genel bir addır.

تَرُغ tarığ: Bütün Türklerce "buğday"; yalnız Oğuzlarca "darı". Bu kullanış yanlıştır; onlar buğdaya "اَشْلِق aşlık" derler.

تُرُغ turuğ: Dağlarda sığınılacak yer.

تُرُغ toruğ: At. "بُو اُغْلانِغ بِیر تُرُغقا اَلْدِم bu oglanığ bir toruğka aldım = bu köleyi bir ata satın aldım". Bazı kere eğreti olarak, benzetme yoluyla deveye ve sığıra da

hi bu ad verilir.

تُرغ اَت torığ at: Doru renkli at.

تُرغ turığ: " تُرغ اَرتْ تِيز Turığ art tiz?" Kaşgar yaylasının adı.

جَقغ çawığ: Kamçı ucu.

سَبغ sapığ: Çadırın eteği.

سَتِغ satığ: Satma, satış.

سِدِغ sıdhığ: Kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi. " سِدِغ يَبِب اُلتُردى sıdhığ yapıp olturdı = kaftanın iki yanını toplıyarak oturdu". Bu, incelikten ileri gelir.

سِدِغ sıdhığ: Diş etleri arasındaki açıklık. Sır saklamak için öğüt verilen kimseye بُو سُوزنى سِدِغدِن سِوتْما bu sözni sıdhığdın sızıtma" denir ki "bu sözü dişlerinin arasından sızdırma" demektir.

سَرِغ sarığ: Sarı, sarı olan her şey. Koyu sarıya "سَبْ سَرِغ sap sarığ" denir.

سَرِغ sarığ: "سَرِغ سُوف sarığ suw = sarı su"; bu, karında toplanan sarı sudur. Herhangi bir sarı renge de, birleşik olarak " سَرِغ سُرِغ sarığ surığ" denir.

سُرُغ soruğ: Sorma, soru, yitik arama. "سُرُغ قِيلدى soruğ kıldı = yiten şeyi aradı".

جَلِغ çalığ: Bu da yukarıdaki gibi "yitik arama"; bir de Beylerin önemli bir işi çıktığında, gelmeleri için köylere, oba-

lara gönderdiği haber.

قَبُغ kapuğ: Kapı.

قَتِغ katığ: Her şeyin katı olanı.

قَدِغ kadhığ: İkileme dikiş, çifte dikiş.

قُدُغ kudhuğ: Kuyu. Şu savda gelmiştir: "قُدُغدا سُوف بار اِت بُرنى تَكماس kudhuğda suw bar ıt burnı tegmes = kuyuda su var, itin burnu erişmez". Bu sav, bir işi dileyip te eremiyen, başkasının yemeğine göz dikerek onu ele geçiremiyen kimse için söylenir.

قِدِغ kıdhığ: Kıyı; deniz, ırmak, dere gibi şeylerin yanı, kıyısı; her şeyin kıyısı, kenarı da böyledir. " اَرِق قِدِغى arık kıdhığı = ırmağın kıyısı", " اَيَق قِدِغى ayak kıdhığı" ve "يار قِدِغى yar kıdhığı" denir ki "kabın kıyısı", "uçurumun kenarı" demektir.

قُرُغ kuruğ: "قُرُغ اَف kuruğ ew = içinde kimse bulunmıyan ev". Evde eşya bulunmazsa yine böyle denir. " قُرُغ اُلما kuruğ ulma = kuru desti". İçi boşaltılan bir kaba da " قُرُغ kuruğ" denir.

قُرُغ kuruğ: Kuru. Evvelki anlam buna râcidir.

قُرُغ korığ: Beylerin veya başkalarının korusu; korunan ve gözetilen her yere "koru" denir.

قَسِغ kasığ: Ağzın içi, sağ ve sol yanları.

قِسِغ kısığ: Kısı, hapis. "ol اُلْ بَكْ قِسِغِنْدا قَلْدِى Beg kısığında kaldı = o, Beyin hapsinde, bir iş için Beyin emri altında kaldı".

قُسِغ kusığ: Kusu, kusma. "اَنِى قُسِغ تُتِى anı kusığ tuttı = onu kusma tuttu".

قُشُغ koşuğ: Şiir, kaside. Şu beyitte dahi gelmiştir :

تَرْكَنْ قَتُنْ قُتِينْكَا تَكْرِمَنْدِنْ قُشُغْ
اَيْغِلْ سِزْنِكْ تَبْغُجِى اَتْنُزْ يَنْكِى تَبُغْ

Terken Katun kutınğa[+]tegür mendin koşuğ
Aygıl sizinğ tapuğçı ötnür yenği tapuğ

"Sultan Hatunun huzuruna benden koşma sun, sizin hizmetçi yeni hizmetler umunuyor, de".

قَقِغ kakığ: Kakıma, kızma, istemezlik, rağmen. "مَنْ اَنِكْ قَقِغِنْدا بُو اِيشْ قِلْدِمْ men anınğ kakığında bu ış kıldım = ben bu işi ona rağmen yaptım".

قَمُغ kamuğ: Hepsi, kamu. "قَمُغْ كِشِى تُوزْ اَرْمَاسْ kamuğ kişi tüz ermes = herkes bir olmaz".

قَنِغ kanığ: Sevinç. Şu beyitte dahi gelmiştir:

تُتْجِى يَغَرْ بُلِيتِى اَلْتُنْ تَمَرْ اَرِغْ
اَقْسَا اَنِكْ اَقِتِى قَنْدِى مَنِكْ قَنِغْ

Tutçı yagar bulıtı altun tamar arığ

[+] Hem yazma, hem de basma nüshada " قُتِينْكَا kutınga" imlâsında geçen bu kelime yanlış olsa gerektir; doğrusu " قَتِينْكَا katınga" olmalıdır; çünkü anlamın gereği budur. Divan III, 181, 14 teki " قَتِينْدَا katında", I, 62, 8 deki " قَتِنْ katın" kelimeleri hep bu anlama gelir. B. A.

Aksa anınğ akını kandı meninğ kanığ

"Onun bulutu durmadan yağdırır, halis altın damlar; onun seli bize doğru akarsa sevince kanarım".

بُتُق butık: Budak; her şeyin dalı, budağı.

بُتُق butık: Küçük testi, boduç, kırba. Kaşgarca.

بُتُق butık: Atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum. İçerisine kımız ve kımıza benzer şeyler konur.

بُتَق butak: Dal. Bir diyelekte. ت harfi üstün ve esre olabilir, şu beyitte dahi gelmiştir :

كِمْ اَيِبْ اِشْتُرْ قُلاقْ اَىْ اَقِى اَرْتُجْ بُتَاقْ

Kim ayıp iştür kulak
Ay ewi artuç butak

"Kim der ki ay evinin (hâle'nin) ardıç dalı olduğunu işitmiş olsun".

(Burada cariyeyi anlatıyor, yüzünü aya, boyunu dala benzetiyor).

بِجُق bıçuk: Kesik şey, kesilmiş, parçalanmış, her nesnenin yarısı." بِجُق يَرْمَاقْ bıçuk yarmak = paranın yarısı".

بِذِق bıdhık: Bıyık.

بَرَق barak: Çok tüylü köpek. Türklerin inandıklarına göre, kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlarmış, bunların üzerine otururmuş, yumurtanın birisinden barak çıkarmış. Bu, köpeklerin en çok

koşanı, en iyi avlıyanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış; bu, son yavrusu olurmuş.

يُرُق yorık [+]: Huy, gidiş, insanlarla geçiniş. " بَكْ يُرُقِ نَتَكْ Beg yorıkı netek = Beyin gidişi, huyu nasıldır".

بِرُق bıruk: Hakanın yanına, aşamasına göre büyükleri alan, yer gösteren adamın adı, teşrifatçı. Bu kelimenin aslı "buyruk" tan gelmiştir, emir anlamınadır. Çünkü bu adam, onlara böyle emir verir.

بُزُقَاق bozuk ew: Bozuk ev. Yıkılmış, kırılmış her şey için de böyle denir.

بَشَق başak: Okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren.

بَشَق başak: Pabuç. Çiğilce. Oğuzlarla Kıpçaklar bir "m" getirerek " بَشْمَق başmak" derler; bu Arapçada da yapılır: تَمَدْرَعَتِ الْمَرْأَةُ derler; aslı تَدَرَّعَتْ dır, دِرْع kelimesinden gelmiştir. Ve yine تَمَسْكَنَ الرَّجُلُ derler ki, aslı تَسَكَّنَ dir, سُكُون kelimesinden gelmiştir.

بُشَوَار puşak er: Sıkıntılı adam; Oğuzlarla, başka-

[+] Bu kelime basma nüshada gördüğünüz şekildedir, yazma nüshada önce يُرُق şeklinde iken, kırmızı mürekeple ilk harfinin altına bir nokta daha konarak بُرُق biçimine sokulmuş; bundan sonra gelen بَكْ يُرُقِ نَتَكْ cümlesi de بَكْ بُرُقِ نَتَكْ şekline konulmuş. Bay Kilisliyi yanıltan şey, bu kelimenin ب harfinde gelmiş olmasıdır. Brockelmann'ı da Kilisli yanıltmıştır. "Yoruk", "gidiş, huy" anlamınadır. Bk. Dv. I, 26, 1; III, 6, 9. B. A.

ları dilince.

بِشْوَات pışık et: Pişmiş et. Yağma dilinde " بِشِغ pışığ" derler.

بَلِق balık: Balık. Şu savda dahi gelmiştir: " بَلِقْ سُقْدا كُوزِي تَشْتِنْ balık suwda közi taştın = balık suda, gözü dışarıda". Bu sav, bir şeyin içerisinde bulunup ta bilmiyormuş gibi görünen insan için kullanılır.

بَلِق balık: Çamur. Bir takım Oğuzlarla Argu dilince. Oğuzların bir takımları da, üç sâkin ile " بَالْق balk" derler. Türk dilinde ancak iki sâkin bir arada bulunabilir. Arguların dilinde çetrefillik vardır.

بَلِق balık: İslâmlıktan çok evvel Türk dilince, sığınak, kal'e, şehir demektir. Uygurcada dahi böyledir. Uygurların en büyük şehirlerinden birisine " بِيشْ بَلِقْ Bes balık" denir. Burası, Uygurların en büyük şehridir; "beş şehir" demektir. Bundan başka, bir şehirlerine dahi " يَنْكِي بَلِقْ Yenği balık" denir, "Yeni şehir" demektir.

بُلَقَات bulak at: Boyu kısa, sırtı geniş at.

بُلَق Bulak: Türklerden bir oymak. Bunları Kıpçaklar tutsak etmişti. Sonra Yüce Tanrı bunları kurtardı ve " اَلْكَا بُلَاقْ Elke bulak" denir oldu. Bu kelime بُلَق ve بُلَاق

şeklinde dahi yazılabilir.

بَمُق pamuk: Pamuk.

تُبُق topık: Çevgenle vurulan top, topaç.

تُبُق topık: "تُبُق سُنگُك topık sünğük = topuk kemiğinden yapılan yemek, paça".

تُتُق tutuk: Enenmiş, iğdiş edilmiş.

تُرُق turuk: Her şeyin arığı.

آرُق تُرُق Aruk turuk: Kaşgarla Fergana arasında bir tepe, bir sarp yer.

تُزَق tuzak: Av için kullanılan tuzak. Şu parçada dahi gelmiştir :

اِكْلَدِی مانِكْ اَذاق كُرْمَذِبْ اُغْرِی تُزاق
اِكْلَدِمْ اَنْدِنْ اُزاق اَمْلَكِلْ اَمْدِی تُزاق

İkledi meninğ adhak
Körmedhip ogrı tuzak
İgledim andın uzak
Emlegil emdi tuzak

"Ayağım tuzağa takıldı, gizli tuzağı görmiyerek, bundan uzun hastalık çektim. Sevgilim ilâç et!".

تُزَق tuzak: Kişinin sevgilisi, sevgi yönünden söylediği kelime. Bu kelime ی ile "تُزَقِی tuzakı" şeklinde de söylenir.

تَشَق taşak: Taşak. Erkeklik aygıtına da, buna yakın olması dolayısiyle, bu ad verilir.

تُتُق Tutuk: Erkek adlarındandır.

تَنُق tanuk: Tanık, şâhit.

جَپَق çapak: Türk gölünde bulunan ufak bir balık.

جِبِق çıbık: Yaş olan dal, çıbık.

چُچُق çoçuk: Domuz yavrusu, her şeyin küçüğü.

جَرُق çaruk: Çarık. Şu savda dahi gelmiştir: "يَدَاغ اَتِی جَرُق ، كُوچِی اَزُق yadhağ atı çaruk küçi azuk = yaya kimsenin atı, çarığı; kuvveti azığıdır". Bu sav, kuvvetsiz düşmemek, ayağını aşındırmamak için hazırlıklı bulunması emrolunan kimseye söylenir.

جَرُق Çaruk: Türklerden bir oymak olup "بَرْچُق Barçuk" ta otururlar. Barçuk şehri Afrasyab'ın şehridir. Orada بَخْتَ نَصَّر ın oğlu "بَتْزَن Betzen"i hapsetmişti.

جُلَق çolak: Çolak.

جُلُق çulık: Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu, çulluk.

جُمَق çomak: Çomak, asâ, değnek.

جُمَق çomak: Uygurlarca, bütün müslüman olmıyan halkca müslümanlara verilen ad. "جُمَق اَرِی çomak eri" denir ki "müslümanlardan bir adam" demektir.

چَنَق çanak: Tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap.

چَنَق çanak: Çanak. Oğuzca.

سَچُوق saçuk: "سَچُوق نانْك saçuk nenğ = saçılmış nesne".

سُدُق sudhuk: Tükrük.

سِرُق sıruk: Sırık; çadır direği.

سَسِق sasık: Saksı. Sınır ve sınırın arkasındaki halk dilince.

سُسِق susık: Kova. Bir diyelekte; bunu ben işittim.

قَبَق kapak: Göz kapağı.

قَبَق kabak: Kabak, yaş iken yemek yapılan bir sebze.

قَبَق kapak: Kızın kızlığı (bekâret) "قِيز قَبَقِى سِيدِى kız kapakı sıdı = kızın kızlığını bozdu".

قَتِق katık: Sirke, yoğurt gibi tutmaç yemeğine katılan nesne.

قَتِق katık: Herhangi bir nesneye katılan, katgı.

قُچَق kuçak: " بِيرْ قُچَق بُوز bir kuçak böz = bir kucak bez".

قَدِق kadhık: Ağaçtan oyulmuş nesne. Arguca.

قَرَق karak: Göz bebeği. " قَرا قَرَق kara karak = gözün karası", " اُرُنْك قَرَق ürüng karak = gözün beyazı", " اُوت قَرَق ot karak = gözün gören yeri".

قِرُق kıruk: " قِرُق اَر kıruk er = çolak adam", " قِرُق اَدَق kıruk adhak = topal ayak".

قَزُق kazuk: " قَزُق اَرِق kazuk arık = kazılmış ark". Başkası da böyledir.

قَسُق kasuk: At derisinden yapılan tulum olup içerisine süt, kımız gibi nesneler konur.

قَسُق kasuk: Ağaç kabuğu. Aslı " قَاسْ kas"dır. ق sonradan gelmiştir.

قَسِق kosık: Fındık. Bununla kadınlara ad verilir.

قَشَق kaşak: Kındıra otu.

قَشُق kaşuk: Kaşık. Şu savda dahi gelmiştir: " قُرُق قَشُق اَغِزَغا يَرَماس ، قُرُغ سُوز قُلاقا يَقِشماس kuruk kaşuk agızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas = kuru kaşık ağıza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz". Bu sav, birisinden bitecek işi olanın, ona bir fayda göstermesi için söylenir.

قَهُق kawak: " قَهُق اَرْت kawak art = Özçentle Kaşgar arasında sarp bir yer adı.

قُقُق kowuk: " قُقُق نانْك kowuk neng = kovuk nesne".

قَقُق kawuk: Sidiklik, mesâne.

قَقِق kawık: Darı ve darıya benzer şeylerin kepeği, kavuz.

قَلِق kalık: Hava.

قُلَق kulak: Kulak. Bir takımları " قُلْخاق kulxak", bir takımları " قُلْقاق kulkak" derler. Sağlam olanı, ilk önce geçenidir.

قُلَق kulak: " قُلَق تُون kulak ton = yenleri kısa elbise".

قِلِق kılık: Gidiş, halkla geçiniş, huy. Bazı kere ل harfi sâkin olarak " قِلْق kılk" dahi denir.

قُمُق Komuk: Bir zaman yanında bulunduğum Beylerden birinin adı.

قُمُق komuk: At gübresi. Başka gübreye bu ad verilmez.

قَنَق kanak: Kaymak. Argu ve Bulgar dillerince.

ى yi ن a çevirmişlerdir.

قُنُق konuk: Misafir. Şu parçada dahi gelmiştir :

بَرْدِی اَرَنْ قُنُق بُلُب قُقَاسَقَاز
قَلْدِی اِلغ اِیُق کُرُب اَقْنِی یِقَاز

Bardı eren konuk bulup kutka sakar
Kaldı alığ oyuk körüp ewni yıkar
"Konuk bulunduğu zaman uğurlu sayan adamlar gitti. Karşıdan bir karaltı görseler -konuk geliyor diye- çadırını yıkıp gidenler kaldı".

قُنَق konak: Çavdar. Şu savda dahi gelmiştir : "قُنَق بَشِی سَذرَکِی یِگ konak başı sedhregi yêg = çavdar başının seyreği iyidir", çünkü daneler seyrek olursa büyük olur, çok olursa küçük olur. Bu sav, istediğini elde etmek için az emek çekmek istiyen kimseye söylenir.

بِتِك bitik: Kitap.

بِتِك bitik: Yazma; bu mastardır. "اَنِك بِتِکِی بَلکُولُك anınğ bitigi belgülüğ = onun yazı yazması, yazısı bellidir".

بِتِك bitik: Muska. Oğuzca.

بِجَك biçek: Pıçak. Şu savda dahi gelmiştir: "بَجَا بِتِك بِجَاك اَرْسَا اُوزْسَابِن یُتُومَاس neçe yitik biçek erse öz sapın yonumas = bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz". Bu sav, kendi işini beceremeyip

te başkalarının işini görüvermiye yeltenen kimse için söylenir.

بَدُك bedük: Her şeyin büyüğü. "بَدُك تَبَی bedük tewi = büyük deve".

بُرُك bürük: Sofra başı, şalvar uçkuru gibi şeylerde bulunan yuvarlak iplikler; püskül.

بَزَك bezek: Nakış. Bir lehçede.

بَزِك bezik: Titreme. "اُل بَزِك بَزْدِی ol bezik bezdi = o, bir titreme titredi".

بُسُك püsük: "اُل قُلِن بُسُك بُسْدِی ol kulın püsük püsdi = o, kölesi için pusu kurdu"; döğerse de böyle denir.

بُلُك bölük: Bölük, hayvanlardan bir bölük. "بِیر بُلُك قُوی bir bölük koy = bir bölük koyun sürüsü", "بِیر بُلُك کِشِی bir bölük kişi = bir bölük adam". Bu isim, cemi gösteren isimlerdendir. Ulus ve deve gibi.

بِلَك bilek: Bilek.

بَلَك belek: Konuğun hısımlarına getirdiği armağan. Bir yerden başka bir yere gönderilen armağana da böyle denir.

بَلِك belik: Kandil fitili.

بَلِك belik: Yara yoklamak için kullanılan mil.

بِلِك bilig: Bilim, ilim. "بِلِك اُکرَن bilig ögren = bilim öğren".

بِلِك bilig: Hikmet. "اُزاقِی بِلکَالاز uzakı bilgeler = eski hakîmler".

بِلِك bilig: Us, akıl. Şu savda dahi gelmiştir:

"اُغلان بِلِك سِيز oglan biligsiz = çocuklarda akıl yok", (Çocuklar akledemez).

بَنَك benek: Tane, habbe. Arguca ve bir takımlarının dillerince.

بَنَك benek: Bakır para.

تَبُك tepük: Kurşun eritilerek iğ ağırşağı şeklinde döküllür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar.

تَپِك tepik: Tepme. Şu savda dahi gelmiştir: "اُلْقُلِن تَپِك تَبْدِى ol kulın tepik tepdi = o, kölesini bir tepiş tepti".

تِتِك titik: "باش تِتِك تِتِى baş titik titti = yara çok acıdı". Bu söz, pekit (te'kit) yerinde kullanılır. Nitekim "اُلْاَرِك اُرُغ اُرْدِى ol eriğ uruğ urdı = o,adamı dövüş dövdü", "اُلْ قَجِغ قَجْدِى ol kaçığ kaçdı" sözüde böyledir, "o, bir kaçış kaçtı" demektir.

تُتَك tütek: İbrik ve ibriğe benzer şeylerin emziği.

تِتِك titik: Çamur.

تِرِك tiriğ: Diri, her hayvanın dirisi.

تَزَك tezek: At gübresi. Şu:"تَزَك قَارْدا يَتماس, اَذكو اِيسِيز قَتماس tezek karda yatmas, edhgü ısız katması" savında dahi gelmiştir. "Tezek karda yatmaz; iyi, kötüye karışmaz" demektir.(Çünkü, tezeğin sıcaklığı karı eritir; yine böylece, birbirine benzemedikçe iyi, kötüye karışmaz).

تَزِك tezik: Halk arasında ürküntü "تَزِك كِشِى tezik kişi = işten kaçan kimse".

تِزِك tiziğ: Saf, sıra "بِر تِزِك تِرِك bir tiziğ tirek= bir sıra direk", "بِر تِزِك يِنجُو bir tiziğ yincü = bir dizi inci".

تَژِك tejik: Tacık, Farslı.(iki çıkak arasındaki ژ ile).

تَشُك teşük: Deşik, yarık. Şu savda dahi gelmiştir: "تَشُك سُقدا بِلكُرار teşük suwda belgürer = yarık suda belli olur". Bu sav, bir iş yaptığında öğünen kimseye, işin iyiliği, kötülüğü, meydana çıktığında belli olur, diye söylenir.

تَشِك teşik: Obur, karnı doyduğu halde gözü doymıyan kişi.

تُشُك tüşük: İşten, güçten kalan haylaza "تُشُك كِشِى tüşük kişi" denir.

تُشَك töşek: Döşek.

تِشَك tişek: Şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyun.

تُلَك tölek: Dölek, oturamaklı, gönlü sâkin kişi. Şu savda dahi gelmiştir : "اَج اِيفَك تُق تُلَك aç ewek, tok tölek = aç aceleci, ivek; tok dölek olur". Oğuzca.

تُلَك tülek: Dört ayaklı hayvanların tüylerini attıkları sıra. "اُلْ قُوى تُلاكِنا كَلدِى ol koy tüleginde keldi = o, koyun kırkımında

geldi".

تلك telik: Delik.

تُوَك tüwek: Yaş söğüt ağacının veya buna benzer bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır, serçe kuşlarını vurmak için içerisine yuvarlak tane konularak atılır. Bu, borudan dahi yapılabilir. Çiğilce.

جُبَك çübek: Çocuk çükü.

جِبَك çibek: " جِبَك قَرْغوى çibek karguy = Delicedoğan, moymul".

جَتُك çetük: Kedi. " كُوك جَتُك kök çetük = erkek kedi [+].

جَجَك çeçek: Çiçek, ağaç çitiği, ot çiçeği.

جَكَك çekek: Çiçek hastalığı. Çiğilce.

جَرِك çerik: Savaş safı, savaşta sıra, dizi. Şu savda dahi gelmiştir: " آلْب جَرِكدا، بِلكاتِرِكدا alp çerikde, bilge tirikde = yiğit, harp nizamında, akıllı adam dernekte, dergede sınanır".

جَرِك çerik: Her şeyin karşısı. Oğuzca: Her şeyin vakti, sırası.

جَرَك çörek: Çörek.

جِلِك جِلِك çilik çilik: Keçiyi çağırma zamanında kullanılır.

جُنُك çünük: Çınar ağacı.

[+] Basma nüshada كُوك جَتُك sözündeki كُوك kelimesi gördüğünüz şekilde ise de yazma nüshada harekesiz olarak كوك şeklindedir. Doğrusu " كُوك küvük" olacaktır. Bk. Dv.III, 123,11. B. A.

جُشك çüşek: Ot, çayır. Soğutça.

دُلَك dülek: Ağzı kırık saksı, ağzı kırık testi.

سِبَك sibek: Değirmen taşının kendi üzerine döndüğü demir.

سِبَك sibek: Sübek, çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamış.

سِدُك sidük: Sidik (her türlüsü).

سِدِك sidhiğ: Kaftanın iki yanından, sağ ve sol taraflarından, birisi. Bu kelime " سِدِغ sıdhığ" kelimesinden daha güzeldir.

سُرُك sürüğ: Sürü, hayvan sürüsü. " بِرْ سُرُك قُوى bir sürüğ koy = bir sürü koyun". Şu parçada dahi gelmiştir :

اُكُر سُرُك قُوى تِقِى يُنْدِى بِلا [+]
يُمُرْلَيُو اَرْكَكْن سُوتِنْ سَغَارْ

Ögür sürüğ koy tewi yundı bile
Yumurlayu erkenin sütin sağar

"Bir kimsenin koyun, deve, at sürüleri bulunursa, onları erkence toplar, sütünü sağar".

سُزُك süzük: "سُزُك سُوف süzük suw = süzülmüş su". Her süzülmüş ve her temiz şeye böyle denir. Yakut ve yakut gibi şeylere de "süzük" denilir.

[+] تِقِى kelimesi bazı yerlerde " تِوِى tewi" şeklinde yazılmıştır; bunun, eski zamanlarda "tewi" ve "tiwi" şekillerinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bugün bile Özbekler "tive", Türkmenler "teve, deve" demektedirler. B. A.

سَسُشُكْ seşük: "سَسُشُكْ اَتْ seşük at = çözülmüş at".

سَوُكْ sewük: "سَوُكْ نانْكْ sewük neng = sevilen nesne".

سِلِكْ siliğ: " سِلِكْ اَرْ siliğ er = temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli kimse".

شُبِكْ şöpik: Çörçöp; meyva yenildikten sonra atılan şey. ش harfi چ den çevrilmiştir.

شُتُكْ şütük: Sığır boynuzundan yapılan divit.

شُتُكْ şütük: "شُتُكْ سَقَالْ şütük sakal = köse sakal".Bu, ona benzetilmiştir, (divite).

شُنُكْ şünük: Çınar ağacı. ش harfi چ den çevrilmiştir.

كَبَكْ kepek: Kepek. Küçük inciye " كَبَكْ يِنْجُو kepek yincü" denir.

كَبَكْ kepek: Başta bulunan kepek.

كُبُكْ köpük: Suyun köpüğü.

كُبُكْ köpük: Kaynıyan tencerenin köpüğü.

كَچِكْ keçik: Köprü. Nitekim şu savda gelmiştir : "قَينارْ اُكُزْ كَچِكْ سِيزْ بُلْمَاسْ kaynar öküz keçiksiz bolmas = coşkun su geçitsiz olmaz". Bu sav, herkesin şaşırıp kaldığı bir işte, çıkılacak bir yol bulunabileceğini anlatmak için söylenir.

كَچِكْ keçik: Sağrı, iki adamın bir hayvana binmesi.

كِچِكْ kiçik: Her şeyin küçüğü.

كَذْهُكْ kedhük: Kepenek, yağmurluk.

كَدُكْ kedük: Tüyden yapılmış bir takke olup tulganın altına giyilir. Çünkü bu, ona benzer.

كَدُكْ ködük: " ايشْ كَدُكْ ış ködük = iş güç". Bu, yalnız kullanılmaz, ikisi bir arada kullanılır.

كَرَكْ kerek: Yaraşır. Bu, "yaraşır mı?" demek olan " كَرَكْ مُو kerek mü" sözüne cevap olarak söylenir, "evet" anlamınadır.

كُرُكْ körük: Kuyumcu, ya da demirci körüğü.

كُزُكْ közek: Çulha aygıtlarındandır; birbiri üzerine düğümlenen bir takım iplikler olup, onunla üsteriş, alterişden ayrılır. Kumaş, kumaşa benzer şeyler dokuyanlara da böyle denir.

كَزِكْ kezik: İnsanı titreten sıtma, gezek.

سَرِغْ كَزِكْ sarığ kezik: Sarılık hastalığı.

كَزِكْ kezik: İşte nöbet, gezek. "سَنِكْ كَزِكِنِكْ كَلْدِ seninğ kezikiğ keldi = senin nöbetin, sıran geldi".

كَزِكْ kezik: Cesaret. " بُو ايشْتا سَنْكا كَزِكْ كَرَكْ bu ışta sanğa kezik kerek = bu işte sana cesaret gerek". Bu da önceki gibi sıra anlamınadır.

كُزِكْ küjik: Perçem, zülüf. Arguca.

كَسَكْ kesek: Bir nesnenin keseği, bölüğü. " بِرْ كَسَكْ اَتْمَاكْ bir kesek etmek = bir parça ekmek".

كَهَكْ keweğ: Burundaki kıkırdak. (Yumşak kâfla).

كُهُكْ küwük: "كُهُكْ مُوشْ küwük muş = erkek kedi". Çiğilce.

كُلُكْ külüğ: " كُلُكْ نانْكْ külüğ neng = iğreti nesne".

كَلُك kölük: Arka; gölük, yük yükletilen herhangi bir hayvan.

كَمَك kemek: Çubuklu ve nakışlı bir kumaştır; bundan bürgü yapılır; Kıpçaklar yağmurluk yaparlar.

كُنَك künek: Matara, ibrik.

مَژك mejek: İt pisliği. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

نَتَك netek: Soru edatıdır; "nice, nasıl" demektir. "نَتَك سَن netek sen = nasılsın ?".

نَچُك neçük: Niçin. "نَچُك بَرْدِينْك neçük bardıng = niçin gittin". Yabakuca.

نَلُك nelük: Niçin. Başka Türklerce.

نَرَك nerek: Neye gerek. "بُو سَنْكا نَرَك bu sanga nerek = bu, senin nene gerek". Aslı "نَاكَرَاك ne kerek"tir, iki harf atılmıştır.

بَچَل beçel: Sünnet edilmiş kadın, hadım edilmiş erkek, iğdiş edilmiş at ve başka hayvanlar.

بَشِل başıl: "بَشِل قُوْن başıl koy = tepesinde beyazı bulunan koyun".

بَدَل آرت Bedel art: Üç ile Barsgan arasında sarp bir yer, bir tepe [+].

تَسَل tasal: Çevgen oyununda çizilmiş sınır. Bu kelime "تَلاس talas" kelimesinden çevrilmiştir; nitekim Arapçada ما في الأرض تَلاس

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "Bedel art" olarak yazmışsa da bizce "Badak, Ark" olsa gerektir. Çünkü Orta Anadolu'da şu kelimeler "merdiven" anlamındadır: Badak, basak, badal. B.A.

denildiği gibi لَعَاق dahi denir; otlak manasınadır.

تَگُل tegül: Değil. Oğuzca. Bu kelime Arguların داغ اُل dağ ol" sözünden alınmıştır. Oğuzlar, dillerinde د harfini ت ve غ harfini ك yapmışlar, الف i de atmışlardır.

چِغِل تَغِل çıgıl tıgıl: "اُوكْ كِشِنْ اُچُن چِغِل تَغِل قِلْدِى ok kiş içre çıgıl tıgıl kıldı = ok sadakta cıgıl cıgıl etti".

چِگِل Çigil: Türklerden üç oymağın adıdır; birisi göçebedir, "قُياس Kuyas"ta otururlar. Kuyas, Barsgan'ın ötesinde bir kasabadır. İkincisi "طِراز Tıraz = Talas" yakınlarında bulunan bir kasabada otururlar. Bunlara da yukarıdakiler gibi "Çiğil" denir. Çiğil adının verilişinde esas şudur: Zülkarneyn Argu ülkesine geldiği zaman, bulutlar musluklarını açmış, yollar çamur içinde kalmış, yürümek güçleşmiş imiş. Bunu gören Zülkarneyn اِينْچه كِراست demiş, (Bu ne çamur demektir); orada bir kale yapılmasını emretmiş, kale yapılmış; adına "Çigil" denilmiş. Bundan sonra o kalede oturan Türklere "چِگِلى Çigili" denilmiş. Daha sonra bu ad, yayılmış.

Oğuzlar, buraya yakın oturdukları için her zaman Çiğillerle savaş ederlermiş; duşmanlık aralarında bugüne değin sürüp gelmiştir.

Çiğil kılığına girenlere de bu ad verilir. Oğuzlar Ceyhundan Yukarı Çine kadar olan yerlerdeki bütün Türklere "Çiğil" adı verirler. Bu,yanlıştır.

Üçüncüsü,Kaşgarda bulunan bir takım köylerdir. Bu köylerin halkına da "Çiğil" derler; bunlar, bir yerden çıkarak dağılmışlardır.

جُمُل Çomul: Türklerden bir oymak.

سُكَل sükel: Hasta. Oğuzca.

سِكِل sigil: Siyil.

قِزِل kızıl: Her nesneden kızıl olan. Şu savda dahi gelmiştir: " قِلنو بلسا قِزِل كَذار، يَرانو بلسا يَشِل كَذار kılnu bilse kızıl kedher, yaranu bilse yaşıl kedher = kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer". (Kadın güzel görünmeyi, iyi geçinmeyi bilirse kırmızı ipekli kumaş giyer, naz etmeyi, kırıtmayı bilirse yeşil giyer). Bu sav iyiliğe ermek için güzel geçinmekle emrolunan kadına söylenir.

قِزِل Kızıl: Kaşgarda bir dere adı. Şu parçada dahi gelmiştir :

قِزِل سَرِغ اَرقَشِب يِبكِن يَشِل يُزكَشِب
يِزيِزكَرو يُزكَشِب يِلنكُق اَنى تَنكلَشور

Kızıl sarığ arkaşıp
Yipkin yaşıl yüzkeşip
Bir bir kerü yürkeşip
Yalnğuk anı tanğlaşur

"Kızıl sarı çiçekler arka arkaya çıkar, yeşil menekşe yüze çıkar, birbiri üzerine sarılır, insan bunlara şaşar".

كَهَل kewel: " كَهَل اَت kewel at = yürüyüşlü, küheylan at".

بِچِم bıçım: "بِر بِچِم قاغون bir bıçım kagun = bir dilim kavun". Başkası da böyledir.

بُغِم bogım: Boğum. Parmakların, kamışın, kındıra otunun boğumu.

بُكُم büküm: " بُكُم اَتُك büküm etük = kadın pabucu". Oğuzca. Başka Türkler " مُكِم mükim" ve " مُكِن mükin" derler. م , ب den, ن de م den çevrilmiştir. Bunun öz Türkçe olmadığını sanıyorum. Lâkin [+]

[+] Basma nüshanın birinci cildinin 331 nci sahifesinin 16 ncı ve yazma nüshanın 199 uncu sahifesinin 13 ncü satırında الأخلاف diye bir kelime vardır. Metin şöyledir: وَلٰكِن قِبچاق وَغَيرُهُ مِن الأخلاف يَتَمَوّنَ بِهٰذا Bu ibareyi Bay Kilisli "lakin Kıpçaklar ve onlar ile her cihetle müttefik olanlar böyle derler" diye dilimize çevirmiş; Bay Atıf ta buna yakın bir mana vermiş ise de ben bunların yanılmış olduklarına inanıyorum; çünkü burada -yazma nüshada dahi olduğu gibi- ne احلاف ne de اخلاف kelimeleri gidebilir. احلاف, حَلف in cem'idir, bu da "and" demektir. اخلاف , خَلف in cem'idir, bu da "arda" anlamınadır. Bu iki anlamdan hiç birisi burada yakışık almaz.

Benim anladığıma göre bu kelime الأحلاف olmalıdır; o vakit mana şöyle olur: "Ben bu kelimenin öz Türkçe olmadığını sanıyorum; lakin Kıpçaklarla Kıpçaklardan başka boyların avamı bunu böyle söyler".

Nitekim Dv. I, 280, 13 te şöyle bir parça vardır, bu da bizi tanıklamaktadır: [قال محمود] إنّ مِن الأدب وَصيانَة جُمعَة كِتاب الله تَعالى إذا قَرأ القارِئ عِندَ أحلاف الدّار وَنِسائِهِم الخ...

B. A.

Kıpçaklarla Kıpçaklardan başkasının avam takımı bunu böyle söylerler.

تَرِمْ Tarım: Tekinlere ve Afrasyab soyundan olan Hatunlara ve bunların büyük, küçük çocuklarına karşı söylenen bir kelimedir; ne kadar büyük olursa olsun Hakanlı Hanlarının oğullarından başkasına böyle söylenmez.

اَلْتُن تَرِمْ Altun Tarım: Büyük kadınların lâkabıdır.

تَرِمْ tarım: Göllere, kumluklara dökülen çay kolları.

تَرِمْ Tarım: Uygur sınırında " كُچَا Köçe" adındaki yerin yanında bir yer adı. "اسمی تَرِمْ Usmı Tarım" dahi denir. Buraya akan bir derenin adına da "Tarım" derler.

تُرُمْ turum: Durum, bir adamın boyu kadarınca olan uzunluk. "بِيرْ اَرْ تُرُمِي سُوْف bir er turumı suw = bir adam boyu su". Başkası da böyledir.

تُرُمْ torum: Torum, deve yavrusu. Dişisine " تِشِي تُرُمْ tişi torum" denir.

تِزِمْ tizim: Dizi. " بِيرْ تِزِمْ يِنْجُو bir tizim yincü = bir dizi inci".

تُقُمْ tokum: Boğazlanacak hayvan; en çok, boğazlanacak olan at için kullanılır.

تِكِمْ tikim: " بِيرْ تِكِمْ تُرْمَالْغ bir tikim türmek = bir parça dürüm (içerisine peynir veya yağ konularak dürülen yufka ekmeği).

تِلِمْ telim: Çok. " تِلِمْ يَرْمَاق telim yarmak = çok para".

تُلُمْ tolum: Silâh. Bu, cemi gösteren bir isimdir. Şu parçada dahi gelmiştir:

تِلِمْ بَشْلَرْ يُقْلَدِيمَتْ يَغِي اَنْدِنْ يَقْلَدِيمَتْ
كُچِي اَنِنْك كَقْلَدِيمَتْ قِلِجْ قِنْقَا كُچُنْ سِغْدِي

Telim başlar yuwaldımat
Yağı andın yawaldımat
Küçi anıng keweldimet
Kılıç kınka küçün sıgdı

"Bir çok başlar yuvarlandı, duşman ondan yavaşladı, kuvveti gevşedi, kılıç kına gücün sığdı".

(Yiğitlerin başları yuvarlandı; bu yüzden duşmanın hıncı sendi; kuvveti azaldı, üzerinde çok kan kuruduğu için kılıç kına güçle sığdı).

تِلِمْ tilim: Dilim. " بِيرْ تِلِمْ اَتْ bir tilim et = bir dilim et". Uzunlamasına kesilen veya yarılan her nesneye de böyle denir.

دِدِمْ didim: Geline gerdek gecesi giydirilen taç.

سَرِمْ sarım: İbrik, testi gibi şeylerden içilecek olan nesnenin süzülmesi için bu kapların ağzına gerilen ipek kumaş parçası.

سَغِمْ sagım: "بِيرْ سَغِمْ سُوْت bir sagım süt = bir sağışta sağılan süt".

سُقِمْ sokım: Bir ağaç parçası çam kozası şeklinde kesilerek içi oyulur, üç tarafından

delinerek okun üzerine konur.

بَقِرْسُقِم Bakırsokım : Merih yıldızının adı.

قُچَم kuçam: " بِرْ قُچَمْ نَانْكْ bir kuçam neng = bir kucak nesne".

قُرُم korum: Kaya. Yığılmış mala da böyle denir. " اُلْ قُرُمْ بُلْدِي ol korum buldı = o, bir yığın mal buldu".

كَرَم kerem: İzbe, yer altında kazılmış olan izbe. Yukarı ve Aşağı Çin dilinde.

كَرِم kerim: Duvarlara örtülen nakışlı çarşaf,halı gibi nesne. " تَامْ كَرِمِي tam kerimi = duvara gerilen örtü".

بُتُن bütün: " چِينْ بُتُنْ كِشِي çın bütün kişi = kendine güvenilebilen, doğru, dürüst kişi".

بُتُن bütün: Doğru, dürüst, sahih. " بُتُنْ يَرْمَاقْ bütün yarmak = bütün para, sağ para".

بُدُن budhun: Ahâli, halk, avam. Çiğilce.

بُرُن burun: Burun.

بُرُن burun: " تَاغْ بُرُنِي tağ burnı = dağ burnu, dağın ileriye doğru çıkıntısı". Herhangi bir şeyin önüne dahi böyle denir.

بُرُن burun: Önce. " اُلْ مَنْدِنْ بُرُنْ بَرْدِي ol mendin burun bardı = o, benden önce vardı". Bu kelime, yalnız anlamda Arapçaya uygun düşmüştür.

بُژُن bujın:"Çöpleme"denilen ağılı bir ot. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

بَسَن basan: Ölü gömüldükten sonra yenilen yemek.

Buradan alınarak " يُوغْ بَسَنْ yuğ basan" denir.

بُغُن bogun: Boğum, kamış boğumu, parmak boğumu.Bu kelimedeki ن , م den çevrilmiştir. Bu, her zaman olan şeydir; nitekim şu beyitte dahi gelmiştir :

يَا رُبَّ جَعْدٍ فِيهِمْ لَوْ تَدْرِين
يَضْرِبُ ضَرْبَ السِّبْطِ المَقَادِيمَ

Nitekim nefiy edatı olarak لَمْ ve لَنْ denir.

بَقَن bakan: Halka. Altın ve altına benzer şeylerden yapılan halka, toka. " اَلْتَنْ بَقَنْ altun bakan = altın halka".

بِقِن bıkın: Böğür, boş böğür.

بُكِن bükin: Erliksiz, pulç.

بُكُن bükün: Körbağırsak.

بُكَن büken: Karpuz, Hind kavunu.

بُلُن bulun: Tutsak, yakalanan. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَبَنْكْ قُلْسَامْ اُذُو بَارِبْ تُتْرَادِدِمْ سُسِينْ تَارِبْ
بُلُنْ قِلِبْ بَشِي يَارِبْ بُلُغْ بَرْجَا مَنْكَا يِغْدِي

Abanğ kolsam udhu barıp
Tutar erdim süsin tarıp
Bulun kılıp başı yarıp
Buluğ barça manğa yıgdı [+]

"Eğer isteseydim ardı sıra varıp aske-

[+] Basma nüshada " بُلُغْ buluğ" şeklinde olan bu kelime yanlıştır," يُلُغْ yoluğ" olacaktır; nitekim yazma nüshada dahi böyledir. Bk. Dv. I, 181, 15. B. A.

rini dağıtarak onu tutardım, tutsak edip başını yarardım; nesi varsa kurtulmak için önüme yığdı".

(Yenilen bir adamı anlatarak diyor ki: Ben isteseydim onun ardı sıra gider ve yakalardım; ordusunu dağıtır, onu esir ederdim , kafasını yarardım; lâkin bana kurtulmalık -fidyei necat- olarak birçok mal topladı; ben onu bırakmakla ona minnet ettim).

تَبَنْ taban: Taban, deve tabanı.

تُبُنْ tübün [+]: Bir parça yemek, buğday kesmiği. Üç dilince.

تَذُنْ tadhun: Tosun, iki yaşında olan sığır. Dişisine " تِشِى تَذُنْ tişi tadhun" denir.

تَذُنْ tudhun: Köyün büyüğü, tanınmışı; köylülere içme suyunu dağıtan kimse.

تُتُنْ tütün: Duman. Şu savda dahi gelmiştir : "اوت تُتُنسُز بلماس ، يكيت يازوسز بلماس" ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas = ateş dumansız, genç günahsız olmaz".

تُكُنْ tügün: Düğün.

تِكَنْ tiken: Diken. Bu söyleyiş yeğnilik yolıyladır; halbuki kurala göre ك harfinin

[+] Brockelmann bu kelimeyi " تُبُنْ tubun" şeklinde yazmış, hiç te bir tanık göstermemiştir. Bize kalırsa "tübün" olsa gerektir. "Tüp" dip demektir; nitekim Dv. I, 52, 16 da gelmiştir. "Tübün" kelimesinin sonundaki ن nispet edatıdır; şu halde "tübün" tencerenin dibinde kalan bir parça yemek anlamına gelmiş olmalıdır. B. A.

şeddesiyle " تِكَّنْ tikken" demek gerektir. Bu kelime bir şeyi delmek, dürtmek, dikmek demek olan "تِكْدِى tikdi" sözünden alınmıştır. İlk ك kelimenin aslındaki ك dir; ikinci ك sıfat olduğu için getirilmiştir; nitekim "eti şişe sapladı" demek olan " تَقْدِى اَتِنْى tewdi etni" sözünden sıfat yapmak istersek, " اَتِنْى تَقْكَانْ etni tewgen" deriz.

Sıfatlarda kelimenin aslında olmıyan bir ك ziyade edersin. "اَرْ جُمْدِى سُقْدا er çömdi suwda" sözünden sıfat yapmak istersek " سُقْقا جُمْكَانْ اَرْ suwka çömgen er" deriz ki "suda yüzen, çuman, dalan adam" demektir. Sıfatlarda kelimenin aslında olmıyan bir ك ziyade kılmış oldun. Kelimenin aslında ك bulunursa sıfat belgisi olmak üzere bir ك daha getirirsin; ك lerin birbirine girmesi için şeddelersin; nitekim " اَرْ اراغْتِنْى سِكْتِى er uragutnı sikti" sözünden sıfat yapmak istersen " سِكَّانْ اَرْ sikken er" dersin. " تِكَّنْ tikken" kelimesi de böyledir. Yeğnilik yapılmak için sonradan ك in biri atılmıştır.

تُلُنْ tulun: Kulakla ağız arasındaki yer, dulun. Türk ve Oğuz dillerinden birinde .

تُلُنْ tulun: Atın sağ ve sol dulunundaki kemik.

تلن tolun: " تلن آى tolun ay = ayın ondördü".

تمن Taman: Kaşgarın ortasından akan bir dere.

تمن temen: " تمن ينكا temen yinğne = timne, çuvaldız".

تمن tümen: Çok. "تمن تورلك سوزلادى tümen türlüğ sözledi = çok çeşit, bir yığın söz söyledi".

تمن مينك tümen minğ: Bin kere bin, bir milyon. "تمن مينك يرماق tümen minğ yarmak = bir milyon para".

تسن ? [+] Henüz binilmemiş olan tay.

جبن çoban: Köy büyüğünün, muhtarının yamağı.

جقن çıkan: Yiğen, hala oğlu.

جكن çekün: Ada tavşanı yavrusu, göcen.

جكن çögen: Çevgen.

سبن saban: Saban, sapan, bütün aygıtlariyle beraber çift takımı.

سبن saban: Çiftçilik. Şu savda dahi gelmiştir : سبندا سندرش بلسا اركن دا ازتش بلماس saband sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas = tarla ekilip sürülürken kavga [++] olursa, harmanda, çeç zamanında gürültü olmaz". Bu sav, sonunda kavga çıkmaması için işi önünden sağlam turtmakla emrolunan kişiye söylenir.

سغن sagun: Karluk boyunun büyüklerine verilen bir unkundur. Türk doktorlarına " اتا سغن Atasagun" denir.

سغن sıgan: " سغن سنج sıgan saç = sığanmış saç, kıvırcık olmıyan saç".

سكن süken: Eşek yükünün bir tarafında olan sepet, sele gibi şeyler, seklem.

قچن kaçan: Ne vakit. " قچن كلدنك kaçan kelding = ne vakit geldin?". Bu kelime, bazı kere "vakit" ve "zaman" anlamına da gelir. " قچن برسا سن kaçan barsa sen" denir ki "gitmiş olsaydın, gitseydin" demektir. Bazı kere, bu kelime, vakitleme edatı olarak kullanılır, fakat aslî olan ilk mânâdır.

قذن kadhın: Kayın, dünür, hısım. Kıpçaklar bunu ز ile söylerler. Şu savda dahi gelmiştir : " قدش تميش قيماذق . قذن تميش قيميش kadaş temiş kaymaduk, kadhın temiş kaymış = kardeş demiş tınmamış, dönüp bakmamış (iltifat etmemiş); kayın demiş, iltifat etmiş". Bu sav, hısımlar içinde kayınlara saygı ile emrolunduğu zaman söylenir.

قرن karın: Karın. " قرن اتماق karın atmak = hayvan boğazlandıktan sonra, işkenbesi nişan

---

[+] Bu kelime yazma nüshada تسن imlâsında olduğu halde Bay Kilisli basma nüshaya تسن şeklinde geçirmiştir. Brockelmann "tosun" imlâsında yazmıştır. Doğrusu da bu olsa gerektir.

[++] Basma nüshanın onbirinci satırında şöyle bir ibare vardır: معناه اذا وقعت الملاحة او ان الفلاحة Bu ibaredeki ملاحت kelimesi yanlıştır. Doğrusu ملاحات veya ملاجه olacaktır. B. A.

alınarak ok atılır. Vuran adam, etinden bir parça alarak götürür.

قُرُن kurun: Kurum, duvara, ocağa sıvaşmış, toplanmış olan duman eseri.

قُقُن kukun: Kıvılcım.

قَلِن kalın: Yığarlı olan her nesne, kalın. Çok askere " قَلِن سُو kalın sü" denir.

قُلُن kulun: Tay.

قُلَن kolan: Kolan, bağırdak.

قُلَن آیاقی kolan eti: Atın kolan geçen yeri.

كَتَن keten: Zahmet, sıkıntı. Zahmet çeken kişiye " كَتَن كُرْدِی، كَرَاكُو يُذْتِی keten kördi, keregü yüdhti" denir ki "sıkıntıyı gördü, çadırı yüklendi" demektir.

كُدَن küden: Düğün yemeği, düğün.

كُبَن küben: Deve hamudunun altına konulan çul, gölüğe gerekli olan çul ve çula benzer şeyler. Oğuzca.

كُرِن kürin: Kürün, içerisinde kavun, karpuz,hıyar gibi şeyler taşınan küfe.

كُزُن küzün: Kendisiyle serçe kuşu, tarla sıçanı, köstebek gibi şeyler avlanan, sıçan cinsinden bir hayvan [+].

كُسَن Küsen: " كُجَا Köçe" denilen şehrin bir adı. Burası Uygur sınırıdır.

كَلِن kelin: Gelin. Türk yazısında bu gibi isimle-

[+] Bu kelime basma nüshada yanlıştır. Yazma nüshada كُزَن şeklindedir,Radloffta dahi "كُزَن küzen" imlâsındadır. B.A.

rin hakkı, orta harfi üstün ise, üstün olan harften sonra Türkçe hecesinde bir elif ziyade kılmaktır; deve tabanı تَبَن diye yazıldığı gibi تبون diye dahi yazılabilir. Arap harfleriyle yazılışında, asıl kelimede olmıyan iki الف eklenir. Bunlar, üstün harekesi gösterirler.

Yine böyle, ortası ötre olan kelimelere de bir و eklenir. Buğday kesmiği anlamına olan تُبُن kelimesi تبون şeklinde dahi yazılır. Gelin kelimesi Türk harfleriyle كلين diye yazılır. Kural böyledir; ben hepsini söylemedim. Bir uzatma harfi ve yumşak harf ziyade kılmak olabilirse de, doğru ve düzgün olanı, kitapta görülenidir.

Böyle olmasının sebebi şudur: فَعَل kelimesi فَعَال kelimesinin, فُعَل kelimesi فُعَال kelimesinin, فِعَل kelimesi de فِعَال kelimesinin kısaltılmışıdır. Uzatılmış olsa, kelimenin aslından uzaklaşılmış olmaz; kısaltılmış olsa yeğnilik olur. Yeğniliğe uymak daha doğrudur.

Mücerret ayrımları bitti [+].

X

X X

[+] Mücerret, "yalın" anlamınadır. Kendisine hiç bir harf ziyade kılınmıyan asıl kelime demektir. B. A.

BU AYRIM, KELİMENİN İLK HARFİ İLE İKİNCİ HARFİ ARASINA UZATMA HARFİ ZİYADE KILINAN AYRIMDIR

ÜÇ TÜRLÜ HAREKESİYLE فاعل AYRIMI

قاغت kagut: Kavut, darıdan yapılan bir yemektir. Bu, şu suretle yapılır: Darı kaynatılır, kurutulur, sonra dövülür, un gibi inceltilir, yağla ve şekerle karıştırılır, böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen bir yemek olur.

جاتر çatır: Çadır.

جاتر çatır: Nişadır. Köçe dilince.

جاجر çaçır: Çadır. Oğuzlar buna "جاشر çaşır" derler.

ساتر satır: Söğme; "piç, aslı belirsiz" demektir.

ساغر sagır: İçerisine şarap konulan havana benzer, söbü bir kap.

سبز sibiz: "سبزکشی sibiz kişi = alık ve dalgın kişi".

تودش tüdeş: "تودشنك tüdeş neng = birbirine benziyen, bir cinsten olan nesneler". Aslı "تو tü"den gelmiştir, "tüy" anlamınadır. Hayvan için "بو آت ناتولك bu at ne tülüğ = bu at ne renkte" denir. "دش deş" öğürlük ve yakınlık bildirir bir edattır.

Bir anadan doğmuş olan iki çocuğa "قرندش karındaş" denir. Çünkü, karın kelimesine "deş" edatı eklenince "bir karında beraber bulunmuş" demek olur.

Meme için "امك emik" denir. Bir memeden emen iki çocuğa "امكدش emikdeş" derler;"emmekte arkadaş"anlamınadır. İkisi bir yerden olan kimselere "يردش yerdeş" denir, "hemşeri" anlamınadır. Kardeşe, hısıma "قدش kadaş" denir, aslı "قا ka" dır, zarf ve kap anlamınadır. Buna "دش daş" getirilerek "قدش kadaş" olmuştur. "İkisi bir kapta, zarfta yatmışlar" demek olur ki, o da ana karnıdır.

"كنكلدش könğüldeş" kelimesi de böyledir. "gönül arkadaşı" demektir. Çünkü kalp, gönüldür.

"تودش tüdeş" kelimesi de böyledir;"renkte arkadaş" anlamınadır.

تيدش tıdış: Engellik, engel oluş.

كاكش keküş: Şişlik için sürülen bir ilâçtır; aksırgan otu.

بالغ balığ: Yaralı. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُرمُشْ اَژْ زبسوغن قلمش اَنی بالغ
اَم سَم آنکر تلابن سز دابلر یقسغ

Urmuş ajun pusuğın kılmış anı balığ
Em sem ançar tilenip sizde bulur yakığ

"Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış; ilaç, çâre arayıp yakıyı sizde buluyor".

(Kendi halini anlatarak diyor ki: Zaman beni sıkıntı pususuna attı, yaraladı, ilâç aradı, yakıyı senin yanında buldu).

تاتغ tatığ: Tat, dat, lezzet. Birlikte söylenmek üzere " تاتغ تالغ tatığ talığ" denir.

بيشك bèşik: Çocuk beşiği.

ديدك didek: Gelin giderken, yad kimselere görünmemek için örtülen örtü.

بيلك bèlek: Armağan, hediye [+].

تونك tünek: Hapishane, zindan. Barsgan dilince.

سوجك süçik: Tatlı olan her şey.

سوجك süçik: Şarap. Bu kelime birbirine zıt iki anlam bildirir. " ايلا Ila = Ilı" deresi halkı olan Yağma, Toxsı, Çiğil boyları şaraba, kızıl şarap demek olan "قزل سجك kızıl süçik" adını verirler.

سيزك sèzik: Seziş, sezme.

كوبك küpik: Hırka, bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikmek.

[+] Bu kelime basma ve yazma nüshalarda bu şekilde ise de yanlış olsa gerektir, doğrusu " بلك belek" olmalıdır. Çünkü Dv. I, 322, 16 da " بلك belek" şeklinde geçmektedir. Yazma nüshada, önce " بيلك bèlek" şeklinde yazılmış iken sonradan kırmızı mürekeple ب harfinin üzerine bir üstün hareketi konulmuştur. Belek kelimesi bugün Batı Anadolunun bir çok yerlerinde "düğün armağanı" ve yeni doğan çocuk için getirilen "hediye" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

كوشك küşik: Örtü, perde.

كولك kölik: Gölge.

قاغل kagıl: Üzüm asmaları bağlanan yaş söğüt dalı. Nitekim şu savda dahi gelmiştir: "قل صاوى قلماس، قاغل باغى يزلماس kal ? sawı kalmas, kagıl bagı yazılmas = yaşlı adamın sözü bırakılmaz, kağıl bağı çözülmez".

بيرم bèrim: Borç, verim. Şu savda dahi gelmiştir: " آلمجى آرسلان بيرمجى سيچقان " alımçı arslan, bèrimçi sıçgan = alacaklı arslan, verecekli, borçlu sıçan".

بيجن biçin: Türklerin oniki yıllarından biri.

تيمن tèmin: Demin, "bundan evvel" anlamına bir kelimedir. " تيمن كلدم tèmin keldim = demin geldim".

جودن çodhın: Tunç ve süzülmüş bakır. " جودن آشيغ çodhın aşıç = bakır tencere".

سوغن sogun: Soğan; "sovan" dahi denir.

سوغن يلان sogan yılan: Tulum gibi iri bir yılan.

سيغن sıgun: Yaban sığırı. Kökü insana benziyen bir ot olup erkeklik kuvveti kalmıyanların kullandıkları bu ota " سيغن آبى sıgun otı" derler. Farsçası اشترنك dir. Bu otun erkeği ve dişisi olur; erkeği erkeğe, dişisi kadına verilir.

سيغن sıgun: " سيغن سمر Sıgun Samur = بغراخان Boğra Xan'ın ağılandığı yerin adı".

چاذن çadhan: Çıyan, kuyruğuörü, akrep.

لاجِن laçin: Şahin. Bu, yırtıcı kuşlardandır; yiğit adama da " لاجِن laçin" denir.

+
+ +

فاعول AYRIMI

قاتون katun: Afrasyab kızlarından olanların adıdır. Şu savda dahi gelmiştir: "خانْ ايشي بُلسا قاتُونْ ايشي قَلِيرْ Xan ışı bolsa katun ışı kalır = Hanın işi, emri olunca, Hatunun işi geri kalır". Bu, Arapların اِذا جاءَ نَهرُ اللهِ بَطَلَ نَهرُ عيسى sözü gibidir.

قاغُونْ kagun: Kavun. Şu savda dahi gelmiştir: "قاغُونْ قَرِما بُلسا اِذ يِسي اِكي اَلِكِن تَكِيرْ kagun karma bolsa idhisi ikki eligin tegir = kavun yağma edilirse sahibi iki eliyle yakalar". Bu sav, mal sahibinin malına düşkünlüğünü göstermek için söylenir.

لاغُونْ lagun: Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir; bununla süt, ayran ve buna benzer şeyler içilir.

Bu ayrım, kelimenin ortasındaki ve sonundaki harfler arasına uzatma harfi ve yumşak harf getirilen ayrımdır.

+
+ +

HER HAREKESİYLE
فَعِيلٍ، فَعُولٍ، فَعالٍ AYRIMI

بُقاجْ اَرْتْ Bukaç Art: Bir sarp yerin adıdır.

بُقاجْ bukaç: Tencere, bardak. " اَشِجْ بُقاجْ aşıç bukaç" da denir.

تَتارْ Tatar: Türklerden bir bölük.

تَغارْ tagar: Dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar.

تَقارْ tawar: Mal, eşya.

جَقارْ çawar: Ateş yakmak için kullanılan tuturuk; birleşik olarak "جَقارْ جُقارْ çawar çuwar" denir.

سُقارْ sokar: Boynuzsuz olan her hayvan; başı, yanak gibi saçsız olan her adam. Bu sözden alınarak boynuzsuz koyuna da "سُقارْ قُوى sokar koy" denir.

خُزارْ Xozar: Türk dünyasından bir yerin adı.

كُفارْ küfez: Kurumlu kişi, kasalak.

مَرارْ maraz: Karanlık gece.

مَرارْ maraz: Ücretle çalışan adam, ırgat. Argu ve Yağma dillerince " خِيارْ مَرارْ xıyar maraz" denir.

تَشُوغْ taşuğ: Taşınabilen mal ve buna benzer şeyler, menkul mal.

تُشاغْ tuşağ: Köstek, at ayağına vurulan bukağı.

بَجاقْ paçak: Hıristiyanların orucu.

تَلاقْ talak: Dalak.

تِلاقْ tılak: Kadının avret yeri. Çiğilce.

سُلاقْ sulak: Dalak. Kıpçak dilince. Bu kelimedeki س, ت den çevrilmiştir; nitekim Arapçada سِتّ ve طَسْتْ denir ki asılları

سِدْسٌ ve طَسٌّ dür. Bu değişmeye örnek olmak üzere nahivciler aşağıdaki beyiti getirirler :

جَزَى اللهُ بَنِي السَّعْلَاةِ . عَمْرًا وَقَابُوسَ شَرَّ الثَّاتِ

Buradaki ثات kelimesi ناس demektir.

بُدِيك büdik: Oynayış, zıplayış.

بَزَاك bezek: Bezek. " بَزَك bezek" dahi yazılır.

تِرَاك tirek: Direk.

تِلَاك tilek: Dilek.

تُلَاك tülek: " تُلَاكْ يِلْقِي tülek yılkı = tüleyen, kış tüyünü döken hayvan".

تُكَالْ tükel: Tamam, tüm. Tam olan bir şey için" تُكَالْ tükel" denir. " تُكَالْ اَلْغِلْ tükel algıl= tamamını, tümünü al".

قِقَالْ kıwal: " قِقَالْ بُرُنْ kıwal burun = çekme, düzgün burun". Bu, herkesçe sevilir. Şu beyitte dahi gelmiştir:

اَرْدِي سَنِي قِيزْ بُودِي اَنِكْ تَالْ
يَيْلِيْ اَنِكْ اَرْتَجِي بُرْنِي تَقِي قِقَالْ

Ardı seni kız bodı anıng tal
Yaylır anıng artuçı burnı takı kıwal

"Kız seni yordu, onun boyu dal gibi; iki yana ardıç gibi salınır, burnu da düzgündür".

(Yumşak vücutlu cariye seni aldattı, onun vücudu, yumşaklıktan eğilir, ardıç dalı gibi salınır; burnu dahi çekmedir).

جُرَام çuram: Yeğni bir okun atılışı; bu, başka türlü ok atımından daha uzaklara gider; atılması şöyledir; adam, sırtüstü yatarak oku atar, bu türlü atılan oka " جُرَامْ اُقِي çuram okı" denir.

قُرَام kuram: "قُرَامْ كِشِيلَارْ kuram kişiler = sanki Hakanın yanında oturur gibi sırayla oturmuş olan kimseler". Buradan alınarak "كِشِيلَارْ قُرَامْ اُلْتُرْدِي لَارْ kişiler kuram olturdılar" denir ki "adamlar, aşama sırasınca oturdular" demektir.

بُلَانْ bulan: Kıpçak illerinde avlanan iri yarı bir yaban hayvanıdır; küp gibi içi oyuk, yukarıya kalkık bir boynuzu vardır, orada kar veya su toplanır, dişisi diz çökerek erkek oradan su içer, erkeği diz çökerek te dişisi su içer.

تِكِينْ tigin: Aslında "köle" demektir; buradan alınarak rengi gümüş gibi saf olan köleye "كُمُشْتِكِينْ kümüş tigin", yiğit köleye "اَلْبْ تِكِينْ alp tigin", uğurlu köleye "قُتْلُغْ تِكِينْ kutluğ tigin" denir.

Sonra, bu kelime Hakanlı aylasının çocuklarına ad olmuştur. Bu, yırtıcı kuşlardan birinin adıyle ekli olarak kullanılır. "جَغْرِي تِكِينْ çagrı tigin" gibi ki "doğan tekin" demektir. "كُجْ تِكِينْ küç tigin", "kuvvetli tekin" demektir.

Bu adın, kölelerden Afrasyab o-

ğullarına geçmesine gelince, onlar babalarını çok sayarlar, büyük tutarlar; ne vakit babalarına karşı söz söyleyecek olurlarsa, yahut bir şey yazmak isterlerse, kendilerini küçük göstermek, babalarını büyükletmek için "kul şöyle yaptı, kul böyle işledi" derler; giderek bu kelime onlara ad olarak kaldı. Kölelerin adı bunlardan ayrılmak için bu kelimenin yanına bir şey eklenir.

تُزُوْن tüzün: Yumşak huylu adam, halîm. Şu savda dahi gelmiştir : " تُزُونْ بِرْلاَ اُرُشْ ، اُوتُونْ بِرْلاَ تِرَشْمَا tüzün birle uruş, utun birle tireşme = yumşak huylu kimselerle uğraş, kötülerle direşme". (Çünkü yumşak huylu adam bu gibi şeyleri kaldırır, fakat kötü huylu kimse seni ezer).

تُكُوْن tögün: Dağ, döğün, dağlama.

تُمَانْ tuman: Duman, sis.

جَرُوْن çarun: Çınar ağacı. Yağma dilince.

چِكِيْن çikin: Üzüm bağlarında biten başaklı bir ottur, hayvanlara verilir.

چِكِيْن çikin: İbrişim. " چِكِيْن يِپِ çikin yıpı = ibrişim teli".

چِكِيْن çikin: İpek kumaşı kılaptanla -altın sarılı ibrişimle- dikmek. " چِكِيْن چِكْمَادِى çikin çiknedi = ipek kumaşı bu suretle dikti".

سَمَانْ saman: Saman. Çiğilce.

قُلاَنْ kolan: Yaban eşeği.

قَبَانْ Kapan: Erkek adlarındandır.

قُتَانْ Kutan: Erkek adlarındandır.

كُكَانْ kögen: İlmikli köstek. Süt sağılacağı zaman hayvanların ayağına vurulur.

يِلْكُكَانْ ?[+]: Ebemkuşağı, yeşilkuşak.

+

+ +

SON HARFTEN SONRA KENDİSİNE BİR ŞEY ZİYADE OLUNAN AYRIM

ORTASI HAREKESİZ فَعْلُو، فَعْلَى، فَعِلَى AYRIMI

تُرْبِي turbı: Uyuntu, yardımcı, yâver.

كُرْبَا körpe: " كُرْبَا اُوتْ körpe ot = yeni bitmiş ot", " كُرْبَا يَمِشْ körpe yemiş = taze yemiş". Bu, mevsimi geçtikten sonra, çıkan nesneye denir. Yazın doğan çocuğa da " كُرْبَا اُغُلْ körpe ogul" denir. Vakti geçtikten sonra doğan kuzu, köşek, dana gibi şeylere de "körpe" derler.

كِرْبِي kirpi: Kirpi. Büyüğüne " اُقْلُغْ كِرْبِي okluğ kirpi" denir.

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu kelime yukarıda gördüğünüz şekilde yazılmıştır; yalnız yazma nüshada يِلْ kelimesinin ilk harfinin üzerinde kırmızı mürekeple iki nokta pek zayıf olarak seçilmektedir. Bu noktalar sonradan silinmişe benziyor. Şu hale göre تِلْكُكَانْ olmak lâzım geliyor ise de bu, pek kesin değildir. Brockelmann "yil köken" diye yazmış ise de bu da şüphelidir. B. A.

جَتْبا çatpa [+]: Köy muhtarının ırmak, çeşme sularının yollarını kazmıya gitmiyen kimselerden aldığı tutu. Çiğilce.

كنبا kenpe: Bir ot adı. Kençekçe[++].

بَرْتُو partu: Üste giyilen hırka, pardesü [+++].

بُرْتا pürte: Altın kırıntıları, altın eğentileri.

تَخْتُو taxtu: Eğrilmemiş, ham ipek.

سُكْتِي sökti: Kepek. Barsgan dilince.

سُقْتُو soktu: Sucuk. Karaciğer, et, baharat karıştırılarak bağırsağa doldurulur, sonra pişirilir, yenir.

قِفْتُو kıftu: Makas, kırkı. Çiğilce.

كِرْتُو kirtü: Yemin, and.

كِرْتُو kirtü: Gerçeklik, doğruluk. Ölmüş bir kimse için: " اُلْ كِرْتُو يِيرْدا اُلْ ol kirtü yerde ol " denir ki "o, gerçek yerdedir, onun üzerine yalan söylemek olmaz" demektir. Bundan alınarak "اُلْ تَنْكَرِيكا كِرْتِنْدِي ol Tenğrige kirtindi" denir ki "o,Tanrıya inandı, yalavacı doğruladı" demektir.

[+] Bu kelime yazma nüshada جَتِبا şeklinde ise de yanlış olmalıdır; çünkü ayrım, kelimenin " جَتْبا çatpa" olmasını gerekli kılar. B. A.

[++] Bu kelime yazma nüshada كنبا şeklindedir. Basma nüshada yanlış çıkmıştır. B. A.

[+++] Bu kelimeyi Brockelmann "bertü" şeklinde yazmış ise de bir kaynak göstermemiş olduğundan bizi inandıramamıştır. Bugün Anadoluda "elbise" anlamına "pırtı" kelimesi kullanılır. Köylüler "pırtı almağa gidiyorum, pırtım eskidi" derler. Şehirlilerde bu kelime yalnız kullanılmayıp "pılı pırtı" şekline girmiştir. B. A.

بَرْجا barça: "Hepsi" anlamına bir kelimedir. " بَرْجا كَلْدِي لارْ barça keldiler = hepsi geldiler". Şu parçada dahi gelmiştir:

قُلْدَجِي قامِنْكْ يَغاقْ . بَرْجا يِلا اَيْرُقْ تَياقْ

Koldaçıka mingğ yagak

Barça bile ayruk tayak

"Dilençiye bin ceviz, bunun hepsiyle beraber ayrıca dayak".

(Dilençi için bin ceviz borcumdur; bunun hepsiyle beraber ona-dayanması için-bir de deynek veririm).

تَرْجِي terçi: Ücretle çalışan.

تُنْجُو tunçu: Tıkım, lokma.

جُمْجا çömçe: Çömçe, kepçe. Oğuzca.

جِنْجُو cincü: İnci. Oğuzca ve Kıpçakça.(ج harfi ى den çevrilmiştir).

جَنْجُو çançu: Şehriye hamuru açılan oklava.

سِنْجُو sinçü: Somunla yufka arası bir çeşit ekmek; pide.

شَنْجُو Şançu: Yukarı Çin yolu üzerinde bir şehir. Doğrusu, ش çekilerek " سَنْجُو Şançu" dur.

قَمْچِي kamçı: Kamçı. " قِلِچْ قَمْچِي kılıç kamçı = içinde kılıç olan kamçı".

قَمْچِي kamçı: Atın, sığırın, devenin erkeklik aygıtı, çav. En çok atınkinde kullanılarak " اَتْ قَمْچِسِي at kamçısı" denir.

كَمْچِي kewçi: Uygur illerine kadar Kaşgaristanda kul-

lanılan hububat ölçüsüdür, on rıtl alır. (Bir rıtl oniki okkadır).

كُمْجُو kömçü: Gömü, define, hazine "تَفْغاج كُمْجُوسِى tawgaç kömçüsi" denir ki "Âd ulusundan kalma hazine" demektir.

مَنْجُو mançu: San'at sahibine verilen ücret; başka ücrete denilmez.

بُكْدا bükde: Hançer.

بَلْدُو baldu: Balta.

تَمْدُو tamdu: Kuvvetli, alevli ateş; tuturuk." تَمْدُق tamduk" dahi denir.

جَكْدِى ? : "جَكْدِى الْخُنْسا ?....." denir ki, kulağın altında "kafa baltası" denen yer.

سَمْدا samda: Ayağa giyilen sandal. Çiğilce [+].

سِنْدُو sındu: Sındı, makas. Oğuzca.

قَمْدُو kamdu: Dört arşın boyunda, bir karış eninde bir bez parçasıdır ki üzerine Uygur Hanının mührü basılıp alış verişte para yerine kullanılır. Bu bez eskirse her yedi senede bir yamanır, sonra yıkanır, yeniden üzerine mühür vurulur.

قَنْدا kanda: "Nerede" anlamına bir edattır." قَنْدا اَرْدِنْك kanda erding = nerede idin ?". ل har-

[+] Brockelmann bu kelimeye "canfes" anlamı vererek Arapçasındaki صَنْدَل kelimesini yanlış bir manaya almış oluyor; bunu nereden bulduğunu bilmiyorum. اقرب الموارد in zeylinde صَنْدَل kelimesi için "meste benzer bir ayakkabı" denilmektedir. (Bk. اقرب الموارد , zeyl. 271). Bize kalırsa bugün de sandal, Türkiyede bir çeşit ayakkabı anlamına kullanılmakta olduğundan, Brockelmann'dan ziyade اقرب الموارد e inanmak istiyoruz. B. A.

fi " قَيْدا kayda" kelimesinin ى sinden çevrilmiştir. Aslı " قَيُودا kayuda"dır.

قَرْدُو kardu: Zemheri sıralarında su üzerinde yüzen fındık büyüklüğündeki buz parçaları. Şu parçada dahi gelmiştir :

قَرْدُونى يِنْجُو سَقِنْمانْك تُزْغُونى مَنْجُو سِزْ نْمانْك
بُلْمادُق نانْك كاسَقِنْمانْك يِلْكالار اَنى بِيرا ز

Kardunı yincü sakınmanğ
Tuzgunı mançu sezinmenğ
Bulmaduk nenğge sewinmenğ
Bilgeler anı yerer

"Karduyu inci sanmayın, armağanı ücret sanmayın, bulunmamış nesneye sevinmeyin, bilgeler onu yererler". (Fındık büyüklüğünde donmış olan buz parçalarını inci, armağan edilen yemeği iş ücreti sanma; bulmadığın şeye sevinme; çünkü hukemâ bunu beğenmezler).

كَنْدُو kendü: Kendi, zat, nefs " اُلْ كَنْدُو اَيْدِى ol kendü aydı = o, kendi söyledi".

كُنْدِى kündi: Aşağılık, kötü. Oğuzca. " اُلْ كُنْدِى كِشِى اُلْ ol kündi kişi ol = o, aşağılık kişidir". Bazı kere bu kelime sözün arkası akla gelmediği sırada, söz yardımı olmak üzere kullanılır.

مُنْدا munda: Burda, burada. " اُلْ مُنْدا اُلْ ol munda

ol = o, buradadır". Şu parçada dahi gelmiştir:

اَمَكَكْ سِيزْ تُرْغُو يُوقْ مُنْدَا تَمُو [+]
اَذْ كُو لَكَكْ كُرْمَذِبْ اَذْنُ چِقَارْ

Emgeksizin turgu yok munda tamu
Edhgülügüğ körmedhip ajun çıkar
"Emek çekmeksizin dünyada durmak yoktur ha! Bir iyilik görmeden dünya biter, gider".
(İnsanın burada zahmetsiz olarak kalması düşünülemez; kişi hayır görmeden zaman geçer ve ölüm gelir).

مَنْدَا mende: Bende, benim yanımda.

مَنْدُو mandu: Bir çeşit Türk sirkesi. Bu sirke, üzüm şırası bir küpe konarak ekşitmek, sonra üzerine arı şarap dökmek, bundan sonra bir gece bırakmakla elde edilir; bu, sirkelerin en güzelidir.

بُغْرَا bogra: Deve aygırı. "بُغْرَاخَانْ Bogra Xan" adı buradan gelmiştir.

بُكْرِي bügri: Eğri, eğri büğrü.

تَتْرُو tetrü: Her şeyin tersine dönmüşü.

[+] Bu beyitteki تَمُو kelimesini Brockelmann Arapça metne bakarak "insan" anlamına almış ise de yanılmıştır; çünkü Türkçesinde böyle bir şey olmadığı gibi burada fail istiyen bir de fiil yoktur. Bize kalırsa bu kelime, pekit (te'kit) bildiren bir kelime olacaktır; nitekim bugün Maraşta ve Orta Anadolunun bir parçasında "taman" kelimesi pekit edatı olarak kullanılır: "Durmuş bu işi görür taman" derler ki "Durmuş her halde bu işi görür" demektir. Konyada dahi te'kit edatı olarak "Dumayı" kelimesi kullanılır. B. A.

تُغْرُو tugru: Kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerin saplarının içlerine geçirdikleri ince demir, parazvana.

تَگْرَا tegre: Daire, çevre, değre. "قُدُغْ تَگْرَاسِي kudhuğ tegresi = kuyunun çevresi, kuyu halkası".

جُبْرَا çupra: Eski elbise.

جَغْرِي çagrı: Doğan kuşu, çakır. "جَغْرِي بَگْ Çagrı Beg" erkek adı olarak kullanılır.

جِغْرِي çıgrı: Çıkrık, felek, çark. "كُوكْ جِغْرِيسِي kök çıgrısı = felek".

جِغْرِي çıgrı: Değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkrığı; ip çıkrığı ve her türlü makara.

جَغْرِي اَلْبَ اَرْقُنْ مُنْبَ اَرْقَرْ يَتَارْ
اَقْلَرْ كِكْ تَيْغَنْ اِذِبْ تِلْكُو تُتَارْ [+]

Çagrı alıp arkun münüp arkar yeter
Awlar keyik taygan ıdhıp tilkü tutar
"Doğanı alıp, küheylâna binerek dağ keçisine erişir; geyik avlar, tazıyı salıverip tilkiyi yakalar".
(Eline doğanı alır, küheylân atına binerek dağ keçisine erişir; uzun kulaklı, ince belli köpeklerle, tilkiler avlar).

سَغْرِي sagrı: Deri, her şeyin derisi. Bundan alına-

[+] Bu beyit, iki kelime yukarıda geçmiş olan "جَغْرِي çagrı" kelimesine örnek olarak getirilmiş iken, her iki nüshada dahi, buraya konmuş. Biz bozmak istemedik. B. A.

rak "يرسغرسي yer sagrısı" denir ki "yer yüzü, yer yaygısı" demektir."كشي سغرسي يوز kişi sagrısı yüz = insanın sağrısı yüzüdür". Çünkü yüz, sıcakla, soğukla karşılaştığı için daha katı, daha sert olur.

سغرا sıgra: İki dağ arasındaki geniş dere. Oğuzca.

سوري süwri: Kılıç, mızrak, şamdan, şiş gibi küçük eşyadan ucu sivri olan herhangi bir nesne.

سقرو sokru: " اوكا سقرو كردم ewge sokru girdim = izin almadan eve gizlice girdim".

كسري küsri: Kaburga kemikleri.

كورا küwre: Hayvan ölerek içerisindeki nesneler çürüdükten, eti kemikler üzerinde kuruduktan sonraki kalıbı.

كرا kekre: Develerin yediği acı bir ot.

بنزي banzı: Bağ bozulduktan sonra, asmaların üzerindeki üzüm kalıntıları, neferneme. Kençek dilince.

سنزي sunzı: Pire soyundan bir hayvandır. Bunun"bit" olduğunu sanıyorum.

جقرو çawju: Dalı, budağı, meyvası kırmızı bir ağaç olup, dağlarda biter, meyvası acıdır. Kadınların parmağı -kırmızılıkta- buna benzetilir.

كنزي kenzi: Kırmızı, sarı, yeşil gibi bir takım renkleri bulunan bir Çin kumaşı.

بخسي buxsı: Bir yemek adıdır. Bu yemek şöyle yapılır: Buğday pişirilerek içerisine badem taneleri atılır, üzerine bal ve süt ile pişmiş bulamaç dökülür; ekşitildikten sonra buğdayları yenir, suyu içilir.

تخسي Toxsı: Kuyas'ta bulunan bir Türk boyunun adı. " تخسي چكل Toxsı Çigil" dahi denir.

تفسي tewsi: Tepsi, sofra.

تمسا tümse: Minber. Arguca. Öz Türkçe değildir[+].

خفسي xafsı: Hokka.

تتشي tutşı: Yakın, komşu." انك يري منك يركا تتشي ال anınğ yêri meninğ yêrge tutşı ol = onun yeri, benim yerime yakındır". Burada ش ile ج harfi birbirine yaklaşmıştır; " تتجي tutçı" dahi denir.

تتاشي tutaşı: Yukarıdaki kelime gibi "yakın komşu" ve"her zaman" anlamınadır. "من سنكا تتاشي برير من men sanğa tutaşı barırmen = ben her zaman, daima size varırım".

جخشو çaxşu: "Filiz herç" denilen bir ottur; göz ağrısı için kullanılır; öz Türkçe değildir.

قرشي karşı: Hakan sarayı.

قرشي karşı: Karşı, zıd. "تون كونك قرشيسي ال tün kününg karşısı ol = gece gündüzün karşısıdır".

[+] Bugün Türkiyede yüksekce yerlere "tümsek" denmekte olduğuna bakılırsa,bu kelimenin öz Türkçe olduğuna şüphe kalmaz. B.A.

قَرْشِی karşı: İki Bey arasındaki uyuşmazlık." اُلْ بَكْ اَنِكْ بِرْلا قَرْشِی اُلْ ol Beg anıng birle karşı ol = o Bey öteki ile uyuşmamıştır".

قَشْشِی kawşı: " قَشْشِی قَاشْ kawşı kaş = ince, çatık kaş".

بَتْغا batga: Üzerinde külah yapmak için yün ve keçe kesilen tahta.

تُزْغُو tuzgu: Yoldan geçen hısımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkardıkları yemek.

تَمْغا tamga: Hakanın ve başkalarının damgası.

تَمْغا tamga: Denize, göle veya dereye dökülen suyun bir kolu. Gemilerin demir attıkları iskele veya limana da "tamga" denir. Şu beyitte dahi gelmiştir :

تَمْغا سُقِی تَشْرا جِقِبْ تاغِغْ اُتارْ
اَرْتُجْ لَرِی تَكْرا اُنْبْ تُزْكِنْ يَتارْ

Tamga suwı taşra çıkıp tağığ öter
Artuçları tegre önüp tizgin yeter

"Bu suyun kolu dışarıya çıkarak dağı geçer; çevresinde at dizgini gibi sıra sıra ardıç yetişir".

جُفْغا çufga: Çabuk gitmek istiyen bir postacının, yoldan alıp başkasını buluncıya değin binip gittiği at.

جُفْغا çufga: Kılavuz, başbuğ. Kıpçak ve Oğuz dillerinde. Şu savda dahi gelmiştir: " قَلِنْ قُلانْ جُفْغاسِزْ بُلْماسْ kalın kolan çufgasız bolmas = kolan sürüsü kılavuzsuz olmaz".

Bu sav, başkasına uymanın hayırlı olacağı bir işte kendisinin dahi uyması emrolunan kişiye söylenir.

سُرْغُو sorgu: Kan alacak şişe, kan alanların aygıtı.

سَلْغا salga: " سَلْغا اَتْ salga at = gem almaz, başı sert at".

قَبْغا kapga: Büyük kapı, kale kapısı.

قَدْغُو kadhgu: Kaygı, tasa.

قُدْغُو kudgu: Sinek, karasinek.

قَرْغا karga: Karga. Şu savda dahi gelmiştir:" قَرْغا قَرِسِنْ كِمْ بِلِيرْ كِشِی اَلاسِنْ كِمْ تَبارْ karga karısın kim bilir, kişi alasın kim tapar = karganın yaşlısını kim bilir ? İnsanın içindekini kim anlar, kim sezer?". Şu beyitte dahi gelmiştir :

قَرْغا قَلِی بِلْسا مُنْكِنْ اُلْ بُزْ سُقارْ
اَلْقِی يَشِبْ تُزَقْ تَبا مُنْكَكا بَقارْ [+]

Karga kalı bilse munğın ol buz sukar
Awçı yaşıp tuzak taba menğge bakar

"Karga başına gelecek sıkıntıyı bilse gagasiyle buzu deler; halbuki avcı saklandığında, karga, tuzaktaki yeme bakar".

(Karga, kendisine gelecek olan sıkıntıyı ve açlığı bilse buzu deler; hal-

[+] Yazma nüshada bu kelime " بَقارْ yakar" şeklindedir. Bu şekli daha uygun buluyorum; çünkü, manaya yaraşan budur; o vakit mana şöyle olur: "Halbuki avcı gizlenir, karga başına gelecek belayı bilmeden tuzaktaki dâneye yaklaşır". B. A.

buki avcı kendisini sakladığı zaman, bilmiyerek, tuzaktaki daneyi görerek tuzağa girer).

قُرغُو kurgu: "قُرغُوآر kurgu er = taşgın ve zevzek adam".

قَرغُو kargu: Dağ tepelerine minare biçiminde yapılan yapı olup duşman geldiği zaman herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır.

قَشغا kaşga: "قَشغاقوی kaşga koy = başı ak, başka yerleri kara olan koyun".

قَشغا kaşga: "قَشغاآت kaşga at = yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at"; bunun bir adı da "peçeli at"tır. Başının ortası ak olan deveye de böyle denir.

قَشغابغرا Kaşgabogra: İki yerin adıdır [+].

قَمغی kamgı: Eğri büğrü ve çarpık olan her şey. Buradan alınarak "قَمغی یوزلُك kamgı yüzlüg" denir ki "çarpık yüzlü" demektir.

تَلفا telwe: Deli.

قَلفا kalwa: Öğrence oku, üzerinde temreni bulunmıyan, yuvarlak bir tahta parçası bulunan ok.

[+] Burada, asıl metinde, bir yanlışlık olsa gerektir. "Kaşga koy = başı ak koyun", "kaşga at = yüzü ak at" dedikten sonra "kaşga bogra = başının ortası ak deve" anlamına gelmesi beklenirken "Kaşga bogra = iki yerin adı" denilmiştir. Burada, asıl metinde bir kelime unutulmuş olsa gerektir, ki o kelime "iki yerin adı" olmalıdır. "Kaşga koy", "kaşga at" gibi "kaşga bogra" da devenin bir çeşidi olmalıdır. Belki bu kelime, aynı zamanda "iki yerin adı" dahi olmuştur. B. A.

بُرقی burkı: "بُرقی نانك burkı neng = kırışık nesne (ekşi yüzlü adamların suratı gibi).

تَرقا tarka: Koruk. "تَلقا talka" dahi denir.

تُرقُو turku: İpek. Şu savda dahi gelmiştir: "تَفغاج خانك تُرقُوسی تَلِم . تَنگلا مَدِب بِچماس Tawgaç Xanning turkusı telim, tenğlemedhip bıçmas = Çin Hakanının ipeği çoktur, fakat denklemeden biçmez". Bu sav, her işte israfı terketmekle, tutumlu olmakla emrolunan kişi için söylenir.

تَلقا talka: Koruk. (ل , ر dan çevrilmiştir)

تَلقُو talku: Eğrilmiş, bükülmüş nesne. Bu sözden alınarak "تَلقُو یِشغ talku yışığ" denir ki "bükülmüş ip" demektir.

جَنقا çanka: Bir çeşit tuzak.

قَتقی katkı: "قَتقی کِشی katkı kişi = kimseye boyun eğmeyen kişi, katı adam".

قُتقی kutkı: "قُتقی آر kutkı er = alçak gönüllü, yumşak huylu kişi".

بَرکا berke: Hırsız döğülen, eşek sürülen kamçı veya deynek.

بُرکا bürge: Pire. Bir yerde duramıyan zevzek, taşkın kimseye "بُرکا کِشی bürge kişi" denir.

بِرگُو bergü: Borç. "اَنك مَنکا بِرآت بِرگُوسی بار anıng manğa bir at bergüsi bar = onun bana bir at borcu, vereceği var".

بَلگُو belgü: Belgü, im, nişan, alâmet. "قُت بَلگُوسی بِلك

kut belgüsi bilig" savında dahi gelmiştir, "devlet alâmeti bilgidir" demektir.

بلكا bilge: Hakîm.

بلكا bilge: Bilgin, âlim.

بلكا bilge: Akıllı. Şu beyitte dahi gelmiştir :

بلكا ارك اذكوتب سوزنا شت
ارذمني اكرنبن اشقا سرا

Bilge erig edhgü tutup sözin işit
Erdhemini ögreniben ışka sura

"Bilgin kimseyi hoş tutup sözünü dinle, faziletini öğren, öğrendiğini işte kullan".

(Bilgin, akıllı, hikmet sahibi kimsenin sözünü dinle, onda olan edep ve fazileti öğren, öğrendiğinle amel et!).

Bu kelime ile erkeklere ad verilerek "بلكا بك Bilge Beg" denir. Uygur Hanına "كول بلكا خان Köl Bilge Xan" adı verilir, "aklı göl gibi" demektir; burada çokluğu göstermek için su irkilen yere benzetilmiştir. Ve yine akıllı kişiye "بكو بلكا bügü bilge" denir [+].

ترگو tergü: Sofra üzerindeki çeşitli yemek; sıra, dizi.

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "bükü" şeklinde yazmışsa da "Uygur endeksi"nde "bügü" yazılmış olduğundan biz de "Uygur endeksi"ndeki yazılışı aldık. B. A.

ترگی tergi: Sofra. Şu savda dahi gelmiştir :

" تلن ترگی کانکیر tılın tergige tegir = dil ile sofraya erişilir". (İyi sözle insan nimete erişir). Bu sav, faziletini sözleriyle bildirmekle emrolunan kişi için söylenir; nitekim Arapçada اَلْمَرْءُ مَخْبُوْءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ denilmiştir, "kişi dilinin altında gizlidir" demektir.

تزگی tezgi: "تزگی بلدی tezgi boldı = duşman gelmesi yüzünden halk arasında ürküntü oldu".

تلکو tilkü: Tilki. Kinâye olarak kız çocuklarına söylenir. Bir kadın doğurduğu zaman ebeden " تلکو مو تغدی آزو بری مو tilkü mü togdı azu böri mü ?" diye sorarlar; "tilki mi doğdu, yoksa kurt mu?" demektir. Bununla "kız mı doğdu yoksa oğlan mı ?" demek isterler. Kıza, aldattığı ve yaltaklandığı için "tilki" denir; erkeğe yiğitliği dolayısiyle "kurt" derler.

تلکا tilge: "بیر تلکا آت bir tilge et = bir dilim et". Uzunlamasına kesilen her şey için de böyle denir. Uzunlamasına ayrılmış olan yere de " بیر تلکا بیر bir tilge yer" denir.

چچکا çeçge: Çulha tarağı.

جُرْكُو çürkü: " جُرْكُو بار مو çürkü bar mu" denir ki çocuğa "çişin var mı ?" demektir.

بُتْكُو bütkü: Kaka, büyük aptes. Bu kelime ancak küçük çocuklara " بُتْكُو بار مو bütkü bar mu" denildiği zaman kullanılır, "kakan var mı ?" demektir.

چِلْكُو çilgü: " چِلْكُو آت çilgü at = al at".

سِرْكا sirke: Sirke.

سِرْكا sirke: Başta türeyen bit yumurtası, sirke.

كَتْكُو ketki: " كَتْكُو آت ketki at = sırtı dar, yanları geniş at".

كُتْكُو kütki: Toprak yığını, tepecik.

كَدْكُو kedhgü: Ne olursa olsun giyilecek nesne.

كُلْكُو külgü: Gülüş, gülme. Kalbin durmasına da (sektei kalb'e), "külgü" denir. " آر كُلْكُو بَرْدى er külgü bardı" denir ki "adamı sekte yakaladı" demektir. Bazı kere bunun için " كُلْتُكُو kültgü" dahi denir.

كَرْكى kerki: Keser, dülger keseri.

كُرْكا körke: Ağaçtan yapılmış tabak. Kençekçe.

بُتْلو butlu: Yavaşa, devenin burnuna geçirilen burunsalık.

بِرْلا birle: Bile, birlikte, ile. " اُل مِنِك بِرْلا آرْدى ol mening birle erdi = o, benim ile birlikte idi". Bazı kere ر harfi, yeğnilik için atılır ve " بِلا bile" denir.

بِبْلى bibli: Karabiber, dârifülfül.

تُبْلو tublu: Mezar. Bir insana ilenildiği zaman

" تُبْلو قا تُلْ tubluka tol" [+] denir ki "mezara gir" demektir.

تُقْلى toklı: Altı aylık kuzu, toklu.

جَفْلى çaflı: Şâhin.

جَغْلا Çagla: Uçta, sınırda bir yayla adı.

شُغْلو şuglu: Tilki üzümü.

بِجْما bıçma: " بِجْما يُرْ يُجْغا bıçma yorınçga = biçme yonca".

Sonunda م ve ا ile biten ve meful manasını anlatan kelimeler mastarlıktan çıkarak doğrudan doğruya isim olur. Onun için bunları yazıyorum.

تُتْما tutma: Sandık.

تُرْما turma: Turp. Havuca " سَرِغ تُرْما sarığ turma" denir, "sarı turp" demektir. Argular havuca " كِيزْرى gizri" derler. Bunu, Farsçanın " گَزَرْ gezer" sözünden almışlardır, bu da "havuç" demektir. Yalnız, kelimedeki ك harfi, biraz gevşetilmiştir. Oğuzlar buna " كَشُرْ keşür" derler. Bunlar da Farslardan almışlardır.

Oğuzlar, Farslarla birlikte düşüp kalkmıya başlayınca bir takım Türkçe kelimeleri unutmuşlar, onun ye-

[+] " تُبْلو قا تُلْ tubluka tol" sözünün karşılığında, asıl metinde لِيَمْتَلِئِ الْقَبْرُ بِهِ denilmiş ise de doğru değildir; yukarıdaki Türkçe sözün anlamı yeni Türkçemizle "mezara gir, dol" demektir. Halbuki لِيَمْتَلِئِ الْقَبْرُ بِهِ sözünün Türkçesi "onunla mezar dolsun" demektir. Biz, ilk anlamı aldık, çünkü doğrusu budur. B. A.

rine Farsça kullanır olmuşlar. Nitekim, Oğuzlar kovaya " اَفْتَبِ aftabı" derler. Farsçada " اَفْتَابَه aftâbe" denir; ve nitekim gerdanlık için "قِلِيدَه kılide" derler. Bunun Arapçası قِلَادَه dir. Öbür Türkler, kovaya " قُمْغَانْ kumgan", gerdanlığa " بَقَنْ bakan" derler. Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir, Türklerin, birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar "takıntı" olanını kullanırlar. Halbuki, öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi : Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman "قَتِّى قَرْدِى kattı kardı" derler. Burada kök olan " قَتِّى kattı"dır. "قَرْدِى kardı" kelimesi takıntıdır. Oğuzlar, bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman "قَرْدِى kardı" deyip, asıl olanı bırakırlar. bırakırlar

Yine böyle, Türkler "اَذْكُو يَقْلَاق edhgü yawlak" derler, "iyi kötü" demektir. " اَذْكُو edhgü" iyi, "يَقْلَاق yawlak" yavuz, kötü anlamınadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak kullanır-

lar.

تِزْمَا tizme: Şalvarın uçkurluğu, torbanın ağız bağı ve buna benzer nesneler. Bunlar, uçkurluk gibi yapılarak ip geçirilerek bağlandığı için böyle denilmiştir.

تَكَا tegme: Her bir adam " تَكَا كِشِى اُوْزْ بُلْمَاسْ ، يَاتْ يَغُقْ تُوزْ بُلْمَاسْ tegme kişi öz bolmas, yat yaguk tüz bolmas = değme kişi kendin gibi olmaz, yat hısımla bir olmaz". (Her adam, kendin gibi olmaz, ona gizli şeylerini söyliyesin, güvenesin; yabancı ile akraba dahi bir değildir.

تُكَا tügme: Düğme. Gömlek, hırka, kaftan gibi şeylerin düğmesi.

تِكَا tikme: " تِكَا نَانْكْ tikme neng = dikilmiş nesne".

جَلْمَا çalma: Kerme, kemre. Koyun ağıllarında ya da, deve ahırlarında toplanıp kesilerek kışın yakmak için kurutulan kesek.

سَتْمَا satma: Kulbe, kulübe. Bu, bağ bekçisinin geceleri barınmak için ağaç üzerinde yaptığı çardaktır.

سُزْمَا süzme: "Keş"dedikleri yağsız kuru peynir, ayran süzmesi.

قَتْمَا katma: " قَتْمَا يُوغَا katma yuga = ufalanmış ekmek"tir, yağda pişirilir.

قَرْمَا karma: Yağma. " نَانْكْ قَرْمَالَادِى neng karmaladı = bir şeyi yağma etti".

قِرْمَا kırma: Herhangi söbü (mahrut) bir şey. " قِرْمَابَتْق

kırma topık = söbü topaç".

كَسْما kesme: Enli ok temreni.

كَسْما kesme: Perçem. Şu parçada dahi gelmiştir :

تُنْلا بِلا بَسْتِمِز تَگَمَا يَنْكُو بُسْتِمِز
كَسْما لِرْ كَسْتِمِز مِنْكَلَق اَرِنْ يَخْتِمِز

Tünle bile bastımız

Tegme yanğak pustımız

Kesmelerin kestimiz

Mınğlak erin bıçtımız

"Geceleyin bastık, her yandan pusu kurduk, perçemlerini kestik, Mınğlak adamlarını biçtik".

(Biz onlara gece baskını yaptık.Atlarının perçemlerini bile kestik. Mınğlak adamlarını öldürdük). "Mınğlak" bir yer adıdır.

بَگْنِ begni: Buğday, darı, arpa gibi şeylerden yapılan içki.

بَغْنا bagna: Merdiven basamağı.

تَغْنا tagna: " تَغْنا يِقا tagna yawa [+] = kasnı ağacının püsesi olup yoğurtla karıştırılır, tutmaca katılır; bir devadır; tutmaca renk verir".

تَكَا tekne: Tekne.

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu kelimenin karşılığında:... يُقالُ لِنَوْعٍ مِنَ الحُرُوثِ ، تغنايقا ، وَهُوَ الَّذِي يُمْزَجُ الخ denilmektedir. Bizi الحُرُوثِ kelimesi çok uğraştırdı. Bay Kilisli, hiç bir anlam vermeden geçmiş.Bay Atıf,gelişi güzel bir mana vermiş.Bir çok araştırmalardan sonra kelimenin الحُرُوثِ olduğunu öğrendik, ve o yolda mana verdik. Üç kelime aşağıdaki "خَسْنِ xasnı" kelimesi de bununla ilgilidir. B. A.

جُرْنِ çurnı: Türk hekimlerinin yaptıkları sürgünlük ilâcı.

چِگْنا çigne: Mala; çiftçilerin "sürgü" dedikleri aygıt. Yağma dilince.

خَسْنِ xasnı: Çocukları semirtmek için, bir kese içerisine konularak ağızlarına verilen bir devadır, Hindistandan gelir.

قُشْنِ koşnı: Komşu. Oğuzlar ن harfini ش harfinden önce söyliyerek "قُشْنِ konşı" derler. İkisi de kurala uygundur, güzeldir.

\+
\+ +

HER HAREKESİYLE فَعْلانْ.فَعْلانْ
فِعْلانْ AYRIMI

تُرْبُنْ turbun: Araştırma, ölçme " اَنِكْ اَوِنْ تُرْبِنْلا anınğ ewin turbınla = onun evi nerede ise araştır".

تَرْبِن Tarbın: Türklerden bir bölük halktır ki, kendilerinden bir büyüğün buyruğu altında bulunurlar.

تَرْتِن tartın: Yiyecek, başka bir yerden getirilen zahire.

تَشْتِنْ taştın: " اَرْ تَشْتِنْ بَرْدِي er taştın bardı = adam dışarı gitti".

چِكْنْ çikten: Eğer örtüsü.

قَفْتانْ kaftan: Kaftan.

بَرْجانْ Barçan: Bir yer adı.

تَپْجانْ tapçan: Üç ayaklı sofra biçiminde bir nesne

olup el erişemiyen üzüm salkımlarını kesmek için üzerine çıkılır.

جُرْجَانْ Çurçan: Çin yolu üzerinde, müslüman sınırlarından biri.

بَرْخَانْ Barxan: Aşağı Çinin adıdır. O, Kaşgar yakınında bulunan bir dağın tepesindeki kaledir, aşağısında altın mâdenleri bulunur.

بُرْخَانْ burxan: Put. Heykele dahi "بَدَذْ بُرْخَانْ bedhez burxan" denir.

تَرْخَانْ Tarxan: İslâmlıktan evvel verilmiş olan bir adtır; "Bey" demektir. Arguca.

چِنْدَانْ çından: Kokulu bir ağaç, sandal ağacı. "چِنْدَانْ اَتْ çından at= gül renkli at, kula renkli at".

تَقْرَانْ tawran: Şalvar uçkuru, sapan kolu yapmak için bir araya getirilerek örülmüş olan iplikler.

سَبْرَانْ Sepren: Oğuz şehirlerinden birinin adıdır.Halk " صَبْرَانْ sapran" der. Halbuki, Türk dilinde ص harfinin yeri yoktur.

سُيْرَانْ suyran [+]: Minare ve minareye benzer şeyler gibi uzun olan her nesne. Oğuzca.

تُكْسِينْ tügsin: Dört köşeli olarak düğümlenen bir çe-

[+] Bu kelime yazma nüshada gördüğünüz şekildedir. Brockelmann basma nüshaya bakarak yanılmıştır.

Kelime,basma nüshada سُزَانْ şeklinde çıkmış ise de, yazma nüshada سُبْرَانْ imlâsındadır. Brockelmann " سُبْرَانْ subran" diye yazmış ise de biz bu şekli kabul etmedik.Çünkü , kaynak gösterilmemiş. Biz, yazma nüshadaki şekli aldık. B. A.

şit düğüm. Şu parçada dahi gelmiştir:

تَكَمَا جَجَاكْ اُكْلَدِى بَقْقَلَنِبْ بُكْلَدِى
تُكْسِينْ تُكُونْ تُكْلَدِى يَرْغَالِمَتْ يُرْكَشُورْ

Tegme çeçek öküldi
Bukuklanıp büküldi
Tügsin tügün tügüldi
Yargalımat yörkeşür

"Her bir çiçek yığıldı,tomurcuklanıp büküldü, dört köşeli düğüm düğüldü,yarılarak birbirine girer".

(Çiçekler toplandı, sanki tomurcuklar köşeli düğümler gibi birbirine sarılmış, açılmak üzere bulunuyor).

تُكْسِينْ tüksin: Halktan olup Handan üç kat aşağı bulunan kişi.

تُقْسُونْ toksun: Doksan. Aslı " تُقُوزْ اُونْ tokuz on"dur, "dokuz kere on" demektir, iki kelime birleştirilmiştir.

سَخْسِينْ Saxsın: Bulgarlara yakın bir şehirdir.Bu,(Suvar)dır.

سَكْسُونْ seksün: Seksen. Aslı " سَكِزْ اُونْ sekiz on"dur, "sekiz kere on" demektir; iki kelime birleştirilmiştir.

كُبْسُونْ köpsün: Şilte, minder.

كِمْسَانْ kimsen: Başlıkları ve kavukları süslemek için kullanılan altın kırıntıları.

كِرْشَانْ kirşen: Üstübeç.

كُكْشِينْ kökşin: "كُكْشِينْ نَانْكْ kökşin neng = gök renkte

olan her şey".

بَرْغَانْ bargan: Mersin ağacının yemişi.

بَشْغَانْ başgan: Elli rıtıldan yüz rıtla kadar olan büyük balık; ulusun büyüğü buna benzetilerek "بُدُنْ بَشْغَانِى budun başganı" denir ki "ulusun başı" demektir.

تُتْغُونْ tutgun: Tutulan, yakalanan; tutsak.

تَدْغُونْ tadgun: Fırat ve Fırata benzer dere. Bu kelime akan ırmaklar için ad olan "اُكُزْ öküz" kelimesi yerindedir.

تَلْغَانْ talgan: "تَلْغَانْ اِيكْ talgan ig = sar'a, tutarık" [+].

سِچْغَانْ sıçgan: Fare, sıçan. Şu savda dahi gelmiştir: "اَلْدَجِى سِچْغَانْ مُوشْ تَشَقَى قَشِيرْ öldeçi sıçgan muş taşakı kaşır = ölecek sıçan kedi taşağı kaşır". Bu söz, Arapçadaki اَلْبَاحِثُ عَنِ الْمَذِيَّةِ sözü gibidir. Bu sav, ölümü bir şey yüzünden olacak kimsenin, o şey etrafında dolaştığı zaman söylenir.

سِچْغَانْ اِيلِى sıçgan yılı: Türklerin tanınmış olan oniki yıllık devresinden bir yılın adı.

سَرْغَانْ sargan: Çorak yerlerde biten bir ot. Bu otun bittiği yere "سَرْغَانْ يِيرْ sargan yer" denir. Kamışı kurutan tepeye de "سَرْغَانْ قَمِيشْ sargan kamış" denir.

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "sar'a, tutarık" anlamına geldiği gösterilen bu kelime, her iki nüshada da تلغـ ـن ايك şeklinde yazılmıştır. İkinci parçasında nokta ve hareke yoktur. Biz bunu "اِيكْ ig" şeklinde aldık; çünkü "sar'a" bir çeşit hastalıktır. B. A.

قَزْغَانْ kazgan: "قَزْغَانْ يِيرْ kazgan yer = içerisinde yarlar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer". Şu savda dahi gelmiştir: "قُشْ يَقْزِى سَغْزِغَانْ ، يِغَاجْ يَقْزِى اَزْغَانْ ، يِيرْ يَقْزِى قَزْغَانْ ، بُدُنْ يَقْزِى بَرْسْغَانْ kuş yawuzı sagzıgan, yıgaç yawuzı azgan, yer yawuzı kazgan, budun yawuzı Barsgan = kuşların kötüsü saksağan, ağaçların kötüsü kuşburnu (yaban gülü), yerin kötüsü bataklıklı olan yer, halkın kötüsü de Barsganlılardır". Ağaçların en kötüsüne "اَزْغَانْ azgan" denir; gül gibi sarı, beyaz çiçekleri olan bir ağaççıktır; küpe gibi kırmızı meyvaları olur. Bizim taraflarda bağ kenarlarına dikerler; çünkü bu ağaç odun olmağa yaramaz; yandığı zaman çatlar, elbiseyi ve evdeki eşyayı yakar. Yerin en kötüsü de kendisinde yarlar ve bataklıklar bulunan yerdir, çünkü böyle yerler çadır kurmağa, ekin ekmeğe yaramaz. İnsanların en kötüsü de Barsganlılardır; çünkü onların huyu kötüdür, pinti kişilerdir.

قُزْغُونْ kuzgun: Kuzgun. Şu savda dahi gelmiştir: "بُرِينْكْ اُزْتَقْ قُزْغُونْكْ يِغَاجْ باشِنْدا" börininğ ortak, kuzgunuğ yıgaç başında = kur-

dunki ortak,kuzgununki ağaç başında", (kuzgun,kurdun avladığı şeyle ortak olur, fakat kendi avladığı şey ağacın başında durur). Bu, Arabın بَرْبِضُ جُحْرَةٍ وَيَرْتَعُ وَسْطَاً sözü gibidir.

قُشْغُوْن kuşgun: Hayvanların yediği taze kamış.

قُشْغُوْن kuşgun: Başka bir söylenişi de "اُشْغُوْن uşgun" dur, "ekşi bir çeşit ot" anlamına gelir.

قُمْغَان kumgan: İbrik, güğüm, gülsuyu şişesi.

مُنْغَان mungan: "مُنْغَانْ كِشِى mungan kişi = geveze, boş-boğaz adam".

بَرْقِن barkın: "بَرْقِنْ كِشِى barkın kişi = kendisini, yolundan hiç bir şeyin alıkoyamadığı yolcu".

تُرْقُوْن turkun: "تُرْقُوْنْ سُوْف turkun suw = durgun su".

تَلْقَان talkan: Kavut. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُغْلُمْ اُكْتْ اَلْغِلْ بِلِكْ سِزْلِكْ كِتَارْ
تَلْقَانْ كِمِنْكْ بُلْسَا اَنْكَرْ بِكْمَسْ قَتَارْ

Oglum ögüt algıl biligsizliğ kiter
Talkan kiminğ bolsa anğar pekmes katar

"Oğlum, öğüt al! Bilgisizliği gider; kimin kavutu varsa ona pekmez katar". (Ey oğul! öğüt al, kendinden sefahati def'et! kavutu olan bir kimse onu pekmeze katar; aklı olan kimse öğüt kabul eder).

جَلْقَن çalkan: Yaranın bir yerden başka bir yere yürümesidir. Ayağı şişen bir adamın kasıklarında şişlik belirmesi gibi.

قَلْقَان kalkan: Kalkan. Türk ve Oğuz dillerinin birinde. Şu parçada dahi gelmiştir :

قِقْرِبَا تَغْ كَمْشَلِمْ قَلْقَنْ سُنْكُوْنْ جُمْشَلِمْ
قِيْنَبْ يَنَا يُمْشَلِمْ قَتْغِى يَغِى يُقْلِسُوْنْ

Kıkrıp atığ kemşelim
Kalkan süngün çumşalım
Kaynap yana yumşalım
Katgı yagı yuwılsun

"Bağırarak atı sürelim, kalkanla, süngü ile vuruşalım, kaynayarak yumuşalım, katı duşman yumşasın".
(Biz onların üzerine bağırarak, haykırarak saldırırız; süngüyle, kalkanla vuruşuruz; duşmanla buluşunca şiddetleniriz, sonra barışmak isterlerse dururuz, katı duşman yumşasıya kadar).

تَرْكَن terken: Vilâyet üzerine vali olan kimseye karşı Hakanlıların aytasıdır; "kendisine itaat edilen" demektir. Hanlık makamında oturmıyanlara bu söz söylenmez.

تَرْكِن terkin: " تَرْكِنْ كَلْ terkin kel = çabuk gel". Aslı " تَرْكْ terk"dir, bu da "çabukluk" demektir.

تُرْكُن türkün: Oymakların, hısımların toplandığı yer, ana baba evi. "قِزْ تُرْكِنْكَا كَلْدِى

kız türkünige keldi = kız babası evine geldi". Şu parçada dahi gelmiştir:

كلسا ابنك تركنم اتلكمت تركنم
يذلمغى تركنم امدى جرك جركشور

Kelse abanğ terkenim
Etilgemet türkünim
Yadhılmagay terkinim
Emdi çeriğ çergeşür

"Eğer Hakanım gelirse oymağın hali iyi olur, topluluğu dağılmaz, imdi harp safları düzelmiştir"[+].

(Hakan yardıma gelirse işimiz iyi olur, oymağın evleri yıkılmaz, harp

[+] Bu parça,Cilt II,165 te dahi geçmekte ise de bir kaç yerinde değişiklik vardır; olduğu gibi yazıyoruz:

كلسا ابنك تركنم اتلكمت تركنم يذلمغى تركنم امدى جرك جركشور

Buradaki "اتلكمت itilgemet" ve üçüncü mısradaki " تركنم türkünüm" kelimeleri ile " يذلمغى tarılmagay" kelimesi C.I,368 deki parçanın kelimelerinin aynı değildir. Bize kalırsa, ilk parça daha doğru olmalıdır; çünkü ilk parçada " اتلكمت etilgemet" şeklinde gelmiş olan kelime, ikinci yazılışta " اتلكمت itilgemet" şeklinde gelmiştir. Bunun doğrusu "اتلكمت etilgemet" olacaktır; nitekim Dv.I,139,16 da gelen " منك ايشم اذكولكن اتلكان الـ meninğ ışım edhgülügün etilgen ol" sözündeki " اتلكان etilgen" kelimesi buna tanıktır.

" يذلمغى tarılmagay" kelimesi ilk parçada يذلمغى şeklindedir. Bu iki kelimenin anlamları aşağı yukarı birbirine yakındır.

Asıl büyük yanlışlık C.II,165 te geçen parçanın üçüncü mısraında gelen " تركنم türkünüm" kelimesindedir; çünkü ikinci mısra dahi تركنم kelimesiyle bitmektedir. C.I,368,16 daki üçüncü mısrada bu kelime " تركنم terkinim" şeklinde geçmektedir, doğrusu da budur; çünkü Dv. I, 369, 5 te " تركن terkin = toplanmış olan her şey" anlamına geçmektedir. B. A.

safları düzülmüştür. Ey Hakanım bana yetiş !).

تركن terkin: " تركن سوف terkin suw = birikmiş su".

تركن terkin: " تركن سو terkin sü = toplanmış, birikmiş asker".

تركن terkin: Toplu olan, toplanmış olan her şey.

تركن Terken: Şaş şehrinin adıdır. ابو بكر القفال الشاشي bu şehirdendir. Asıl adı "تاشكند Taşkend"dir, "Taş Şehri" demektir.

تشكن tüşkün: Dikenli kitre ağaççığı.

جتكان çetgen: Gem dizgini.

جمكان çümgen: Çimenlik, ayrıkotu.

جفكن çiwgin: " جفكن اش çiwgin aş = doyurucu, yağlı aş". Hayvanları semirten bir ota da " جفكين ات çiwgin ot" denir.

ستكون Sitgün: Oğuz şehirlerinden birisi.

سزكن süzgün: Rengi kara,dikenli bir dağ ağacıdır.

كركن kirkin [+]: Boğranın, devenin kızgın zamanıdır. " بغرا كركني كردى boğra kirkini kirdi" denir ki "devenin kızışma zamanı girdi" demektir.

كشكن kewgin: " كشكن اش kewgin aş = doyurmıyan aş". Bu " جفكن çiwgin"in zıddıdır. Doyurmıyan ota da böyle denir.

كلكن kelgin: Arapçada مد denilen, büyük ırmakların veya denizlerin taşar gibi kabarması. Bu, sele benzer.

[+] Bugün bu kelime Anadolunun cenubi şarki taraflarında "gil gil" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

لِمْكَنْ limgen: Sarı erik.

بَقْلانْ baklan: "بقلان قزي baklan kuzı = taze ve semiz kuzu".

بَكْلانْ Beglen: Erkek adlarındandır.

جُغْلانْ Çuglan: Karluk büyüklerinin adlarından.

سُكْلِينْ süglin: Sülün kuşu.

سُقْلِينْ süwlin: Sülün kuşu.

بَتْمانْ batman: Batman " بِيرْ بَتْمانْ اَتْ bir batman et".

جُقْمِينْ çukmın: Kurabiye biçiminde yapılan bir ekmektir; çömlekte su buğusunda pişirilir. Bu, sinirmesi en kolay ekmektir.

سُكْمانْ Sökmen: Yiğitlere verilen bir san'dır;"savaşta sırayı söken, kıran kişi" demektir. Bu, "سُكْتي نانْكْني sökti nenğni" sözünden alınmıştır, "bir şeyi söküp attı" demektir.

سِقْمانْ sıkman: Üzüm sıkma zamanı.

قُرْمانْ kurman: Gedeleç, yay konan kap, yaylık. Oğuz ve Kıpçakça. " كِيشْ قُرْمانْ kiş kurman = ok ve yay konan kap". Aslı "beline kuşağı bağla" demek olan "قُوْرْمانْ kurman" sözünden gelmiştir.

كَتْمانْ ketmen: Yeri kazmak için kullanılan aygıt.

كُوْزْمانْ közmen: Közde pişirilen ekmek, közleme.

\+
\+ \+

ORTASI İLE SONUNA ÇEKME HARFİ VE YUMŞAK HARF GETİRİLEN AYRIM

HER TÜRLÜ HAREKESİ İLE فَعالا AYRIMI

ماتا y ? amata: Kadayıf hamuru gibi ince bir hamurun adıdır. Yağlı tavuk yahut yağlı et kızartılacağı zaman yağın sızmaması için buna sarılır.

قَراجي karaçı: Kapıları dolaşan dilenci.

كَلاجُو keleçü: Söz. Oğuzca.

كُمِيجا kümiçe: Sivrisinek.

تَبارُو tabaru: "اُلْ مَنِكْ تَبارُو كَلْدي ol mening tabaru keldi = o, benden yana geldi". " اُلْ اَنِكْ تَبارُو بَرْدي ol anıng tabaru bardı = o, ondan yana gitti"."Taba" kelimesi,"cihet, taraf, yan" anlamlarınadır. ر ile و sonradan gelmiştir.

خُمارُو xumaru: Miras. "بُونِي اَتَمْ دَنْ خُمارُو بُلْدِمْ bunı atamdan xumaru buldım = bunu atamdan miras buldum".

خُمارُو xumaru: Andaç olmak üzere verilen mal'a denir. Büyüklerden birisi öldüğünde, malından en iyi bir parça Hakan için ayrılır. Bu mala dahi "خُمارُو xumaru" denir, "xumaru" andaç, hatıra anlamınadır. Bu kelime, kadına, erkeğe ad olarak dahi verilir. Uzağa giden bir adamın hısımlarına bıraktığı mala da "xu-

maru" denir.

نَمِيژا namıja: Kadının kız kardeşinin kocası, bacanak. Çiğilce.

شَلاشُو şalaşu: Çin kumaşlarından bir çeşit.

شَمُوشا şamuşa: Yenilen bir çeşit ot, poy otu.

قَراغُو karagu: Zaç denilen kara boya.

قَراغُو karagu: Kör.

قُرِيغُو kurıgu: " قُرِيغُونانْكْ kurıgu neng = kurumak üzere olan nesne". Bir şeyin kuruduğu vakte de böyle denir.

قِراغُو kıragu: Kırağı. Soğuk gecelerde gökten düşer.

بُزاغُو buzagu: Buzağı. Şu savda dahi gelmiştir: "اَفْدَاكِى بُزاغُو اَكُوز بُلماس ewdeki buzagu öküz bolmas = ev danası öküz olmaz" [+] . Bu sav, şerefte, fazilette yükseldiği halde hısımlarının hâlâ çocuk saydığı kimse için söylenir.

بُزاغُو buzagu: " بُزاغُو تِلى buzagu tılı = sıçan gibi küçük bir hayvan".

بُشُوغُو boşugu: " اَتْ بُشُوغُو بُلْدِى at boşugu boldı = atın salıverilme zamanı geldi". Başkası da böyledir.

تُشاغُو tuşagu: "اَتْ تُشاغُو بُلْدِى at tuşagu boldı = atın ayağına köstek vurma zamanı geldi". Başkası da böyledir.

بُقاغُو bukagu: Bukağı; hırsızların ellerine vurulur.

[+] Bugün bu sav, Orta Anadoluda "ev danası tosun olmaz" diye kullanılmaktadır. B. A.

تَقاغُو takagu: Tavuk ve horoza verilen ad; sonra horoza " اَرْكَكْ تَقاغُو erkek takagu", tavuğa " تِشِى تَقاغُو tişi takagu" denilerek birbirinden ayırt edilir; nitekim şu savda gelmiştir : " يَزِيدا اِوِ سُقْلِينْ اَذْزَكِى اَفْدَاكِى تَقاغُو اِجْغِنْما yazıdakı süwlin edhergeli ewdeki takagu ıçgınma = kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma". Bu sav, meydanda olmıyan bir şeyi ele geçirmek için elindekini harcıyan kimseye söylenir.

تَقاغُو takagu: "تَقاغُو يِلى takagu yılı = Türklerin on ikili yıllarından birisi.

تَلاغُو talagu: Çabuk öldüren ağı. İç ağrısına da " تَلاغُو talagu" denir».

تُماغُو tumagu: İngi, nezle.

قَناغُو kanagu: Nişter, kan alacak aygıt.

بُتُوكا bütüge: Patlıcan.

بِلاكُو bilegü: Bileği.

تِراكُو tiregü: Direk, kendisine bir şey dayanılan her nesne, direcen ve buna benzer şeyler.

كَراكُو keregü: Türkmenlerce "çadır" demektir, göçebelerce "kışlık ev" anlamına gelir. Şu savda dahi gelmiştir:«[+] اَكْ كَرْدِى كَراكُو يِذْتِى

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda كُكْ şeklinde yazılan bu kelime yanlış olacaktır; doğrusu " كَكْ kek" olmalıdır; nitekim Dv.I, 46, 7 de ve yine I, 196, 3 te " كَكْ kek" şeklinde gelmiştir. Radloff C. II, 1058 de dahi "kek" şeklinde geçmektedir. B. A.

kek kördi keregü yüdhti = sıkıntı gördü, çadırını yıktı, sırtladı".

كُزَاكُو küzegü: Küskü. Şu savda dahi gelmiştir: "كُزَاكُو اُزُونْ بُلْسَا اَلِكْ كِيمَاسْ küzegü uzun bolsa eliğ köymes = küskü uzun olsa el yanmaz". Bu sav, oğlu, uşağı çalışarak göngçlük (refah) gören kimse için söylenir.

كُشِيكَا köşige: Az gölge.

كَلَاكُو kelegü: Geleni, tarla sıçanı soyundan bir hayvancık.

كُلِيكَا kölige: Koyu gölge.

جُمَالِى çumalı: Karınca. Çiğilce.

جُمِيلِى çumılı: "جُمِيلِى بُلْدِى çumılı boldı = sıcaktan gözü karardı".

كَبَالِى kepeli: Gecekuşu, yarasa.

+
+ +

HER HAREKESİYLE فَعَالَانْ VE فَعِيلَانْ AYRIMI

قَرِيزَانْ karızan: Çok kocamış kişi.

جِبقَانْ çıpkan : İnnap.

جِبقَانْ çıpkan[+] : Vücutta çıkan kırmızılık. İnnaba benzediği için bu ad verilmiştir.

قَرَاقَانْ karakan: Dağ ağaçlarından bir çeşit ağaç.

جُلِيمَانْ çulıman: "جُلِيمَانْ اِيشْ çulıman ış = içinden çıkılamıyan iş, çalpak iş". Bu kelime aslında su birikintisine denir. Kençekçe.

+
+ +

[+] Bu iki "çıpkan" kelimesi ayrıma uymamaktadır; bunlar "çıpıkan" olsa gerektir; düşünüle. B. A.

تَتَنْدِى tatındı: "تَتَنْدِى سُوتْ tatındı süt = bol süt".

سَجِنْدِى saçındı: "سَجِنْدِى نَانْكْ saçındı neng = saçılan, yayılan nesne".

تَذِنْدِى tıdhındı [+]: "تَذِنْدِى نَانْكْ tıdhındı neng = esirgenen, yasak edilen nesne".

كَذِنْدِى kedhindi: "كَذِنْدِى تُونْ kedhindi ton = çok giyilen elbise".

سُرُنْدِى süründi: "سُرُنْدِى اَرْ süründi er = her yerden sürülen kişi, süründü adam".

قِرِنْدِى kırındı: Herhangi bir şeyin kırıntısı.

زَرَنْزَا zerenze: Yaban mersini, yahut "durdabak" denilen bir ottur. Tohumuna "زَرَنْزَا اُرُغِى zerenze urugı" denir.

سُزُنْدِى süzündi: "سُزُنْدِى سُوْ süzündi suw = süzülmüş su".

قَزِنْدِى kazındı: "قَزِنْدِى تُبْرَاقْ kazındı toprak = kazılmış toprak".

بُغُنْدِى bogundı: Hayvanların sidikliği; insanın değil.

سَلِنْدِى salındı: "سَلِنْدِى اُتْنْكْ salındı otuğ = sellerin getirerek kıyıya attığı odun".

سَلِنْدِى salındı: "سَلِنْدِى نَانْكْ salındı neng = atılan, çıkarılan nesne".

سُلُنْدِى sulundı: Erkeğin arkaya doğru salıverdiği saç. Aslı "سَلِنْدِى نَانْكْ salındı neng"dir, "salıverilen, sarkıtılan nesne" demektir. Bu, fasih olmıyan bir kelimedir.

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "تَذَنْدِى tadhındı" şeklinde geçen bu kelime "تِذِنْدِى tıdhındı" olacaktır. Çünkü Divanın birçok yerlerinde ت harfinin esresiyle geçmektedir. Bk. Dv. II, 100, 11; II, 114, 14; I, 374, 13. B. A.

تَمَنْدِی tamındı: "تَمَنْدِی سُوْف tamındı suw = su damlası".

کُمُنْدِی kömündi: "کُمُنْدِی نَانْك kömündi neng = gömülmüş nesne".

Fiil köklerine ی , د , ن harfleri eklenerek isim yapılır. Bu suretle kelimenin anlamı, bir şeyin artığı demek olur; yahut bu, ismi mef'ul anlamına gelir; Arapçanın فُعَالَه vezni gibidir.

Başka bir şekil daha vardır ki o da,emir olan kökün son harfi, mazi belgesi olan د , ی arasına ن getirilir; bu suretle kelime, mef'ul manasına isim olur. Nitekim "suyu süzdü" demek olan "سُفْنِی سُوْزْتِی suwnı süzti" cümlesindeki سُوْزْتِی fiilinin kök harflerinden sonuncusu olan ز ile mazi belgesi olan ت = د arasına bir ن getirilerek "سُوْزْنْدِی سُوْف süzündi suw" denir ki "süzülmüş su" demektir.

İşte böylecene fiil, o iş kendi üzerinde yapılan bir isimden başka bir şey olmamış olur; bunun anlamı "süzülmüş su" demektir.

Söylemediğim diğer şeylerin hepsi bu kural üzerinedir.

+
+ +

فُعْلُلی AYRIMI

بُسْتُلی püstüli: "Kara pazı" denilen, yenilen bir ot.

Üçlüler ayrımı bitti. Gelecek olan, ziyadeler ayrımıdır.

+
+ +

HER HAREKESİYLE
فَعْلَلِ، فَعْلَالِ، فُعْلُلِ AYRIMI

بُشْغُت buggut: Çırak, zenaat çırağı.

تَرْمُت tarmut: Dağların tepeleri, dereleri. "تَاغ تَرْمُت كَچْتِم tağ tarmut keçtim = dere, tepe geçtim".

تَكْشُت tekşüt: Değişit, karşılık, bedel; kalp akça vererek iyisini alma gibi.

رَبْجَت rapçat: Angarya. Beyin, halkın gölüklerini alıp üzerine parasız olarak yük yükletmesi gibi. Kençekçe.

جَبْغُت çapgut: Çaput, şilte.

قَرْشُت karşut: Zıd; geceyle gündüz gibi.

قِزْغُت kızgut: Ceza, işkence. Başkalarının öğüt alması için, suçu yüzünden birinin halk arasında cezaya, işkenceye uğraması.

قَقْشُت kawşut: İki Hanın, ülkelerinin emniyeti için, buluşarak barışmaları.

قَقْشُت Kawşut: Erkek adlarından.

لُجْنُت lüçnüt: İmece; buğday ve buğdaya benzer şeyleri temizlemekte, köylülerin yardımlaşması. Bu, arasıra, köylülerin birbirine bir köle veya bir hayvan gönde-

rerek harman döğdürmek için yaptıkları yardımdır. Kençekçe.

بِجْغُوج bıçguç: Makas; kendisiyle herhangi bir şey biçilen nesne.

بُدْراج Budraç: Yabaku büyüklerinden birinin adı. " بَجْ اَرْسْلان تِكِين Bekeç Arslan Tigin" gününde müslümanların eline tutsak düşen adamdır.

يَرْكُوج yerküç: Kılıç gibi tahtadan yapılmış uzunca, enli bir ağaç parçasıdır; fırındaki ekmeği çevirmek için kullanılır.

بُسْكاج büskeç: Çörek [+].

تُتْماج tutmaç: Türklerin tanınmış bir yemeği. Bu yemek Zülkarneyn'in yaptığı azıklardandır;şöyle yapılmıştır: Zülkarneyn, karanlıktan çıktıktan sonra azıkları azalmış;Zülkarneyne açlıktan yanıkmışlar, ona "bizi aç tutma" demek olan " بِزْنِى تُتْما آج bizni tutma aç" diyerek "yolumuzu aç, biz yurtlarımıza gidelim" gibi sözler söylemişler. Zülkarneyn, bilginlerle konuşmuş,bu yemeği çıkarmışlar;işbu yemek,bedeni kuvvetlendirir,yüze kırmızılık verir,kolaylıkla sinirilmez. Tutmaç, yendikten

[+] "Büskeç" kelimesiyle, üzerindeki "yerküç" kelimesi yer değiştirmiş olmalıdırlar; çünkü bugün bile Orta Anadolunun birçok yerlerinde yufka, bazlama gibi ekmekleri çevirmek için kullanılan tahta aygıta "bişirgeç, bisleğeç, bisleç, bislaç, bisli ağaç" gibi adlar verilmektedir.Bk. Derleme Dergisi. B. A.

sonra suyundan da içilir. Türkler bu yemeği gördükten sonra " تُتْماج tutmaç" demişler. Aslı " تُتْما آج tutma aç"tır. İki الف birden atılmıştır; "kendini acıktırma, böylece yemek yaparak ye!" demektir.

تُتْغُوج tutguç: Kahvaltı, bir parça yemek.

تُدْرِج tudrıç: Zibil, gübre, fışkı. Arguca.

تَلْغُوج talguç: Hayvan sırtına yükletilen yükle ip arasına sokulan bir ağaçtır; birkaç defa bükülünce yükü sıkar,denk sarkmaz.

تَفْغاج Tawgaç: "Maçin"in adıdır. Burası,Çinden dört ay uzaktadır. Çin, aslında üç bölüktür: Birincisi "Yukarı Çin"dir ki,doğudadır; buna " تَفْغاج Tawgaç" derler. İkincisi "Orta Çin"dir; burası, "Xıtay" adını alır. Üçüncüsü "Aşağı Çin" dir, " بَرْخان Barxan" adı verilir; bu, Kaşgardadır. Lâkin, şimdi "Maçin", "Tawgaç" diye tanınmıştır." خِطاى Xıtay" ülkesine de "Çin" denilmiştir.

تَفْغاج Tawgaç [+]: Türklerden bir bölüktür. Bu di-

[+]Yazma nüshanın kenarında, nüshanın yazıldığı yazı ile çıkmış olan bir düzeltme vardır. Bunu Bay Kilisli, nasılsa almamış ve ibareyi şu şekilde yazmış: لكِنْ " تَفْغاج " يُعْرَفُ الآنَ بِ " ماصِين " ثُمَّ خِطاى بِ " صِين " تَفْغاج اَى اَيْغُرْ وَهُوَ " تَتْ " وَصِينِىْ وَهُوَ " تَفْغاج "
Biz, bu düzeltmeyi göz önüne alarak çevirme yaptık.
İbare şöyle olacaktır: لكِنْ تَفْغاج يُعْرَفُ الآنَ بِ ماصِينَ ثُمَّ خِطاى بِ صِينَ. تَفْغاج اِسْمُ جِيلٍ مِنَ التُّرْكِ سَكَنُوا فِى تِلْكَ الدِّيارِ يُقالُ مِنْهُ تَتْ تَفْغاج اَى اَيْغُرْ وَهُوَ تَتْ وَصِينِى وَهُوَ تَفْغاج B. A.

yarda otururlar; bu sözden alınarak, bunlara " تَتْ تَقْغَاجْ Tat Tawgaç" denir, "Uygur" demektir; "Tat"tır, "Çinli" dir. Bu "Tawgaç"tır.

تَقْغَاجْ tawgaç: Büyük ve eski yapıların hepsine birden " تَقْغَاجْ اَدِى tawgaç edhi" adı verilir. Nitekim Araplar bu gibi izerlere " عَادْ ulusunun izeri" derler. Bu kelime ile Hanlar da lâkaplanarak " تَقْغَاجْ خَانْ Tawgaç Xan" denilir; "ülkesi eski ve büyük" demektir.

تَتْ تَقْغَاجْ Tat Tawgaç: Bu sözdeki "Tat" kelimesinden "Farslılar", "Tawgaç" kelimesinden de "Türkler" murad edilir. Bence en doğrusu, söylemiş olduğumdur; İslâm ülkesinde tanınmış olan da budur; orada da öyledir. Her ikisi de güzeldir.

تَقْغَاجْ tawgaç: " تَقْغَاجْ يُدَاسِى tawgaç yudası" denir ki, susam çiçeğinin (urfağının) yaprağına benzer yaprakları bulunan bir ağaçtır; ilâç için kullanılır.

سَرْقَجْ sarkaç: Yaban hindibasına benzer bir ottur.

سُرْقَقْ surkaç [+]: Lök ağacı'nın zamkıdır; bununla kılıç, hançer, keski gibi şeylerin sapları berkitilir.

سَرْنِجْ sarnıç: Deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap.

[+] Bu kelime hem basma, hem yazma nüshalarda ق harfinin üstün harekesiyle yazılmışsa da başka yerlerde bu harf ötre harekesiyle harekelenmiştir. Bk. Dv. III, 259, 4; II, 216, 1-4. B. A.

سَغْدِجْ sagdıç: Sağdıç, dost.

سُغْدِجْ sugdıç: Kışın sıra ile dostlar arasında yapılan şölen, gezek ziyafeti.

سَقْدِجْ sawdıç: Ağaç dallarından örülerek içerisine meyva ve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı; sepet, sele.

سَنْكَجْ senkeç: Fındık küçüklüğünde bir çeşit elma; tatlıdır, ak ve kırmızı çeşitleri vardır.

قَتْقَجْ katkıç: Çıyana benzer bir böcektir; insanı sokar. Arguca.

قِسْغَاجْ kısgaç: Kıskaç, kelpeten.

قُسْغَاجْ kusgaç: Küçük, kara bir hayvancık; insanı ısırır. Oğuzca.

قُشْغَاجْ kuşgaç: Serçe kuşu.

كَرْبِجْ kerpiç: Kerpiç. Pişmişine " بِشِغْ كَرْبِجْ pışığ kerpiç" denir, "tuğla" demektir.

كِرْتُجْ kirtüç: " كِرْتُجْ كِشِى kirtüç kişi = kimseyi çekemiyen huysuz kişi".

بَشْتَرْ baştar: Orak. Arguca.

بَكْتُرْ Bektur: Erkek adlarındandır. Aslı " بَكْ تُرْ bek tur"dur ki "yerinde sağlam dur" demektir.

بُكْتِرْ büktir: Dağlardaki çukur ve sert yerler. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَغَا بُكْتِرْ اُزَا يِرْدُمْ بَرِقْ يَاقِبْ قَيَا كُرْدُمْ
اَنِى يِيلِبْ تَقْمَى بَرْدُمْ تَنْكَلْ يَاغِى تَرِى تَغْدِى

Aga büktir üze yordım
Barık yakıp kıya kördim
Anı bilip takı bardım
Tükel yagı töri togdı

"Dağın sert yamaçlarını aşarak yürüdüm, yakın vararak bir karaltı gördüm. Anı tanıyarak yanına vardım. Bütün duşmanın tozu yükseldi".

(Dağın sert yamacı üzerine çıktım. Uzaktan bir karaltı gördüm. Tanıdıktan sonra olduğum yerde durdum. Duşmanın tozları yükseldi).

بَلْدِرْ baldır: Dağın burun gibi çıkan yeri; "تاغ بَلْدِرِي tag baldırı" denir.

بَلْدِرْ baldır: " بَلْدِرْ اُغُلْ baldır ogul = üvey oğul".

بَلْدِرْ baldır: " بَلْدِرْ قِيزْ baldır kız = üvey kız".

بَلْدِرْ baldır: " بَلْدِرْ تَرِغْ baldır tarığ = ilkbahar başlangıcında ekilen ekin". En iyi ekin vakti budur. Herhangi bir iş ilk çağında işlenirse ona da "baldır" denir. Kuzu doğumunda ilk doğan kuzuya da "بَلْدِرْقِرِي baldır kızı" denir. Bu dört kelimede ب harfi kalın, tok olarak söylenir.

بُلْدُرْ بُلْدُرْ buldur buldur: "تاشْ قُدُغْقا تُشْتِي بُلْدُرْ بُلْدُرْ اِتِي taş kudhuğka tüşti buldur buldur ètti = taş kuyuya düştü güldür güldür etti".

بِلْدِرْ bıldır: Bıldır, geçen yıl, bir yıldır.

بُلْغَارْ Bulgar: Herkesçe tanınmış olan bir Türk şehri.

تُلْفِرْ tülfir: Örtü, perde, kadınlar örtüsü. Bu, kumaştan ve ipekten yapılır.

جَلْدِرْ جَلْدِرْ çaldır çaldır: "اُوْكِيشْتا جَلْدِرْ جَلْدِرْ اِتِي ok kişte çaldır çaldır ètti = ok sadakta çaldır çaldır etti". Yel estiği zaman kuru otların çıkardığı sese de böyle denir.

جَغْمُرْ çagmur: Şalgam.

جَمْغُرْ çamgur: Bu da "şalgam" demektir; م ile غ yer değiştirmiştir.

سَرْكَرْ serker: Haydut, yol kesen haydut. Karlukça.

قَنْدِرْ kandır: Sepilenmiye yarıyan deri yüzüldükten sonra, etin üzerinde kalan ince zar.

كَسْتَرْ kester: Saksı. Uç dilince.

كَشْمِيرْ Keşmir: Türk illerinde bir şehrin adı. Bunu, Tanrı yarlığayası Yalavaç Süleyman yapmıştır.

مَنْدَارْ mandar: Ağaçlara sarılan bir bitkinin adıdır; çok kere ağaçları kurutur; bu, sarmaşıktır. Oğuzca.

بُرْدُزْ burduz: Bahçe, bostan. Bu kelime öz Türkçe değildir.

بَلْدِزْ baldız: Bir adamın karısının küçük kız kardeşi. Erkeğin kız kardeşine " بَلْدِزْ baldız" denmez, " سِنْكِلْ sinğil" denir.

تَرْمَزْ tarmaz: Şenhıyarı.

قُتْسُزْ kutsuz: İşleri ters giden adam. Şu savda dahi gelmiştir: " قُتْسُزْ قُدُغْقا كِرْسا قُمْ يَغَازْ kutsuz kudhuğka kirse kum yagar = u-

ğursuz kuyuya girse kum yağar, kuyu kurur". Bu, Arabın: إذا أقبل أقبل وإذا أدبر دمّر sözü gibidir.

قِرقِز Kırkız: Türklerden bir boy.

قَلبُز kalbuz: Lokma, tıkım. "قَلبُزلادی نانکنی kalbuzladı nenğni = o şeyi tıktı, yuttu".

قُندُز kunduz: Su köpeği, kunduz.

قُندُز kunduz: [+] "قُندُز قَیرِی kunduz kayrı = kunduz taşağından yapılan bir ilâç".

کُندُز kündüz: Gündüz.

مُندُز munduz: Budala, şaşkın. Şu savda gelmiştir: "نجا مُندُز ارسا ایش اَذکو نجا اَکری ارسا یول اَذکو neçe munduz erse ėş edhgü, neçe egri erse yol edhgü = ne kadar ahmak olsa eş, arkadaş iyidir; ne kadar eğri olsa yol iyidir". (Arkadaş şaşkın olsa da kırda yalınızlıktan daha iyidir; kırda, yolsuz, başını alıp gitmektense yol eğri olsa da gene iyidir; çünkü, yolsuz, çok kere dileğe varılmaz).

مُندُز munduz: "مُندُز اَقِن munduz akın = ansızın gelen sel".

مُندُز munduz: "مُندُز یُرِیغا اَت munduz yorıga at = yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmiyen

---

]Gerek basma ve gerek yazma nüshalardaki قُندُز قَیرِی الخزمیان فی الاودیة sözü yanlıştır. Bay Kilisli burada "Arapçası şayanı tetkiktir" deyip geçmiş, Bay Âtıf "derelerin iki ucu" diye mana vermiş ise de yanılmıştır. Brockelmann doğruyu sezmiş. İbarenin doğrusu الخزمیان فی الاودیة olacaktır. "خزمیان Xazmeyan" kelimesi Farsçadan Arapçaya geçmiştir. B. A.

at".

بِجغاس bıçgas: Ulus arasında yapılan and ve bağlantı. Şu parçada dahi gelmiştir:

بِجغاس بِتِك قِلُرلَر اندکی یمایرُوزلَر
خاندِن بَسُت تِلَرلَر بَسمِل جُمَل تِرکَشُورُ

Bıçgas bitik kılurlar
And key yeme bèrürler
Xandın basut tilerler
Basmıl Çomal [+] tirkeşür

"Andlaşma bitiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl, Çomıl toplanıyor". (Hakana karşı koymamaya, ona bağlanmıya andlaşma bitiği yazarak ulus, Yabaku harbinde Hakandan yardım dileğinde bulunuyor; imdi Basmıl ve Çomul bizimle çarpışmak üzere toplandılar; Hakan erişti, onların kanını döktü, tutsak etti).

بَکمَس bekmes: Pekmez. Oğuzca.

قِرباش kırbas: "قِرباش ار kırbas er = Başının saçı dökülerek artık başında saç bitmiyen kimse".

یُرباش yurbaş: "یُرباش ایش yurbaş ış = neresinden çıkılacağı belli olmıyan karışık iş".

بَترُش batruş: "بَترُش سُوف batruş suw = bulanık su".

[+] Bu kelime başka yerlerde " جُمَل Çomul" şeklinde geçmektedir. B. A.

Suyu azalarak hamuru çoğalan erişte çorbası da böyledir.

بُلغاش bulgaş: Duşman gelmesi üzerine halk arasına düşen karışıklık.

تِرْكاش tirkeş: Sıkıntı, kalabalık yüzünden yürümekte güçlük [+]. Dere kolları suyunun toplandığı yere "سُوْف تِرْكاشى suw tirkeşi" denir.

جُلْبُش çulbuş: Elbiseye ve ele bulaşan meyva yapışkanlığı.

سَرْمَش sarmaş: Bir şeyin bir şeye sarılması, girmesi. Bir karışıklık zamanında halkın birbirine girdiği, dalgalandığı zaman da "سَرْمَش بُلْدى sarmaş boldı" denir.

سُفْسُش suwsuş: Buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu. Üzerine su katılan ayrana da böyle denir.

قَتْلِش katlış: Katılış. Su kollarının kavşıtında olan su birikintisi. "سُوْف قَتْلِشْتى suw katlıştı" denir.

قَتْمِش Katmış: Erkek adlarındandır.

قِرْتِش kırtış: Gerek insanın ve gerek başkasının yüzünün rengi. "كُرْكَلْك قِرْتِشْلِغ كِشى körklüg kırtışlığ kişi = yüzünün rengi güzel insan". Yer yüzüne "يِر قِرْتِشى yer kırtışı" denir. Herhangi bir yüze ve yaygıya "kırtış" denmez.

قَرْغِش kargış: Lânet, ilenme. "تَنْكْرِي قَرْغِشى اَنِغْ اُزا Tengri kargışı anıng üze" denir ki "Tanrının lâneti onun üzerine" demektir. Bazı kere bu kelime, sıfat olarak kullanılır ve "قَرْغِش كِشى kargış kişi" denir, "lânetleme olmuş adam" demektir.

قُلْدَش koldaş: Koldaş. Bu, ancak büyüklerin uşakları için kullanılır.

كِرْدَش kirdeş: Bir avluda seninle beraber oturan komşu.

بُرْباغ burbağ[+]: İşi uzatma, işi yarına bırakma.

بِرْقِغ bırkığ: Atın ve eşeğin genizden ses çıkarması. "اَت بِرْقِغى at bırkığı" denir.

بُرْقُغ burkuğ: Derinin ve deriye benzer şeylerin çekilip büzülmesi.

بَشْلاغ başlağ: "بَشْلاغ نانْك başlağ nenğ = bırakılmış şey". Bu sözden alınarak "بَشْلاغ يِلْقى başlağ yılkı" denir ki "bırakılmış hayvan" demektir [++].

بِغْرِغ bıgrığ: Çuval, dağarcık, tulum gibi şeylerin

[+] Bay Kilisli basma nüshada bir parça unutmuş, yazmada vardır. Biz aldık ve dilimize çevirdik. Parça şöyledir :
تِرْكاش اَلتَّمَاغُ فِى السَّيْرِ مِنَ الزَّحْمَةِ . سُوْف تِرْكاشى هُوَ مُسْتَنْقَعُ الْمَاءِ فِى الْوَادِى لخ.
Bay Kilisli şöyle almıştır :
تِرْكاش هُوَ مُسْتَنْقَعُ الْمَاءِ فِى الْوَادِى مِنَ الْاَعْضَادِ .
B. A.

[+] Bu kelime yazma nüshada "يُرْباغ yurbağ" şeklindedir. B. A.

[++] بَشْلاغ kelimesini Brockelmann "boşlag" şeklinde yazmış. Böyle yazmakta haklı ise de yazma nüshada iki defa geçen bu kelime "başlağ" şeklindedir. "Başlağ", "kendi başına, başlı başına bırakılmış" demek olabilir; nitekim "başlağ yılkı" böyledir. B. A.

tıka basa dolu olması.

تبلاغ tablağ: Bir şeye razı olmak. "بو ایشده سنینگ تبلاغنگ بارمو" bu ışda seninğ tablagınğ bar mu = bu işte senin rızan var mı ?".

تبزغ tapzuğ: Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece. " تبزغوق تبزدم tapzuguk tapuzdum = bilmece sordum".

تتسغ tutsuğ: Vasiyet. " من انکا تتسغ تتزدم men anğar tutsuğ tutuzdum = ben ona vasiyet ettim".

ترتغ tartığ: Yük ipi, denk sargısı.

ترتغ tartığ: Bir iş çıkması üzerine Hakanın, adamlarını çağırması. " بکدن ترتغچی کلدی Begden tartıgçı keldi = Beyden okuyucu, davetçi geldi".

ترقغ turkuğ: Hayâ, utanma. " المندن ترقغ بلدی ol menden turkuğ boldı = o, benden utanır oldu".

تغراغ tugrağ: Tuğra, tura, Hakanın mührü, buyruldusu. Oğuzca. Bunu, Türkler bilmez. Ben de aslını bilmiyorum.

تغراغ tugrağ: Dönüşte geri alınmak üzere, savaş zamanında askerin binmesi için Hakan tarafından verilen at [+].

تلداغ tıldağ: Bahane. " الانکا تلداغ قلور ol anğar tıldağ kılur = o, ona bir bahane bulur". Farsçası بهانه dir.

[+] Bu kelime yazma nüshada " تغزاغ tugzağ" şeklindedir. Yazma nüsha sahife 232,16. B. A.

تغسغ togsuğ: " کون تغسغ kün togsuğ = doğu, şarq".

بتسغ batsığ: " کون بتسغ kün batsığ = batı, garp".

تلقغ talkığ: Dağların çatıştığı yer.

تلقغ talkığ: İşleri geri bırakma.

تملغ tumlığ: Tumlu, soğuk, soğuk olan şey. Şu parçada dahi gelmiştir:

تملغ کلب قبسدی قتلغ یایغ تبسدی
قرلب ازن یبسدی آت ین اشب امرشور

Tumlığ kelip kapsadı
Kutluğ yayığ tepsedi
Karlap ajun yapsadı
Et yin üşüp emrişür

"Soğuk gelip kapladı; kutlu yazı çekemedi; kar yağarak dünyayı kapattı; vücut üşüyerek titriyor".
(Soğuklar geldi, dünyanın etrafını kapladı; kış, mübarek yaza haset etti; hava karladı, yer yüzünü örteyazdı; vücut, karınca girmiş gibi titreşir). " تملغ tumluğ" kelimesinin aslı " تم tum"dur. " الک یزی تملغ ölüğ yüzi tumluğ = ölü yüzü soğuk"; çünkü ondan yakınları çekinirler.

سرتغ sırtığ: Herhangi bir sözün izeridir ki adam onun hepsini değil, bir takım parçalarını anlıyabilir. " من بو سوزدن سرتغ بلدم men bu sözden sırtığ buldum = ben bu

sözün izerini buldum".

سَجْلِغ saçlığ: " سَجْلِغ آر saçlığ er = saçlı adam".

سَرْسِغ sarsığ: "سَرْسِغ سُوز sarsığ söz = katı söz".Sert iş ve sert yürüyüş için de böyle denir.

سِزْلاغ sızlağ: Soğuk su içmekten veya buz çiğnemekten dişlerin üşüyerek uyuşması.

سِغْزِغ sıgzığ: Mest ve ayakkabı gibi şeylerde iki dikiş arasına konulan sahtiyan.

سِغْزِغ sıgzığ: İki şeyi birleştiren kenet.

سِغْزاغ sıgzağ: "تِيش سِغْزاغى tış sıgzağı = dişlerin arasındaki açıklık".

سَغْلِغ saglığ: Sayılı olan her şey. Aslı "ساغْلِغ saglığ"dır.

سُقْلاغ suwlağ: Hayvan sulanacak yer, yalak, suvat.

سُقْلاغ Suwlağ: Bir yer adı.

قُتْلُغ kutluğ: "قُتْلُغ نانك kutluğ neng = kutlu olan nesne". Bu, erkek adı da olur.

قَرْشاغ karşağ: Elbisenin bir karış kadar olan parçası. "آنِك قَرْشاغى كور anıng karşagı kör = onun elbisesinin bir karış kadar yerini gör".

قُرْشاغ kurşağ: Kuşak kuşanma.

قُرْشاغ kurşağ: Tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır; buna "آف قُرْشاغى ew kurşagı" denir.

قِشْلاغ kışlağ: Kışlak. Şu savda dahi gelmiştir : " اوز كوز ار قِشْلاغ öz köz ir kışlağ =

adam kendi işini kendi yaptı, başkasına bırakmadı». Bu, kışlağın güney tarafını alan adam gibidir; çünkü güney tarafında ot uzun olur, kışın kar az bulunur.

مانْقِشْلاغ Mankışlağ: Oğuz ülkesinde bir yerin adı.

قُشْلاغ kuşlağ: Kuşların çok olduğu yerdir; orada av yapılır.

قَرْقاغ karkağ: Çöl, suyu ve bitkisi bulunmıyan kırlar.

قُلْسِغ kulsığ: " قُلْسِغ آر kulsığ er = huyu köleye benziyen adam".

نِژْداغ nıjdağ: Bileği taşı. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

بَتْرَق batrak: Ucuna bir ipek parçası takılan mızraktır. Savaş günü yiğit kendini bununla tanıtır.

بُجْغاق buçgak: Bucak, kutr. "يِر بُجْغاق yer buçgakı = yerin kutru".

بُجْغاق buçgak: Bucak, zâviye.

بُجْغاق buçgak: Deve derisinden ayakkabı yapılan parça, çarık.

بُخْسُق boxsuk: Kölelerin boyunlarına geçirilen lâle.

بُغْسُق bogsuk: Lâle. Bir diyelekte. خ , غ dan çevrilmiştir. Arapçada خَتَر ve غَلَد kelimelerinde olduğu gibi.

اَخْسَق بُخْسُق axsak buxsak: Topal ve çolak olanlar için

söylenir, iki kelime bir arada kullanılır.

بَدْرُق Badruk: Erkek adı.

بَرْجُق Barçuk: Afrasyab'ın kurduğu bir şehirdir;Afrasyab orada بُخْتُ نَصَّر ın oğlu بِيزَن i hapsetmişti [+].

بُرْجَق burçak: Burçak.

بُرْجَق burçak: Ter taneleri. Bu sözden alınarak " تَرْ بُرْجَقْلَنْدِى ter burçaklandı" denir ki "ter taneleri burçak gibi çıktı" demektir.

بُزْلُق buzluk: İçerisine buz doldurularak yaz için saklanılan yer.

بَسْرُق basruk: Basrık, baskı. Şu savda dahi gelmiştir:" يِيرْ بَسْرُقِى تاغ ، بُدُونْ بَسْرُقِى بالْ يِيرْ بَسْرُقِى تاغ ، بُدُونْ بَسْرُقِى بالْ yer basrukı tağ, budhun basrukı Beg = yer baskısı dağ, insanların baskısı da Beydir". Çünkü insanları tutan onlardır.

بَشْنَق başnak: " بَشْنَقْ اَرْ başnak er = başında tulgası, eğninde zırhı olmıyan kimse".

بَشْمَق başmak: Pabuç. Oğuzca.

بُغْمَق bogmak: Gömlek düğmesi.

بُغْمَق bogmak: Gerdanlık, boğmak. Bu, altundan, gümüşten yapılır, üzerine değerli taşlar ve inciler oturtulur. Gerdek gecesi için süslenen geline takılır.

[+] Burada بِيزَن şeklinde geçen bu kelime Dv. I, 318, 17 de بَكْتَرْن şeklindedir. Düşünüle. B. A.

بَلْچُق balçık: Çamur.

بُلْغَاق bulgak: Duşman gelmesi yüzünden halk arasına düşen karışıklık.

بُلْغَاق Bulgak: Erkek adlarındandır. Şu beyitte dahi gelmiştir :

بُلْغَاق اَكْشْ بُلْسا قَجَنْ بِلِكِنْكْ يِتَارْ
يَنْكْشُقْ تِلْمْ سَيْرَبْ اَنِى تَمْغُقْ قَتَارْ [+]

Bulgak öküş bolsa kaçan biliginğ yiter
Yanğşak telim sayrab anı tamgak katar

"Karışıklık çok olursa bilgin kaybolur, yanşak çok söylerse ağzının kurumasından çenesi yorulur". Bu sav, sözü az söylemekle emrolunan kişi için kullanılır.

تُبْرَاق toprak: Toprak.

تَبْلُوق tapluk: Yer yarıkları.

تُتْغَاق tutgak: Geceleyin duşmanın gözcülerini ve ileri kollarını yakalamak için çıkarılan atlı bölük.

تَرْتُق Tartuk: Yağma ilinde bir şehir.

تَرْغَاق targak: Tarak.

تُرْلَاق turlak: Her hayvanın arığı. İnsan ihtiyarlığında zayıflayınca dahi "turlak" denir.

تَرْمَاق tarmak: Yırtıcı hayvanların pençesi. Bir çeşit bitgiye de " قَرْغَاقْ تَرْمَاقِى kargak tarmakı" denir.

تُزْلُق tuzluk: Tuzluk.

[+] Bu beyit erkek ismi olan "Bulgak" kelimesine değil, bundan evvelki "bulgak" kelimesine misal olarak getirilmişse de yanlış konulmuştur. Biz de bozmadık. B. A.

تُغْرَاقْ tograk: Kavak ağacı [+].

تِغْرَاقْ tıgrak: " تِغْرَاقْ اَرْ tıgrak er = dıyrak, yılmaz, yiğit adam". Şu parçada dahi gelmiştir :

اُغْرَاقْ اَرِي تِغْرَاقْ يِيمِي اَنِكْ اُغْلَاقْ
سُوتِي اُزَا سَغْرَاقْ يِيرِي تَقِي اَغْلَاقْ

Ograk eri tıgrak yemi anıng oglak
Süti üze sagrak yeri takı aglak

"Oğrak boyunun adamları yılmaz yiğittir; yedikleri oğlaktır, süt kabının üzerinde sürahileri bulunur, yerleri de çoraktır".

(Oğrak boyu adamları yiğittir, yemekleri oğlaktır, kımız kabının üzerinde her zaman bir tas bulunur; bununla beraber toprakları kısırdır). Onları yiğitlikle, seleklikle (cömertlikle) anıyor.

تُغْسَاقْ tugsak: Dul kadın. Çok kere " تُولْ تُغْسَاقْ tul tugsak" diye çift olarak kullanılır.

تَقْرَاقْ tawrak: Çabukluk. Bu sözden alınarak " تَقْرَاقِنْ كَلْ tawrakın kel" denir ki "çabuklukla gel, davranarak gel, çabuk gel" demektir. Bu kelime sıfat olarak ta kullanılır: " تَفْرَاقْ اِيشْجِي tafrak ışçı = kıvrak işçi, çalışkan işçi".

تَقْلُقْ tokluk: Tokluk.

تُقْلُقْ tokluk: İnsanın başı saçsız, hayvanın başı boynuzsuz olmak.

تَلْغُوقْ talguk: Baltanın sapını sıkıştırmak için çakılan çivi.

تُمْشُقْ tomşuk: Kuş gagası.

تَمْغَاقْ tamgak: Damak.

جَخْشَاقْ çaxşak: Dağ tepelerindeki taşlık yer. Şu savda dahi gelmiştir: " جَخْشَاقْ اُرَاتْ بُلْمَاسْ جَقْرَقْ بِلَا اُتْ بُلْمَاسْ çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas = dağ çakşağında ot, dazda ut olmaz".

جَخْشَاقْ çaxşak: Kurutulmuş şeftali ve üzüm. Karlukça.

جَارْجَرْمَقْ çar çarmak: Çoluk çocuk. Bu iki kelime birlikte kullanılır.

جَمْرَقْ çamrak: Çoluk çocuk.

جَغْرُقْ çagruk: "جَغْرُقْ يِيرْ çagruk yer = çiğnenerek sertleşen, katılaşan yer".

جَقْمَاقْ çakmak: Çakmak. Ateş çıkarmak için çelikten yapılan nesne. Bu kelime isim olduğu gibi mastar da olur. Nitekim حَمِدْتُ sözünden gelmiş olan حَمْدٌ ve جَمَدَ الْمَاءُ sözünden gelmiş olan جَمْدٌ sözü gibi [+].

[+] Bu kelimenin izahında, gerek basma ve gerek yazma nüshadaki Arapça ibare şöyledir: تَفْرَاقْ اَلْغَرْبُ وَهُوَ شَجَرُ الْهَمَدِ Bu ibaredeki اَلْغَرْبُ kelimesi اَلْغَرَبُ şeklinde olacaktır. Kavak ağacı manasınadır. B. A.

[+] Burada Arapça ibare şöyledir : جقماق هُوَ الزَّنْدُ الَّذِي يُقْدَحُ بِهِ . وَهُوَ اِسْمٌ وَمَصْدَرٌ . كَمَا يُقَالُ "حَمْدٌ" مِنْ "حَمِدْتُ" وَ "جَمْدٌ" مِنْ "جَمَدَ الْمَاءُ" وَهُمَا اِسْمَانِ وَمَصْدَرَانِ.
Bu ibare, yanlıştır. Basma nüshada doğrultulmuştur. Biz doğrultulmuş olan şekli yazdık. B. A.

Bu kelimeler hem isim, hem de mastardır.

جَلْبَقْ çalpak: Kir, pislik. " جَلْبَقْ اِيشْ çalpak ış = karışık iş".

جُمْغُقْ çomguk: Ayağı, başı kızıl, kanadında ak tüy bulunan karga. Oğuzlar غ nı atarak " جُمُقْ çomuk" derler. Dört harfli olup ta kendisinde غ veya ك bulunan (âhengi yeğni ve ağır olan)kelimelerde böyle yaparsın.

جَمْغُقْ çamguk: Kovcu, sinsi kişiye " جَمْغُقْ اَرْ çamguk er" denir.

بَشْغَاقْ başgak: Oyluk kemiklerinin üstü.

سَبْلِقْ saplık: Saplık; kılıç, bıçak gibi şeylere sap olmaya yarıyan nesne. Herhangi bir şeyin sapına da "saplık" denir.

سَجْغَاقْ saçgak: Malını saçan, israf eden kimseye "سَجْغَاقْ كِشِي saçgak kişi" denir.

سِجْغَاقْ sıçgak: Sık sık sıçan kişi. Bu kelime kuraldan dıştır; çünkü kurala göre ق harfi yerine ن olmalıydı; zira devam bildiren sıfatlar bu yolda yapılır. Nitekim çok ileri giden, başkalarını geçen ata "اُزْغَانْ اَتْ ozgan at" denir. Çok iş gören kişiye de "اُلْ اِيشْ قِلْغَانْ اُلْ ol ış kılgan ol" denir ki "o, çok iş yapan adamdır" demektir.

سُسْغَاقْ susgak: Susak, kendisiyle su ve suya benzer

şeyler alınan nesne. Karluk, Kıpçak ve bütün göçebeler dilince.

سُغْدَاقْ Sogdak: Balasağuna gelip yerleşmiş olan bir ulustur. Bunlar "Soğd"dandırlar. "سُغْدْ Sogd", Buhara ile Semerkand arasındadır. Bunlar, Türk kılığını almışlar, Türk huyu ile huylanmışlardır.

سَغْرَاقْ sagrak: Sürahi, kendisiyle bir şey içilen kap, kâse. Şu savda dahi gelmiştir: " سَاوِنْ سَغْرَاقْ قَا تَگِيرْ sawın sagrakka tegir = sözle sürahiye erişilir", (Güzel sözle, kişi, Beylerin içtiği kaptan su içer). Bu savla "ağırlanır" demek istiyor.

سِرْمَاقْ sırmak: Eşek palanındaki teğelti.

سُغْنَاقْ Sugnak: Oğuz şehirlerinden biri.

سَغْلِقْ saglık [+]: Dişi koyun. Bu kelime aslında "sağılan hayvan"anlamınadır.

سُفْلُقْ suwluk: Mendil.

سَقْلِقْ saklık: İşte uyanıklık.

سُقْلُقْ sokluk: Yemeğe, içmeğe doymazlık; oburluk.

قَبْغَاقْ kapgak: Kapak, sadağın kapağı.

قَبْجَقْ kapçak: Su kollarının birbirine kavuştuğu yer.

قَدْرَاقْ kadrak: Dağ yamaçları, yanları. Bundan alı-

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir :

سَغْلِقْ اَلنَّجْعَةُ اَلْحَلُوبُ فِي الْاَصِيلِ Buradaki النجعه kelimesi yanlıştır; اَلنَّجْعَةُ olsa gerektir. Başka türlü mana çıkmaz. B. A.

narak "قَتْ قَدْراقْ kat kadrak" denir ki "yan, yamaç" demektir.

قُدْرُق kudruk: Bütün hayvanların kuyruğunu anlatan bir kelime. Koyun kuyruğuna "قُوْی قُدْرُقِ koy kudrukı", at kuyruğuna "اَتْ قُدْرُقِ at kudrukı" denir. Şu parçada dahi gelmiştir :

قُدْرُق قَتِغ تَكْدُمِز تَنْكَرِيْ اَكْشُ اَكْدُمِز
كَمْشِبْ اَتِغ تَكْدُمِز اَلْدَبْ يَنَا قَتْمِز

Kudruk katığ tügdümiz
Tengriğ öküş ögdümiz
Kemşip atığ tegdimiz
Aldap yana kaçtımız

"Kuyruğu sıkı düğdük, Tanrıyı çok öğdük, gemi çekerek atı özengiledik, aldatarak yine kaçtık".
(Atların kuyruğunu sıkı sıkı bağladık. Tanrıya çok hamd ettik, gâvurlarla savaş yaparken tekbir getirdik. Atları özengileyerek üzerlerine saldırdık; arkamıza düşsünler diye, onları aldatmak için kaçıverdik).

قُدْرُق kudruk: " قُشْ قُدْرُقِ kuş kudrukı = kuş kuyruğu". Şu savda dahi gelmiştir :

" تَقْمْ يُزُبْ قُدْرُقْتَا بِجَكْ سِيمَا tokum yüzüp [+] kudrukta biçek sıma = deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyruğunda kırma". Bu, Arabın شَوِّ اَخُوكَ حَتَّى اِذَا اَنْضَجَ رَمَدَ sözü gibidir.

قُدْرُق kudruk: Kıç, göt. "قُدْرُقِ اَتْكَانْ كِشِي kudrukı ötgen kişi = kıçı çok öten, çok osuran kişi" [++].

قَرْسَاق karsak: Derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan.

قَرْلُق Karluk: Göçebe Türklerden bir bölüğün adıdır. Oğuzlardan ayrıdırlar. Oğuzlar gibi Türkmendirler.

قُرْلُق kurluk: İçinde kımız biriktirilen küçük testi.

قَرْنَاق Karnak: Oğuz şehirlerinden biri.

قَرْنَاق karnak: " قَرْنَاقْ اَرْ karnak er = koca karınlı adam".

قِرْنَاق kırnak: Cariye. Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl, Oğuz, Yemek ve Kıpçak dillerinde.

قِرْلَاق kızlak: " كُتِي قِزْلَاق köti kızlak = kabakuş de-

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu sav, " تَقْمْ يُزُبْ tokum büzüp" şeklinde ise de yanlıştır. Doğrusu " يُزُبْ yüzüp" olmalıdır; çünkü Arapçadaki كَشْطْ kelimesi yüzmek manasınadır; ve çünkü "bozmak" veya "büzmek" kelimelerinin burada yeri yoktur. Brockelmann, Radloff'u tanık tutarak böyle bir mana vermişse de yanılmıştır. Biz Radloff'ta bulamadık. B. A.

[++] Bu kelimenin izahında, gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : قُدْرُقِ اَتْكَانْ كِشِي اَنْسَانْ سَاجَ الْفَقْحَةِ

Buradaki سَاجَ kelimesi تُبَاجْ olacaktır. B. A.

nilen bir kuştur; kuyruğu kırmızı olur".

قِسْراق kısrak: Genç kısrak. Oğuzlarca, herhangi bir kısrak. Şu savda dahi gelmiştir : " قِيزْ بِلَا كُرَشْما ، قِسْراق بِلَا يَرِشْما kız birle küreşme, kısrak birle yarışma = kızla güreşme, kısrakla yarışma", (Kızla güreşme, çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alteder; kısrakla yarışma, kısrak attan daha çevik, daha sıçrayışlı olduğundan seni yener). Bu, Hakanlılardan bir kızın, gerdek gecesi Sultan Mes'udu, ayağıyle dokunarak yıktığı için Hakanlıların Sultan Mes'ut hakkında söyledikleri bir savdır.

قِسْماق kısmak: Özenginin iki yanında bulunan kayıştır; özengi bu kayışların arasında bulunur.

قِسْماق kısmak: İlmik, kenet.

قُشْلُق kuşluk: Kuşluk vakti. Oğuzca.

قِشْلِق kışlık: Kış evi; kış için hazırlanan her şeye de böyle denir.

قُغْشاق kogşak: " قُغْشاق نانَك kogşak neng = gevşek, çürük nesne".

قِفْجاق Kıfçak: Türklerden bir bölük.

قِفْجاق Kıfçak: Kaşgar yakınında bir yer adı.

قُلْباق Kulbak: Bir Türk tapganının, din ulusunun

adıdır. Balasagun dağlarında bulunurdu. Anlattıklarına göre, bir gün sert bir kaya üzerine " تَنْكْرِي قُلِي قُلْباق Tengri kulı Kulbak" diye yazar; yazı, apak meydana çıkar; bir de bir ak kaya üzerine bu yazıyı yazar; yazı, kara olarak belirir. İzeri bugüne kadar durmakta imiş.

قَلْتُق kaltuk: Yaban sığırı boynuzudur. Delinerek çorba ve çorbaya benzer şeyler içilir.

قُلْتُق koltık: Koltuk.

قَلْتَق kıltık: Başta bulunan kepek, konak.

قَمْغاق kamgak: Evlerin açık yerlerine örtülür, kamış gibi yüksekçe bir ot, semer otu.

قُمْلاق kumlak: Kıpçak illerinde yetişir, yaprağı fasulya yaprağına benzer sarmaşık gibi bir ot. Balla karıştırılarak şarap yapılır. Bu ot, denizde bulunan bir gemiye alınacak olursa fırtına kopar, dalgalar çıkar, gemi sallanır, içindekiler batacak gibi olur.

قَنْچُق kançık: Dişi köpek. Bir kadına söğüldüğü zaman, dişi köpeğe benzetilerek "kançık!" denir.

مُنْچُق monçuk: Boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar.

مُنْچُق monçuk: Atın boynuna takılan değerli taş, ars-

lan tırnağı, muska gibi şeyler.

مَنْجُق mançuk: Heybe, torba gibi at eğerine takılan şey.

مُنْغَان mungan: "مُنْغَان كِشِى mungan kişi = boşboğaz, geveze kimse".

بُرْجَك pürçek: İnsanın kâkülü, atın perçemi.

بِتْرِك bitrik: Kadınların avret yerinde bulunan dilcik, dilâk.

بِتْرِك bitrik: Fıstık. Arguca.

بِسْتِك pistik: Eğrilmek üzere hazırlanmış, atılmış pamuk sümeği. Çiğilce.

بِسْتِك pistik: Fitil. Arguca.

بُكْسَك büksek: Kadının göğsü ile boynu arasındaki yeri; buraya gerdanlık takılır.

بُكْسَك büksek: Göğsün yukarı tarafı, göğüsten yukarı olan kısım.

تُتْسُك tütsük: "تُتْسُك كِشِى tütsük kişi = kinci adam, yaman duşman".

تَخْجَك tahçek: Bir çeşit Çin ipeği.

تُرْبَك törpiğ: Törpü, keser. Buna " تربكو törpigü" dahi denir [+].

تَرْلِك terlik: Teri çekmek için eğerin veya palanın altına konulan keçe.

تُرْلُك türlüğ: Bir şeyin çeşitleri, türlü. "قَچ تُرْلُك نانك kaç türlüğ nenğ" denir ki "kaç türlü şey" demektir, " قَچ تُرْلُك سوز ايدِم kaç

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "türbik" yazmış ve bir kaynak göstermemiştir. Bizce "törpiğ, törpigü" olmalıdır. Çünkü bugün bile kullanılmakta olan şekil budur. B. A.

türlüğ söz aydım = kaç türlü söz söyledim".

تُرْمَاك türmek: Kadınbudu denilen yemek.

تِرْنَاك ternek: Dernek; ulusun, işleri konuşmak için toplandıkları yer.

تُشْلُك tüşlük: "تُشْلُك اوذى tüşlük ödhi = dinlenmek için yolcuların, gece yarısından sonraki konak vakitleri".

تَكْرَك tegrek: Herhangi bir şeyin halkası, değresi. "قُدُغ تَكْرَكِى kudhuğ tegregi = kuyu ağzına konulan halka".

تُكْلُك tüklüğ: Kör. "تُكْلُك كُزْلُك tüklüğ közlüğ = kör gözlü".

تَقْلُك tewlüğ: Aldatıcı, alcı.

چَكْرَك çekrek: "چَكْرَك قَبا çekrek kapa = yünden yapılan cepsiz bir kaftan" (köleler giyer).

چَرْلِك çerliğ: "كُوزِى چَرْلِك közi çerliğ = gece görüp gündüz göremiyen, bulutlu günde görüp bulutsuz günde göremiyen kimse".

چَلْبَك çelpek: Çapak, göz çapağı.

چِلْدَك çildek: Atın göğsünde çıkan bir çıbandır. Bu çıbandan sarı su ile irin akar; dağlanırsa geçer.

سُرْتُك sürtük: "سُرْتُك اِشْلاد sürtük işler = sürüştüren, kendisine sürüştürülen kadın, sevici kadın. Ezilen, sürüştürülen her şeye de "sürtük" denir.

سَدْرَك sedhrek: " سَدْرَك بُوز sedhrek böz = seyrek bez".

سَدْرَك sedhrek: " سَدْرَكْ قَبُغْ sedhrek kapuğ = parmaklıklı kapı".

سُرْجُك sürçük: Gece toplantısı, müsamere. Oğuzlar ج harfini üstün söyliyerek " سُرْجَك sürçek" derler [+].

سَلْجُك Selçük: Zamanımızdaki Selçuk Hanlarının dedelerinin adıdır. Ona " سَلْجُكْ سُوباشى Selçük Sü başı" denirdi.

سِكْرِك sigriğ: Dağda atlamakla geçilen yer.

سُكْرُك sügrüg: Kadının avret yeri.

كُبْرُك köprüğ: Köprü.

كُتْلُك kötlük: Söğmek için kullanılır; puşt.

تُمْرُك tümrük: Dümrük, def. Oğuzca.

كُجُك köpçük: Eğerin ön ve arka yastıkları.Oğuzca.

كِرْبِك kirpik: Kirpik.

كَرْتُك kertük: Ağaçta açılan kertik. " كَرْتُكْ كَمْرُك kertük kemrük" denir ki "kesik; gedik" demektir.

كَرْتِك kertik: Ekmek ve ekmeğe benzer şeylerin sayısını bilmek için bir ağaçta yapılan kertik, çetele.

كُرْشَاك kürşek: Darı özü suda veya sütte kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek.

كَزْلِك kezlik: Kadınların üst elbiselerine taktıkları küçük bıçak.

كُزْلُك közlük: At kuyruğundan yapılmış bir dokuma-

Türkiyede bulunan Bektaşiler, yılın belli bir iki gecesinde toplanırlar. Buna "sürek" ve "Sofiyan süreği" derler. B.A.

dır; göz ağrıdığı veya kamaştığı zaman üzerine konur.

كُسْرُك kösrük: Köstek. " كُسْرُكْ تُشَاغْ kösrük tuşag = atın ön ayaklarına vurulan tuşak veya köstek".

كَهْرِك kewrik: Gürgen ağacı.

كُهْرُك küwrüğ: Köş, davul.

كَهْرَك kewrek: "كَهْرَكْ نَانَكْ kewrek neng = kamışla kamışa benzer gevrek olan her nesne".

كَهْشَك kewşek: "كَهْشَكْ نَانَكْ kewşek neng = yumşak, gevşek nesne". Gevşek elbise ve elbiseye benziyen şeyler için de böyle denir.

كُهْشَك küwşek: " كُهْشَكْ اَتْ küwşek et = gevşek, sölpük et".

كُهْشَك küwşek: "كُهْشَكْ اَتْمَاكْ küwşek etmek = iyi hamurdan yapılan ekmek.

كُهْلُك küwlük: Çamurdan fındık büyüklüğünde yapılan yuvarlaklar. Kurumadan önce ve kuruduktan sonra zıpzıp gibi atılır.

كَكْلِك keklik: Keklik kuşu [+].

كَكْمَك kekmek: " كَكْمَكْ اَرْ kekmek er = işler kendisini pişirmiş, başından geçen bir çok sıkıntılar yüzünden pekleşmiş olan kişi; pişkin adam. Aslı " كَكْ kek"tir;

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : كَكْلِك هُوَ الْقَبْغ. Bu ibaredeki قَبْغ kelimesi قَبْج olsa gerektir; çünkü قَبْغ kelimesi buraya gelmez. قَبْج kelimesi Farsça كَبْك den alınmıştır. Bk. Kamus Tercemesi I,433. B. A.

"kek" zahmet, sıkıntı anlamınadır. Bu, sıfattır. Bu çeşit sıfatlar kuraldan dıştır; doğrusu " كَكَمَان kekmen"dir.

كَمْدُك kemdük: " كَمْدُك سُنْكُوك kemdük sünğük = sıyrılmış, eti yenilmiş kemik".

كُنْجُك künçük: Yaka, urba yakası. Oğuzlar ج harfini üstün söyliyerek " كَنْجَك künçek" derler.

كَنْجَاك Kençek: Türklerden bir bölük.

كَنْجَاك سَنْكِر Kençek Senğir: Talas yakınında bir şehrin adıdır. Burası Kıpçak sınırıdır.

كَنْدُك kendük: Küp gibi, topraktan yapılan büyükçe bir kaptır; içerisine un ve una benzer şeyler konulur. Kençekçe.

كُنْلُك künlük: Gün hesabiyle yapılan iş.

كُنْلُك künlük: " كُنْلُك يِم künlük yem = günlük azık". Bu kelime az kullanılır.

مَرْدَك merdek: Ayı yavrusu. " اَدِغ مَرْدَكِى adhığ merdegi" de ayı yavrusu anlamınadır. Bir takım Türkler domuz yavrusuna da bu adı vererek " تُنْكُز مَرْدَكِى tonğuz merdegi" derler.

مَلْدَك meldek: " مَلْدَك نانك meldek neng = erkek avadanlığı gibi keçeleşen, sölpüyen nesne".

بِجْغِل bıçgıl: Eldeki, ayaktaki çatlaklıklar, bıçılgan; yer yüzündeki çatlaklıklara dahi böyle denir.

بَسْبَل besbel: Bir tel iplik.

بَسْمِل Basmıl: Türklerden bir bölük.

بَشْغِل başgıl: " بَشْغِل يِلْقِى başgıl yılkı = başı beyaz, dört ayaklı hayvan".

بَتْمُل batmul: Karabiber.

بُشْكَال püşkel: Yufka, pide gibi ince ekmek. Hakanlı dilince.

بُغْرَل bugrıl: Tulum ve tuluma benzer dolu olan kapların hasıl ettiği büküntü ve girinti çıkıntı [+].

بُغْرَل bogrul: " بُغْرَل قُوى bogrul koy" [++] denir ki "boğazı beyaz koyun" anlamınadır.

بُكْتَل büktel: " بُكْتَل اَر büktel er = orta boylu kimse", " بُكْتَل اَت büktel at = yassı arkalı, oturamaklı at".

بُكْرُل bögrül: " بُكْرُل اَت bögrül at = böğürleri ak olan at". Alaca koyunla başka hayvanlara da böyle denir.

[+] بُغْرَل kelimesi her iki nüshada dahi bu şekildedir; doğrusu " بِغْرِل bıgrıl" olmalıdır. Nitekim Dv.I,384,10 da geçen ve aynı anlama gelen " بِغْرِغ bıgrığ" kelimesi bize tanıklık etmektedir.

Bu kelimenin Arapça izahında yazılmış olan اَلْاَمْت فى الوعاء الملأن وَالقَلْبِ ونحوه ibaresi yanlıştır. Doğrusu الامت فى الوعاء الملأن والوَطْبِ ونحوه olacaktır; çünkü başka türlü mana çıkmaz, çıksa da yanlış olur. Dv.I,384,10 daki بغرغ kelimesinin Arapça ibaresi doğru olarak : الامت فى الغرارة والوَطْبِ ونحوه şeklindedir.

[++] Bu kelime basma nüshada بُغْرَك şeklinde yazılmış ise de yazma nüshada " بُغْرُل bogrul" şeklinde olduğu açıkça görülmektedir. B. A.

بندال bandal [+] : Ağaçtan, omuzbaşı şeklinde çıkarılan parça. Bunu çocuklar alırlar, yakarlar, geceleyin közünü birbirlerine vururlar, atarlar. Buna "اوت بندال ot bandal" denir, çevgen oyununda oynanır.

ترغل targıl: " ترغل يلق targıl yılkı" denir ki "sırtında aklı, karalı çizgiler bulunan alacalı her hayvan" demektir. Bu sıfat, attan başka her hayvanı vasıflar.

تغرل togrıl: Yırtıcı kuşlardan bir kuş. Bin kaz öldürür, bir tanesini yer. Bu, erkek adı da olur.

تغرل togrıl ?: Et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumbar dolması. Kençekçe.

جشكال çeşkel: Çanak, çömlek; çanak çömlek parçaları [++] .

[+] Bu kelime yazma ve basma nüshalarda harekesizdir. Biz Brockelmann'a uyarak harekeledik. Uşak taraflarında büyük çıra parçalarına ve yanar halde bulunan çıra demetine "banar" derler: "Bu gece bir banar çıra ile komşu evine gezmeğe gittik" denir. B. A.

[++] Bu kelimenin izahında yazma nüshada ibare şöyledir : جشكال الخزف والبرمة الاعشار Basma nüshada Bay Kilisli bunu جشكال الخزن والبرمة الاعشار şekline koymuş ise de doğru yapmamıştır. Yazma nüshadaki yanlışlığı düzeltmek isterken, kendisi daha büyük bir yanlışlığa düşmüştür. İbarenin doğrusu şöyle olacaktır : جشكال الخزف والبرمة والاعشر Yazma nüshadaki جزف ، اعشار kelimelerinin برمه kelimesiyle mana bakımından hiç bir ilgisi yoktur. Bay Kilislinin bulduğu جزن kelimesi de böyledir. Brockelmann da yanılmıştır. B. A.

سنكل sengil: İnsanın yüzünde çıkan siyil, ergenselik [+].

سرسال sarsal: Sansar, samura benzer bir hayvancık.

قرتال kartal: " قرتال ات kartal et = parçalanmış et".

قرتال kartal: " قرتال قوى kartal koy = aklı karalı koyun".

قرغل kırgıl: " قرغل ار kırgıl er = kırçıl adam".

قزغل kızgul: " قزغل ات kızgul at = donu boz ile kır arasında olan at".

بجكم beçkem: Alâmet, belge; savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası, ya da dağ sığırı kuyruğu. Oğuzlar buna " برجم perçem" derler. Şu parçada dahi gelmiştir :

بجكم اوب اتلقا ايغرد قى تتلقا
اغرى يغز اتلقا قشلر كبى اجيز

Beçkem urup atlaka
Uygurdakı tatlaka
Ogrı yawuz ıtlaka
Kuşlar kibi uçtımız

"Atlara belge vurarak Uygurdaki Tatlara, hırsız, kötü itlere kuşlar gibi uçtuk".

[+] Brockelmann bu kelimeyi "sengil" şeklinde yazmış ve bir kaynak göstermemiştir. Bize kalırsa bu kelime "sengil" olacaktır, çünkü ayrımın gereği budur. B. A.

(Atlara alâmet vurarak Uygur köpeklerinin üzerine yöneldik. Bununla Uygur ulusunu murad ediyor; kuşlar gibi uçarak tepelerine indik, demek istiyor).

بَجْكُم beçküm: Evin sofası.

بَذْرَم bedhrem [+]: Bayram, halk arasında gülme ve sevinme. Bir yer ışıklarla ve çiçeklerle bezendiği zaman " بَذْرَم يِر bedhrem yer" denir ki "gönül açan yer" demektir. Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bu kelimeyi Farslardan dahi işittim. Bununla beraber Oğuzlar bayram gününe " بَيْرَم beyrem" derler. Bu, sevinç ve eğlence günüdür. Oğuzlar ذ harfini ى ye çevirmişlerdir; buna göre bu kelime ayrıca bir lûgat olabilir.

بِرْتَم birtem: " اُلْ يُمْشقا بِرْتَم بَرْدِى ol yumuşka birtem bardı= o- sanki hiç dönmiyecekmiş gibi- uzun bir müddet elçiliğe gitti[++].

بَغْرَم bagram: " بَغْرَم قُم bagram kum = geniş, büyük kumluk yer". Kaşgar ile Yarkent arasındaki kumluğa "بَغْرَم قُومِى Bagram kumı" denir.

[+] Ankara yerlileri bugün bile bu kelimeyi "beyrem" şeklinde kullanırlar ve "Hacı Beyrem türbesi" derler. B. A.

[++] "Yumuş" kelimesi bugün Orta Anadoluda "hizmet" anlamına kullanılmaktadır. "Yumuş gördü-yumulca, çalışkan bir karınca" gibi. B. A.

بُخْسُم buxsum: Boza, darıdan yapılan bir içki.

تُمْرُم tomrum: " تُمْرُم يِغَاج tomrum yıgaç = pabuççuların, üzerinde sahtıyan ve gön gibi şeyleri kestikleri ağaç kütük, ağaç tomruğu.

تَشْرُم teşrüm [+] : Eğirilmiş ip yumağı. Arguca.

زُنْكُم zünküm: Bir çeşit Çin ipeklisi.

سِدْرِم sıdrım: Sırım. Oğuzca. " سِدْرِم اِيشْلِغ اَر sıdrım ışlığ er = işlediği işi bitiren, başkasına bırakmıyan adam".

سَرْقِم sarkım: Soğuk günlerde kar gibi yağan çiğ.

كُتْرُم kötrüm: Üzerinde oturulan kerevet, dükkân, seki.

كُجْرُم köçrüm: Belinleme, telâş. Bu, köylerdeki halkın şehre kaçışmaları anlamınadır.

كَدْرِم kedrim: " كَدْرِم اَت kedrim et = derisi yüzülmüş et".

كَسْتَم kestem: Geceleyin davetsiz gelen adamlara verilen içki ziyafeti.

+
+ +

HER İKİ HARFİ BİR CİNSTEN OLANLAR

تَرْتَر tartar: Kumruya benzer bir kuş.

جُرْجُر çurçur: " تَوِى اَمْكِى جُرْجُر tewi emgi çurçur". Deve sağılırken, südün kapta çıkardığı sesi

[+] Basma nüshada تَشْرُم imlâsında çıkan bu kelime, yazma nüshada " تُشْرُم tüşrüm" şeklindedir. Brockelmann "teşrüm" diye yazmışsa da yazma nüshayı görmediği için yanılmıştır. B. A.

anlatan bir kelime.

قرقر kurkur: " قرن قرقراتی karın kurkur ètti = karın guruldadı".

سکسک süksük:"Dağdağan"denilen, odunu sağlam olan bir ağaç.

سملم sumlım: " سملم تت sumlım tat = hiç Türkçe bilmiyen Farslı". Türkçe bilmiyen başka kimselere de "sumlım" denir.

کرکم kürküm: Safran. Bu kelime Arapçaya uygundur; çünkü Araplar da کرکم derler. Şu parçada dahi gelmiştir :

بکلر اتن ارغرب قدغو انی ترغرب
منکزی یزی سرغرب کرکم انکر تلور

Begler atın argurup
Kadhgu anı turgurup
Menğzi yüzi sargarıp
Kürküm ağar türtülür

"Beyler atlarını yordular, kaygı onları durdurdu; yüzleri, benizleri sarardı; sanki safran sürülmüştü". (Afrasyab için ağıt yaparák diyor ki: Beyler atlarını yordular; onları kaygı sardı; yüzleri safran sürülmüşe döndü).

+
+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE
فعالل AYRIMI

سراغج saraguç: Kadın yaşmağı.

سپاقر sıpakur: Hayvan torbası. Aslı "سپ اقری sıp akurı"dır, "iki yıllık tayın yem yediği yer" demektir.

قلابز kulabuz: Kılavuz. (ب harfi و den çevrilmiştir).Şu savda dahi gelmiştir:" قلن قاز قلاوز سوز بلماس kalın kaz kulavuzsuz bolmas = çok kaz, kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz" demektir. Bu sav, işlerinde kendisinden daha bilgili bir kişiye uymakla emrolunan kimse için söylenir.

ججالق çıçalak: Serçe parmak , sırça parmak .

ججامق çıçamuk: Serçe parmağın yanındaki parmak,yüzük parmağı, adsız parmak. Az tanınmış bir kelimedir.

سلامق solamuk: Solak kişi.

قراجق Karaçuk: Fârap şehrinin adı. Bu, Oğuz şehirlerinden birinin adıdır [+] .

قرامق karamuk: Karamuk, buğday içerisinde bulunan karamuk taneleri.

قجاق kamıçak: "Kurbağa yavrusu" dahi denilen su

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : قراجق اسم الفاراب وهو اسم بلاد الغزية . Bu ibare yanlıştır, doğrusu şöyle olmalıdır: قراجق اسم الفاراب وهو اسم بلد من بلاد الغزية Ancak bu şekilde mana doğrulabilir. B. A.

böceği.

تُنارِك tünerik: " تُنارِك يِر tünerik yer = karanlık yer". Mezara da "tünerik" denir. " اَرتُنارِككا كِردى er tünerikke kirdi = adam mezara girdi".

جُمارُك çümerük: " جُمارُك كِشى çümerük kişi = her zaman gözü sulanan adam, gözü az gören adam".

خُجُوناك xoçünek: Yılkıç. "Kırlangıç" dahi denilen benekli, güzel kokulu küçük kavun.

بَجانَك Beçenek: Rum yakınında oturan Türklerden bir bölük.

بجانك Beçenek: Oğuzlardan bir boy. بجنك dahi lûgattir.

+

+ +

İKİNCİ VE DÖRDÜNCÜ HARFİ HAREKELİ OLAN فَعَلْعَل İLE فَعَلْلُو AYRIMI

تَقِلْغُوج tawılguç ?: Tabarhun [+].

بُغُردا bogurda: " بُغُردا سَج bogurda saç = kıvırcık saç".

[+] Biz bu kelimeyi iyice anlıyamadık. Bir kere kelime, aslında Arapça değil, Farsçadan geçmiş olmalıdır. Farsçada bunun bir kaç manası vardır ve ت harfiyle yazılır; manalar şunlardır : "İnnap dedikleri meyva, kızılağaç, bakam ağacı, tarhun denen sebze". Brockelmann bu kelime için "kızılsöğüt" demiştir ? Kuzey Türkçesinde "tobulgu adında bir ağaç vardır; meyvasi olmaz, dallarından kamçı sapı yapılır. B. A.

جِخَنْسى çıxansı: Nakışlı bir Çin ipeklisi [+].

تَبُزْغو tabuzgu: " تَبُزْغونانْك tabuzgu neng = bilmece.

تُتُرْغو tuturgu: " تُتُرْغونانْك tuturgu neng = buyrulması ve tutulması haklı olan şey".

سِبِزْغو sıbızgu: Düdük, boru.

سِرِجْغا sırıgga: Sırça.

سَرِجْغا sırıgga: Çekirge. Buna benzetilerek gevşek ve tenbel adama " سَرِجْغا اَر sırıgga er" denir ?

قُبُرْغا kuburga: Baykuş.

تَرْدقو ? : " تَرْدقو يِر .... yer = otları birbirine karışmamış olan yer,otu az yer".

تَتَرْغا tatırga:"Tirşe"denilen sepilenmiş beyaz deri.

تَقِلْقو tawılku: " تَقِلْغوج tawılguç" manasında bir kelime.

اَقِلْقو awılku: Kırmızı meyvaları olan, meyvasının suyu tutmaca katılan, göz ağrısına ilâç yapılan ve elbise boyanan bir ağaç.

تُقُرْقا tokurka: Küp ve ibrik gibi şeylerin kulpu.

تُقُرْقا Tokurka: Kaşgar yaylasında bir yerin adı.

سَقِرْقو sakırku: Kene, sakırga.

قَسِرْقو kasırku: Kasırga.

[+] Bu kelime, yazma nüshada جخنسى şeklindedir. ج harfinden sonra gelen üstün harekesinin alt ucunda bir nokta sezilmektedir. Bundan başka ج ile خ arasında bir diş görülmektedir. Bu hal, ج ile خ arasında bir harfin bulunduğuna kuvvetli bir tanıktır. Şu halde kelime, "جخنسى çınaxsı" olacaktır. Bu kelimenin ipekli bir Çin kumaşı anlamına gelmesi de bizim davamızı kuvvetlendirir. Bay Kilisli جخنسى, Brockelmann "çıxşansı" şeklinde yazmışlarsa da ikisi de yanılmıştır. B. A.

تشرگو tüşürgü: Çayın ırmağa karışan ağzı, değirmenin bir ırmağa olan savağı; başkası da böyledir.

جگرکا çekürge: Çekirge. Oğuzca. Lâkin Türkler, daha uçmadan önce, böyle derler. Çoluk çocuğun çokluğu, ordunun kalabalığı buna benzetilerek " جگرکانك سو çekürge tek sü" denir ki "çekirge gibi asker" demektir.

سبرگو süpürgü: Süpürge.

کترگو kötürgü: Götürge, kendisiyle bir şey götürülen nesne.

کسرگو kesürgü: Dağarcık.

کسرکا kösürge: Köstebek, tarla sıçanı soyundan bir hayvan.

دنشکا dünüşge: "Sülüklü pancar"denilen sebze. Kençekçe.

کیشکا kimişke: Kaşgarda çıkan nakışlı bir keçe.

تکرما tegirme: " تکرمانانك tegirme neng = çörek, değirmen ve para gibi değirmi olan her nesne".

سکرما Sekirme: Hotan yolunda bulunan küçük bir şehir.

قترما kuturma: " قترمابرك kuturma börk = önde,arkada iki kanadı bulunan börk".

کجرما köçürme: " کجرما اجق köçürme oçak = bir yerden öbür yere göçürülebilen ocak" [+].

[+] Hem yazma, hem de basma nüshalarda اجق şeklinde olan bu kelime " اجق oçak" olacaktır. Mana böyle olmasını gerekli kılar. B. A.

کجرما köçürme: " کجرما ایت köçürme oyun ="ondört"adı dahi verilen bir oyun". Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır, fındık ve fındığa benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır.

+
+ +

İKİNCİ HARFİ SÂKİN, ÜÇÜNCÜ HARFİ ÜSTÜN OLANLARDAN

مندتو mindetü:? ..... [+].

قلنچی kulnaçı: " قلنچی قسراق kulnaçı kısrak = doğuracak kısrak".

قرنغو karnagu: " قرنغو ار karnagu er = koca karınlı adam".

سغنغو sagnagu: Kurumuş kabak.

قندغو kundıgu: Düğen, döğen, harman düğeni.

قمچیغو kamçıgu: Ağızda, parmaklarda şiddetli ağrı ile, sıcaklıkla çıkan bir sivilce.

ترپگو törpigü: Ağaç yontacak keser.

تمرگو temregü: Temreği.

سکنگو süknegü: Et ile tırnak arasında çıkan sivilce.

کرشکو kerşegü: " کرشکو ات kerşegü at = kürek kemiğinin altında yağırı bulunan at".

بلغما bulgama: Yağsız ve tatsız bulamaç.

[+] Biz bu kelimeyi anlıyamadık. Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : مندتو القرینه Brockelmann "ipek elbise" anlamı vermiş ise de biz şüpheli bulduk. B. A.

جُقْرَما çokrama: " جُقْرَمايُلْ çokrama yul = suyu çok olan, fışkıran kaynak" [+].

بُلْغُنا bulguna: Ilgın ağacına benzer, gevrek, kırmızı bir ağaçtır; develer yer; " مَلْغُنا malguna" dahi denir.

+
+ +

فُعْلَى AYRIMI

بُلْدُنى buldunı: İçerisine yaş, ya da kuru üzüm konan hoşmerim. Kençekçe.

سُنْدِرى sundırı: Deniz. Şu savda dahi gelmiştir : "اَشْياكْ اَيْرْ بَشِمْ بُلْسا سُنْدُرْدا سُوْقْ اِچْكاى مَنْ" eşyek ayur [++] başım bolsa sundurida suw içgeymen = eşek, başım esen olsa denizden su içerim, der". Bu sav, dileğine erişmek için uzun seneler yaşamasını istiyen kimse için söylenir.

مَنْدِرى mendiri [+++] : Gelinle güveyinin, geceleyin, başlarına para saçmak için toplanılan yerin adı. Çiğilce.

بُسْتَلى büsteli:"Karapazı"denen sebze; yemeği yapılır.

كُزْكُنى küzküni: Bokböceği cinsinden bir böcektir; geceleri ses vererek uçar.

+
+ +

HER HAREKESİYLE فُعْلُنْدى AYRIMI

سُبْرُنْدى süpründi: Süprüntü.

سَرْقِنْدى sarkındı: "سَرْقِنْدى سُوْقْ sarkındı suw = su damlası.

قُغُنْدى kuçgundı: Soğan. Çiğilce.

Dört harfliler ayrımı bitti.

X

X X

BEŞ HARFLİLER AYRIMI

HER HAREKESİYLE فَعْلَعَلْ AYRIMI

سُقَرْلَجْ sukarlaç: " سُقَرْلَجْ بُرْكْ sukarlaç börk = uzun külah, börk".

قُغُرْماجْ kogurmaç: Kavrulmuş buğday.

قَقُرْماجْ kawurmaç: (Yumşak فَ ile) yukarıki manada bir kelimedir.

يُغُرْغُوجْ yugurguç: Şehriye ile şehriyeye benzer şeyler açmakta kullanılan oklağı

چِغِلْقارْ çıgılwar: "چِغِلْقارْ اُقى çıgılwar okı = küçük ok". Bu, kısa bir oktur. Şu beyitte dahi gelmiştir :

[+] Brockelmann يُلْ kelimesini kitabının 57 nci sahifesinde, 33 ncü satırında "çokrama yil" şeklinde yazdığı halde,yine bu kitabın 96 nci sahife ve 10 uncu satırında "çokrama yul" imlâsında yazarak açık bir tenakuza düşmüştür. Kelimenin doğrusu Rad. III, 551 de gösterildiği üzere "yul" dur. Dv. III,3,16 da dahi bu kelime geçmektedir. B. A.

[++] Kilisli, basma nüshada bu savda bulunan اَيْرْ kelimesini اِيْرْ şeklinde yazmışsa da yanlıştır. Doğrusu yazma nüshada olduğu gibi " اَيْرْ ayur"dur. B. A.

[+++] Brockelmann bu kelimeyi "mandır" şeklinde yazmışsa da doğru yapmamıştır. Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda kelime مَنْدِرى imlâsındadır; ayrımın icabı da böyle yazılmaktır. Dv. I, 435, 8 deki " مُنْدَرُو münderü" kelimesi de buna tanıktır. B. A.

اُتْرُو تُرُبْ يَغْدِى اَنْگَرْ كِيشْ اُقِى چِغِلْقَارْ
اَيْدِمْ اَسِغْ قِلْغُو اَمَسْ سَنْ تَوِى يَلْفَارْ

Utru turup yagdı anğar kiş okı çıgılwar
Aydım asığ kılgu emes sen takı yalwar

"Karşıma durup başına ok torbasından çığılvar yağdı; ona, yalvarman fayda vermez dedim".

سَمُرْتُغْ samurtuğ: " سَمُرْتُغْ اِيشْ samurtuğ ış = içinden çıkılamıyan karışık iş".

قُرُتْلُغْ kurutluğ: " قُرُتْلُغْ كِشِى kurutluğ kişi = kendisinde keş bulunan adam". Bu, Arapçadaki رَجُلٌ نَامِرُ وَلَابِنٌ sözü gibidir, "süt ve hurma sahibi adam" demektir.

تَتِرْلِغْ tatırlığ: " تَتِرْلِغْ يِيرْ tatırlığ yer = toprağı düz olmakla beraber sert olan yer".

قَتِرْلِغْ katırlığ: " قَتِرْلِغْ اَرْ katırlığ er = katır sahibi adam".

بَسَرْلِغْ basarlığ: " بَسَرْلِغْ تَاغْ basarlığ tağ = sarımsaklı dağ".

بَغِرْلِغْ bagırlığ: " بَغِرْلِغْ اَرْ bagırlığ er = kimseyi dinlemiyen, kimseye boyun eğmiyen adam". Bu söz, Arapların اِنَّا لَنَحْنُ اَعْظَمُ اَكْبَادًا مِنَ الْاِبِلِ sözleri gibidir ki "bizim ciğerlerimiz deveninkinden daha büyüktür" demektir.

چَغِرْلِغْ çagırlığ: " چَغِرْلِغْ اَرْ çagırlığ er = şarabı olan adam".

سُغُرْلُغْ sogurluğ: " سُغُرْلُغْ تَاغْ sogurluğ tağ = tavşanı

bol olan dağ".

سِغِرْلِغْ sıgırlığ: " سِغِرْلِغْ اَرْ sıgırlığ er = sığır sahibi olan adam".

تَقَرْلِغْ tawarlığ: " تَقَرْلِغْ اَرْ tawarlığ er = mallı adam".

چَقَارْلِغْ çawarlığ: " چَقَارْلِغْ يِيرْ çawarlığ yer = kendisinde yavşan gibi tuturak yapmaya yarıyan otun bulunduğu yer".

بَقِرْلِغْ Bakırlığ: Balasaguna yakın bir yerin adı.

بَقِرْلِغْ bakırlığ: " بَقِرْلِغْ تَاغْ bakırlığ tağ = bakırlı dağ".

تَمِرْلِغْ tamırlığ: " تَمِرْلِغْ اَتْ tamırlığ et = damarlı, sinirli et".

قُبُزْلُغْ kubuzluğ: " قُبُزْلُغْ كِشِى kubuzluğ kişi = kubuzu olan adam".

قُتُزْلُقْ kutuzluk: " قُتُزْلُقْ اَرْ kutuzluk er = yaban sığırı sahibi adam".

سَغِزْلِغْ sagızlığ: " سَغِزْلِغْ اَرْ sagızlığ er = sakızı olan adam".

سَغِزْلِغْ sagızlığ: " سَغِزْلِغْ يِيرْ sagızlığ yer = çamuru yapışkan yer".

سَقِزْلِغْ sakızlığ: " سَقِزْلِغْ تُونْ sakızlığ ton = yapışkan şeyler yapışmış olan elbise".

قَمِشْلِغْ kamışlığ: " قَمِشْلِغْ يِيرْ kamışlığ yer = kamışlı yer".

تَبْغَلْغْ tapugluğ: " تَبْغَلْغْ اَرْ tapugluğ er = eskiden beri hizmeti olan adam".

قَبْغَلْغْ kapugluğ: " قَبْغَلْغْ اَفْ kapugluğ ew = kapılı ev".

تَتِغْلِغْ tatıglığ: " تَتِغْلِغْ نَانْكْ tatıglığ neng = tatlı nes-

ne". Aslı تاتغلغ dır.

تتغلغ tutugluğ: " تتغلغ ییر tutugluğ yer = tekin olmıyan yer, cin çarpan yer".

تدغلغ tıdhıglığ: " تدغلغ نانك tıdhıglığ neng = kendisine, varılması yasak olan nesne".

قدغلغ kıdhıglığ: " قدغلغ برك kıdhıglığ börk = kıyılı börk, kenarlı külah, kendisine kıyılık dikilmiş olan külah".

قدغلغ kudhugluğ: " قدغلغ اف kudhugluğ ew = kuyulu ev".

ترغلاغ tarıglağ: Tarla, ekerge.

ترغلاغ turuglağ: "ترغلاغ ییر turuglağ yer = durulacak yer".

ترغلغ tarıglığ: " ترغلغ ییر tarıglığ yer = ekin bulunan yer". Anbara da böyle denir.

سرغلغ sarıglığ: " سرغلغ ار sarıglığ er = kendisinde sarılık hastalığı bulunan kimse".

قرغلغ kurugluğ: " قرغلغ یا kurugluğ ya = kurulu yay".

بسغلغ pusugluğ: "بسغلغ یغی pusugluğ yagı = pusu kurmuş olan duşman".

قبغلغ kapıglığ: "قبغلغ قیز kapıglığ kız = kızoğlan kız" [+].

قتغلغ katıglığ: " قتغلغ ار katıglığ er = soysuz adam, südüne su katılmış adam". Yemek

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda " قبغلغ kapıglığ" şeklinde geçen bu kelime yanlıştır. Çünkü "kapak" kelimesi "bekâret" manasınadır. Bk. I, 319, 11-13. Brockelmann dahi metne bakarak aldanmıştır. Doğrusu "kapaglığ" olacaktır. B. A.

için katığı bulunan kimseye de böyle denir.

برقلغ baraklığ: "برقلغ کشی baraklığ kişi = barağı, barak soyundan köpeği olan kişi".

جرقلغ çarukluğ: " جرقلغ ار çarukluğ er = çarığı olan adam".

جرقلغ Çarukluğ: Oğuzlardan bir oymağın adı.

قرقلغ karaklığ: Gözlü, gözü olan her hayvan. "قرقسیز تك کرور karaksız tek körür = gözsüz gibi görür", "savaşta savaş yapanları, onların silahlarını görmezden gelir" anlamınadır [+].

قسقلغ kasukluğ: " قسقلغ ار kasukluğ er = kendisinde kımız tulumu bulunan adam".

قسقلغ kosıklığ: " قسقلغ ار kosıklığ er = bademi olan adam".

بشقلغ başaklığ: "بشقلغ سنکو başaklığ sünğü = temrenli süngü, başlı mızrak". Temrenli oka da böyle denir.

تشقلغ taşaklığ: " تشقلغ ار taşaklığ er = taşaklı adam".

قشقلغ kaşukluğ: " قشقلغ ایاق kaşukluğ ayak = kaşıklı kadeh".

بققلغ bukukluğ: " بققلغ ار bukukluğ er = bağırlı adam".

تققلغ takukluğ: " تققلغ ار takukluğ er = tavuğu olan

[+] Basma nüshada ibare کانه لایدری المحاربین واهبتهم şeklindedir. Yazma nüshada da bu şekilde iken sonradan bir düzeltme görerek لایری denilmiştir; doğrusu da budur. Biz de bu yolda dilimize çevirdik. B. A.

adam". Oğuzca.

سُقَقْلِغْ sukaklığ: " سُقَقْلِغْ تاغ sukaklığ tağ = geyiği çok olan dağ".

بَلِقْلِغْ balıklığ: " بَلِقْلِغْ اُكُزْ balıklığ öküz = balığı olan ırmak". Çamurlu yere de böyle denir. Arguca.

قُلاقْلِغْ kulaklığ: " قُلاقْلِغْ نانْكْ kulaklığ nenğ = kulaklı nesne".

قُقْلِغْ konukluğ: " قُقْلِغْ اَفْ konukluğ ew = konuğu olan ev".

تُرْمُلْغْ torumluğ: " تُرْمُلْغْ اَرْ torumluğ er = torumu olan adam, iki yaşındaki deve yavrusuna sahip olan adam".

قُرْلُغْ korumluğ: " قُرْلُغْ تاغ korumluğ tağ = taşlı, çakıllı dağ" [+].

تُلْمُلْغْ tolumluğ: " تُلْمُلْغْ اَرْ tolumluğ er = silahlı adam". Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُنْكَدُنْ نَلَكْ يَلْقَرْ مَدِنْكْ قَچْ قَتابِرْ دِنْكْ تَقارْ
تُلْمُلْغْ بُلُبْ قَتْدِنْكْ قابِكْ اَمْدِي يِيرْ سُقارْ

Önğdün nelek yalwarmadınğ kaç kata bèrdinğ tawar
Tolumluğ bolup katındınğ kanınğ emdi yèr suwar

"Önce neden yalvarmadın ? Kaç gez mal verdin; silahlanınca serteldin; şimdi kanın yeri sular".

(Bir kaç kere vergi vermeden önce ni-

[+] Bu kelime, hem basma, hem yazma nüshalarda gördüğünüz yazılışıdır. Bunun doğrusu " قُرْلُغْ korumluğ" olsa gerektir; çünkü " قُرُمْ korum" taş ve kaya manasınadır. Bk. Dv. I, 333, 14. Bk. Rad. II, 561. Brockelmann dahi bu şekilde düzeltmiştir. B. A.

çin yalvarmadın? Şimdi silahlandın da serteliyorsun. Çabuk vergiyi vermiye hazırlan, yoksa kanın yeri sulayacaktır).

تَبَنْلِغْ tabanlığ: " تَبَنْلِغْ تِوِي tabanlığ tèwi = tabanlı deve" [+].

تُبُنْلُغْ tupunluğ: " تُبُنْلُغْ تَرِغْ tupunluğ tarığ = kesmikli buğday".

بُدُنْلُغْ بُقُنْلُغْ budunluğ bukunluğ: " بُدُنْلُغْ بُقُنْلُغْ كِشِي budunluğ bukunluğ kişi = ulusu, oymağı olan kişi".

بَقَنْلِغْ bakanlığ: " بَقَنْلِغْ قَدِشْ bakanlığ kadhış = halkalı kayış".

قَرِنْلِغْ karınlığ: " بَدُكْ قَرِنْلِغْ اَرْ bedük karınlığ er = büyük karınlı adam".

قُرُنْلُغْ kurunluğ: " قُرُنْلُغْ اَفْ kurunluğ ew = kurumlu ev dumandan içerisi kararmış olan ev".

سَغِنْلِغْ sagınlığ: " سَغِنْلِغْ اَرْ sagınlığ er = sağını olan adam".

سُغُنْلُغْ sogunluğ: " سُغُنْلُغْ تاغ sogunluğ tağ = soğanlı dağ".

سَمَنْلِغْ samanlığ: " سَمَنْلِغْ اَرْ samanlığ er = samanı bulunan adam".

قَغُنْلُغْ kagunluğ: " قَغُنْلُغْ اَرْ kagunluğ er = kavunu bulunan adam".

قُقُنْلُغْ kukunluğ: " قُقُنْلُغْ اوتْ kukunluğ ot = kıvılcımlı

[+] Bu kelime yazma nüshada " تَبَنْلِغْ tabanlığ" şeklinde ise de basma nüshada " تَدَنْلِغْ tadanlığ" imlâsında çıkmıştır. Biz, doğrusunu yazdık. B. A.

ateş".

قُلُنْلُغ kulunluğ: "قُلُنْلُغ قِسْراق kulunluğ kısrak = tayı olan kısrak".

Sonunda " لِغْ lığ" bulunan kelimelerde kural, eklendiği şeyin sahibi olması anlamınadır. Bu, mef'ul (yapılmış) anlamına da gelir. Bundan bir takım kollar çıkar; söylenmedikçe anlaşılamaz.Bu çeşit kelimeler yer adı da olurlar. Birincisi: بَدُلْ قَرْنِلِغْ اَرْ sözü gibi ki "büyük karınlı, büyük karın sahibi adam" ve سَمَنْلِغْ اَرْ sözü gibi ki "saman sahibi adam" demektir.

İkincisi: Mef'ul anlamına geldiğine örnek: "سَرِغْلِغْ اَرْ sarıglığ er", " قُرُغْلُغْ يا kurugluğ ya" gibi ki "sarılık hastalığına tutulmuş adam" ve "kurulmuş yay" anlamınadır.

Üçüncüsü: " تَرِغْلاغْ tarıglağ" ile " تُرُغْلاغْ turuglağ" kelimeleri gibidir; "tohum ekilecek yer", "durulacak yer" anlamlarına gelirler [+].

Şurası bilinmelidir ki beşli ayrımların çoğu, üç harfli -kendisine bir şey ziyade kılınmamış- isimlerden yapılmıştır. غ ile ق arasındaki hüküm ayrıdır. ق gösterdiğim mana için-

[+] Kaşgarlı " لغ lığ" ekini anlatırken " لاغ lağ" ekine dahi misal veriyor. Bu örneklerin burada yeri yoktur. B. A.

dir. غ ise yalnız mekân isimlerinde bulunur. " تَرِغْلِغْ اَقْ tarıglığ ew = buğdaylı ev" ve " تَرِغْلِغْ tarıglığ = anbar", " قُرُغْلُغْ يا kurugluğ ya = kurulmuş yay", " قُرُغْلُغْ kurugluğ = sadak" demektir.

Bilinmesi için bir takımlarını, beni söylemek zorağında bırakan sebep budur. Yazılışta, salt isim olmıyanları yazarken لِغْ edatını ayırabiliriz. "بَلِقْ لِغْ اُكُزْ balık lığ öküz" sözünde olduğu gibi ayrılarak بَلِقْ لِغْ dahi yazılabilir. " بَرَقْ لِغْ اَرْ baraklığ er" sözü de böyledir. Bu şekil daha doğrudur, çünkü hem ölçüde, hem yazıda kısalık vardır.

بُرُنْدُق burunduk: Yular.

بَسِنْجُق basınçak: " بَسِنْجُق اَرْ basınçak er = zayıf görülen adam, önem verilmiyen kişi".

سِغِرْجُق sıgırçık: Sığırcık kuşu.

قَبِرْجَاق kabırçak: Tabut. Bu, çok kere ölü tabutu için kullanılır.

قُدُرْجُق kudhurçuk: Kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla [+].

قَرِنْجُق karınçak: Karınca. Oğuzca. " قَرِنْجا karınça" dahi denir.

[+] Bu kelimenin Arapça izahında ibare şöyledir: فَذَنْجُق اَلْكِيدُ وَهُوَ تَمْثِيلُ تَتَّخِذُهُ الصِّبْيَانُ... Bu parçadaki اَلْكِيدُ kelimesini anlıyamadık.B.A

بَغِرْجَق bagırçak: Eşek semeri.

تُلَرْسُق tolarsuk: Ayak ökçesi. Bu kelime en çok hayvanın ard ayağı için kullanılır [+].

بَغِرْسَق bagırsak: "بَغِرْسَق كِشِى bagırsak kişi = merhametli, gönül alıcı kişi".

بَغِرْسُق bagırsuk: Bağırsak.

بَغِرْدَق bagırdak: Kadın göğüslüğü.

قُرُغْسَق kurugsak: Kursak, mide. Kuş kursağına da böyle denir.

بُتُرْغَاق buturgak: Bıtrak, pıtrak; fıstık biçiminde çengelli bir dikendir, elbiseye ve başka şeylere takılır.

تَبُزْغُق tabuzguk: Bilmece.

تُبُلْغَاق topulgak: Yaraya konulan bir ot, topalak otu.

تُبُلْغَاق topulgak: Kulunç.

سِدِرْغَاق sıdırgak: Çatal tırnaklı olan sığır, koyun, geyik gibi hayvanların tırnakları.

قُدُرْغَاق kudurgak: Kaftanın arka eteklerinden biri.

قَذِرْغَاق kadhırgak: Çok çalışmak yüzünden elde peyda olan nasır.

بَدِجْلِق badıçlık: "بَدِجْلِق يِغَاج badıçlık yıgaç = üzüm asmalarına çardak yapılmak için ayrılan ağaç".

[+] Brockelmann bu kelimeyi "tularsuk" şeklinde yazmışsa da Kırgız Lûgatçesinde "tolarsak" şeklinde geçmektedir. Radloff "tolarsak" diye bir kelimeyi anlatırken "dizkapağı kemiği" manası vermektedir. B. A.

جَجَلَق ..... : Aptallık, perişanlık [+].

بَغِرْلَق bagırlak:"Bağırtlak" denen kuş.

تَقَرْلُق tawarluk: Mal konan yer, hazine.

تُرُقْلُق turukluk: Durgunluk, cılızlık.

تَرْغِلِق tarıglık: Anbar.

جُبُلْق çobulmak: Elmanın yarısı, bir şakı, bir çeneti. اتلِق dilince.

جُمُشْلُق çumuşluk: Aptesane, ayakyolu.

جَرُقْلُق çarukluk: Çarık yapılmak üzere ayrılmış deri.

تَنُقْلُق tanukluk: Şâhitlik, tanıklık.

تُغَاقْلِق tugaklık: Süzgeç yapılacak ağaç.

سَتِغْلِق satıglık: Satılık.

سَرِغْلِق sarıglık: Sarılık.

سِرُقْلُق sırukluk: " سِرُقْلُق يِغَاج sırukluk yıgaç = sırıklık ağaç".

سُغُقْلُق sogukluk: "سُغُقْلُق نانْك sogukluk nenğ = soğukluk için hazırlanmış her nesne".

قَبَقْلِق kabaklık: Kabak tarlası.

قَدَشْلِق kadaşlık: Kardeşlik, hısımlık.

قُرُغْلُق kurugluk: Kuruluk.

[+] Bu kelime yazma nüshada dahi جَجَلَق şeklinde olup iki ج arasındaki harfin ne olduğu anlaşılamamıştır. Burada bir harfin bulunması gerektir.

Bundan başka, bu kelimeyi izah eden Arapça metin dahi yanlıştır; metin şöyledir: الخُرْقُ وَالتَّخْبِيثُ Burada ya خرق veya تخبيث kelimesi yanlıştır. خُرْق kelimesi "perişanlık" anlamına olduğuna göre تخبيث kelimesi تَخَنُّث olmalıdır. Bu takdire göre anlam "perişanlık, sölpüklük, aptallık, sözünde durmazlık" gibi şeyler olabilir. خُرْق kelimesi خَرْق şeklinde olursa ikinci kelimeye bir nokta konur تَخْبِيث yapılır, anlam "eğip bükme" demek olur. Brockelmann da bu kelime için kesin olarak bir şey söylememektedir. B. A.

قُرُغْلُق kurugluk: Sadak, okluk, gedeleç. Bu sözden alınarak " كِشْ قُرُغْلُق kiş kurugluk" denir ki "sadak, gedeleç" demektir.

قَشْقَلِق kaşıklık: " قَشْقَلِق مُنْكُز kaşıklık müngüz = kaşık yapmak için hazırlanan boynuz".

سَرَنْلِق saranlık: Pintilik, cimrilik. Şu beyitte dahi gelmiştir :

نَكِنْ تُتَرْ بَكْلِيُو اُوْزِي يِمَاسْ
سَرَنْلِقْ بِيغْلِيُو اَلْتُنْ يِغَاز

Nenğin tutar bekleyü özi yemes
Saranlıkın yıglayu altun yıgar

"Malını elinde tutarak bekler, kendisi yemez; pintiliği yüzünden ağlıyarak altın yığar".

(Kişi, malı olduğu halde pintilik gösterir, onu sıkı sıkıya bağlar,cimrilik ederek üzerine ağlar, altınları toplar, sonra da bırakır gider).

قَغْنُلُق kagunluk: Kavunluk, kavun tarlası.

قُنْقَلُق konukluk: " قُنْقَلُق اَف konukluk ew = konuk için ayrılan ev, şölen evi".

تَغْزُمُق taguzmak: " تَغْزُمُق اَر taguzmak er = etine dolgun, bodur kişi" ق ile de kullanılır. Başkası da böyledir.

مُغْزَغَق muguzgak: Bal arısına benziyen bir sinek. Arguca.

Bu ayrım beş şekil üzerine döner:

Birincisi: Fiilden çıkarılmış isim anlamına olmaktır: "Büyüklük" anlamına gelen " اُلْغُلُق ulugluk" gibi ki " اُلْغَاذْتِي ulgadhtı" sözünden alınmıştır, "büyüdü" demektir; "kuruluk" demek olan " قُرُغْلُق kuruğluk" sözü de böyledir, " قُرُنْدِي نَانْك kurındı neng" sözünden alınmıştır.

İkincisi: Başka bir şey için hazırlanmış olan nesnenin adı olmaktır: " سِرُقْلُق يِغَاج sırukluk yıgaç", " تَقَاقْلِق يِغَاج tukaklık yıgaç" sözleri gibi; "sırık yapmak için hazırlanan ağaç", "süzek yapmak için ayrılmış olan ağaç" demektir.

Üçüncüsü: Bir şeyin yetiştiği, bittiği yerin adı olmaktır: " قَبَغْلِق kabaglık" ve " قَغُنْلُق kagunluk" kelimeleri gibi; "kabak biten", "kavun yetişen yer" demektir.

Dördüncüsü: Bu anlamlardan hiç birisi murad edilmiyerek salt isim olmaktır: " بَغِرْلَق bagırlak", " سِغِرْچُق sıgırçuk" gibi.

Beşincisi: Mastar olmaktır: " تُرُقْلُق turukluk" gibi, "durgunluk, cılızlık" demektir.

Şu söylediklerim bu yolda ge-

len sayısız isimler için kılavuzluk eder. İyice incelersen, kuraldan dış hiç bir şey bulunmaz.

كِرِتْلِك kiritliğ: Kilit. " كِرِتْلِك قَبُغْ kiritliğ kapuğ = kilitli kapı".

كُزَتْلِك közetliğ: " كُزَتْلِك نَانْك közetliğ neng = gözetilen nesne, saklanan şey".

جُكُتْلُك çökütlük: Vücutça kısalık.

سُكُتْلُك sögütlük: Söğütlük, söğüt ağacı biten yer (sert kâfla). "Söğüt sahibi" demek için yumşak kâfla "söğütlüğ" denir.

كُزُجْلُك közüçlük: " كُزُجْلُك تِتِك közüçlük titik = çömlek yapmak için ayrılan çamur". Çömlek sahibi demek için kelime yumşak kâfla "közüçlüğ" olarak söylenir.

تَمُرْلُك temürlük: Demir eritilen ve süzülen yer. Kelime yumşak kâfla olursa "demir sahibi" anlamınadır.

كُمُرْلُك kömürlük: Kömür yapmak için yakılan ağaç ve kömür konan yer. "Kömür sahibi" demek için yumşak kâfla "kömürlüğ" denir.

تِبِزْلِك tebizlik: Çekemezlik, haset . " اَنِك تِبِزْلِكِي كِمْكَا تَلْقَارْ anıng tebizligi kimge talkar = onun hasedi kime zarar verir ?".

تِتِزْلِك titizlik: Kekrelik (helîlenin tadı gibi).

بُشِنْجَك büşinçek: Üzüm salkımı. Kençekçe.

تَكِرْمَك tegirmek: Deve üzerine iki taraflı atılarak

içerisine binilen sepetle sepete benzer nesne. Oğuzlar buna " اُكُزْمَك ügürmek" derler.

شَكِرْتُك şekirtük: Fıstık.

كَبَزْلِك kepezlik: Pamukluk, pamuk biten yer. Kişi için söylenecek olursa " كَبَزْلِك اَرْ kepezliğ er" denir, "pamuk sahibi adam" demektir.

بَذِزْلِك bedhizliğ: " بَذِزْلِك اَف bedhizliğ ew = süslü ev".

كِذِزْلِك kidhizlik: " كِذِزْلِك يُونْك kidhizlik yüng = keçe yapmak için hazırlanan yün". Kelime, yumşak kâfla söylenirse "yün sahibi" demek olur.

تَكُزْلِك teküzliğ: Alnı akıtmalı at. Şu savda dahi gelmiştir : " اَت تَكُزْلِكِي اَي بُلْمَاس at teküzligi ay bolmas = at akıtması ay olmaz". (Atın alnındaki akıtma, ay yerini tutmaz). Bu sav, büyük bir işin yerine küçük bir işi koymak için çalışıldığı zaman söylenir.

سِمِزْلِك semizlik: Semizlik.

كُهْزْلِك köwezlik: Şımarıklık. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اِشْتِب اَتا اَنا نَك نِك سَقْلَرِنِي قَدِرْمَا

تَنْكْ قُبْ بُلُبْ كُشْزِلِكْ قِلْنُبْ يَنَا قُتْرُمَا [+]

Eştip ata anañnıñ sawlarını kadırma

Neñ kut bulup köwezlik kılnıp yana kuturma

"Ananın, babanın sözünü işiterek ögütlerini reddetme; mala ve talihe eriştiğinde şımarıklık yaparak kudurma".

(Ananın, babanın sözünü işittiğinde reddetme. Mal ve baht bulduğunda buldum delisi olma, seni şımarıklık almasın, haddini geçme).

چچكلك çeçeklik: Çiçeklik, çiçek yetişen yer.

كبكلك kepeklik: Kepek konan yer; sahibi için kelime yumşak kâfla kullanılır.

تُشكلك tüweklik: Serçe kuşu vurmak üzere -üfürülerek yuvarlaklar atmak için- oyulan ağaç dalı.

يتكلك bitiklik: "يتكلك نانك bitiklik neñ = yazı yazılmak için hazırlanan nesne". Sahibi için, kelime yumşak kâfla kullanılır.

كدكلك kedüklük: "كدكلك كيذز kedüklük kidhiz = yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe".

[+] Bu beytin gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ikinci mısraı تَنْكْ قُبْ بُلُبْ كُشْزِلِكْ قِلْنُبْ يَنَا قُتْرُ ما şeklinde ise de, burada, bir yanlışlık vardır. Bu yanlışlığı gerek Brockelmann, gerek öbür arkadaşlar sezmemişler. Doğrusu şöyle olacaktır : تَنْكْ قُتْ بُلُبْ كُشْزِلِكْ قِلْنُبْ يَنَا قُتْرُ ما Arapçasının gereği budur. قُبْ kelimesinde buraya yarar bir mana bulamadık. B. A.

"Keçe sahibi" demek için kelime yumşak kâfla kullanılır.

كدكلك küdhüklüg: "ايشلغ كدكلك ار ışlığ küdhüklüg er = işi gücü olan adam". Bu kelime yalnız başına kullanılmaz.

تركلك tireklik: Direklik ağaç yetişen yer, kavaklık. "Direk sahibi" denildiği zaman kelime yumşak kâflıdır.

كركلك kerekliğ: "بونانك البزكا كركلك bu neñ ol bizge kerekliğ = bu nesne bize gereklidir".

بشكلك beşikliğ: "بشكلك اراغت beşikliğ uragut = beşikli, emzikli kadın".

تشكلك töşeklik: "تشكلك برجن töşeklik barçın = döşekle döşeğe benzer şeyler yapmak için ayrılmış ipek kumaş. "Döşek sahibi" için kelime yumşak kâflıdır.

كشكلك köşiklik: "كشكلك يير köşiklik yer = gölgelik yer".

تكلك tikikliğ: "تكلك تون tikikliğ ton = dikilmiş elbise".

تككلك töküklüg: "تككلك تَرغ töküklüg tarığ = dökülmüş buğday". Başkası da böyledir[+].

بلكلك bilekliğ: "كوجلك بلكلك كشى küçliğ bilekliğ kişi =

[+] Bu kelimenin manasını anlatan Arapça metin, yazma nüshada, آى بُرْ مَصُونَةْ وَكَذَلِكْ.. şeklindedir. Basma nüsha bu parçadaki kural yanlışını düzelterek.. آى بُرْ مَصُونْ وَكَذَلِكَ demiş ise de asıl büyük yanlışın farkına varmamıştır. Çünkü " تككلك töküklüg" kelimesine Arapçadaki مَصُونْ kelimesi karşılık olamaz. İşin doğrusu buradaki مصون kelimesi مَصْبُوبْ olacaktır. Brockelmann da bunun farkına varmış, doğruyu görmüştür. B. A.

güçlü bilekli adam".

بِلِكْلِك biliglik: " بِلِكْلِك كِشِى biliglik kişi = bilgin adam".

بَلِكْلِك beliklik: " بَلِكْلِك كَبَاز beliklik kepez = fitil yapmak için hazırlanmış olan pamuk".

كُلُكْلُك kölüklüğ: " كُلُكْلُك آز kölüklüğ er = gölüklü adam, yük yükletmek ve binmek için gölüğü olan adam".

كُلِكْلِك köliklik: " كُلِكْلِك يِيز köliklik yer = gölgelik yer".

بُرُنْجَك bürünçük: Kadın başörtüsü, bürünülecek nesne.

بِلِنْجَك bilinçek: Hırsızın yahut başkasının elinde bulunan her çalınmış malın adı. "بِلِنْجَك بِلْدِى bilinçek bildi" denir ki "hırsızın elindeki çalınan malı tanıdı" demektir.

تَرِنْجَك terinçek: İki parçadan yapılan kadın carı. Oğuzca.

Bu ayrım beş yolda yürür :

Birincisi: Bir nesnenin yetiştiği yerin adı olmaktır: " سُكُلُك sögütlük" gibi ki "söğüt biten yer" demektir. Yahut bir şeyin karar bulduğu, konulduğu yerin adıdır: " كَبَكْلِك kepeklik" gibi "kepek konan yer" demektir.

İkincisi: Söylenen nesne yapılmak için ayrılan şeyin adı olmaktır: " تُشَكْلِك بَرْجِن töşeklik barçın" gibi, "döşek yapılmak için ayrılan ipek kumaş" demektir. " بُو يِغَاج اُل قَبْغَقَا تِرَكْلِك bu yıgaç ol kapugka tireklik" sözü de böyledir, "bu ağaç, o kapıya direklik için hazırlanmış" demektir.

Üçüncüsü: Yaratılışları anlatan mastar manasıdır: " كُوَزْلِك köwezlik", " يِيكْلِك yigitlik" gibi, "şımarıklık", "gençlik" demektir.

İsim, bu saydığım üç anlama gelirse, kelime bütün Türk dillerinde sert ve sağlam kâf iledir, başka türlü değildir.

Dördüncüsü: Kelime, adı verilen nesnenin sahibi anlamına olmaktır: " بِلِكْلِك آز bilekliğ er", " بِتِكْلِك آز bitikliğ er" sözleri gibi ki "kuvvetli bileği olan adam", "kâğıt sahibi bulunan kimse" demektir. Bu, Arapçanın رَجُلٌ تَامِرٌ وَلَابِنٌ sözü gibidir.

Beşincisi: Kelime, mef'ul anlamına olmaktır: " بِلِك كِشِى آرا اُلْكَلْك اُل bilig kişi ara ülüklüğ ol" söziyle " تُشَكْلِك تُشَاك töşekliğ töşek" sözü gibi ki "akıl, insanlar arasında ü-

leştirilmiştir", "döşenmiş döşek, döşeli döşek" demektir.

İsim, bu son iki anlama gelirse, yumşak kâflıdır. Başka türlü olamaz.

Şu söylediğim isimlerin kökleri, üç harfli isimlerde, bu yoldaki manaları anlatabilmek için son söylediğim örneklerde sert, yahut yumşak kâf eklenir, daha evvelki ayrımlarda söylediğim örneklerde ق eklenir. Kendisinde sesli harf bulunan, bulunmıyan dörtlü, beşli, mücerret isimlerden başkasında asıl kelimeye ق lı ve tok kelimelerde ل ve ق eklenir; kâflı ve yeğni kelimelerde bu beş anlam için kelimeye ك eklenir. Bu kural değişmez. Bütün Türk dillerinde bunun bozulduğu görülmemiştir.

+
+ +

İKİNCİ HARFİ HAREKELİ, ÜÇÜNCÜ HARFİ SÂKİN OLAN فَعَلَان AYRIMI

بَلِقْجِن balıkçın: Balıkçıl, balık avlıyan bir ak kuş. Buna Araplar مَالِكُ الْحَزِين derler.

جُغُرْدَان çugurdan: Uçurum.

قُرْغُزِين kurugjın: Kurşun. (iki çıkak arasındaki ز ile).

Oğuzlar bu kelimeden bir takım harfleri atarak " قُشُون kuşun" derler.

بُدُرْسِين budursın: Bıldırcın. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُزُم مَنِك بُدُرْسِين اوتِى اَنِك جَقْلَنُور

Özüm meninğ budursın
Otı anınğ çaklanur

"Benim gönlüm bıldırcın, onun ateşi çalkanır".

(Benim özüm bıldırcın gibi, onun sevgisi ateşi üzerinde döner, dolaşır).

تَقْشُغَان tawışgan: Tavşan. " تَقْشُغَان يِلِى tawışgan yılı = Türklerin oniki yılından birinin adı".

تَقْشُغَان Tawuşgan: " تَقْشُغَان اَكُز Tawuşgan öküz = Uç şehrinde akan bir derenin adı".

جَبْتَغَان çapıtgan: " بُو اِت اَلْكِشِى كَا جَبْتَغَان bu ıt ol kişige çapıtgan = bu köpek insana çok saldırgandır".

جَبْتَغَان çapıtgan: " جَبْتَغَان اَر çapıtgan er = cellât, boyun vuran". Oğuzca.

سَبْتَغَان sapıtgan: " بُو اَت اَل قُدُرُق سَبْتَغَان bu at ol kudhruk sapıtgan = bu at daima kuyruk sallar". Köpeğin ekmek istediği, sahibini görünce kuyruk salladığı zaman da böyle denir.

قَذِغَان kadhıtgan: " قَذِغَان اَر kadhıtgan er = kimseye boyun eğmiyen adam" Başı sert hay-

vanlara da böyle denir.

تَرتغان taritgan: " بُوآرْ اُلْ تِلِمْ تَرِغْ تَرتغان bu er ol telim tarığ taritgan = bu adam tohumu çok ektiren kimsedir".

قُرتغان kuritgan: " بُوآرْ اُلْ تِلِمْ اُزُمْ قُرتغان bu er ol telim üzüm kuritgan = bu adam üzümü çok kurutan kimsedir". Başka şey kurutan da böyledir.

تُزتغان tozitgan: " بُوآتْ اُلْ تِلِمْ تُبْراق تُزتغان bu at ol telim toprak tozitgan = bu at toprağı çok tozutan bir attır".

بُشتغان boşutgan: " بُوآتْ اُلْ قَرِنْ بُشتغان bu ot ol karın boşutgan = bu, çok yumşaklık, ishal veren bir ilâçtır". Çok kere bir şeyin katılığını gideren, yumşatan nesneye de böyle denir.

تَشتغان taşitgan: " بُوآرْ اُلْ اِفِنْكا تِلِمْ تَفار تَشتغان bu er ol ewinğe telim tawar taşitgan = bu adam evine malı çok taşıtan kimsedir". Başka şey taşıtmak ta böyledir.

تَشتغان taşitgan: " بُوآوتْ اُلْ اَشِجْ تَشتغان bu ot ol aşıç taşitgan = bu ateş, tencereyi çok taşıran ateştir".

قَشتغان kaşitgan: " بُوآرْ اُلْ اَتِنْ قَشتغان bu er ol etin kaşitgan = bu adam kendisini çok kaşıtan kişidir".

قَقتغان kakitgan: " بُوآرْ اُلْ مِنِ بُونْجُو قَقتغان bu er ol meni

tutçı kakıtgan = bu adam beni daima kızdıran, canımı sıkan kişidir".

قَلتغان kalıtgan: " بُوآرْ اُلْ اَتِنْ تِلِمْ قَلتغان bu er ol atın telim kalıtgan = bu adam atını daima kalkıtan kişidir".

قَمتغان kamatgan: " بُوكُنْ اُلْ كُوزْ قَمَتغان bu kün ol köz kamatgan = bu, gözü kamaştıran bir güneştir".

قُمتغان komıtgan: " اُغُلْ مِنِ اَفكا قُمتغان ogul meni ewge komıtgan = oğlum bana daima evi özletir". Başka şeyleri özlemek te böyledir.

قَنتغان kanatgan: " بُوآتْ اُلْ بُرُنْ قَنتغان bu ot ol burun kanatgan = bu, daima burun kanatan ilâçtır".

قَنتغان kanıtgan: " اُكْدِي اُلْ اَرِكْ قَنتغان ögdi ol erig kanıtgan = öğme, alkış o adamı daima şevka getirir".

بَتُرغان baturgan: " بُوكِشِي اُلْ سُوزْ بَتُرغان bu kişi ol söz baturgan = bu adam sözü saklıyan kişidir". Başkası da böyledir.

تَتُرغان taturgan: " بُوآرْ اُلْ اَشْ تَتُرغان bu er ol aş taturgan = bu adam, konuğa ve başkasına yemek tattıran adamdır". Şu parçada dahi gelmiştir :

اَرْ دِي اَشِنْ تَتُرغان يَقْلَقْ يَفِغْ قُجُرغان
اُغْرَقْ سُوسِنْ قَيتَرغان بَسْقَ اَلْمْ اَخْتَرُو

Erdi aşın taturgan
Yawlak yagığ kaçurgan
Ograk süsin kaytargan
Bastı ölüm axtaru

"Aşını tattırandı, yavuz duşmanı kaçırandı, Oğrak askerini geri döndürendi, onu ölüm bastı, aktardı". (Bir adama ağıt yaparak diyor ki:Konukları yemeklerdi, duşmanı koğardı, Oğrak askerini,yiğitlikle geri döndürürdü; ölüm onu yere serdi).

تبرغان topurgan: Ayak basıldığında tozayan yumşak toprak.

سبزغان subuzgan: Maşatlık, müslüman olmıyanların mezarlığı [+]. Şu savda dahi gelmiştir :"سبزغان دا اوبماس تبرغان دا اف بماس subuzganda ev bolmas, topurganda aw bolmas = eski mezarlıkta ev olmaz, gevşek topraklı yerde av olmaz". Av, ancak bitkisi, suyu çok olan yerde bulunur.

قبرغان kabargan: Kabartı, sivilce; vücutta kaşınmak yüzünden, yahut sıcaklık dolayısıyle çıkan kabartı.

قترغان katurgan: " بو ارال اکش قترغان bu er ol öküş katurgan = bu adam çok sevinen, öğünen, gülen kişidir".

قبرغان kopurgan: " بو ارال تاشغ یرزدن قبرغان bu er ol taşığ yerden kopurgan = bu adam taşı yerden koparan kimsedir". Taştan başkası için de böyle denir.

تذرغان todhurgan: " بو ارال اجغ تذرغان bu er ol açığ todhurgan = bu,aç kimseyi doyuran adamdır". Aslı " تذغرغان todhgurgan" dır.

سذرغان sıdhırgan: " بو ارال سذرم سذرغان bu er ol sıdhrım sıdhırgan = bu adam sırım sıyıran kişidir". Herhangi bir şeyi sıyırmak yaratılışında olan kişiye de böyle denir.

قیترغان kaytargan: " بو الب ال یغیسنی قیترغان bu alp ol yagını kaytargan = bu, duşmanı kaçıran yiğittir".

قچرغان kaçurgan: " بو ارال قنقبنی قچرغان bu er ol konuknı kaçurgan = bu, konuğunu kaçıran adamdır". Başkasını kaçıran için de böyle denir.

قچرغان kaçurgan: " بو ارال کشنی قچرغان bu er ol kişi kaçurgan = bu, adamı kaçırandır". (Kendisine geleni gördüğü zaman huyu kötüleşir, canı sıkılır,

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda " سبزغان subuzgan" şeklinde geçen bu kelime yanlış olsa gerektir; doğrusu " سبرغان suburgan" olmalıdır. Nitekim Brockelmann dahi böyle düzeltmiştir. Bu kelime bugün bile Türkistanda bu şekilde kullanılmakta imiş. B. A.

büyüklük taslar) demektir [+].

قَذِرغان kadhırgan: "بُو اَرْ اُلْ اَرَنْ بُوْنِنْ قَذِرغان bu er ol eren boynın kadhırgan = bu adam daima insanların boynunu eğdiren kişidir".

تَشُرغان taşurgan: " بُو اُوتْ اُلْ اَشِيغ تَشُرغان bu ot ol aşıç taşurgan = bu ateş daima tencereyi taşırır". Sel, havuzun suyunu taşırırsa yine böyle denir.

قَقُرغان kakurgan: Yağla yuğrulan bir ekmek hamurudur, fırında veya tandırda pişirilir.

قَقُرغان kawurgan: " بُو بِلازُكْ اُلْ بِلَكْ قَقُرغان bu bilezük ol bilek kawurgan = bu, daima bileği sıkan bileziktir".

تَمُرغان tamurgan: " بُو اُغُلْ اُلْ بُرْنِى تَمُرغان bu ogul ol burnı tamurgan = bu çocuğun burnu daima damlar".

سَغِزغان sagızgan: Saksağan.

قُدُرغُون kudhurgun: Kuskun, eğerin kuskunu.

تُرُشغان turuşgan: " بُو اَرْ اُلْ كِشِى بِلا تُنْجِى تُرُشغان bu er ol kişi birle tutçı turuşgan = bu, daima herkese karşı koyan adamdır".

سَتِشغان اَلِشغان satışgan alışgan: " اُلار اَكِى تَقار سَتِشغان اَلِشغان لار اُلْ

[+] Bu Türkçe ibaredeki كِشِى kelimesi, basma nüshada yukarıda gördüğünüz şekilde ise de, yazma nüshada önce كِشِيكا şeklinde yazılmış iken sonradan bir düzeltme görerek بُو اَرْ اُلْ كِشِى كا قَرغان şekline konulmuştur. Buradaki كا edatının yeri yoktur. Doğrusu, yalnızca " كِشِى نِى kişini" olmalıdır; nitekim bundan evvelki kelimenin izahında geçen " بُو اَلْبا اُلْ يَغِينِى قَيتَرغان bu alp ol yagını kaytargan" sözündeki "yagını" kelimesi dahi böyledir. B. A.

olar ikki tawar satışgan alışganlar ol = onlar birbiriyle mal alıp satmaktadırlar". Başka bir söyleyişle "سَتِشغان تَقشغان satışgan tawışgan" dahi denir. Bu sözler " سَتِى sattı", " تَقدِى tawdı" sözlerinden alınmıştır, "sattı ve tasarruf etti" demektir [+].

بَقِشغان bakışgan: "اُلْ كِشِى بِلا بَقِشغان اُلْ ol kişi birle bakışgan ol = o, herkese göz ucu ile bakan adamdır".

تُقُشغان tokuşgan: " اُلْ اَرْ اُلْ يَقْلاق تُقُشغان ol er ol yawlak tokuşgan = o adam yavuz çarpışan, kavgacı, cenk ateşini kızıştıran kimsedir".

سُقُشغان sowuşgan: Soğulcan yüzünden olan sarılık hastalığı; bu, karında bir yılandır.

بِچِلغان bıçılgan: Elde, ayakta, yeryüzünde olan yarıklıklar.

تُبُلغان tupulgan: " كُوك تُبُلغان kök tupulgan = bir kuş adı". Bunun kanadında çelik varmış; dağın burnuna vurunca delip öbür tarafa geçermiş. Bunu bana, kendisinden birçok faydalar edindiğim bir kimse haber verdi.

تُبُلغان tupulgan: " بُو اَرْ اُلْ جِرِك تُبُلغان bu er ol çerig tupulgan = bu, savaş sıralarını ya-

[+] Bay Kilisli basma nüshada 14 ncü satırdaki تَقشغان ve 15 nci satırdaki تَقدِى kelimelerini yanlış yazmıştır. Bu kelimeler " تَقشغان tawışgan", " تَقدِى tawdı" olacaktır. Doğru olan da budur. B. A.

rıp yırtan kişidir". Bunun aslı " تَمُرْ تَبْلَدِی temür tupuldı" sözünden gelmiştir, "demir delindi" demektir.

قَتِلْغَانْ قَرِلْغَانْ katılgan karılgan: " بُوَارْ اُلْ كِيشِي بِرْلَا تُتْجِي قَتِلْغَانْ قَرِلْغَانْ bu er ol kişi birle tutçı katılgan karılgan = bu adam herkesle birlikte katılan, karışan kimsedir".

قُرُلْغَانْ kurulgan: " بُوَارْ اُلْ سِنْكِرِي قُرُلْغَانْ bu er ol singiri kurulgan = bu, daima sinirlenen adamdır".

قُتُلْغَانْ kutulgan: "بُوَارْ اُلْ يَغِيدِنْ قُتُلْغَانْ bu er ol yagıdın kutulgan = bu adam daima duşmandan kurtulan kişidir". Başka şeyden kurtulmak ta böyledir.

قَبُلْغَانْ kapulgan: " بُونَانْكْ اُلْ قَبْغَدَا قَبُلْغَانْ bu neng ol kapugda kapulgan = bu, daima kapıda sıkışan şeydir". Başkası da böyledir.

قُشُلْغَانْ koşulgan: "بُوقُزِي اُلْ سَغْلِقْ بِرْلَا قُشُلْغَانْ bu kuzı ol saglık birle koşulgan = bu, daima sağılan koyuna koşulan, katılan kuzudur". Başkası da böyledir.

سُغُلْغَانْ sogulgan: "بُوسُوقْ اُلْ تَقْرَاقْ سُغُلْغَانْ bu suw ol tawrak sogulgan = bu su her zaman çabukça toprağa soğulan bir sudur". Pınar, suyunu sorarsa yine böyle denir.

قَتِلْغَانْ سُقُلْغَانْ kakılgan sokulgan: " بُوَارْ اُلْ تِلْمْ قَتِلْغَانْ سُقُلْغَانْ bu er ol telim kakılgan sokulgan = bu, daima herkes tarafından itilen,

kakılan adamdır".

تُتُرْقَانْ tuturkan: Pirinç, döğü.

تَشِرْقَانْ taşırkan: " تَشِرْقَانْ كُوزْلُكْ taşırkan közlüğ = patlak gözlü, lokma gözlü".

سَقِرْقَانْ sakırkan: Büyük sıçan, geme [+].

بِتِلْكَانْ bitilgen: " بُوَارْ سُوكَا بِتِلْكَانْ اُلْ bu er süge bitilgen ol = bu, adı daima orduda yazılı adamdır" [++].

تِرِلْكَانْ terilgen: " بُولَارْ بُودُنْ اُلْ تُتْجِي تِرِلْكَانْ bular budhun ol tutçı terilgen = bunlar her zaman toplanan bir ulustur". Toplanıp çekilmek âdeti olan her şey de böyledir.

كُتُرْكَانْ kötürgen: " بُو بُغْرَا اُلْ يُكْ كُتُرْكَانْ bu bogra ol yük kötürgen = bu, her zaman yük götüren bohur devedir".

كَجُرْكَانْ keçürgen: " بُوبَاكْ اُلْ يَازُقْ كَجُرْكَانْ bu Beg ol yazuk keçürgen = bu, daima suçu bağışlıyan Beydir".

كَجُرْكَانْ keçürgen: " بُوَارْ اُلْ تِلْمْ اِيشْ كَجُرْكَانْ bu er ol telim ış keçürgen = bu, her zaman işini evirip çeviren, güç işleri başaran adamdır". Bunun gibi "اُوُرْكَانْ تُوُرْكَانْ ewürgen tewürgen" dahi denir. Şu par-

---

[+] Bu kelime basma nüshada gördüğünüz şekilde ise de yanlıştır. Yazma nüshada " سِقِرْقَانْ sıkırkan" imlâsındadır. Nitekim Dv. II, 209, 9 da dahi "sıkırkan" yazılışında gelmiştir. B. A.

[++] Bu kelimenin Arapça izahı basma nüshada eksiktir. Yazma nüshada şöyledir: اَیْ هٰذَا رَجُلٌ اَبَدًا يُكْتَبُ اِسْمُهُ فِي الْجُنْدِ Doğru olan şekil de budur. B. A.

çada dahi gelmiştir :

يغى اوتن اجرگان تويدن انى كچرگان
اشلر اوزب كچرگان تكدى اوقى الدرو

Yagı otın öçürgen
Toydın anı köçürgen
Işlar üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürü

"Duşman ateşini söndüren, onları ordudan uzaklaştıran, işleri üzüp başaran idi; ölümün öldürücü oku değdi".

(Ölüm savaşlarının ateşini söndüren, onları ordularından çıkaran idi, bununla beraber güç işleri de başarırdı; ona zamanın öldürücü oku değdi).

جقرگان çewürgen: " بو ارال تلم اوقچقرگان bu er ol telim ok çewürgen = bu, her zaman oku çeviren adamdır". Bu, oku tırnak üzerinde çevirmektir.

كسرگان kösürgen: Bir çeşit köstebek.

تشرگون tüşürkün: Kitre ağaççığı. Bir dilde.

كمرگان küwürgen: Dağ soğanı. Oğuzlar buna "كمرگان kümürgen" derler.

تمرگان temürgen: Ok temreni. Oğuzca.

تكرگان tegürgen: " بو ارال ايشغ اذاقا تكرگان bu er ol işığ adhakka tegürgen = bu, işi ayağına değiren, sonuna kadar götüren bir adamdır".

كلرگان kölergen: " بو ات ال كلرگان bu at ol kölergen = bu, her zaman karnı şişen ve yere yayılan attır".

سمرگان sömürgen: " بو ارال سوتك سمرگان bu er ol sütüğ sömürgen = bu, daima sütü sömüren adamdır". Başka şey sömüren için de böyle denir.

سرلگان sürülgen: " بو ارال تكا يرده تجى سرلگان bu er ol tegme yerden tutçı sürülgen = bu, her zaman, her yerden sürülen adamdır".

كرلگان kerilgen: " بو نانك ال كرلگان bu neng ol kerilgen = bu, daima gerilen nesnedir". Derinin gerilmesi, uzaması; dağ tepesine bulutun yayılması dahi böyledir.

كرلگان kerilgen: " بو ارال تلم كرلگان bu er ol telim kerilgen = bu, her zaman gerinen, esniyen bir adamdır".

ترلگان tirilgen: " بو ارال اذكو سافن ترلگان bu er ol edhgü sawın tirilgen = bu, her zaman iyi ün ile yaşıyan kimsedir".

ترلگان terilgen: " بو نانك ال بيز بيزكا ترلگان bu neng ol bir birge terilgen = bu, her zaman birbiri üzerine derilen, toplanan nesnedir".

كسلگان kesilgen: " بو يپ ال كسلگان bu yıp ol kesilgen = bu, her zaman kopan, kesilen iptir".

سَشِلْكَانْ seşilgen: "بُو تُكُونْ اُلْ سَشِلْكَانْ bu tügün ol seşilgen = bu, daima çözülen bir düğümdür".

تُكُلْكَانْ tügülgen: " بُو يِبْ اُلْ تُكُلْكَانْ bu yıp ol tügülgen = bu, her zaman düğülen iptir".

تُكُلْكَانْ tügülgen: "بُو اَرْ اُلْ تُتْچِى قَاشِى كُوزِى تُكُلْكَانْ bu er ol tutçı kaşı közi tügülgen = bu, her zaman kaşı gözü düğülen, can sıkıntısından kaşı gözü çatılı kişidir".

Bu ayrım beş yolda yürür. Bu, غ ayrımıdır, (ك=g) ayrımı da böyledir.

Birincisi: Şahıs için işin devamı ve yaratılışı yüzünden işin kendisinden çokça çıkması anlamına gelmektir: " بُو اُغْلْ اُلْ بُرْنِى يُمُرْغَانْ bu ogul ol burnı tamurgan [+] = bu, her zaman burnu damlıyan, kanıyan çocuktur", " بُو اَرْ اُلْ اَدْغُو سَاقِرْ تِرِلْكَانْ bu er ol edhgü sawın tirilgen = bu, her zaman iyi ünle yaşıyan kişidir".

İkincisi: Sıfatın, sıfatlanan şeyden başkasına geçmesi ve sıfatlanan şey için sıfatın devam etmesi anlamınadır: " بُو اَرْ اُلْ تُونْ نِى قُرْغَانْ bu er ol tonın kurıtgan" ve " بُو اَرْ اُلْ سُوقُغْ سُمُرْكَانْ

[+] Bu kelime hem yazma, hem basma nüshalarda يُمُرْغَانْ şeklinde ise de yanlış olacaktır. Çünkü Divanın birçok yerlerinde " تَمُرْغَانْ tamurgan" ve " تَمُرْدِى tamurdı" imlâsında geçmektedir. Bk. I, 427, 8, ve II, 70, 4. B. A.

bu er ol suwuğ sömürgen" sözlerinde olduğu gibi ki "bu, sık sık elbisesini kurutan kişidir", "bu, suyu sömüren kimsedir" demektir. Başka şey sömüren kimse için de böyle denir.

Bu ayrımdan gelen salt (mücerret) isimler sert kâflı, sıfatlar yumşak kâflıdır.

Üçüncüsü: Sıfatlanan şeyin mef'ul anlamına olmasıdır: " بُو اَرْ اُلْ قَلْغَانْ سَلْغَانْ bu er ol kakılgan sokulgan", " بُو اَرْ اُلْ يِرْدَنْ يِرْكَا سُرُلْكَانْ bu er ol yerden yerge sürülgen" sözlerinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: İşliyenin dileği olmıyarak işlediği işle vasıflanması anlamınadır: " بُو كِشِى اُلْ سُوزْ نِى اُنْتُغَانْ bu kişi ol sözün unıtgan" ve " بُو تُكُونْ اُلْ سَشِلْكَانْ bu tügün ol seşilgen" sözlerinde olduğu gibi.

Beşincisi: Bu anlamlardan hiç birisi beklenmeyip kelime, salt isim olmaktır: " كُوُرْكَانْ küwürgen" ve " تَقُشْغَانْ tawuşgan" kelimeleri gibi [+].

[+] " كُوُرْكَانْ küwürgen" kelimesi gerek yazma, gerek basma nüshalarda " كَوُرْكَانْ kewürgen" şeklinde ise de yanlıştır. Çünkü yukarıda 13 kelime önce " كُوُرْكَانْ küwürgen" ve " كُمُرْكَانْ kümürgen" şeklinde geçmiştir, "dağ soğanı" anlamınadır. B. A.

Rum ülkesinden Çine dek olan Oğuzlarla göçebeler, işin devamına belge olan ق ile غ ı yeğnilik için atarlar.

Söyleyişte, sıfatlar arasında erkeklik, dişilik yoktur. Bu, ancak sözün gelişinden anlaşılır. Benim bildirdiğim her sıfat ve gösterdiğim her ölçü, her kural, bu ayrıma özger (mahsus) değildir. Gerek dört harfli, gerek dört harfliden artık fiil ayrımlarında görülmüş olan bütün ayrımlarda da bunu yapmak doğrudur. Yüce Tanrı dilerse sözü uzatmaksızın bu şey yakında tanıtılacaktır.

+
+ +

ÜÇ HAREKESİYLE DE İKİNCİ HARFİ SÂKİN OLAN فَعْلَلَ AYRIMI

سُنْدِلاغ sundılaç: Yunt kuşu, çayır kuşu. Şu savda dahi gelmiştir: سُنْدِلاغ اِيشِي اَرْماز اُرْتَكُونْ تَمالْ sundılaç ışı ermes örtkün tepmek = harman döğmek çayır kışının işi değildir". Bu sav, kuvvetli kişinin işini yapmak istiyerek gücü yetmiyen arık için kullanılır.

قَرْغَلاغ kargılaç: Kırlangıç.

قَرْلِغاغ karlıgaç: Bu anlamda bir kelimedir, yukarıki kelimeden çevrilmiştir.

قَرْغَلِغ Kargalığ: Talas yakınında bir kale adı. Aslı " قَرْغالِغ Kargalığ"dır.

تَمْغَلِق tamgalık: Küçük ibrik.

تَمْغَلُق tamgalık [+]: Bir kişilik sofra. Aslı "تَمْغالِغ tamgalığ" olup "damga vurulmuş" anlamınadır. Hakanlar ibriklerini, kendilerine özger olan sofralarına koydurlerler; bunlarda bir kişiye yetecek kadar yiyecek ve içecek vardır; sofraları, Hakandan başkası kullanmasın diye üzerlerine damga vurulmuş; böylelikle "tamgalığ" kelimesi her küçük ibrik ve sofra için ad olmuştur.

تَمْغَلِق tamgalık: Hakandan başka kimselerin üzerinde yemek yememesi için damga vurulmaya hazırlanmış sofra; çıkakları yakın olduğu için غ harfi ق a çevrilmiş dense doğru olur.

سَرْمَجُق sarmaçuk: Bir çeşit şehriye. Bunun hamuru nohut büyüklüğünde kesilerek yapılır, hastalara, hasta gibi olanlara verilir.

سَرْمَسَق sarmasak: Sarımsak.

سَمْرَسَق samırsak: Sarımsak. Yukarıki kelimeden çev-

[+] Hasma nüshada bu kelime, تَمْغَق şeklinde çıkmıştır. " تَمْغَلُق tamgalık" olacaktır. Hasma nüshada dahi böyledir. D. A.

rilmiştir.

قُرغلق kurguluk: Taşkınlık, yeğnilik.

قِزلامق kızlamuk: Kızamuk, kızamuğa benzer sivilceler.

قَشغَلق kaşgalak: Ördekten küçük bir su kuşu. Şu beyitte dahi gelmiştir :

تنکدا بلا کرسا مَنی اُردَک اَتاز
قلقا کرب قَشغَلق سُققا بتاز

Tenğde bile körse meni ördek atar
Kalwa körüp kaşgalakı suwka batar

"Ördek beni o göllerde temrensiz ok atar görse, kaşgalak suya batar". (Ördek beni bu sularda temrensiz okla gördüğü vakit bu kuş suya batar).

بلکلك belgülüğ: "بلکلك نانك belgülüğ neng = belli nesne". Şu savda dahi gelmiştir : " بلداجی بزاغو اکوز ارا بلکلك boldaçı buzagu öküz ara belgülüğ = öküz olacak buzağı bellidir, olacak buzağı öküzler arasında bellidir". Bu sav, kendisinden her türlü iyilikler beklenen yiğit, koçak genç için söylenir.

کوکلك küzkünek: Çakıra ve kelere benzer bir kuş; hava yutmakla geçinir.

قذناغن kadhnagun: " قذن قذناغن kadhın kadhnagun = kayın, kayınbabalar"; güveyiler için söylenir, ardarda قذن قذناغن denir.

+
+ +

BU AYRIMIN BİR BAŞKA ÇEŞİDİ

سندواج sanduvaç: Bülbül. Şu parçada dahi gelmiştir:

سندا قرسندلاج مندا تیر قرغلاج
تتلغ اتر سندواج اَرکك تشی اجرشور

Senden kaçar sundılaç
Mende tiner kargılaç
Tatlığ öter sanduvaç
Erkek tişi uçruşur

"Yund kuşu senden kaçar, kırlangıç bende dinlenir, bülbül tatlı tatlı öter, erkek, dişi bende çiftleşir". (Yaz, kışa: "Yund kuşu senden kaçar, kırlangıç bende vakit geçirir; bülbül türlü âhenklerle öter, erkek, dişi bende çiftleşir" der).

مندرو münderü: İpekle süslenmiş gelin odası.

Beş harfliler ayrımı bitti.

X

X X

BU, ALTILI AYRIMDIR

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فعلعلل AYRIMI

تزلدرك tizildürük: Çedik, mest gibi şeylerin ucuna takılan pullar.

کزلدرك közüldürük: At kuyruğundan dokunur bir bez parçasıdır; göz kamaştığı, yahut ağ-

rıdığı zaman gözün üzerine konur,
" كُزْلُك kızlük" te denir.

جِنِشْتُرُك çiniştürük [+]: Bir ağacın meyvasıdır; fındığa benzer, beyazı, kırmızısı olur; ilkyazda yetişir, yenir.

كُمُلْدُرُك kümüldürük: At göğüslüğü.

سَقَلْدُرُق sakalduruk: İpekten örülür bir kaytandır. Külahın başta durması, yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanır.

قَلَلْدُرُق Kalalduruk: Erkek adlarındandır.

x

x x

YEDİ HARFLİLER AYRIMI

زَرْغُنْجُمُود zargunçmud: Bir çeşit kokulu ot, fesleğen. Farsçası بَلَنْكْ مُشْك dür.

Sâlimden olan isimler kitabı bitti.

Birinci Cildin

Sonu

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu kelime " جِنْشْتُرُك çeniştürük" şeklinde ise de yanlış olsa gerektir. Doğrusu " جِنِشْتُرُك çiniştürük" olmalıdır. Çünkü basma nüsha I, 235,9 da آرْجِنِشْتُرْكَسَادِى imlâsındadır. Bunun,Çin fındığına benzer bir yemiş olduğu söylenmektedir."Çin" kelimesi burada açıkça görülür. Yazma nüsha 143 üncü sahifede bu kelime آرْجِنِشْتُرْكَسَادِى imlâsındadır. Brockelmann da yanılmıştır. B. A.

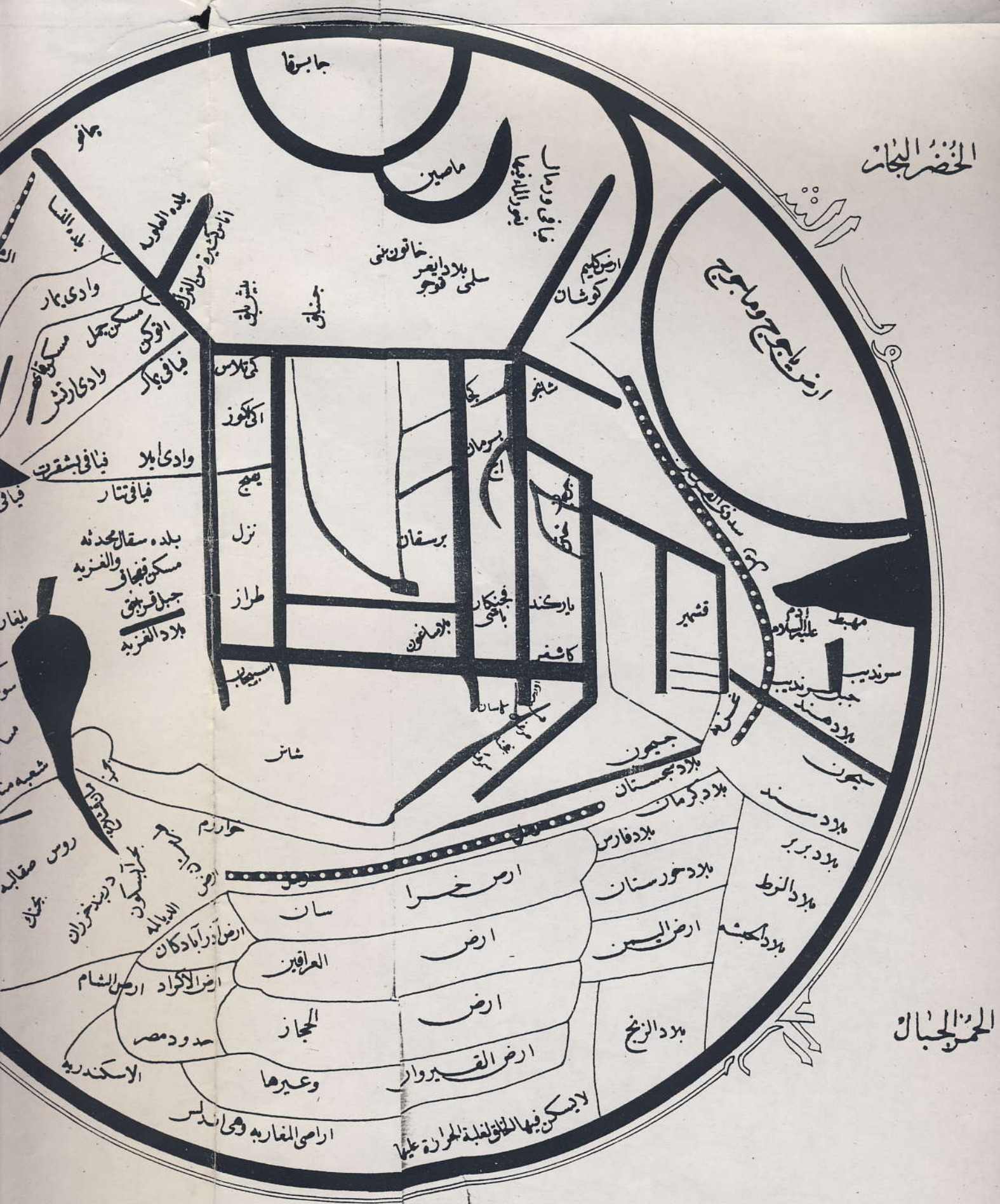
الخضر البحار
الحمر الجبال
ارض يأجوج ومأجوج
جابرقا
ماصين
جانو
بلده العلوية
بلده النسا
وادى بار
مسكن جمل
اتوكس
وادى ارتش
فيافى بكر
وادى ابلا
فيافى بشقرت
فيافى تتار
بلده سقال محدثه
مسكن قبجاق والغزيه
جبل قربتق
بلاد الغزيه
كى تلاس
اكى كوز
يصيج
نزل
طراز
اسبيجاب
بلاصاغون
برسقان
بجكم
برسمان
شابنو
بجنكار باشى
بارسكند
كاشغر
قشمير
شاش
جيحون
بلاد بجستان
بلاد كرمان
بلاد فارس
بلاد خورسنان
ارض اليمن
بلاد الزنج
بلاد الحبشه
بلاد الزط
بلاد بربر
بلاد سند
سرنديب
جبل سرنديب
بلاد هند
مهبط آدم عليه السلام
ارض كيم كوشان
فيافى ورمال
نمور والذئاب
خاتون بنى
سلمى بلاد ايغر قوجو
بلنجر
جنبلق
خوارزم
ارض خراسان
ارض العراقين
ارض الحجاز
ارض القيروان
وعيرها
لا يسكن فيها الخلق لغلبة الحرارة عليها
ارض آذربايجان
ارض الاكراد
ارض الشام
حدود مصر
الاسكندرية
اراضى المغاربه وهى اندلس
روس صقالبه
بجناك
دربند خزران
بحر البسكون
الديالمه